

૨૫૦ ચંદ્રપ્રસાદ ગોવિંદલાલે રૂઝ્ઘારક અંથમાળાનો

ઊપોદ્ધાત

૨૫. ચંદ્રપ્રસાદ વિદ્યાર્થી અવરયામાં અકાળે અવસાન પામતાં તેમના આત્માના ઐયાર્થે તેમના પિતાશ્રી રા. ગોવિંદલાલ નરભેરામ દકારે રૂ. ૧૫૦૦ ના બોમ્બે સ્ટીમ નેવિગેશન કું. ના ૭ પ્રેક્ષસ્થ શેરા સોસાયટીને તે કુંડના વ્યાજમાંથી ધર્મ, નીતિ, ચારિત્ર્ય, કૃતવૃત્તી અગર જનસુખાકારી સંબંધી સામાન્ય લોકોને ઉપયોગી તેમજ બોધ-દાયક થઈ પડે તેવા પુસ્તકો બનના સુધી લખાવવાને સોંપ્યા છે. તદનુસાર તે કુંડના વ્યાજમાંથી પારિતોષિક આપી સોસાયટી તરફથી નીચેનાં પુસ્તકો જપાવવામાં આવ્યાં છે:—

નંબર	પુસ્તકનું નામ	કિંમત
(૧)	સિંહાસન બત્રીસી ભા. ૧ લો	૦-૧૦-૦
(૨)	સિંહાસન બત્રીસી ભા. ૨ લો	૦-૧૦-૦
(૩)	ટસ્કેજી અને તેના માણસો	૦-૧૦-૦

ગુ. વ. સોસાયટી
અમદાવાદ
તા. ૪-૭-૧૯૩૭

હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ
આસિ-સેક્રેટરી

૩ સ્તા વ ના

કેવળ ગુલામગીરીમા સડતા અમેરિકાના સીદી લોકો અસાનાધમારમાથી બદાન નીકળી શી રીતે પ્રગતિ કરી ગયા છે તે જોઈ તેમના જીવી ગિયતિનાગા અન્ય દેશોએ ઉચે ચઢી આર્થિક પ્રગતિ તરીકે પોતાનો હક્ક કહે રસ્તે સામીત કરવો તે જાણવાને માટે આ પુસ્તકમાથી ધણુ મળે એમ છે અમેરિકામા અધમ ગણાતી નિઝો જાતિના જીવન સુધારી રહેલી ટસ્કેજી સરચા અને તેના કાર્યકર્તાઓના આત્મારૂપ છુટ્ટ ગી વોશિંગ્ટન છે, અને એ મરચાની સગળી પ્રદત્તિના આત્મારૂપ તેમનું આદર્શ જીવન છે પ્રગતિની ખરી કુચી સાચી દિશામા સાચી ઉપયોગી કેળવણી નિસ્વાર્થ મેવા અને આત્મભોગમા સમાવલી છે કેળવણી માત્ર સાધનરૂપ છે મનુષ્યજીવનનો અંતિમ હેતુ આપણા સનાતન ધર્મ પ્રમાણે મોક્ષ છે, તે પણ ત્યા જૂનાતો નથી એ વિશેષ છે

આ પુસ્તકમા અનેક વસ્તુઓ જાણવાની છે પણ કેવળ જાણવાથી સિદ્ધિ નથી તે પ્રમાણે આપણા દેશને અનુકૂળ દિશામા કેળવણીને માટે પ્રયત્નો ચરાની ખાસ જરૂર છે, તેની કેળવણીના બહોળા પ્રયાગને લીધે સગળી ઇષ્ટ વસ્તુઓ આપોઆપ આનીને ઉભી ગહેશે એ કહેવાની જરૂર નથી કેઈ પણ દેશની સરચાની કેવળ વાદરીઆ નમ્ર્ય કરવામા કંઈ અર્થ નથી, પરંતુ ટસ્કેજી સરચાની તેવી નકલ થાય તો પણ તેથી ઘણો લાભ થાય એમ છે

આપણે દેશ પુણ્ય ત્યાંની પેઠે ખેતીપ્રધાન દેશ છે, એટલે ટરકેશ સંસ્થા જેવી ઔદ્યોગિક કેળવણી આપનારી સંસ્થાઓની તો આ દેશમાં ખાસ જરૂર છે તે ખોટી પૂરી પાડવી જોઈએ. આવી ઔદ્યોગિક કેળવણી સાથે મનુષ્યનાં શુદ્ધ ચારિત્ર પણ્ય ઘડાવાં જોઈએ. એટલું થાય તો દેશની ઉન્નતિ જરૂરી થવાનો ઘણો સંભાવ છે. કેળવણી વિષયક પ્રવૃત્તિઓમાં આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી થઈ પડશે.

આ પુસ્તક કાળજીપૂર્વક વાંચી તેમાં યોગ્ય સુધારા કરવા તન્ક લક્ષ ખેંચવા બદલ મારા મુ. કાકાશ્રી જગજીવનદાસ દયાળજી મોદીને ખાસ આભાર માનવામાં આવે છે.

અમૃતલાલ ચુનીલાલ મોદી

બે બોલ

હિંદની આધુનિક વિદ્યાપીઠોમાં અપાતી કેળવણી લીધેલા વર્ગમાં બેકારી દૃઢ વિનાની વધી પડી છે એની કાંઈથી ના પાડી શકાતી નથી. થોડાક કેળવાયેલા યુવકોને મિલોમાં અને કારખાનાઓમાં કામ અને નોકરી આપવાથી એ બેકારી દૂર થવાની નથી. કારણકે બેકારી વધવાની સાથે સાથે જ હાલની કેળવણી પણ ખૂબ વધે જાય છે જ. અમદાવાદ, રાજકોટ, અને મુંબઈમાં આ વર્ષે જ નવી નીકળેલી આર્ટ્સ કોલેજોને એ કેળવણી વધનારું પ્રત્યક્ષ દર્શાવે છે. માટે વર્તમાન સ્થિતિના અનુભવ ઉપરથી ભવિષ્ય માટે આપણે એતવું હોય તો કેળવણીની દિશા બદલવી જ જોઈશે. બેતીપ્રધાન આપણા દેશના મોટા ભાગને કપી અને કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ એ જાણવા વિચારવા અને અમલમાં મૂકવાની જેમને ઇચ્છા હોય તેમણે શુભાશીર્વાચી તાત્કાલિક મુક્ત થયેલા હજારો લોકોને માટે અમેરિકામાં કર્નલ આર્મસ્ટ્રોંગે સ્થાપેલા હેમ્પટન ઇન્સ્ટીટ્યુટ અને ડૉ. સુક્ર ટી. વોર્શિંગ્ટને સ્થાપેલા ટસ્કેજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં અપાતી કેળવણીના મૂળગત સિદ્ધાંત, પદ્ધતિઓ, નિયમો, અને યોજનાઓનો ખારીકાઈથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ સંસ્થાઓ સંબંધી અંગ્રેજી સાહિત્ય મંગાવીને જોવું જોઈએ અને જાની શકે તો એ

સંસ્થાઓનું ચાલતું કામ જોવા જણવા અને તેમાં શિક્ષણ લેવા ભાવનાશીલ સેવાભાવી અને ઉમંગી સ્ત્રી પુરુષોને મોટી સંખ્યામાં ત્યાંની રીતે જ રહેવાની અને દેશમાં પાછા ફરી એવું કામ કરવાની શરતે મોકલવાં જોઈએ. ટસ્કેશની પદ્ધતિએ કામ કરવામાં આવે તો ખેડુત, વણકર, સુયાર, દરજી, કુંભાર, મોચી, ધાંચી સર્વ પોત-પોતાના આપિકા ધંધા છોડી સાળા પાકસાળાનું શિક્ષણ લઈ ફક્ત કારકુની કરવા દોડાદોડી કરશે નહિ પરંતુ ટસ્કેશ સંસ્થામાં કેળવણી પામેલાં જે થોડાંક સ્ત્રી પુરુષોનાં આત્મવૃત્તિ આ પુસ્તકમાં પ્રગટ થયાં છે તેમની માફક ગરીબ લોકોની વચ્ચે વગવાટ કરી, અનેક મુશ્કેલીઓ અને મુશીબતો વેડી, ભારે આત્મભોગ આપી પોતાના માર્ગ સરળ કરશે. અને અવિરત શ્રમ અને ઉદ્યોગથી તેમજ નિર્સીમ વ્યવહારકુશળતા અને કુનેહથી પોતાના ગનિભાઈઓની સાચી ઉન્નતિ સધાય એવાં સેવાનાં કામ આદરશે આ હકીકત બરોબર સમજતય તે માટે અમદાવાદ સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલયે પ્રગટ કરેલી પ્રથમ આવૃત્તિ અને વડોદરા પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળે પ્રગટ કરેલી બીજી આવૃત્તિવાળું (૧) છુકર-ટી. વોશિંગ્ટન (આત્મચરિત્ર) કિંમત રૂ. ૧-૧૨-૦ હાલની કિંમત ૦-૧૪-૦ (૨) આ પુસ્તક-ટસ્કેશ અને તેનાં માણસો ૦-૧૦-૦ (૩) આશુંદ બરોબર એજ્યુકેશન સોસાયટીએ પ્રગટ કરેલું છાત્રોને બોધ ૦-૧-૩ અને (૪) પુ. સ. સ. મંડળ તરફથી પ્રગટ થનાર પ્રથમ પુસ્તકનો ઉત્તરાર્ધ વાંચી લેવા સૌ લાઘ્ય બેનોને વિશિષ્ટ કરવામાં આવે છે.

ટસ્કેશ સંસ્થાના આદર્શ, ઉદ્દેશ, સિદ્ધાંતો વા નિયમોનો ચોક્કસ ખ્યાલ સહેલાઈથી સર્વ કોઈને આવી શકે તે માટે તે સંબંધી થોડી હકીકત અત્રે રજુ કરવામાં આવે છે:—

૧. હેમ્પટન અને ટસ્કેશ સંસ્થામાં જ્ઞાનની બીજી શાખાઓની સાથે સાથે ઔદ્યોગિક કેળવણી ઉપર ભાર

આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે, જ્યારે લોકોનો ઘણો ભાગ ખેતીવાડી, હન્ટર ધંધા કે કારીગરીમાં પોતાનું જીવન ગાળતો હોય, અને જ્યારે ઘણાખરો જનસમૂહ એકજ પ્રદેશમાં રહેવાનો હોય એટલે કે અનિવાર્ય કારણોને લીધે દેશ છોડાય તેમ ન હોય ત્યારે તો ઔદ્યોગિક કેળવણી ખાસ કરીને ઘણી જરૂરની છે તેથી જ જે છોકરો આખો દિવસ કામ કરી પેટપૂરતું પણ પેદા કરી શકે નહિ તે જ છોકરો ટરકેજ શાળામાં કામ કરી અભ્યાસ કરે છે અને બહાર જાય છે ત્યારે આ કેળવણી વડે પહેલાં કરતાં ૩ થી ૫ ગણુ કમાય છે.

૨. ટરકેજ સંસ્થામાં કોઈ પણ ઉદ્યોગમાં પ્રવીણતા મેળવવા માટે શાળા-પાઠશાળામાંના વિદ્યાર્થીઓની ઘણી જરૂર છેજ, ખેતીવાડીના કામમાં નિપુણતા મેળવવા રસાયણશાસ્ત્રના જ્ઞાનની જરૂર છે. કોઈ પણ કારીગરીમાં આતુર્ય મેળવવા માટે જ લખતાં વાંચનાં અને હિસાબ ગણતાર આવડતું જોઈએ.

૩. માનસિક કેળવણી એ શારીરિક કેળવણીનું અધુરું અંગ છે અને એ બંને પ્રકારની કેળવણીમાં જો નૈતિક કેળવણી વધારી હોય તો જ કેળવણીમાં ખરી મીકાસ આવે છે. ટરકેજમાં એવી ત્રણ પ્રકારની અપાતી કેળવણીનું પરિણામ એ આગ્યું છે કે, અજ્ઞાન, ગરીબ અને નૈતિક નમ્રતાવાળા સમાજના છેલ્લા વર્ગના છુટાતા બાળકોને બદલે આપણે સર્વ વાતમાં સંપૂર્ણપણે કાબેલ, ઠાણા, દીર્ઘદષ્ટિવાળા, જવાબદારી સમજનારા અને આર્થિક સ્વનિર્ભરતાવાળા માણસો પેદા થયા છે. પોતાના મિત્રાભિમાન, અતિવિશ્વાસ અને વહેમને લીધે લુચ્ચા માણસોના દગા ફટકાના ભોગ થતા બચ્યા છે અને ખર્ચ અને સાચું શું છે તે સમજી શક્યા છે.

૪. ૧૬ વર્ષની ઉંમરનાં દરેકાઈ 'ગરીબ' પણ સશક્ત સ્ત્રી કે પુરુષ સંસ્થામાં રહી દિવસે મહેનત મજૂરી કરી પોતાનું ખાંધાખર્ચ

મેળવે છે, રાત્રે અભ્યાસ કરે છે અને પોતાને ગમતો હરકોઈ ઉદ્યોગ ધંધો શીખે છે. આ રીતે એક પાંચ પશુ ખરબ્બા સિવાય વિદ્યાર્થીઓ દુનનર ઉદ્યોગના શિક્ષણના પદ્ધતિધર થઈ શકે છે.

૫. દિવસની મજુરીની કમાણીમાંથી ખોરાકીનું ખર્ચ બાદ જતાંવધે ૧ રકમ એટલે ૫૦ ડાહરની જે વિદ્યાર્થીને નામે જમે થાય છે તેને રાત્રી શાળામાંથી મુક્ત કરી દિવસની શાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. જ્યાં તેને ૪ કલાક ઉદ્યોગ ધંધાનું શિક્ષણ અને ૪ કલાક જરૂરી વિષયોનું સામાન્ય જ્ઞાન અપાય છે.

૬. જે વિદ્યાર્થી પોતાનો સઘળો ખર્ચ અગર તેને મોટા ભાગ રોકક આપી શકે અને જેની ઉમ્મર ૧૪ થી ઝોઢી ન હોય તેને દિવસની શાળામાં ખાસખાસ દાખલ કરવામાં આવે છે. આ વિદ્યાર્થીઓને પણ અડવાડીએ એક દિવસ અને રાત્રીવારે મહેનત મજુરીનું કામ તો કરવું જ પડે છે.

૭. ઉનાળાની તેમજ ખીછ રત્નઓમાં સંસ્થાની બદ્દાર મજુરી કરી વિદ્યાર્થીઓ કમાણી કરે છે, અને જયાવેલી રકમ વડે શાળા પાઠશાળાનો અભ્યાસ વધારે સરળતાથી કરી શકે છે.

૮. શાળાની અને વિદ્યાર્થીઓની બધી જરૂરીઆતો અને ચીજો સંસ્થામાં જ વિદ્યાર્થીઓની મહેનત મજુરીથી અને કારીગરીથી પૂરી પાડવામાં આવે છે. એટલે હરકોઈ પ્રકારના દુનનર ઉદ્યોગનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેમજ હિસાબની બધી જ વિગતો વિદ્યાર્થીઓ સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૯. સંસ્થાના બધા જ શિક્ષકો જાતે કામ કરનારા માટે જ જીવન ગાળનારા, ૨૪ કલાક તેમની માથે : ઉચ્ચ ચારિત્ર્યના હોય છે. મહેનત મજુરી કરતી એ

શરમનો રિપય નથી સ્વાશ્રય સહકાર, આત્મવિશ્વાસ અને સેવા-ધર્મના ગુણો કેળવીને, હૃન્નર ઉદ્યોગનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપીને, જ્ઞાનના અનેક વિષયો ઝીણવટથી શીખવીને, વિદ્યાર્થીઓને જીવન માટે તૈયાર કરવા અને હમગી લોકોનો ઉદ્ધાર કરવો એ એમનો જીવનમંત્ર છે

૧૦ કર્તવ્ય અને નીતિની જાપ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ ઉપર સંસ્થાના સ્થાપક શુક્ર ગી વોશિંગ્ટન અને તે જ કેટિના બીજા શિક્ષકોના દૃષ્ટાંતોથી એવી સુદર પડે છે કે શાળામાંથી શિક્ષણ લઈ બહાર નીકળેલા પદ્મીધરો શાળાની સુવાસ પોતાના જીવન સ્વહારથી ચારેય તાબુએ પ્રસારે છે અને અનેક વિદ્યાર્થીઓને સંસ્થામાં જઈ કેળવણી લેવા પ્રેરે છે

૧૧ વિદ્યાર્થીઓની આગળ સંસ્થામાં અભ્યાસ કરતી વખતે જે આદર્શ વાક્યો ધરવામાં આવે છે તે ધારમને માટે વિદ્યાર્થીઓના જીવન સાથે ધડાઈ જાય છે અને તેની અમર બીજઓ પર મુદ્ર થાય છે આ પુસ્તકમાંના કેટલાક આદર્શ વાક્યો નીચે પ્રમાણે છે -

- ૧ સ્વચ્છતા એ પૈવી ગુણ છે
- ૨ સંત ગુણનો બદલો સદગુણ છે
- ૩ ચત્રિ એ મનુષ્યજીવનમાં મોટામાં મોટી વસ્તુ છે
- ૪ દરેક કામની કિંમત તેની પાછળ રહેલા હેતુથી અકાય છે
- ૫ હઠકોઈ જાતનું મામ સમજૂપૂર્વક કરવામાં હમેશા માન સમાયેનું છે
- ૬ આપણા ગધુઓની મેવા કરી સુખ મેળવવું એ કેળવણીનો ઉદ્દેશ છે

૭. પાઠ્યપુસ્તકો એ કંઈ સાધ્ય વસ્તુ નથી પણ માત્ર સિદ્ધિનાં સાધન છે.
૮. જે કામ આજે થઈ શકે નહિ તે કાલે તો જરૂર થશે જ.
૯. આશામાં જ બળ છે અને નિરાશામાં નબળાઈ છે.
૧૦. સમાપ્તિ એ જ પ્રારંભ છે.
૧૧. જો રસ્તો ન જડે તો નવો કરવો.
૧૨. શ્રમથી આપણે જીતીએ છીએ.
૧૩. જો ખીજો કોઈ માણસ અમુક કામ કરી શકે તો હું પણ તે કરી શકું.
૧૪. આપણે આપણા જ પગ ઉપર બિમા રહેવું જોઈએ.

વસેા
૭-૭-૩૭ }

મોતીલાલ ન. અમીન

સામાન્ય ઊપોદ્ધાત

(ભુકર દી. વોશિંગ્ટન)

જગત્તું કાર્ય કરે એવા સ્ત્રી પુરુષોને ઉત્પન્ન કરવામાં સંસ્થાઓની પણ વ્યક્તિઓની પેઠે તેમની પ્રધાન ભાવનાઓ, રીતભાવો અને મહાન કાર્યો ઉપરથી કિંમત અંકાય છે.

જે શાળા, લોકોની ખરી જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા તથા જીવન-કલહમાં લાંબા વખત સુધી માનપ્રદ જય મળે એવા તત્ત્વોનું ઉત્પાદન અને સંતોષકારક રીતે જોડકું વધારે પેાપણુ કરે, તેટલી તે શાળા ખીજી શાળા કરતાં વધારે સારી ગણાય જેને આદિનતો પાયો નાંખવો છે એવા દરેક સ્ત્રી પુરુષને કોઈ પણ જાતની કેળવણીની તો પહેલી જરૂર છે. ક્યો શાળામાં કેળવણી લેતી અને ક્યો ધંધો પોતે સ્વીકારવો તેનો ધણે ભાગે આસપાસના મંજેગો, પોતાની મહેન્ટ, સ્વાભાવિક શક્તિ, ધારેલા ધંધામાં આગળ વધવાના પ્રસંગો અને હસ્ત-ગત સાધનો ઉપર આધાર રહે છે.

ગત એવીજ વર્ષમાં અર્ધિના અને ખીજા દેશોના હજારો યુવકો અને યુવતિઓએ સીદી લોકોની પ્રવૃત્તિઓમાં પોતે સૌથી વધારે ઉપ-યોગી થાય એમ ધારી ‘ટચેજ શિક્ષણનુભવ અને ઔદ્યોગિક શાળા’માં દાખલ થવાનું પસંદ કર્યું છે. તેમની આરા, ચિંતા, શક્તિ, નજ-ખાઈ અને તેમના જીવનપ્રવાસો અને વિજયોમાં અમેરિકાના લોકોને

અતિ રસ પડ્યા સિવાય ગદ્યે નહો, અને ખાસ કરીને કેળવણી વિષ-
યકે સિદ્ધાંતો અને તત્ત્વોનું પગિણામો તપાસનાર વિદ્યાર્થી તો તેમાં
મગ્ન થયા સિવાય ગદ્યે નહો

દરેક સરથા એવી અધી વિગતનું થઈ કે તેના ગિદ્ય ઉપર
મરતું ધ્યાન એવાય છે અને જુદા જુદા ધારામાં કામ કરનાર
૬૦૦૦ માણસનું લેન્ડર તેણે તૈયાર કર્યું છે તેથી એ સરથા સધી
સર્વ જનનું જ્ઞાન મેળવવા તથા ત્યાં કામ કરનાર માણસોના વિશે
શુણે અને રીતમાનો જાણના સર્વ વેલે ઉત્સુક થાય એ રસાભાસિક
છે તેના સાધન અને સગવડો વિશે જે મહેવા છે તેમાં કેટલું
સત્ય છે તે લોકો જાણવાની ઈચ્છા ગમે છે ત્યાં નક્કી કરના
અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ગિદ્ય લીવેના માણસોમાં પેમા પેના મગવાની
શક્તિ તથા નૈતિક બળ કેટલા વધ્યા છે તે સવિસ્તાર જાણવા તેઓ
ઈતિહાસ હોય છે અને બહાર પડેના પગિણામો ધી રીતે આવન
તે સળધી માહિતગાર થયા સાના શિષ્યો અને શિક્ષકોના મુખેથી હકી
કત સાબળવા તેઓ ઉત્સુક ગદ્યે છે

અત્યાગ મુધીમાં 'દરેક' સળધી પ્રસિદ્ધ થએલા પુસ્તકોમાં
મુખ્ય શિક્ષકના પ્રથમ પ્રામો અને જીવનકાર્ય વિશે સાચી હકીકત
છપાઈ છે. દરેક સરથા ક્યા સિદ્ધાંતોના પાયા ઉપર ચર્ચા છે તેનું
પૃથક્કરણ મગવા તથા લોકોના મનમાં તે પ્રસારવા નિર્ધાર પ્રાપ્ત પગ
તેમાં કમ માં આવ્યો છે જે જ્ઞાનપ્રકાશ મરીમમાં મરીમ માણસનું
હૃદય જાગૃત કરી તેને દૃઢ ચાત્રિ, જુદીયુક્ત ઉદ્યોગ અને અર્થશાળ
મેળવવા પ્રેરે છે તેવા જ્ઞાનપ્રકાશ માટેની વ્યક્તિગત તૈયારગીઓનો
ઈતિહાસ લખવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે કેળવવાયલા મગજ અને પવિત્ર
હૃદય સાથે મહેનત કરવામાં ખર માન એ છે એવું પડ્યું
ભરેલું જ્ઞાન દ્રઢ કરના, તથા અમેરિકાના સીદી લોકોનું
અતિ મરોહટ અવસ્થા મનનાવા અને નેહલી ઉત્સુકનાથી

પ્રયત્ન આદ્યો દક્ષિણના કાળા પ્રેશર્માં સામાજિક અને આર્થિક ઉન્નતિના આ કેન્દ્ર રૂપ સ્થાનના આત્મા અને હેતુ વિષે ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે છતાં અહિં થી કામ થાય છે, કોણ કયા સંવેગોમાં કેટલું કામ કરે છે, તેની અને આ સરચા તરફથી શિખવાતા કરકસર, ઉદ્યોગ, શુદ્ધ વિચાર અને પવિત્ર જીવનના ગુણોના પ્રત્યક્ષ પુગવા મળે ઘણી માગણી થાય છે

આ વાગવાગ થતી માગણીને લીધે ટસ્કેજ સરચાના કાર્યવાહી મડળના મંત્રી એમેજ ને સ્ટ્રોટે 'ટસ્કેજ અને તેના માણસો' મંત્રી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ મ્યુ છે એમાં તેમના આદર્શ, મોગ કાર્યો અને સાથે સાથે આ શાળાના આદર્શ વિદ્યાર્થીઓના આત્મચરિતોનો સમાવેશ થાય છે

આ પુસ્તકમાં સ્ટ્રોટે બીજા કોર્ માણસથી ન લાવી શકાય એવી યોગ્યતા આણી છે દક્ષિણના લોકો સાથે માત્ર એક જ જન્મભૂમિની ગાફથી જ ને બધાયેનો નથી પણ તેની આસાઓ પણ તેમની સાથે જોડાયેલી છે દક્ષિણ તો તેનું ધર જ છે, પણ તેણે એટલું બધું દેશાટન મ્યુ છે અને બીજા લોકોમાં તે એટલો બધો ભળેલો છે કે માણસો અને વસ્તુઓનું તેને અતિ વિસ્તૃત જ્ઞાન છે

ઘણા વર્ષથી સ્ટ્રોટ આ શાળાની દુર્લભ વક્ષદારી અને ઉત્સાહથી સેવા કરતો આવ્યો છે અને મુખ્ય શિક્ષકના અનેક બંરસાયોમાં અને અણીના પ્રસંગોમાં માત્ર વક્ષદાર મદદનીશ તરીકે જ તેણે કામ કર્યું નથી, પણ અતિ સક્ષમ બામતોમાં અગત મિત્ર અને સાચા સલાહકારનું કામ પણ તેણે કર્યું છે, અને પોતાના કમ્તા વયોવૃદ્ધ અને વધારે અનુભવી માણસોમાં મળે નહીં એની ડહાપણ અને દક્ષતા ભરેલી શાંતિ જરૂરી પ્રસંગોએ બતાવી છે

ઘણા વર્ષ પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયેલા એક પુસ્તકમાં માગ લખવા પ્રમાણે જો કોર્ મનુષ્ય બીજા માણસની જગ્યા સાચે તો સ્ટ્રોટે

મુખ્ય શિક્ષકની જગ્યા બરાબર સાચવવાની ચોગસતા મેળવી છે. મુખ્ય શિક્ષકની આખો વડે તે જુએ છે અને તેના જ કાન વડે તે સાંભળે છે ટરકેજ સમયાએ જે સિદ્ધાન્તો અને વ્યાવહારિક નીતિયો કેળવણી મંદિરમાં અગત્યનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે જ સિદ્ધાન્તો અને વ્યાવહારિક નીતિ પ્રમાણે તેનું વર્નન છે

આ પુસ્તક સ્કૉટે અસત કાળજીપૂર્વક તપાસીને તૈયાર કર્યું છે અને ટરકેજ અને તેના લોકોએ કરેલા કામના પગિજાઓ છે તેનાથી ઓછા બતાવ્યાં છે. મુખ્ય શિક્ષકને તે હસ્તવિખિન પુસ્તકને તપાસીને તેના ઉપર વિવેચન કરવાના હક્કથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે પુસ્તક એટલું બધું પ્રશંસનીય છે કે તેમાં તેનું સંપૂર્ણ અનુમોદન છે પુસ્તક તપાસી તૈયાર કરવાનું કામ એટલું બધું સારું થયું છે કે ધાર્પા પ્રમાણે તેના ઉપર વિવેચન કરવાનું મહેતુ નથી આગળની ટરકેજ મંદિરના તે આજેનું ચિત્ર આપે છે અને આગળની કાવની સરથા માટેની આજાઓ બનાવે છે આજના જમાના માટે જે ગ્યનાત્મક કામ આ સરથાએ કર્યું છે, તેનું તે જુગસાથી સાક્ષાત્ મસબૂર્ત વર્ણન કરે છે, અને તે હવેના જમાના માટે મોગી આજાઓની ભવિષ્ય વાણીના આધાર રૂપ છે

ટરકેજ સરથામાંથી પ્રસિદ્ધ થયેલું પુસ્તક—તેના ઉદ્દેશ ગમે તે હોય તો પણ—મીઠી લોકો અને તેમના દરેક જનના સમઘ રિયે વિસ્તાગથી અચૂક રીતે ચર્ચા કરનાર હોવા જોઈએ આ સરથામાંથી નીજોવા અને નીકળના શ્રીપુરુષોનો, માત્ર ભૌતિક ઉન્નતિનો વિષય પ્રતિપાદન કરનાર ત્રય તો માત્ર જીવ વિનાનું જોળીકે જ મળ્યુંનું ટરકેજ સરથાના પુસ્તકમાં આથી કંઈક વિશેષ હોયજ તેમાં ખાલી દમામ હોય નહીં જે લોકોનું તે વર્ણન કરે છે તેમનું જ વાતાવરણ તેમાં માવમ પડે છે તેમાં ટરકેજ સરથાના શ્રીપુરુષોના પરાક્રમ તકિ રહ્યું તેમની પ્રજાત્ જાણતાઓ અને જાણિયણા વતી,

વાનો પગ દોડી જોઈએ અને આ પુનઃક્રમાં તે યોગ્ય રીતે પ્રતિ-
પાદન કરેલી છે.

‘દરેકે જી અને તેના માણસો’ એ પુનઃક્રમાં જાવના, નીતિ અને
કાર્યના આદર્શ છે; અને તે ધન્યા ઉન્નત છે. આ જાતનામાં મોટી
આથા મળનારને નિરાશા પ્રાપ્ત થવે નહીં. આરા આદર્શ માટેની
અંત પ્રેરણા તેને માટે રાહબા રહી બેસી રહેવાથી જન્મતી નથી; પણ
જોઈ પગ વગુની કિમત તેના આંતરગુણથી અંકાય છે અને સમજ-
શક્તિનો સદુપયોગ, સનુકવ જન સતત પ્રયાસ, અને કારીગિરીમાં
અતુલ્ય એ ગુણો જ નીચા માણસને જે રચાવ આપે છે તેનું ધ્યાન
થી જોઈ માનુસથી તેને અપાતી શકાય નહીં એવી દૃઢ શ્રદ્ધામાંથી
જન્મે છે. દરેકે જી સત્યા જે લોકોને ઉપયોગી રીતે મદદ કરી રહી
છે તે લોકોને દવે માલમ પડ્યું છે કે કેળવણી તેના આચાર્ય અર્થમાં
માત્ર એકાદ મનોભાવનો આવેશ નથી, કે ફોઈ પર્યટને પોતાની
પામે દોવાના કાગળે જ દેવ માની પૂજવાનો પદાર્થ નથી, પણ
અમુક નિર્મિત તેનું સમિવાનું સાધન છે. માનસિક કેળવણી એ
શારીરિક કેળવણીનું અર્ધું અંગ છે અને એ જન્મે પ્રકારની કેળ-
વણીમાં જે નૈતિક કેળવણી વધારી હોય તો જ કેળવણીમાં ખરી
મીકાશ આવે છે. એવી ત્રણ પ્રકારની કેળવણીથી મદાતમા, પદોપકારી
નયાં કામે ક્રનાગ સ્વદેશાભિમાની, કાપદો આદનારા, અને સાર્વજનિક
દિન જનગવનાગ માણસો પેદા થાય છે અને એવા માણસો જે
પ્રજામાં હોય તે પ્રજા સારીરીતે મગ્ધ હોઈ શકે. આવી કેળવણીનું
પરિણામ એ આવશે કે અજ્ઞાન, બિનરૂકેલ અને નૈતિક
નબળાઈવાળા મમાજના છેડા વર્ગના છુદાતા બાળકોને બદલે
આપણે સંપૂર્ણપણે સર્વ વાતમાં કાબેલ, કાદ્યા, દીર્ઘદષ્ટિ-
વાળા, પોતાની જવાબદારી સમજનારા અને આર્થિક
સ્વાતંત્ર્યવાળા માણસો પેદા કરીશું. પોતાના મિત્રાભિમાન,

અતિવિશ્વાસ અને વહેમને લીધે લુપ્ત્યા માણ્યોના દગા ફટકાના ભોગ થતા તે અટકો અને ખરૂં અને સાચું શું છે તે સમજશે અનેક ગેરલાભો અને તીવ્ર વેદનાઓ વચ્ચે જેણે પોતાનો માર્ગ કરવાનો છે તેવા સીદીને તો કામ કરવું અને કામ કરાવવું એ બેમા મોટા અતર છે એમ જાણવાની ખાસ જરૂર છે આવો પ્રેતસાદક સદેશ લઈ જવામા અને આવા મૂળ સત્યો પ્રસાવવામા આ ટસ્કેશનું નવું પુગતક ધણુ મુદ્દર કામ કરે છે

જરૂરી કેળવણીના બીજા બધા સ્વરૂપ સાથે ઔદ્યોગિક કેળવણીને કેવો મનઘ છે તે જ્યારે સમજાશે ત્યારે ઔદ્યોગિક કેળવણીનું પ્રાપ્ત્ય વધશે. સીદી લોકો માટે યોગ્ય કેળવણી કથી તે વિશે ધણુ વાદવિવાદ ચાલ્યા કરે છે પણ જેમની ઉન્નતિ ક વા એ વાવિવાદ ચાલે છે તેમને તે નુશ્ચાનકારક છે ઔદ્યોગિક કેળવણીની ખિનવણી માટે દેશના કેટલાક ભાગમા મોટા ભાગ એ છે કે જ્ઞાનની બધી ગાળા મધ્ય કરીને સીદી લોકોને માત્ર ઔદ્યોગિક કેળવણી જ આપવી. જો આ વિચાર લોકોના મનમા ફસી જાય તો ઔદ્યોગિક કેળવણી માન ગરીબ લોકોની જ કેળવણી થાય સીદી લોકોને બીજી બધી કેળવણી નહિ આપતા તેઓ સીદી હોવાના સમયે ઔદ્યોગિક કેળવણી આપવી એમ જો કરે તો તે કેળવણીને મોગી હાનિ પહોચશે હુમ્પટન અને ટસ્કેશન સમ્યામાં ઔદ્યોગિક કેળવણી ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે તેનું કાચું મગા લોકો ત્યાં શિખે છે તે નથી પણ જગતમા કેળવણી સંબંધી વિચાર કરનાગ સમજાના અનુભવી માણસોને, એવો મન હોવાથી ઔદ્યોગિક કેળવણી ત્યાં અપાય છે ઔદ્યોગિક કેળવણી વિના દક્ષિણમાના ભૌતિક પદાર્થોથી ખિનવણી થઈ શકે તેમ નથી તેથી તે જરૂરી છે, અને સીદી લોકોના જેવી સ્થિતિવાળા ગમે તે લોકો હોય-કાળા કે ગેરા-તો પણ એવી કેળવણીને તેમને ખાસ જરૂર છે.

બીજી પાસા બીજા ધધા મંત્રથી તેમ જ્ઞાનની અન્ય શાખાઓ નમધી જ્ઞાન આપના સિનાય દરેક સીદીને ઔદ્યોગિક કેળવણી જ આપવી એમ કોઈ પણ વિચારવત અને લોકોની જરૂરિયાતો માણુ નારે મનુષ્ય કહેશે નહીં. સીદી લોકો જેવા છુટાછવાયા પડેલા લોકોમાં પોતાના જ માણુઓની દરેક ધધામાં મોગી મખ્યા હોવી જોઈએ તેથી જ સીદી લોકો માટે મહાવિદ્યાવધે તથા ઔદ્યોગિક મખ્યાઓની જરૂર વધતી જતી છે એમ જણાશે અને આવી બન્ને પ્રકારની મખ્યા હાન જેમ સહકાર્યથી ચાને છે તેમ લોકોના અભ્યુદય માટે સહકાર્યથી ચાનની જોઈએ હુન્નગકળામાં એવી એકે ચીજ નથી કે તે અમુક વર્ગને માટે જ હોઈ શકે બન્ને જાતના લોકો માટે તે કેળવણીનો આવશ્યક ભાગ છે એમ જાતના બધા કેળવણી નમધી જ્ઞાન ધરાવનારા માણુઓનો મત છે, અને જ્યારે લોકોને ઘણો ભાગ ખેતીવાડી, હુન્નગધધા કે કારીગરીમાં પોતાનું જીવન ગાગતો હોય છે ત્યારે તો એ ખાસ કરીને ધણી જરૂરની છે આપણો ધજાખરા જનસમુદ્ધ તો દક્ષિણમાં જ ગહેવાનો છે જારણ કે અનિવાર્ય કારણોને લીધે તેમનાથી તે દેશ છોડાય તેમ નથી ધણા વખત સુધી તેમની સામાજિક ગિયતિ મજબૂત કરતા ઉચી ગઈ શકે તેમ નથી, તેથી દુ સદ્ધ સન્નેગોને સહેના કરવા, મજબૂરીને વેદમાથી માનવત મહે નનનુ ન્વરૂપ આપવું અને કેળવણીની એવી પદ્ધતિ દાખલ કરવી કે જેથી ધણામાં ઘણા જનસમુદ્ધની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી શકે અને બુદ્ધિપૂર્વક કામ કરતા વધારે સારી વસ્તુઓનો તેમને અનુભવ થાય એવા કામ પાછળ દેસના શિટ પુગ્ગો પોતાની વિરૂદ્ધ ગમે તેવી ટીકા થાય તેની દરકાર કર્યા સિવાય અત્યુત્સાહથી કામ કરવા મડી પડ્યા છે

તરફેજમાં સીદી લોકો માટે ઔદ્યોગિક કેળવણીને પ્રાધાન્ય આપનામાં આવ્યું છે તે સીદી લોકોને હજી કે પાવડાની કેળવણી સિનાય બીજી કેળવણી નહિ અપાય એના ધગિદાથી નહીં, પરંતુ

હાથમા દક્ષિણુમા ભૌતિક દ્રવ્યોનું છે. એટલું બધું વિશાળ છે કે જેનીરાડી અને કોઈ પણ ઉદ્યોગમા શુદ્ધિથી કામ કરનાર માણસને ધણો લાભ મળે, અને અહિં જ કેટલાક શાસ્ત્રોના મૂળતત્ત્વોનો અભ્યાસ કરી અનેક દેવોમા પોતાનું બળ અજમાવવાનો અનકાશ મળે અને તેથી કાયમનો સુધારો કરવા તેઓ સમર્થ થાen એના ઇતિહાસથી ઔદ્યોગિક કેળવણી આપવામા આવે છે

ટરકેશનો આરાય એ છે કે ખરી કેળવણી છેક પાપામાથી શરૂ થાય છે અને જેમ જેમ લોકોની જરૂરિયાતો વધે તેમ તેમ તે પણ વિકાસ પામે છે જેમ જેમ લોકો જ્ઞાનમા, અનુભવમા વિદ્યામા, રસમા અને ધનમા આગળ વધે છે તેમ તેમ તેમની જરૂરિયાતો અવરુદ્ધ વધે છે અને આ જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાને આપણામાથી જ જોગ લોકોની પેઠે વિવિધ ધધાવારી અને વ્યાપારી મડલ ઉભું થશે અને દિનપ્રતિદિન વધતું જશે તેમજ પોતાના ધધામા મેળવેલી હોશિયારીના પ્રમાણુમા તેમની આર્થિક સૃષ્ટિમા જગા નક્કી થશે અને તેઓ કેટલી ઉન્નતિ કરી શકશે તે પણ જણાઈ આવશે, કાચુ કે તેઓ પોતાની આસપાસ ઉદ્યોગી જનોના મડલ તરફ મન માટે જોશે જ્ઞાનના વધવાની સાથે ગતિક વસ્તુઓ પણ ગતિક વૃત્તિની કેળવણીના પ્રમાણુમા પૂરી પાડી શકશે આ જ પ્રકાર સીદી લોકો પોતાને માટે સપૂર્ણ, અમર અને જેમનું માન ઇશ્વરાચોગ્ય છે તેમનું માન સપાદન કરી શકે એવો-રીતભાતમા અને કળા કૌશલ્યમા-સુધારો કરી શકશે વર્ણભેદને લીધે કોઈ પણ વ્યક્તિને આગળ વધવા માટે મર્યાદા બાધની જોઈએ નહીં, નેમ એક જ પ્રકારની કેળવણી કે પિયુ આખી પ્રજા માટે ગમવામા પ્રજાનો સહીસવામતી રહેતી નથી. અચુક વ્યક્તિને કે નર્મને બધમેસતી ન આવે એટલા માટે કેળવણી એકતરશી ન હોવી જોઈએ તેમ ઉપર જતા એટલી બધી ભારે નદિ હોવી જોઈએ કે સામાન્ય લોકોથી ઉચકી ન શકાય. કેળવણીને જો પોતાનો

ઉદ્દેશ બગ આણેલો હોય તો કોઈ પણ પ્રગ્ન માટે તે પરિપૂર્ણ અને સચેતન હોવી જરૂરી છે

ટરકેશ સરચામા કોઈ પણ ઉદ્યોગમા પ્રવીણતા મેળવવામા ધણા નિષ્ઠાબાસની જરૂર છે જેતીનાડીના કામમા નિપુણતા મેળવવા ગસાયણુશાસ્ત્રના ધણા જ્ઞાનની જરૂર છે, અને કોઈ પણ કાગેગિરીમા ચતુર્થ મેળવવા માટે વખતા વાચતા અને હિસાબ ગણતા તો આવડતુ જોતુ છે મદારિઘાવયમા શિક્ષણ લીધેલો કોઈ પણ વિદ્યાર્થી પોતાના બુદ્ધિ ૧૧ ૧૩ ઉદ્યોગમા ગ્યનાત્મક કાર્ય વધારે સારી રીતે કરી શકે છે

એક દરે કોઈ પણ કેળવણીની પદ્ધતિની ખરી સોટી તેના પ્રત્યક્ષ પરિણામથી અકામ છે ' ટરકેશ અને તેના માણસો ' એ પુસ્તકમા માન કેટલાક ખાતાના ઉપરીઓએ પોતાના ખાતાના ઈતિહાસ દાન અને દાન આવતા કામસજવની જ હેરાય નથી આપ્યો પણ સરચાના મૂળ સિદ્ધાંતોની બહુ સારી ચર્ચા કરી છે, અને તેનો હક્ક જગતના આધુનિક વિચાર અને પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે બગાડ સાબિત થયો છે શિક્ષણેના કામની મહત્તાત્મક શક્તિતુ લગાણુથી નિવેચન કરી પુસ્તક તથા કરનારે માત્ર વિદ્યાની જ જુદી જુદી શાખાઓથી માહિતગાર લોકોની જાણ મદાર છે એવો અહિંના ધાર્મિક અને નૈતિક ગુણોનો આ સગ્રાએ આખા દક્ષિણ દેશમા જે ફેલાવો કર્યો છે તેના ઉપર ખાસ ભાર મૂકી સમગ્ર થો છે

ટરકેશમા મૂળ સિદ્ધાંત તેના શુદ્ધ આદર્શમા છે કેટલીક વસ્તુઓ એવી છે કે જેતુ નામ નિવેનપત્રમા કે યાદીમા મકાન, વખા, ક્ષેત્ર વગેરેની માફક દાખલ થઈ શકે નહીં, જના સરચાનો મૂળ સિદ્ધાંત તેની વસ્તુમાથી મળે છે શાગામા લોકોને ખેતી, નિધા, ચતુર્થ, ગગણી હિસાબ વગેરે શિખવવામા આવે છે જે જીવનને માટે ઉપયોગી છે જના એ જ વસ્તુઓ કાંઈ અનિમ સાધ્ય નથી પરંતુ

એથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે સીદ્ધી લોકો ખીજી લોકો સાથે દરીદ્રાર્થમાં ઉતરી શકે તેમ છે

વિદ્યાર્થીઓને દરેકજી સમ્યામાં શિખવેલા સિદ્ધાંતો અને આચરણો તેમના જુદી જુદી જ્ઞાનના જ્ઞાનમાં પગિલામ પામેના તેમના જ આત્મચરિત્રો રૂપે આ પુસ્તકમાં મળે છે, એ આ પુસ્તકની નવીનતા અને આસ્પદકતા સૂચવે છે આ ચિત્રરૂપ આત્મચરિત્રો મ્વદ્વંતે જ લખવામાં આવ્યા છે અને તેમના માનનીય કામો દરેકજી મન્યાના પથ અને ધાર્મિક બોધનું જ્ઞાન ગમે છે તેમના આચારીતઆતમાં અને નીતિમાં આદર્શ પુણ્ય જેના ગિદ્ધકો ગમવામાં આવે છે, અને તેમની જ સારી અને સચોટ છાપ છાત્રહૃદય ઉપર પડે છે એ ચરિત્રોમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતે જ પોતાની વાન સલથી અને નમ્રતાથી કહે છે અને તેમનું ગ્રેગ્લાતમ- જ્ઞાન ક્રિષિપત્ર ધર્મના સદૃશ્યોને લીધે તથા પોતાના અન્ય લાભોની નિમ્વાર્થ મેરાથી એમ સિદ્ધ કરે છે કે આ મન્યા અમર કામ કરી ગઈ છે

દરેકજીના અસત ઉત્તમ પ્રમ ના નિદાન પદ્ધિધરોમાંથી છુગ- જવાપા ચુગી કાઢેના પદ્ધિધરોમાં જુગી જુદી જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિઓના પગિલામનો સમાવેશ થાય એવો આ મન્યા હેતુ છે તેમાં નીચે પ્રમાણે જુદા જુદા જ્ઞાતાના પદ્ધિધરો છે (૧) એક પ્રસિદ્ધ મદા વિદ્યાલયના મુખ્ય અધ્યાપક (૨) સારા પાપા પગ ચાનતી શાળાઓના શિક્ષકો (૩) એક વકીલ (૪) એક કસારો ( ) એક શાળાનો ખજાનચી (૬) કપાસ વાવનારાઓ (૭) ખેડુનો (૮) ઉત્તમ પ્રકારના શિક્ષકશાસ્ત્રીઓ (૯) ઉધક મમ કરનાગઓ (૧૦) એક ગોરસશાળાનો ધધો કરનાગ (૧૧) જુદાગ વગેરે અમન પ્રજાના અજ્યુત્ય માટે જે તરનો જોઈએ તેમાંથી એકે તરન અર્ધે લક્ષ બહાર જતું નથી તેમની મહેનતના મન્યા પક્ષ અતિ દૂર ગયેના છે, અને તેથી દરેકજી મન્યાનો મૂળ આદર્શ કેવો ઉત્તમ અને નિશાળ છે તે સાગિત થાય છે. આ

દદ આપના કરનાર મંડળે ભવિષ્યની પ્રજા માટે વિનંત જીવન અને વિનંત દષ્ટિ માટે જે માર્ગ કાઢ્યો છે તે મંડળના માણ્યમોનાં સાદાં આત્મચરિતો ખાત્ર કાગજપૂર્વક વાચવાલાયક છે.

આત્મિક, શૌર્ય અને રોકડ ધનમાં અમિનપણે મીઠી લોકો વધ્યા છે અને કેળવણી, સાપાર અને ધર્મના વિષયમાં પોતાના શાસ્ત્રની બદાદૂરીભરેલી મેચા કરી જીવનરક્ષક થવા છે અને સુધરેલા, વીર્યવાન, હુદ્દિશાળી, ચોગ્ર મહેન્દ્રવાળા અને દેશના કાયદાને માન આપનારા નામરિકો નિવડ્યા છે તેથી વેદવાક્યની પેઠે એ સિદ્ધિ વાન છે કે દુગેજ સંરેયામાં જે ઉલોમનો મત સિખવવામાં આવે છે તેજે જ્યાં જ્યાં લોકોએ સુધરેલી પ્રજા થવા ઉપર જ્યાં પ્રયાસો કર્યા છે ત્યાં ત્યાં સુધારા ઉપર ધબી મારી અસર કરી છે. આ નરી જાનની હુદ્દિ, નીનિ અને શારીરિક શક્તિ વડે મોરા અને ઉત્તમ કાળા લોકોના સદકાર્પથી, અને ન્યાય અબજ અને પ્રમળને સરખો મળતો હોવાથી, દક્ષિણમાં જે વધુ બેઠેલો મંબીર પ્રજા હતો તેનાથી દબે મુંઝાવાનું રહ્યું નથી. દેવી સંપત્તિ આમુરી સંપત્તિ ઉપર જેટલી જીન મેળવશે તેટલા પ્રમાણમાં શાનિ અને આખાદી દેશમાં વધશે. પ્રજામાં ધાર્મિકતાના વધારા સાથે દેશની આર્થિક મદત્તાનો ધોરી માર્ગ ઉઘડી જશે.

જે પુસ્તક લોકોના હૃદયના ગૂઢ ભાવો ઉઘાડે છે અને જે બન્ને કામના ઉન્નતિના માર્ગ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે તે પુસ્તક જનસમૂહના દરેક હિતેન્દ્રુને પ્રિય થવું જોઈએ.

અ નુ ક્ર મ ણિ ડા

ભાગ ૧ લો

(શાળા અને તેના ઉદ્દેશો)

પ્રકરણ ૧	હુ	આધુનિક મદાન કાર્યો અને મુખ્ય આદર્શો (એમેઝ ને રૉટ)	૧
„	૨	સરથાના દ્રવ્ય, જમીન અને મકાનો (વોગન વોગન)	૧૪
„	૩	ફળવણીના આદર્શો (રોસ્કો કોન્કલીંગ છસ)	૨૬

ભાગ ૨ જો

(શાળાના પદવિધરોનાં આત્મચરિત્રો)

પ્રકરણ	૧	હુ	એક મહાવિદ્યાલયના મુખ્ય અધિકારીની આત્મકથા (આર્થર શીયર)	૧૭
"	૨	હુ	એક મુખ્ય શિક્ષકની આત્મકથા (નીનીયમ એસ હોન્ડ્રક ડેવો)	૧૪
"	૩	હુ	એક વધીલની આત્મકથા (જ્યોર્જ હમ્ફ્રી લવ ગ્રેવ)	૮૭
"	૪	હુ	શાળાના એક કોચમાનની આત્મકથા (માર્ટન એ મીનેરી)	૮૪
"	૫	હુ	એક ખેડૂતની આત્મકથા (કેક ગીડ)	૧૦૨

પ્રકરણ ૬ હું. એક સત્તાગની આત્મકથા	(ગેથીઅલ બી. મીલર)	૧૦૮
„ ૭ મુ. આફ્રિકામાં કપાસનું વાવેતર	(જોન ડબ્લ્યુ રાખીન્સન)	૧૧૫
„ ૮ મુ. એક પાકશાસ્ત્રી શિક્ષિકાની આત્મકથા	(મેરી એલ ડોટસન)	૧૨૬
„ ૯ મુ. એક સ્ત્રીનું કામ	(કાર્નેગીઆ જોવેન)	૧૩૩
„ ૧૦ મુ. ગરીબ લોકોનો ઉદ્ધાર	(ડબ્લ્યુ જી. એડવર્ડ્સ)	૧૪૧
„ ૧૧ મુ. ગોઝસરાખામાં કામ કરનાર એક	પન્થીધરની આત્મકથા (દુધર્મસ એ સ્મીથ)	૧૫૭
„ ૧૨ મુ. એક ગાડી બનાવનારની આત્મકથા	(એડવર્ડ લોમાકસ)	૧૬૪
„ ૧૩ મું. એક લુદારની આત્મકથા	(જુઓ બી એગ)	૧૭૧
„ ૧૪ મું. એક ઔષધકાગની આત્મકથા	(ડેવીડ એલ. લોન્ગટન)	૧૭૬
„ ૧૫ મું. ગાંત્રિક ઉદ્યોગના એક કામદારની આત્મકથા	(જોન્સ એમ કેન્ટી)	૧૮૩
„ ૧૬ મું. સીદી કોમના એક ઉદ્યોગની આત્મકથા	(એલ સી. કેલ્લેન)	૧૯૪
„ ૧૭ મુ. એક મોઝીની આત્મકથા	(ચાર્લ્સ એલ. માર્શલ)	૨૦૭

દસ્તકેજી અને તેના માણસો

ભાગ પહેલો

શાળા અને તેના ઉદ્દેશો

પ્રકરણ ૧૬

આધુનિક મહાન કાર્યો અને મુખ્ય આદર્શો

(એમેટ. જી. સ્કૉટ)

૦૫૧. પારી દુનિયામાં પોતાનું ગુજરાન કરવા માટે કાળાં સ્ત્રી-પુરુષોને તૈયાર કરતી ટરફેજ સંસ્થા વિષે એક શિક્ષણાનુભવ શાળા તરીકે એટલું બધું કહેવામાં આવ્યું છે કે તેના શિક્ષણ પાછળ રહેલા પ્રાણ અને ઉચ્ચ ભાવનાઓને બૂલી જવામાં આવ્યાં છે.

ટરફેજ મંસ્થામાં સેંકડો એકરનાં ક્ષેત્રો છે અને તેમાં ઉત્તમ પ્રકારની ખેતી થાય છે. સુવ્યવસ્થિત અને સમવલભરેલાં મકાનો તથા જોડેતો સરંગમ દિનપ્રતિદિન વધતાં જાય છે અને દ્વાયકસખ તરીકે ગણાતી અનેક વસ્તુઓ આ સંસ્થામાં છે, તેથી આ મંસ્થા લોકોની દૃષ્ટિ દમ્ભેશાં આકર્ષ્યા કરે છે, અને જે લોકો રીંદી લોકની ઉન્નતિ અને આખાદી માટે લાગણી ધરાવે છે તેવા લોકોનું ચિત્ત વશ કરે છે.

આ બધાં ટરફેજ સંસ્થાનાં કામ, ભુદ્ધિ અને પરાક્રમનાં દર્શન અને આદર્શવસ્થા છે; પરંતુ તેના જીવનની અને તેના નિર્વાહના ઉચ્ચતર આદર્શોના મૂલ્ય માર્ગ તરફ અદર્શ પાશુ અસ્ખલિત ગતિ છે. જો કોઈ સારો નિરીક્ષક આ સંસ્થામાં થોડો સમય પસાર રહે તો તેને અવશ્ય માત્રમ પડે કે આ સંસ્થામાં એવી ઘણી વસ્તુઓ છે કે જે જોવામાં આવતી નથી, અને જેનો સમાવેશ દરરોજના કાર્યક્રમની યાદીમાં થતો નથી, છતાં તે સાચી જીવનોપયોગી અને અત્યંત જરૂરી છે.

મુખ્ય શિક્ષક વોર્સિંગ્ટન અને તેને ટરફેજ સંસ્થા સ્થાપવામાં મદદ કરનારા સ્ત્રીપુરુષો, જે લોકોને કેટલીક મુશ્કેલી સંકળિત છે.

લાગેલી માગમ પડી છે તેવા લોકો માટે ઉત્તમ જીવનની આશાથી બરપૂર ભગિન તરફ વર્તમાનની પેને પાર દમેતા લેવા કરે છે.

દરકેજી મન્યાનુચિત કેવુ સિમ્ત અને ગભીર છે. એ મન્યાની અંગ સીમાથી બહુ દૂર આ નવજીવનનો પ્રકાશ લેવામાં અને અનુભવવામાં આવે છે અને તેની શુભકારી અમર નજરે પડે છે. મેક્ટો વર્ષના જરૂરજીવનના બચનો તૂટી ગયા છે અને લોકોમાં નવજીવન મિથ્યાવા માણ્યું છે ‘ઉત્તમ ડરકેજી’ એ શબ્દે તેમનું મન મોઢું છે જતાં જ્યાં આ શબ્દ પહોંચ્યો છે અને તેના મૂળીયા નંખાયા છે ત્યાં ત્યાં આ વિચાર પસંદ ગયો છે કે જ્યાં મુખી આગ્રિ બાધવા તથા વધારે કે કે અનાજ પેદા કરવા લોભ સમર્થ થાય નહીં ત્યાં મુખી એ ગળદની કાંઈ ડિમન નથી.

દરકેજીની ભાવના દમેશાં એક પ્રશ્ન પૂછે છે અને તે એ છે કે “તમે શું કહે છો?” “તમારી પામે શું છે?” તે તે પૂછતી નથી. જે માણસ પોતાની મિશ્કન ક્રતા ઉચે ચલે નથી તે દરકેજી સંધાના આદર્શ પ્રમાણે મનુષ્ય નથી.

દુકામાં આગ્રિનો પાળો નાંખવો એ દરકેજી સંધાનો મૂળાક્ષર છે જે ક્ષણથી નવો વિદ્યાર્થી આવે છે ત્યાંથી તે પાળે જતાં મુખી જીંદગીનો હેતુ માત્ર ખાવાનો કે કેવળ બુદ્ધિ ખીવવાનો નથી એમ અમખ્ય રીતે તેને સમજાવવામાં આવે છે. અચ્છના, ગિપ્તાચાર, તરપગતા, અને સત્યવાન્તિ એ જૂની ઢગલા ગુણો છે અને વાસ્તવિક રીતે તે ગુણો શૂદ્ધજીવણીનો ભાગ છે. જ્યાં દરકેજી તો એ ગુણોને પોતાનું સર્વસ્વ માને છે. દરકેજી માત્ર ગિરકનુ જ કામ કરતી નથી પણ માન્ય તરીકેની રૂઝ પસંદ સારી રીતે અદા કરે છે, અને આગંબથી તે અંત મુખી દરેક ક્ષણે આ ગુણોની આવશ્યકતા વિદ્યાર્થીઓને જનાર છે. ‘અચ્છના’ એ દૈની ગુન છે, એ દરકેજીનું એક આદર્શ વાક્ય છે, અને કાંઈ વિદ્યાર્થી જે રીતખાનમાં કે પહેરવેશમાં મનિનતા

બતાવે તો તેના જેવા બીજા ભારે ગુન્હા મળ્યાનો નથી પ્રોગણાગામા અને પાશાગામા જેની સગવડ અને સામગ્રી તૈયાર હોય છે તેની જ સગવડ અને સામગ્રી આનાગારમા હોય છે અને તે પ્રમાણે સહાયી અમન કામમાં આવે છે પગિલામ એ આ યુ છે કે દરિયામાં ટરકેલ એક ગામ અને આરોન ગ્રામ સગવડ છે એમ તેની કીર્તિ પ્રસરી છે

સારી રીતભાન માટે લોર્ડ ચેમ્બર્લેન્ડ પણ ટરકેલ સગવડ જેવી સહાય નહીં વાપરે કોઈ માણસને જો બીજા પાસે સંજ્ઞા મનાવવાની ઇચ્છા હોય તો તેણે જાતે સંજ્ઞા થયું જ નોંધે કન્યાની સારી રીતભાન, તે તેના અદ્વના સહયોગી બાલ્ય સ્વરૂપ છે એમ મનાય છે અને તો જ માનભરી રીતે તેની સાથે વર્તવામાં આવે છે ટરકેલ જે જે ગુણો આગિ ધડવામાં ઉપયોગી હોય તે બધા ઉપર ભાગ મુકે છે અને તે જ દરેક કેળવણીનો આદર્શ હોવો જોઈએ

પણ આ બધું શી રીતે શિખવાય છે ? અને તેનો અમન શી રીતે થાય છે ? મૂળ વાન એ છે કે શિક્ષકો અને અધ્યાપકો જાતે ચારિત્રવાન છે ટરકેલના આર્ગના તેઓ મૂનિમાન સ્વરૂપ છે, જો કે દક્ષિણમાં જે ઉત્તમ શિક્ષકો છે તે બધા ટરકેલમાં જ છે એમ કહેવાય નહીં, જો એટલું તો અવસર કદી મળાય કે ઉચ્ચતમ ઔદ્યોગિક, માનસિક, નૈતિક અને ધાર્મિક કેળવણી જેની સ્ત્રીપુરુષોની સખ્યાને ટરકેલમાંથી મળે છે, તેની બીજી કોઈ શાળામાંથી મળતી નથી શિક્ષકો ધણે ભાગે પદવીધરા છે અને અમેરિકાની ઉત્તમોત્તમ કેળવણી-અધ્યાપકો સુધી જાહેરા છે શિક્ષકોમાં માત્ર શિખવવાની શક્તિ છે કે નહીં એટલું જ નોંધે તેમને ટરકેલમાં લાવવામાં આવતા નથી પરંતુ પોતાની જાતના સ્ત્રી-પુરુષોને ઉત્તમ પ્રમાણની કેળવણી આપવાથી સુ ગમ થઈ શકે છે તેના તેઓ ઉત્તમ દષ્ટાવરૂપ છે કામલું કે આપણા ધણા વિદ્યાર્થીઓનું આર્થ બધું સકુચિત છે ધણાખરા વિદ્યાર્થીઓ પોતે જે દેશમાં જન્મ્યા હોય તે દેશની મહા ગણેવા હોવા નથી

સહિ તેમને તેમના જગ્યા સમાજ ગયેની નાજે છે તેમના જનના આર્થ નેમના અધમ અને નુચિત સભેગોથી ધમધમ હોય છે સવોત્તમ જતો માત્ર અમુક વર્ણના જ હોય છે અને બીજા વર્ણના માણસો તમેશા અધમોધમ અને દુગ્ધિતમ હોય છે એવી તેમની માન્યતા થયેલી હોય છે અને તે પ્રમાણ તેમનું આચરણ થાય છે દરકેજમા એવી વર્ણબાદની નાગણી મિનુન કેળવવામા આવતી નથી જ્યાંય ચોતાની જાતમાથી જ ઉત્પન્ન થયેલા ઉત્તમ શ્રીપુરુષો માટે કોઈને અભિમાનની લાગણી થાય તો તે ગ્રામારિ છે

દરકેજ અગ્રામા એ- ઉત્તમ વાત એ છે કે તરૂણ શ્રીપુરુષોને તેમની નીચ અને અધમ પરિસ્થિતિમાથી ખેંચી લઈ તેમને જેમના મન, હૃદય અને જીવન ઉત્તમ કેળવણી સરથામા કેળવવા સંસ્કૃત થયા છે એના શિક્ષકોની સાન્નિધ્યમા જોવાનું મળે છે એમ હોવામા કોઈ જાનની અતિશયોક્તિ નથી પોતાના આગ્રિ, કેળવણી અને પગક્રમ વડે માનનીય મળા શ્રીપુરુષો માટે માન અને અભિમાનની લાગણી ગમવા જોવા બીજે એક અગત્યનો પા તેમને સિખવાતો નથી

જો કે અગ્રાસક્રમમા જાતરાભિમાનનો વિચાર દાખવ કરવો નથી તો પણ ખેતીવાડી ઈ નિર્માણ શ્રીઓનો પોશાક બનાવવો કે તેવા જ બીજા ઉદ્યોગો પેકે તેને આવશ્યક માનવામા આવે છે આને એક મનોભાવના ગણાય, પણ શાળાના વર્ગમા કે વખાગમા ભૌતિક વસ્તુઓ સિખવાય છે તેની પે તે જાનની ઉન્નતિ ક્રવા અમર્ષ છે જ્યોર્જ દવિયટના શબ્દોમા જ હુ મારો કહેવાનો ભાસાર્થ સ્પષ્ટ

અમારી જાતિમા જો મોગ સમાગકો નહીં હોય તો હુ મારી વિધિ પ્રમાણે નહીં જીને નહીંઓ મનુષ્યોને આશીર્વા આપી મારું શુ છે તે સિખરી કેવી પરોપમાગના કાર્યા કરે છે તેમ હુ પણ સ્પષ્ટ અને તેવા કામો જ મારે ગ્રામરક થયે હાનમા જેમનું નામ માત્ર નિગ્રહાગરક જ છે તેને નિગ્રહકાર ક્રમર લોકોની વચમા શીર્ષિત

પતાકા પેડે ઉઠું કરીશ અને તેમનામાં સાચું અભિમાન પેદા કરી દેરૂંને પોતાના ભાઈ મળુવા જેવું મારું મન કરતાં સિખવીશ.”

જો આત્મપ્રતિષ્ઠા જાળવવી હોય તો ગત્યાભિમાન હોવું જોઈએ; સદ્ગુણનો બદલો સદ્ગુણ છે; મનુષ્યજીવનમાં ચારિત્ર એ મોટામાં મોટી વસ્તુ છે એ સિદ્ધાંતો બીજી અનેક રીતે સિખવાય છે અને તેમના ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે. ડાક્ટર વોશિંગ્ટન પોતાની સંસ્થાની અંદર અને બહાર સર્વત્ર ઉત્તમ વસ્તુઓ જ મળવા અદ્ભૂત રીતે વિજયી નિવળ્યા છે. જે વસ્તુ ઉત્તમ નથી તે વધારે વખત ત્યાં ટકતી નથી. જેમણે આ સંસ્થા માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છે તેમને એવો અનુભવ થયો છે કે જે પ્રકારનું કામ અહિં કરવામાં આવે છે અને જે આદર્શો માટે પ્રયાસો આદરવામાં આવે છે તે અતિ ઉત્તમ છે. કાળા લોકોની શાળામાં જે દશે તે ચાકશે એવો વિચાર કે એવું કૃત્ય દરેક સંસ્થાની ખિલવણીમાં કદી થયું નથી.

દાખલા તરીકે જ્યારે કોર્નેગીએ દરેક સંસ્થાને ‘પુસ્તકાલય’ માટે નાણાં આપ્યાં ત્યારે એક ઉત્કૃષ્ટ મકાન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. જોને શિક્ષણાભીષ મુંદરતાની ખૂબ છે એવો દરેક માણસને તે મકાન તેની શોભા અને પરિપૂર્ણતાને લીધે લગ્ય લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

કોલીસ પી. હન્ટીંગ્ટન રમારકમ્બ જે હમણાં જ તૈયાર કર્યું છે તે સી. પી. હન્ટીંગ્ટનની પત્નીએ સંસ્થાને બક્ષીસ આપ્યું છે. એ મકાન એવું મુંદર છે કે કોઈ પણને તે આનંદ અને કીર્તિનું સ્થાન લાગ્યા વિના ભાગ્યે રહે. જે વિદ્યાર્થી એ સંસ્થાના દ્વારમાં પ્રવેશ કરે છે તેનામાં એક જાનનું અભિમાન પેદા કરે એવી અંદર તેમ બહારની દરેક વસ્તુ નેમાં છે. એ મકાનનું કામ સાદું અને સરળ છે પણ દરેક ખાતાની જરૂરિયાનો તેમાં પૂરી પાડવામાં આવી છે. જે પ્રમાણે પાઠશાળાના મકાનની વ્યવસ્થા છે તે જ પ્રમાણે ઊકરા તથા ઊકરીઓના રાખનમૂલની પણ છે.

જો વિદ્યાર્થીઓ અહીં દરિયાકાંઠામાંથી આવ્યા હોય તો તમને અહીંના ગરમ પાણી અને આગમગણનો લાભ મળે છે અને આનંદ સાથે ત્યાંની અને અહીંની સ્થિતિ અનુભવવાનો પ્રયત્ન મળે છે ત્યારે તેમને માન્ય પડે છે કે અહીંના સુખમાધનો વિદ્યાર્થીઓએ જ સારી દેખરખ નીચે મુજબ છે ત્યારે એ શિશુના નિગમ નાગે છે જો જ પ્રમાણે રાત્રીના પાસાના વાગ બોલનારા પુત્રાના એ સર્વમા જો ઉત્તમ મનુ છે તે જ પ્રજા જુવા યામ છે અને તેની પાછળ પ્રજાના વાજગી છે એમ પદાર્થો અને સિદ્ધાંત નરી કે એના આગ્રહથી શિખરનામા આવે છે કે તે વિદ્યાર્થીની કેળવણી અને જીવનનો એમ ભાગ થયે જ રહે છે

દરેકમા હમેશા વિદ્યાર્થીને ઈચ્છી અને દુઃશ્ચિ રખતા શિખરનામા આવે છે સૌંદર્યની ના ધરમા અને સામાજિક જીવનમા મુક્તિમાની રીતે ચાર વધાર્થ મળ્યા જાન એ જ ઉદાર ચાલિ છે, દરેક ગમની મિત્ર તેની પાછળ મહેના હેતુથી અમલ છે, વગેરે વિદ્યાર્થી અને શિખે છે પણ તદુપગત જો એ મૂળ હેતુ વિચાર કે ચિંતા પાછળ મનુ રહે છે તે એ છે કે મધી જાનના ભ સમજ પૂર્વક મનામા હમેશા માન અમાયનુ છે

સમાજમા માન જાને મામ કરનાગઓનો મર્મ મગજથી મામ કરનાગઓના વર્ગથી અમેઘ રીતે જુગે પડે છે અને ધણીના પીળ વર્ગના લોકો આગમુ બહુ હોય છે તેથી કામ કરવામા મગજનો ઉપયોગ કરવો એ કદાચ મગજનું કામ કરી આગમમા પડી મહેવા કરતા વધારે માન્ય અને સમાજની ઉન્નતિમા વધારે ઉપયોગી છે

કાગ લોકો તેમના પ્રમાણમા પોતાનું મામ કરશે કે કેમ એજ પ્રત્યેક સમયને ઉકેલવાનો નથી પણ તેમનું મામ એવું થયે જાય છે કે તેમના મામના સવળા નાનો તેમની સાથે મહે જાગ દિલ્લુમા જો ઉત્તમ મરીમરો અનુ રીતે છે તે મધા મીદી જ છે એમ દરેકના ત્યારે કદાચ પ્રયત્ન સર્વવર્તન થયું ગણામે જો એવો

સમય આવ તો જ નહીં પણ બે ના પ્રત્નો અત આજે અને હાન જે દુ ખ રીદી નોગે જુએ છે અને અનુભવ છે તે ન થશે.

ટન્કેશુ આ મોગમા મોટો આ શ છે ખરા અત ગણુથી ધન્ધવાયો ૧ આ પશ્ચિમીના માત્ર ટન્કેશુ જ લાનજે એમ મારો મહેવાનો મોટો નથી પણ દક્ષિણમાં આજા જીવન મો નોર્મલ સામગ્રી તૈયાર મગામા ટન્કેશુ એ સમગ્ર માણ થાય એવી મહેન્ટા તો છે આ વિચાર એવો બધો જાગનો છે કે ગમે તેવી નીકા તેના માગમા આડે આની શ ને નહિ કે આ પશુ પ્રારન વિમ નડજે નહિ ટન્કેશુ લોકોને હે છે કે માત્ર પાશ્ચાત્ય જ નથી પણ દેશમાં મુનારો મનાજ છુ ઉચ્ચતર જીવનની પ્રચાર છુ અને તેથી કાગી અને ગોરી પ્રજા વચ્ચે મારો અને ગાયમનો સમઘ બાધના સરથા છુ

આ સરથા તેના મુખ્ય શિક્ષકના આદર્શ પ્રમાણે વર્તવા અતિ ઉત્સાહથી ખત રી ગ્હી છે અતિ વિમૂત અને પરમ સત્યના અર્થમાં કહીએ તો કેગવણી બીજા માણસોને સહાય કરવા આપણને પ્રેરે છે, જુદી જુદી અમિતિઓને પોતાના ભાઈઓમાં પ્રાણ રેડી તેમને સજીવન કરવા અમર્થ બનાવે છે અને તેમની ઉન્નતિ ને છે

આ સરથાના વિદ્યાર્થીઓને મુખ્ય શિક્ષક નોર્મલને એક દિવસે ગવિવાગના સખા સમયના પ્રવચનમાં પોતાના કેગવણી વિષયક વિચારો દર્શાવ્યા હતા તેમણે કયુ હતુ કે 'વિમૂતતમ અને સત્યતમ અર્થમાં કેગવણી દરેક અમિતને પ્રજા નર્ણુ કે અમિતની દરકાર રાખ્યા સિનાય, સહાય કરવા તત્પર ગખજે, અને જે માણસ સૌથી વધારે માયાળુ હશે અને દુખી માણસો પ્રત્યે તેમ અતિ તિગ્મ પ્રજા અગર અમિત તરફ સપૂર્ણ ન્યાતાથી વર્તશે તે જ માણસને સાચામાં સાચી કેગવણી મળી છે એમ જણવુ ઉચ્ચ કેગવણી પામેનો માણસ હમેશા દુર્ભાગી માણસો ઉપર બહુ ભાવ ગખે છે ત્યારે તમે આ સરથા છોડીને બહાર જશો ત્યારે તમે જે માણસો માનસિક કે સાગીરિક નબળાઈથી

પીડાતા હશે અગર ભાગ્યકીન મનુષ્યો હશે તેમનું તમારાથી બની શકે તેટલું દુઃખ ઓછું કરી તમે તમારી કેળવણી દીધાવશો એવી હું આશા રાખું છું. તમે ધણા અજ્ઞાન માણસો બોલો. તેઓ કદાચ પોતાને શિક્ષિત યથેચ્છા માનતા હશે પણ વસ્તુજતાં જ્યારે તેઓ કાર્ત્ત્વ્ય કમનશીળ, લુલુપ્ત અગર અંગ, મન કે વાણીની ખેડવાળું મનુષ્ય જોશે ત્યારે તેઓ તેની હાંસી કરશે. પણ જેને ઉત્તમ કેળવણી મળી છે, જે ખરેખરે કેળવાયેલો છે, તે દરેક જન પ્રત્યે વિવેકથી અને સહાનુભૂતિથી વર્તે છે. આપણા ભાઈઓ સાથેના વ્યવહારમાં એકદમ પ્રામાણિક થવાનું કેળવણી આપણને શિખવે છે. આપણને અકંગલિત કેટલું આવડે છે અને આપણે કેટલા શહેરોમાં રહ્યા છીએ તેની મને જરા દરકાર નથી. જ્યાં સુધી કેળવણી આપણને તદ્દન પ્રામાણિક બનાવે નહિ ત્યાં સુધી એ સંધળું વ્યર્થ છે. કેળવણીનો હેતુ બીજાને સંતોષ આપી પોતે સંતોષ મેળવવાનો છે. આપણા બંધુઓની સેવામાંથી આપણે સુખ મેળવવું એ કેળવણીનો ઉદ્દેશ છે અને જ્યાં સુધી આપણા ભાઈઓને મદદ કરી ઉત્તમ સુખ અને સંતોષ મેળવવાની સ્થિતિએ આપણે પહોંચ્યા નથી ત્યાં સુધી આપણે કેળવાયા નથી. મનુષ્યે સૃષ્ટિસૌંદર્યના ગુણગત થવું જોઈએ, એ કેળવણીની મતલબ છે. જે માણસ કાદવ કીચડમાં અને જંગલમાં જઈ વૃક્ષો અને લતાઓમાં સૌંદર્ય જોઈ શકતો નથી, તેની આસપાસ રહેલા તૃણ અને પુષ્પોમાં કાંઈ સુંદરતા નિહાળી શકતો નથી, અને ઢુંકામાં ધ્વિરદૃત દરેક વસ્તુમાં કાંઈ પણ સુંદરતા, કાંઈ પણ ઉદ્દેશાસક કે ઉત્તેજક તત્વ જોઈ શકતો નથી તે માણસ કહી કેળવાયેલો કહેવાય નહિ. આપણી આબુજાબુ રહેલી વસ્તુઓમાં માત્ર સૌંદર્યદર્શન જ કરવા કેળવણી આપણને સમર્થ બનાવે છે એટલું જ નહિ પણ આપણી પાસે એવી સુંદર વસ્તુઓ લાવવા આપણને પ્રેરે છે. તમે દરેક જણ અત્રેથી પટ્ટી પ્રાપ્ત કરી જશો ત્યારે તમારા ગૃહમાં સુંદર, ઉન્નત અને ઉત્તેજક વસ્તુઓ રાખશો એવી મને આશા છે. જ્યાં સુધી માણસ ગંદી ખરાબ ક્ષુપકીમાં રહે છે, ત્યાં સુધી તે કેળવાયેલો છે એમ કહેવાય

નહિ ન્યા સુધી માણસ સ્વચ્છ શુદ્ધિ માં ચિત્તો નાસક ચિત્તો અને પુસ્તકો ગમે નહિ ત્યા સુધી તે વિજ્ઞાન છે એમ કુ માનતો નથી કુ ગમા હું પુન કહું છું કે જે શુદ્ધિવિકાસ, જે સિદ્ધિચાર અને જે રસરતા આપણને આપણા મધુઓ પ્રત્યે પ્રામાણિકતાથી અને સહનતાથી વર્તતા રાખે છે, અને ઈશ્વરસૃષ્ટિમાં જે વસ્તુઓ મુંઝા ઉન્નત અને ઉત્તમ છે તે જોના શિખનાડે છે તેનું જ નામ કેળવણી હું તમારા હૃદયમાં હસાવવા માગુ છું કે તમારા પાંચ પુસ્તકો એ ગર્હ સાધ્ય વસ્તુ નથી પણ માત્ર સિદ્ધિના સાધન છે જીવનની ઉન્નતોન્નત, ઉત્તમ, પરિત્રમ અને સુસ્મૃત વસ્તુઓ મેળવવાનું તે એક સાધન છે

ટસ્કેશ સંસ્થામાં શિક્ષિત થયેના બાળ અમર બાલિમએ દિવસના દરેક કનાકે અને વર્ષના દરેક દિવસે અહીંના ઉચ્ચ આદર્શો પમાણે વર્તન રાખેનું હોય છે પુસ્તકો ખરેખર અનુભવ છે અને તેમની કિંમત અત્રે જોવી અકાચ છે તેની બીજી જગ્યાએ બાળ્યે અકાતી હશે પણ પુસ્તકો માત્ર સાધ્ય વસ્તુના સાધન તરીકે જ માનવામાં આવે છે આજ મન ટસ્કેશ સંસ્થાના શિક્ષકો ગિખવે છે જીવન એક મહાન અને શાશ્વત વસ્તુ છે, જીવન એટલે આપણા મધુઓની સેવા કરી તે, જીવન એટલે અધ્યાત્મમાંથી બહાર નીકળવા પ્રયાસ કરતા લોકોને મદદ કરવી તે, આવા જીવનના હેતુનું અર્થ કદી વિસ્મરણ થવું નથી પણ ગહેણી અને પ્રણીથી હઠમેશ આ હેતુ જીવનમાં ઓતપ્રોત થયેલો હોય છે

પહેલાના ઘણા જૂના પુગણા મનોને બંને હોને પાથગના લગ્ન મકાનો બધાયા છે પહેલાના દીવાઓ અને નાસના દીવાઓ વીજળીના તેજની અને એન પ્રકારથી ગાખા પડી ગયા છે આ મકાનો બાધનાર અને વીજળીના દીવા દાખન કરનાર ટસ્કેશ સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ જ છે ધૈર્ય અને શ્રદ્ધા એ જ ટસ્કેશનો સિદ્ધાંત અને મૂળ ધર્મ છે જે કામ આજે થઈ શકે નહિ તે જરૂર કાને તો થશે,

ટસ્કેજી સંસ્થાના શિક્ષકોને દૈનિક વિશ્વાસ છે કે જે જે વસ્તુઓ અહીં વિદ્યાર્થીઓને રહેણી અને કરણીથી શિખવાય છે તેથી જે લોકો પરતંત્ર છે તે સ્વતંત્ર થશે, આશાહીન લોકો શ્રદ્ધાવાન થશે અને ગરીબ લોકો પોતાની જાતનાં ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોમાં આનંદ મર્વ માનતા થશે. એટલા માટે ટસ્કેજી સંસ્થા માત્ર શાળાના પઠનના કાર્યથી કે વખાર અને ક્ષેત્રના કામથી જ કદી સંતોષ માનતી નથી. જે વિદ્યાર્થી આ સંસ્થામાંથી પ્રમાણપત્ર લઈ જાય છે તેને ખાસ કહેવામાં આવે છે કે પ્રમાણપત્ર તમને શોભા માટે લીંતિ લટકાવવા આપવામાં આવ્યું નથી કે તમારી પોતાની લાયકી બતાવવા માટે આપ્યું નથી પરંતુ જે લોકોમાં તમે રહો ત્યાં દરેક જણને માટે તમે કંઈ રચનાત્મક અને જીવનોપયોગી કામ કરો એટલા માટે એ પ્રમાણપત્ર આપ્યું છે.

પોતાના લોકોની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિ સુધારવા ટસ્કેજી સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓને જેવું કાળજીપૂર્વક ધર્મજ્ઞાન આપવામાં આવે છે તેવું ધર્મજ્ઞાન પરદેશમાં ધર્મપ્રચાર માટે મોકલવાના સ્ત્રીપુરુષોને આપવામાં આવતું નથી. ટસ્કેજીના પઠવીધરાએ દક્ષિણમાં જે કાર્ય કર્યું છે તે અત્રે કહેવાની જરૂર નથી. અત્રે જે જે દૃષ્ટાંતો આપ્યાં છે તે આ બાબતમાં પ્રસક્ત પ્રમાણ છે. જૂનકાળના દુઃખદ અધિકારમાંથી વ્યવસ્થા, ન્યાય, શાંતિ અને સુખ લાવનાર કેટલીક શક્તિઓમાં ટસ્કેજી સંસ્થાએ એક સ્વતંત્ર શક્તિ ધરાવેલી નિશ્ચય કર્યો છે એટલું કહીએ તો ખસ છે. અમેરિકાના લોકોમાં હાલની જીવનપ્રગતિ પ્રસિદ્ધ ‘હાર્વર્ડ’ અને ‘યેલ્ડ’ સંસ્થાને આભારી છે. આ બે જ સંસ્થાના માણસો હાલ અમેરિકાના જનસમાજમાં રાજ્ય ચલાવે છે. દક્ષિણમાં કેટલાંક કામો કરી આવું જ બળ ટસ્કેજી સંસ્થા ચલાવશે તો વર્ણબેદ અને વર્ણ-વૈરને ખદલે પ્રેમ અને ન્યાય સર્વત્ર ફેલાશે.

ત્યાં સહાયની જરૂર છે ત્યાં સહાય કરવી એ ટસ્કેજી સંસ્થાનો અપૂર્વ સિદ્ધાંત છે. સ્વચ્છતાબિમાનને લીધે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ સંકુચિત મનરાળી અને ગર્વિષ્ટ થવાને ખદલે ઉદાર વૃત્તિવાળા થાય છે,

આરી ઉ ૧૦ વૃત્તિ લે મ્હેજીમાથી મરી લઈએ તો દમ્હેજીની ઉપયોગિતા નહિ જેની થઈ જશે આ સંસ્થાના પ્રમિદ મુખ્ય શિક્ષક અને યાપક મ્હે છે કે તમારી ભાવનાઓ હમેશા ઉચી ગમે અને તેમને પહોચવા પ્રયાસો મ્શે તો મોગ મો મ્વા તમે સમર્થ થશે આ સંસ્થા જગત ઉચ્ચતર અને ઉત્તર આર્થવા હી મરી કે ગોરી પ્રજા માટે આખા દેશમા એકે કેગરણીવિનમ્ મન્થા નથી એમ કહેવું એ તાન સાચુ છે દમ્હેજી સંસ્થામાંથી લુદા મુનાગ યાપન કે એના બીજા મોર્ષ કાગિગ તૈગ થઈ બહાર નીકળે છે તે લે સામાન્ય મગિગેરો જગતા વિગેષ ગુણુવાગા ન હાય તો તેમણે અજેના આશો હૃદયમા આન્યા નથી એ નિર્વિવાલ વાત છે તેમને વાગવા ઉચી ભાનનાઓ ગણવા મ્હેવામા આ યુ હોય છે અને તેમ મ્વા લે તે ચક્રે તો તેમા ગણ તેમનો છે મ્હેજી સંસ્થાનો નદિ

૧૬૪ તરીકે ૬ મુનાર તરીકે લે ફોલમદ ન થવા તો મન્નેમા દુ શો પ્રતિગ દરે ધધામા જગની છે પ્રતિગ અને મર્થદક્ષતા એ મે ગુરો દમ્હેજી સંસ્થામાંથી નિનૂત આ વ્યવસાયી જગતમા પ્રવેશ મ્ના ફેક પુત્ર પુત્રીમા હોય છે

૧૬૫ ની સપતના ગુણો શિખવવા એ કેવું મ્જિન કામ છે ૧૬૬ જ્વર્ગમા છે અને દુનિયામા મૌ સાગ નાના છે આશામા જ બગ છે અને નિગશામા નમગાર્ક છે જે અસત્ય અન્યાયભરેલુ અને ખોટું છે તે ક્ષણિમ્ છે જે મજુસો જગતના મ્ના પ્રજોનો ક્રિમ્ મ્હે છે તે પ્રજા ઉપચિન મ્રી ઉમ્ નહિ મ્નાગ માણુમો મ્તા વધામે માનનીય થાય છે ભુદ્ધિ સિવાય મ્વનત્રતા મગતી નથી ઉલોગ સિવાય મ્વનત્રતા મગતી નથી અને જી કે પુ રમા ચાગિત્ર સિવાય બજ આનતુ નથી અમાગ શિક્ષણમા આવા ધણુ આર્થો છે એમના સિવાય દમ્હેજી સંસ્થા છે તેની મ્હે નદિ અને એમના વડ જ તે ચેનન અને પ્રાપવત કે આપણે પ્રતક્ષ નદિ જેનેના કે મ્વપ્નમા પ ૧ જેમનો ખ્યાન આપણને આવ નદિ અવા શક્તિ સુખ અને મગના માર્ગો શોધી મદવા દમ્હેજી એ પ્રમાણે સમર્થ થશે

પ્રકરણ ૨ જી

સંસ્થાનાં દ્રવ્ય, જમીન અને મકાનો

(ચોરન હાગન)

જ્યારે આસામામાની સરકારે ટરકેજી શિક્ષણાનુભવ શાળા સ્થાપવા કાયદો પસાર કરી વાર્ષિક રકમ ૨૦૦૦) ડોલરની બાંધી આપી ત્યારે તેણે જમીન કે મકાન માટે નિલકુલ વિચાર કર્યો નહોતો. આ શાળાનો લાભ લેનારા માણસો માટે જ જમીન અને મકાન મેળવવાનું કામ બાકી રહેવા દીધું હતું સાધન વગર સાધ્ય વસ્તુ મેળવવા જેવો આ ઘાટ લેવો. પરંતુ એક રીતે તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યો. પ્રથમ તો ત્યાંના લોકોની હિંમત, આત્મવશ, ખંત વગેરે ગુણોની ત્યાં કસોટી કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો. મુખ્ય શિક્ષક વોર્સિંગ્ટને ટરકેજી સંસ્થા સ્થાપવામાં ઉપરના ગુણો વડે દુર્લભ પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે. જમીન કે મકાન માટે સરકાર તરફથી એક પાર્શ્વ સરખી પણ મળી નથી. તેમ આ સંસ્થાની મિલકત ઉપર દેખરેખ ગમવાનું કામ પણ સરકારે ક્યું નથી. સંજોગ વલિવટ વલિવટકર્તાઓના હાથમાં મોંખો છે.

તા ૪-૭-૧૮૮૧ ના રોજ આ શાળા ટરકેજીના દેવળમાં ઉદ્ઘાટનામાં આવી એ દેવળ હાલની શાળાના મકાનથી બે માઈલ દૂર છે. એજ વર્ષમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધવાથી અમેરિકાની અંદરઅંદરની લડાઈના સમયથી જે ઓરડામાં પ્રથમ શાળા બેસતી હતી તે ઓરડો પણ રાખવાની જરૂર પડી. ઓરડો ઘણો જીર્ણ થઈ ગયો હતો. શાળાનું

મકાન એટલી બધી ખરાબ સ્થિતિમાં હતું કે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને વર્ગમાં પાક ચાલના હોય તે વખતે તાપ અને વરસાદથી રક્ષણ કરવા છત્રીઓ ઉઘાડી રાખવી પડતી હતી.

તે વિદ્યાર્થીઓ બહારથી આવના તે પોતપોતાનાં સગાંવહાલને ત્યાં રહેતા. પરંતુ તેમને રહેવાની સગવડો જોઈએ તેવી ત્યાં નહોતી. વોશિંગ્ટનને શાળા માટે કાયમનું મકાન મેળવવાની ખાસ જરૂર લાગતી હતી. શાળા સાથે છાત્રાલય હોય તો વિદ્યાર્થીઓ ગાળા છોટે ત્યાં સુધી શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે અહોનિશ રહે અને જીવન સુધારે એવી તેમની ઇચ્છા હતી.

આ અમ્યે એક જૂનું ૧૦૦ એકરનું ખેતર ટરકેજીના પશ્ચિમ ભાગમાં વચવાનું હતું એ જગ્યા શાળાના કામ માટે ખરાબર ઉપયોગી થાય તેવી હતી અને માત્ર ૫૦૦ ડોલરમાં મળતી હતી પણ નાણાં લાવવા ક્યાંથી? લોકો શાળાના કામમાં ઉત્સાહી તો હતા પણ નિર્ધન હોવાને લીધે આર્થિક મદદ આપી મકે તેમ નહોતા. વોશિંગ્ટન હેમ્પટન સંસ્થાના ખજાનચી જનરલ જે. એફ. બી. માર્શલને બસો ડોલર ધીમ્વા વિનતિ કરી. તે તેને સ્વીકારી જમીન વેચાતી લીધી. પછી ઉત્તરાચલ ક્યુ તેમાં એક મિને ૩૦૦ ડોલર લખા. ૨૦૦ ડોલર જનરલ માર્શલને પરત આપ્યા અને ૩૦૦ જમીનના આપી દીધા.

જમીન મળી એટલે મકાન બાંધવાની નૈયારીઓ એકદમ કરવા માંડી. ન્યુયોર્કના એ. એચ. પૉર્ટર નામના એક સદગૃહસ્થે ૫૦૦ ડોલર મકાન બાંધવા આપ્યા તેની યાદગીરી માટે તે મકાનને 'પૉર્ટર હાલ' એ નામ આપવામાં આવ્યું. આ મકાન ત્રણ મજલાનું છે. નીચેના ભાગમાં પાકગૃહ, બોજનગૃહ, વસ્ત્રધાવનગૃહ અને મોદીખાનું, પહેલે માળે ઔષોગિક અને પાકશાળાના વર્ગો, અને બીજે માળે એક મોટું સમાગૃહ છે. ત્રીજે માળે જાનગૃહો છે.

ધીમે ધીમે ટરકેજી ગાળાની આગાદી અને જલ્દિ થતી ગઈ. આ સંસ્થા વાને ૨૬૦૦ એકર જમીન અને ત્રણ નોટ્સ સંસ્થાસ્ત ઉપયોગ

સાઈ ૧૨૩ મકાનો છે. જેમણે આ સંસ્થા દોઢ વાર લેઈ નથી તેમને એનો ચિનાર એક ઉતરમાંથી દક્ષિણ તરફ પ્રવાસ કરનાર ગૃહસ્થના જવાબ ઉપરથી આવી શકશે. તેને દોઢએ પૂછ્યું કે તમે વૉશિંગ્ટનની શાળા લેઈ છે? તેણે જવાબ વાળ્યો, કે શાળા મેની? મેં ના વૉશિંગ્ટનનું શહેર લેયું છે.

હાલમાં શાળા માટે લગભગ ૧૫૦ એકર જમીન શાકાપત્રી છે. ખાકીના જમીનમાં ખેતરો, વાડીઓ, ખીટા અને ઈટવાડો છે. ખેતરોની વચ્ચે થઈને ચારે બાજુ બે ત્રણ માર્ગજ સુધી સડક છે અને તે સડક ઉપર સંસ્થાનાં બધાં મકાનો આવેલાં છે. આમાંના ધાત્તાંખરાં મકાનો હોખધનાં છે અને તે વિદ્યાર્થીઓએ શિક્ષકોની દેખરેખ હેઠળ બાંધેલાં છે. એ સંસ્થાના શિક્ષકના વર્ગ તરફથી જ મકાનોના અસલ નકશા તૈયાર થયા હતા. જો કે ખીટા સંસ્થાઓના જેવાં આ મકાનો લપકાદાર નથી, તો પણ જે કામ માટે તે બધાવાં છે તેને માટે તે બહુ ઉપયોગી છે. ગત દશકામાં જે નવાં મકાનો બાંધવાં છે તે ઘણાં સુંદર અને રાનકદાર છે. વિદ્યાર્થીઓએ માત્ર મકાન બાંધ્યાં છે એટલું જ નહિ પણ ઇંટો પણ ત્યાં જ પાડી છે અને કાટમાલ પણ સધળો ત્યાંજ તૈયાર કર્યો છે. આખરે કેટલી વાર ‘આપકર્મો’ વિશેષણ મનુષ્યને લગાડીએ છીએ પણ અત્યાર સુધી દોઢ સંસ્થાને લગાડેલું મેં સાંજેયું નથી, પરંતુ ટક્કેલ સ્પષ્ટપણે આપકર્મો જ સંસ્થા છે.

‘પોર્ટર હોલ’ નામનું મકાન સને ૧૮૮૩ની વસંત ઋતુમાં પૂરું થયું. બીજે વર્ગે એક ખીલું મકાન બાંધવાનું શરૂ કર્યું તે બે વર્ગે પૂરું થયું. આ નવા મકાનને ‘આલાખામા હોલ’ એ નામથી ઝોળખવામાં આવે છે. તે આકારમાં ચોખ્ખું છે અને તેને ચાર માળ છે. તેમાં ભોજનશાળા, દીવાનખાનું, સ્ત્રીખાતાની મુખ્ય અધિકારિણીના ઓરડાઓ તેમ સચનગૃહો છે. આ મકાન બક્ષીસમાં મળ્યું નથી પણ સંસ્થાના કાલકર્મીઓની સવસ્થા પ્રમાણે પૈસા લઈ બાંધ્યું છે. કોડા સમય

પટ્ટી એ મકાનનો એક ભાગ વધારી બોજાગૃહો અને શયનગૃહો વધારવામાં આવ્યા છે.

મકાન બાંધવા માટે વખતના નાણાંનો ટકેશમાં જે રીતે ઉપયોગ થાય છે પ્રથમ તેને જે સુખ સગવડ માટે એ મકાન બાંધવા નાણાં અપાય છે તે સુખ સગવડ થાય છે એટલું જ નહિ પણ એ મકાન બાંધવામાં જે ઉદ્યોગનું કામ થાય છે તે ઉદ્યોગો વિદ્યાર્થીઓને શિખવાનો સાક્ષ મળે છે. તરફ માણસો માટે વિશાળ શયનગૃહ બાંધવાનું કામ 'આસાયામા હોલ' પટ્ટી રાડ-થયુ એ મકાન પહેલાં અને છેલ્લાં માનનીય મદદનીશ મુખ્યશિક્ષિકા ઓલીવીઆ ડેવીડસનના નામથી ઓળખાય છે. કુમારી ડેવીડસને શાળાની છૂટિ ફેલાવવામાં અને લોકોને તેમાં રસ લેતા કરવામાં ઘણું મહત્વનું કામ કર્યું છે. આ મકાન પણ ચાર માળનું છે અને તેનો નકશો સિંપવર્ગના અધ્યાપક પહેલવહેલો તૈયાર કર્યો હતો. હવે નવાં મકાનોના નકશાઓ એ ખાતાના માણસો તરફથી જ તૈયાર થાય છે. એ ખાતાના મુખ્યઅધ્યાપક આર. આર. ટેલર મેસેચુસેટ્સ સંસ્થાના પદવિધર છે અને તેમના મદદનીશ ડબ્લ્યુ એમ. પીટમેન પણ બાહોશ છે અને ફિલાડેલ્ફીઆની ફેક્સપ સંસ્થાના પદવિધર છે.

યાંત્રિક ઉદ્યોગોના વર્ગો સને ૧૮૮૨ સુધી કામચલાઉ ધરના ચોકકામાં બેસાડવામાં આવતા હતા. તેથી 'કેસેડી હોલ' બાંધવાની જરૂર પડી. એ મકાન પૂર્વદ્વારની પાસે આવેલું છે. 'કેસેડી હોલ' અને તેની પાસેના નાના મકાનમાં લોખંડની દુકાન અને વખાર છે. હાલમાં ત્રણ વર્ષ થયાં પશ્ચિમ ભાગમાં 'સ્કેટર આર્મચ્ટ્રાંગ મેમોરિયલ ટ્રેન્ડિંગ બિલ્ડીંગ' નામનું મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે અને ત્યાં જ પુરોના સંગ્રાહ ઔદ્યોગિક વર્ગો છે. ન્યોર્થ એફ. પીએડીની ઉદાર બક્ષિસથી 'કેસેડી હોલ' પુરુષ વિદ્યાર્થીઓના શયનગૃહ તરીકે વાપરવામાં આવે છે અને તેમાં તે પ્રકારની ઉત્તમ સગવડ છે.

‘ ફેદપ્પ્ હોલ ’ એ ન્યુગોર્કની બે ઉદાર સ્ત્રીઓએ બંધાવી આપ્યું છે. મીદી લોકોને ધર્મશાસ્ત્રનો બોધ મળે એવી તેમની ઇચ્છા હોવાથી તે મકાનમાં સોદી લોકોના છોકરાઓને ‘ બાઈબલ ’ શિખવવાના વર્ગો બેસે છે. એ મકાન લાકડાનું છે અને તેને ત્રણ માળ છે. તેમાં પંદનગૃહ, વ્યાખ્યાનગૃહ, પુસ્તકાલય અને રાચનગૃહ છે. એ મકાનની ચાર બાજુ પહોળો ઓટલો છે. ગર્ભ સાલ બાઈબલના અભ્યાસ માટે ૫૬ વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા હતા અને તેમાંના ઘણા તો ધર્મોપદેશકો પણ થઈ ગયા છે. ૧૮૯૨ માં આ મકાન સંસ્થાને અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. ડૉ. લીમન એપલ ધર્મોપદેશ કરતા હતા અને જનરલ સેમ્યુઅલ સી. આર્મસ્ટ્રોંગ વિવેચન કરતા હતા. આ તેમનાં હેતુક્ષા જ જાહેર બાપ્તિસ્ટ હતા.

બીજે વર્ષે ‘ સાયન્સ હોલ ’ નામનું મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે અને તે મહાન મેકસ બેનેટ પ્રેશરના નામથી ઓળખાય છે. એ ત્રણ માળનું સુંદર મકાન છે. તેમાંના પહેલા બે માળમાં શાળાના વર્ગો અને પ્રયોગશાળાઓ છે અને ત્રીજે માળે રાચનગૃહો છે. આ જ વખતે બે માળ અને એક કાતરીયાવાળું મકાન શાળાની પાસે વોશિંગ્ટનને ગ્રેવા માટે બાંધવામાં આવ્યું હતું. જ્યાં સુધી છુક્લીનના બે મિત્રોની સહાયથી હાલનું નવું મકાન બંધાયું નહોતું ત્યાં સુધી તે ત્યાં જ રહેતા હતા. વોશિંગ્ટન આ મકાનમાં સંસ્થાના મહેમાન અને શિક્ષકોની સારી મહેમાનગીરી કરે છે. પહેલાં તે જ મકાનમાં રહેતા હતા તેમાં થોડા વખત સુધી પુસ્તકાલય હતું પણ હાલમાં તેમાં વિદ્યાર્થીઓના મુખ્ય અધિકારી રહે છે.

‘ આલાબામા હોલ ’ નામનું મકાન થોડા વખતમાં સ્ત્રીઓ માટે નાનું પડ્યું. તેથી એક માળનું કામચલાઉ લાકડાનું ચોકું અંગ્રેજ ‘ ટી ’ અક્લરના આકારનું ઉભું કરવામાં આવ્યું. આજ સુધી સ્ત્રીઓ માટે તે, રાચનગૃહ, નરીક, વાપરાતું હતું, પણ હવે, તે, સ્ત્રીઓ માટે

આગના તથા મેનના કામમાં લીધું છે. મૂળ સ્ત્રીખાનાના મકાન પાસે બીજાં નાનાં મોટાં ચાર મકાનો બંધાયા છે. તેમાંનું 'હન્ટીંગડન હોલ' નામનું મકાન ફાલીસ પી. હન્ટીંગડનની પત્નીએ બહિસ આપ્યું છે. એ મકાન શાળાનાં બધાં મકાનોમાં યોજનામાં, સફાઈમાં અને સાજામાં ઉત્તમ છે.

એક શ્રીમંત પણ સાદા ગૃહસ્થે ત્રણ વર્ષ પહેલાં ૨૫૦૦૦) ડોલરની સખાવત પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ નહિ કરવાની શરતે આપી હતી. તે વડે સ્ત્રીઓ માટે એક મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. આ મકાન સીદી લેક્ષીમાંના ફાર્ડ સાગ નેનાના નામથી ઓળખાવવાની ઠાટાની ઇચ્છા હોવાથી એને 'ડગલાસ હોલ' એ નામ આપ્યું છે. 'ફેડરીક ડગલાસ' એ મીદી લેક્ષીનો માનનીય નેના દેનો. એ મકાન એ માળનું છે અને મધ્યભાગમાં બોંબનળીએ ૪૦ સુવાની ઝોરડીઓ, સ્નાનાગારો અને મોટું સમાગૃહ છે. સમાગૃહમાં ૪૫૦ માણસો બેસી શકે એવી સગવડ છે. એમાં સ્ત્રીખાનાની મુખ્ય અધિકારિણી આરોગ્ય, નીતિ અને વિવેક વગેરે વિષયો ઉપર બાખ્યાન આપવા સભા ભરે છે. એ મકાનમાં વગળથી ગરમી પેદા કરવામાં આવે છે અને ધીજળીથી દીવા થાય છે. મંસ્થાનાં બધાં મકાનોમાં એ મકાન સર્વોત્તમ છે અને જે ગૃહસ્થનું નામ એ મકાનના નામ સાથે જોડવામાં આવ્યું છે તેની કીર્તિના સ્તંભરૂપ છે.

'ધી રેવેન્ડઝ આર્થસ્ટ્રાંગ મેમોરિયલ બિલ્ડીંગ' નામનું મકાન અને ૧૮૯૭ માં બંધાયું અને સંસ્થાને અર્પણ કરવામાં આવ્યું. ન્યારે સંયુક્ત રાજ્યોના જેનીસાડી ખાનાના મંત્રી, માનનીય જેમ્સ વિલ્સન આ સંસ્થામાં પધાર્યા ત્યારે તેમના શુભ હસ્તે આ મકાન ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું, તેમાં અઢી માળ છે. તેમાં શાળાના વર્ગો, પ્રયોગશાળા, વસ્તુમંડાર, પુસ્તકાલય અને જેનીસાડી ખાનાની કચેરી છે. શાળાના એકંદર ખર્ચમાં ૩૦૦૦) ડોલરનો વધારો થયો તેથી આલાખામા

રાજ્યે ૧૫૦૦) ડોક્ટરનું વર્ષાસન ખેતીવાડી ખાતાની પ્રયોગશાળા માટે બાંધી આપ્યું છે. પ્રયોગશાળા તથા સરથાનુ આદર્શક્ષેત્ર પામે પાસે જ છે એટલે, વિદ્યાર્થીઓ વર્ગમાં જે શિખે છે તે ક્ષેત્રમાં અનુભવી શકે છે. પ્રયોગશાળામાં ધણા અગત્યના પ્રયોગો કરવામાં આવે છે. તેમાંના ખાસ જાણુવા જેવા:—(૧) જમીન મુદારવા સબધી, (૨) સમુદ્રના ટાપુમાં ઉગતા કપાસનું સામાન્ય જાતના કપાસ સાથે મિશ્રણ કરવા સબધી (૩) ખાતર નાંખી બટાકાનો પાક વધારે ઉતરે તે સબધી છે. શાળાની પોચી રેતાળ જમીનમાં દર એકરે ૫૩૦ મણુ જેટલો બટાકાનો પાક ઉતરે છે; જ્યારે આલાખામાં દરેક એકરે સરાસરી ઉતાર માત્ર ૮૦ મણુ જેટલો છે.

ખેતીવાડી ખાતાના આ મકાનના બાંધાયા પછી એક દેવળ બાંધવામાં આવ્યું છે. ન્યુયોર્કની જે બે ઉદાર સ્ત્રીઓએ ‘ફેડપસ ફોક્સ’ની બક્ષિસ આપી હતી, તેમની જ ઉદારતાથી આ બચ્ચ દેવળ બાંધવામાં આવ્યું છે. દક્ષિણમાં આના જેવું બીજું બચ્ચ દેવળ નથી. તેમાં ૧,૨૦,૦૦૦ ઈંટો વપરાઈ છે અને વિદ્યાર્થીઓએ જ અણુતર-કામ કર્યું છે. તે આકારમાં ચોક્કસ જેવું છે. ધર્મગુરૂ માટે સામેના ભાગમાં એરડીઓ છે. છત્ત સાથે લગભગ ૨૪૦૦ માણસો બેસી શકે તેવી તેમાં સગવડ છે. ધાર્મિક તેમ ઇતર સલાઓ આ દેવળમાં જ બરાબ છે. જ્યારે દરેકજીમાં સીદી લોકોનું સંમેલન દર વર્ષે ફેબ્રુઆરી માસમાં બરાબ છે ત્યારે તે સંમેલનની બેઠક આ દેવળમાં જ હોય છે. એ દેવળની પામે એક માળનાં બે ઘરો છે તેમાં જે વિદ્યાર્થીઓ માટે અન્ય સારા સ્થળે સુત્રાડવાની સગવડ ન થાય ત્યાં સુધી તેમને તેમાં સુત્રાડવામાં આવે છે.

‘કસેડી હોલ’ અને તેની પાસેનાં મકાનોમાં જ સને ૧૯૦૦ સુધી ઔદ્યોગિક વર્ગો બેસતા હતા. ૧૯૦૦માં ‘સ્લેટર આર્મ્સટ્રોંગ મેમોરિયલ ટ્રેનિંગ બિલ્ડીંગ’ નામના વિશાળ મકાનમાં ને લઈ જવામાં આવ્યાં.

એ મકાન ચોખ્ખુ છે અને મધ્યભાગમાં વિશાળ ચોક છે. શાળાના ખીત્તે મકાનો કુત્તાં એમાં વધારે જગ્યા છે. બદાની બાલુએ ૨૮૩ ફુટ લાંબુ અને ૩૧૫ ફુટ પહોળું છે. આગલા ભાગમાં બે માળ છે, અને પાછલા ભાગમાં એક માળ છે. એ છોમધ મકાન છે અને એના છાપરે પતરાં જડેલાં છે. સંસ્થાના ખીત્તે બધાં મકાનોની માફક તેમાં વરાળથી ગરમી અને વીજળીથી પ્રકાશ આપવામાં આવે છે. આ મકાન બાંધવા માટે નાણાં 'જે. ડબ્લ્યુ એન્ડ બેલીન્ડા એલ્. રંડોલ્ફ ચેરીટીઝ ફંડ' માંથી અને સંસ્થાના સાચા મિત્ર ન્યુયોર્કવાસી 'લ્યોર્ડ' ફાઉન્ડેશન તરફથી મળેલાં છે. મકાનમાં નીચે પ્રમાણે એક લેખ છે. "આ લેખ બોસ્ટનના જે. ડબ્લ્યુ એન્ડ બેલીન્ડા એલ્. રંડોલ્ફની ઉદારતાના સ્મારક તરીકે લખવામાં આવ્યો છે. તેમણે આ મકાન બાંધવા માટે ૨૦,૦૦૦) ડોલરની ઉદાર બક્ષિસ આપી છે."

આ મકાનમાં ઉદ્યોગોની દુકાનોમાં જોઈતાં ઓળંગરો અને સરંજામ રાખવામાં આવે છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓને કામ કરતાં અને શિક્ષકોને શિખવાડતાં સગવડ પડે છે. દાખલા તરીકે યંત્રભાગમાં ૧૮ ઈંચનો તથા ૧૪ ઈંચનો રંદો, ૨૦ ઈંચનો રંદો, ૧૦ ઈંચનું લાકડું સાફ કરવાનું યંત્ર, ૨૦ ઈંચની શાપડી, ૬૩ ઈંચનું વિંધણું, એક ઓળંગર ધસવાનું યંત્ર, એક ગ્રીણી રાપડી અને તે ઉપરાંત સામાન્ય ઓળંગરો છે. આ જ મકાનમાં વિગતોત્પાદક યંત્ર છે અને તે માત્ર સંસ્થાને જ પ્રકાશ આપતું નથી પણ દરેકજામાં કેટલાક ગૃહસ્થોને પણ અહીંથી વીજળીના દીવા આપવામાં આવ્યા છે.

સને ૧૮૯૫ માં એક કોઠાર અને સારી દુઝણી ગાયો આગમાં બળી ગઈ. સંસ્થા સ્થપાઈ ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં આ જ એક મોટી આગ થઈ છે. આવા મોટા-કારખાનામાં એ પ્રમાણે આગનો ભય ઓછો હોવાથી વીમો ઉતારનાર મંડળીઓ બીજી કેળવણી સંસ્થાઓ કરતાં આ સંસ્થાનો ઓછા ભાવે વીમો ઉતારે છે. સને ૧૯૦૦ સુધી

આ કોઠારની ખોટ પૂરી થઈ નહીં. ૧૯૦૦માં કેટલાક મિત્રોએ ખીજો મોટો કોઠાર બાંધવા પૈસા આપ્યા. એક જ મકાનમાં બધા પૈસા નાખવા કરતાં છુટોછવાયાં મકાન બાંધવાથી અગ્નિનો ભય અને જોખમ ઓછ થાય એમ ધારી નાનાં નાનાં મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં છે. અત્યારે આ સંસ્થાની પાસે ૪૭ થોડા અને વછેરા, ૬૦૧ ભુડો, અને ૯૭૭ ભુદી ભુદી જાતની મરઘીઓ છે. આ બધા પ્રાણીઓ ઉત્તમ પ્રકારના છે અને ખેતીવાડી ખાતામાં કામ કરતા વિદ્યાર્થીઓ તેમની સારી સંભાળ રાખે છે.

કન્યાઓનું ઔદ્યોગિક ખાતું સને ૧૯૦૧ માં બંધાયેલા 'ડોરથી હોલ્સ' નામના મકાનમાં ખેસે છે. જોકરાઓના ઔદ્યોગિક મકાન સામે જ આ મકાન આવેલું છે. જે અમેરિકાની બે સ્ત્રીઓએ દેવળ અને 'ફેપ્સ હોલ્સ' મંથાવ્યા છે તેમણે જ આ મકાન બક્ષિમ આપ્યું છે. એમાં ઉત્તમ સમય છે. ઔરડાઓ મોટા અને હવા અજવાળાવાળા છે. સ્ત્રી ઉપયોગી સવળા ઉત્તોગો અર્ધે શિખવવામાં આવે છે. જેમકે: સીવણ, સ્ત્રીઓનાં કપડાં જનાવવાં, લુગડાં ધોવાં, સ્ત્રીઓનો માથાનો પોશાક જનાવવો, ચંધલુકળા, ઘરનાં મિજાનાં, પડદા વગેરે જનાવવા, ગોદડાં રજઈ વગેરે જનાવવા, સાવરણી જનાવવી અને કંડીઆ જનાવવા વગેરે સવળાં સાંધવો શિખવવા માટે તૈયાર હોય છે. થોડા સમય પછી 'કાર્નેગી' પુસ્તકાલયનું મકાન બંધાયું. કાર્નેગીએ ૨૦,૦૦૦) ડોલર મકાન અને સરંજામ માટે આપ્યા હતા. એ મકાન બે માળનું છે, એમાં એક વિશાળ ઔરડો, એક ઔનિડાસિક ગૃહ, વાંચનાકસો અને પુસ્તકાલયના અધિકારીની કચેરી છે. મકાન અને તેનો રાણુગાર વિદ્યાર્થીઓની મહેનતથી તૈયાર થયેલાં છે.

સને ૧૯૦૧ માં બેલ્ટ્રનના ક્વીન્સી એ. શોની પત્નીએ ૨૦૦૦) ડોલર અને સાળાના પરિવાર વિદ્યાર્થીઓએ ૧૦૦) ડોલર 'બાલગૃહ' બાંધવા માટે આપ્યા હતા. આ એક માર્ગનું મુંઝર મકાન છે અને

તેમા શહેરની પ્રાથમિક શાળા બેમે છે તેમા આ સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપનાના પ્રસંગો આપવામા આવે છે એક 'માલોદાન' શાળા પણ છે

રોકફેરે ઝોંગઓ નાસ્તે રાતનગૃહ આપ્યું છે તે મકાન ગર્જ સાલે પૂર થયું અને તે જ માથે ઉપયોગમા લીડુ છે શરૂઆતથી રાવનગૃહની ખોટ હતી તે ખોટ આ ત્રણ માળના અને ૧૫૦ વિદ્યાર્થીઓને સુવાની સગવડવાળા મકાનથી પૂરી પડી છે. એક અમેરિકાની જીલ્લીઆ એમરી નામની સ્ત્રીએ બીજા ત્રણ નાના છોમધ મળતો આપ્યો છે અને તે પણ રાવનગૃહ તરીકે વપરાય છે તેમાના બે મકાન તૈયાર થયા છે અને ત્રીજું થોડા વખતમા તૈયાર થશે ત્યારે મકાનોને બે માળ છે અને ત્રણેની વચ્ચે એક મોટો ઝોરડો છે અને એક ૪૦ ઓગડીઓ છે ગર્જ સાલ સુધી સંસ્થાની બધી કચેરીઓ છુગી છુગી પ્રેસતી હતી એક ન્યુયોર્કના મિત્રે સંસ્થાનો કાગળાર સુવ્યવસ્થિત રીતે આપે તે માટે ૧૯૦૦૦) ડોલર આપી બધી કચેરીઓ એક જ મકાનમા બેસાડવાની સનડ કરી આપી. પરંતુ એ સદગૃહસ્થ પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખતા નથી ૧૯૦૩ મા એ મકાન તૈયાર થયું તેમા ૨૨ માળ છે અને મુખ્યશિક્ષક, તેમના મત્રી, ખજાનચી, હિસાબ તપાસનાર, દવાખ, દફતરદાર, દપાન અને બચત નાણા જમે કગવવાની પેઢીની કચેરીઓ બેમે છે

સૌથી મુક મકાન 'કોલીસ પી હન્ડીગડન મેમોરિયલ મિ'ડીંગ' નામનું છે તેમા શાળાના બધા રંગો બેસે છે ટસ્કેજ સંસ્થાના પરમ મિત્ર હન્ડીગડનની પત્નીએ પોતાના પતિના સ્મારક તરીકે એ મકાન સંસ્થાને અર્પણ કર્યું છે તેમા ચાર માળ છે નીચે સ્ત્રીઓ માટે કસરતશાળા છે અને છેડે માલે ૮૦૦ માણુઓ બેસી શકે એવું સભાગૃહ છે. 'પોર્ટ' 'જેન' નામના અસન મકાન પાસે જ એ બાપ્યું છે અને શાળાના વર્ગો બેસાડ્યા માટે મંજૂઆતમા આવેલું છે તેની લંબાઈ ૧૮૩ અને પહોળાઈ ૧૦૩ ફુટ છે. તે પીળા રંગથી રંગેલું છે.

‘પોર્જ હોન ૧૮૮૨ માં બીજા માણસો પામેથી બધાનનામા આજુ હતુ ‘હર્નિંગડન હાન’ એ વિદ્યાર્થીઓએ ૧૮૮૪ માં જાણ્યુ છે અને તે સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે કે દિવસે દિવસે કાગિરી ન રીંડા મ અને માન ચળા પ્રકારના થતા જનર છે આજુમાણુ છે છેટે ગાગાના શિક્ષકો અને અધિારીઓના જહેવાના ઘર છે

મનો અને તેના શણગારો જુડ જુડ ખાતાઓ તરફથી વિદ્યાર્થીઓએ જ નૈરાઝ કરેલા છે અને ઉત્થોગી વસ્તુ મનાવનાની સાથે તે મમ પાણુ તેઓ શિખ્યા છે

આ મચ્છાનો વાર્ષિક ખર્ચ ૧૫૦,૦૦૦ ડોલર છે આ મમ બહુ મોટી જણાય છે પણ જો કેન્દ્રીય હકીકત લક્ષમાં લેવામાં આવે તો વધારે નથી એમ લાગશે આ સરચામાં ત્રણ પ્રાગની શાળા છે, દિવસ ગતિની અને ઉત્થોગની એને લીધે વધારે શિક્ષકો રેશની જરૂર પડે છે જો માત્ર એ જ રખને દિવસમાં ગાગાના વગો ભરામાં આવે તો શિક્ષકોની સખ્યા ત્રણ ઓગ્રી જેટલી તદુપગાન ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપનાગ શિક્ષકો મોટા જ પગારે મળી રહે છે આવા કા રોને લઈને ખર્ચ વિગેર થાય છે

બીજી શાળા કામ વિદ્યાર્થીઓના હાતે થાય છે જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર થાય છે ત્યારે તેઓ રાગા હોડી અન્ય મથને જાય છે એને બીનઅનુભવી વિદ્યાર્થીઓ પામેથી મમ તેના સમય અને વ્યય વધારે થાય છે તેમ દસ્તેશ સરચાના હજી મમનો, જમીન મુધાગણુ અને જુડ જુડ ખાતાઓની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા સબધી મમોમાં બાન્યા વચ્ચે છે જ્યારે ઉપગની આવસ્યમનાઓ પૂરી પડી ગહેગે અને જ્યારે સોદી લોકો પોતાના તાગકોની કેગવણી માટે વધારે પૈસા આપી શકે ત્યારે આ મચ્છાના ખર્ચનો ભાર લઈને ઘસો ઓહો યગે.

નીચેની મચ્છાઓ તરફથી શાળાનો ખર્ચ ચાલે છે—આનામામા મન્ય તરફથી ૪૫૦૦) ડોલર, જોન. એફ. નેગર ફડમાથી ૧૦,૦૦૦) ડોલર, મુખ્ય કેગવણી મડગ તરફથી ૧૦,૦૦૦) ડોલર, થી પીમેડી

ફંડમાંથી ૧૫૦૦) ડોલર, સંસ્થાના કાયમ ફંડમાંથી ૪૦,૦૦૦ ડોલર, લોકો અને ધાર્મિક સંસ્થાઓની દેલુગીમાંથી ૮૪૦૦૦) ડોલર, વ્યક્તિવાર દેલુગીઓ નાની નાની હોય છે અને તે સાધારણ સ્થિતિવાળા મનુષ્યો હોય છે જતાં દરવર્ષે સંસ્થાને શ્રીમંત લોકો તરફથી મોટી બક્ષિસો મળે છે.

૫૦) ડોલરની શિષ્યવૃત્તિઓ માટે લોકોને ખાસ વિનંતિ કરવામાં આવે છે; કારણ કે વિદ્યાર્થીઓ પોતાના કામથી અન્ય ખર્ચ પૂરા કરી શકે છે પણ શિક્ષણખર્ચ તરફ તેઓ કંઈ આપી શકતા નથી. આ શિષ્યવૃત્તિનાં નાણાં વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવતાં નથી. પણ સંસ્થા પોતાની પાસે રાખી મૂકે છે અને તેના જ હિત માટે ગહેવા દે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ પોતાના સ્વામ્યથી જે મેળવી શકે તેને માટે મદદ ન કરવાથી તેમનામાં સ્વામ્યનો ગુણ બહુ ખીલી નિકળે છે.

કાયમના ફંડ સિવાયની ખીણ મોટી સખાવતો વડે જરૂરી મકાનો અને જમીન લેવાય છે કારણ કે ખેતીવાડી ખાતું દિવસે દિવસે વધતું જાય છે.

હવે ખાસ જરૂરની વાત એ છે કે ભવિષ્ય, ઉત્તજવળ રહેવા માટે સંસ્થાના ખર્ચ સાફ મોટું કાયમનું ફંડ થવું જોઈએ.

એ ફંડ તૈયાર કરવામાં ઘણા શુભ પ્રયાસ થઈ ચુક્યો છે. લોકોને સુવિદિત છે કે એન્ડ્ર્યુ કાર્નેગીએ રાગને છાજે એવી ૬,૦૦,૦૦૦) ડોલરની બક્ષિસ આપી છે. એ સિવાય ૪,૦૦,૦૦૦) ડોલર અન્ય સ્થળેથી ભેગા થયા છે તેમાં એક જ માણસે મોટી રકમ આપી હોય એવી સખાવત ૫૦,૦૦૦) ડોલરની કોલીસ પી. હન્ટીંગટનની છે.

હાલના ફંડની વાર્ષિક આવક ૪૦,૦૦૦) ડોલરની છે. એ રકમ સંસ્થાના એકંદર ખર્ચના ટૂંકાગ કાગતાં રહેજ મોટી છે. -હજી ૩,૦૦૦,૦૦૦) ડોલરની રકમ ભેગી થયા સિવાય સંસ્થાનો કાયમનો ખર્ચ નભે તેમ નથી.

પ્રકરણ ૩ જી

કેળવણીના આદર્શો

(રૌસ્કો કૉન્કર્સીંગ બુક)

સીદી લોકોને હાવમા ઔદ્યોગિક કેળવણીની ધણી જ જરૂર છે. કાનુ કે સતત કામ કરવાની શક્તિ સુધરેલા જીવનની ખાસ આવશ્યકતા છે. સામાજિક ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથિયું આર્થિક છે, ગોગ લોકોની મજૂરી અને તીવ્ર પ્રતિસ્પર્ધાએ કાળા લોકોને ગુલામગિરિએ ઘેરી લીધેના ઔદ્યોગિક પ્રગતિનો નાશ કર્યો છે, અને છેવટે જનસમાજ માટે સાનદ અને જીવિત્ત્વક કામ કરવા મિત્રાત્મક કેળવણીનું બીજું એક પગથિયું વધારે અસરમાર્ગક સાધન નથી. આના વિચારો વડે અને દક્ષિણના ગોગ લોક તરફની અસાધારણ ઉદાગૃહિત વડે ગુલામગિરિમાંથી છુટવા તનનોડ મહેનત કરનાર માણસો એક ઉચી ટેકરી ઉપર ચઢી શક્યા છે. આવા વિચાર અને વૃત્તિ વડે આના માણસો સામાન્ય માણસોથી જુદા પડે છે તે તેમના સ્વભાવ, જીવિત્ત્વ અને દૃષ્ટિગોચરના મૂલ્ય છે. પણ તેટલાથી તેમના ગુણની પગિસમાપ્તિ થતી નથી તેની જ રીતે ટરકેજ સરથા અન્ય સરથાઓથી ભિન્ન હોવા બદલનું ચિત્ત-ઔદ્યોગિક કેળવણી માટે યોગ્ય ગોચર-જે, તેથી જ તે બીજી સરથા કરતા એક ઉચ્ચતર ધ્યાન બોગવે છે. પણ વગર વિચારે કેટલાક લોકો આ મુખ્ય ઉદ્દેશને જ એમનો એક ઉદ્દેશ માની બેસે છે તે જૂન છે. એક દાણના વિચારથી તે જૂન સાગિન મરો.

ટસ્કેજના ઉદ્યોગો શાળાના લાંબા વખતના અભ્યાસ સિવાય શિખી શકાતા નથી. ટસ્કેજ કાર્મ જોવાળીઆને પદ્ધતી આપતી નથી. ખેતીને ખાસ મહત્તા આપે છે, કારણ કે સીદી પ્રજાનો મુખ્ય ધંધો ખેતી છે, અને દિનપ્રતિદિન વધતી જતી કૂટ પ્રતિસ્પર્ધાને લીધે હજારો સીદી પુરો સ્ત્રીઓ અને છોકરાંઓને એકનું એક કામ નવાં સંસ્થાનોમાં કરવું પડે છે અને ત્યાં કેવળ અનારોગ્ય કુપડાઓમાં રહેવું પડે છે. આથી મરણનું પ્રમાણ વધતું જાય છે અને તે અટકાવવાની ખાસ જરૂર છે. ખેતીના શિક્ષણમાં પણ શાળાના અભ્યાસની ખાસ જરૂર છે. 'બાલોદ્યાન' શાળામાંથી તૈયાર થયેલા વિદ્યાર્થીઓ કદાચ સારી વાડી બનાવી શકે પરંતુ જેને રસાયણશાસ્ત્રનું સામાન્ય જ્ઞાન નથી એવા વિદ્યાર્થીથી ઔદ્યોગિક ખાતરનું પૃથક્કરણ શી રીતે થઈ શકશે ? કેવળ અજ્ઞાન માણસથી તોળાટનું કામ શી રીતે જતશે ? તેથી જ રીતે વસ્ત્ર-ધાવનગૃહમાં બાળાઓ માત્ર નિયમના ઉચ્ચારણથી સાચુ બનાવતી નથી પણ તે નિયમોના પ્રયોગથી બનાવે છે. કપડાં બનાવવાની દુકાનમાં બાળાઓ અનુમાન, દૈવ્યોગે કે એવા જ કારણથી કપડાં બરાબર વેતરવા સમર્થ થતી નથી પણ જૂમિતિશાસ્ત્રના નિયમોના આધારે તે કામ કરે છે. તેથી શાળાના કે મદાવિદ્યાલયના અભ્યાસની ઔદ્યોગિક શિક્ષણમાં કાર્મ થોડી ધણી જરૂર પડતી નથી.

ટસ્કેજ અને હેમ્પટન સંસ્થાની ઔદ્યોગિક કેળવણીથી વિદ્યાર્થી માત્ર ઉદ્યોગ શિખે છે, અભ્યાસ કરે છે એટલું જ નહીં પણ શાળામાં કરેલી મહેનત જદા પૈસા પણ મેળવે છે. આ એક ત્યાંની પદ્ધતિની નવીનતા છે. જેની રીતે નીચે પડતા પદાર્થની કસોટી ગુરુત્વાકર્ષણથી થાય છે તેવી સખન કસોટી અહીં વિદ્યાર્થીની મહેનતની કરવામાં આવે છે. અહીંના કામની સંગીનતા, આવા શિક્ષણથી બ્વસ્થિત કામ કરવાની ટેવ, અને મજૂરીથી (જે કે મજૂરી અસાધારણ ઉત્સાહી અને તીખા સ્વભાવના મનુષ્યને ફાવતી નથી તો પણ તેમાં એક પ્રકારનો કિંમતી હારો છે, તેથી) કેળવાતા ગુણોને મળતું ઉત્તેજન, અને જોખમદારીની

તીવ્ર લાગણી-એ બધી વસ્તુઓ આ શિક્ષણની ખાસ ખૂબીઓ છે. શિક્ષકો જો આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીના કામ ઉપર ચોક્કસાઈ અને હકાપણથી પોતાના માથે જવાબદારી ન રાખે તો દ્રવ્યનો ઘણો વ્યય નિર્ઘર્ષક અથ, સંસ્થાની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થાય અને પોતાના જીવનની ઉન્નતિનો નાશ થાય. આનું કાળજીભરેલું શિક્ષણ એ જ કેળવણી છે.

જો વિદ્યાર્થીની કેળવણીમાં જનસ્વભાવના ઉદાર આદર્શો અને જીવનના અંતર્ય સદ્ગુણો તરફ ખેદરકારી જ રાખવામાં આવે તો તેને બાંચે જ કેળવણીનું નામ આપી શકાય. જો માત્ર ૪૦ એકર જમીન અને એક ખચ્ચરથી સીદી લોકની મહેન્ટા પરિપૂર્ણ કરી શકાતી હોય તો તેમને મનુષ્ય શા માટે કહેવા ? જો તેમને શરારી હિસાબ કરતાં આવડે અને તેથી જો તેમના સુખની સીમા પૂરી થતી હોય તો એ સુખમાં મનુષ્યતા કયા આવી ? જો ઉત્તમ જીવન માટે કેળવણી હોય તો ધાર્મિકતાના ગુણો વિદ્યાર્થીઓમાં પેદા કરવા જ જોઈએ. ઈતિહાસ અને સાહિત્યદ્વારા વિદ્યાર્થીને જીવનના ધ્યેય અને ઉચ્ચતર ગુણોનો પરિચય અત્રે કરાવવામાં આવે છે. આવી પ્રાથમિક કેળવણીને પણ ગમે તેવો સખત ટીકાકાર 'કેળવણી' કહ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

આંધકારમાથી બહાર નિકળતા સીદી લોકોના કેટલાક ગંભીર પ્રશ્નો સંગ્રહી વિચાર કરતાં વાચકને ગભરાવવાનું કારણ નથી. જો સીદી લોકો લૌન્ઝ ફેલોના કાવ્ય, હોથોર્નની નવલકથા અને એમર્સનના તત્ત્વજ્ઞાનના કરતાં નીચ આદર્શ તરફ પ્રયાણ કરતા હોય તો જ સમાજને તે જોગબદ છે. પણ આ સંસ્થા માટે તેવી ચિંતા રાખવાની જરૂર નથી.

બીજો મહત્વનો પ્રશ્ન એ છે કે ટસ્કેજી સંસ્થામાં રહેતા જ માણસોનું જીવન સુખી કરવામાં ટસ્કેજીની પ્રતિજ્ઞા છે ? તેમાં રહી મહેનત કરનાર માણસો જ સક્રિયતા ધરાવે છે કે કેમ ? આ પ્રશ્નોનો જવાબ દરેક શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી નિર્ણયતાથી સાફ 'ના' આપશે.

ટરકેજી મંસ્થાની ખરી કિંમત તેમાંથી તૈયાર થયેલા માણસો ન્યાં ન્યાં રહે છે ત્યાં તેમણે કરેલી લોકમેવા ઉપરથી જ અંદાજ છે. ગમે તેટલી ખંતથી લોકો કે લોકો સાથે કામ કરનાર માણસને સમાજસેવા કરવાનો ઉત્સાહ હોતો નથી. તેને માટે તો સોના કરતાં પણ ઉંચા પગારની જરૂર છે. તેથી જ ટરકેજીની યોજના અને મૂળ હેતુ ઇતિહાસ અને સાહિત્યના આધાર સિવાય બર આવી શકે તેમ નથી.

છેવટે શાળાના અભ્યાસ સાથે શિક્ષણાનુભવથી ટરકેજી બરાબર શિક્ષણાનુભવશાળા થઈ છે. સંયુક્ત રાજ્યોમાં વસ્તીગણતરીના વર્ષમાં ૨,૧૦૦૦ સીદીઓ શાળાના શિક્ષકો હતા; સને ૧૮૯ - ૧૯૦૦ના દસકામાં સીદી પ્રજાના વધારાની સગસરી કરતાં શિક્ષકોના વધાવની સરાસરી બમણી હતી. દક્ષિણમાં ગોગ લોકના ૧૦,૦૦૦ બાળકો માટે જેટલા શિક્ષકો ૧૯૦૦માં હતા, તેથી બમણા સીદી શિક્ષકો સીદી લોકના ૧૦,૦૦૦ બાળકો માટે હતા. પરંતુ છોકરાઓના શિક્ષણ માટે આવા આંકડાઓ ઉપરથી બગાડર જ્ઞાન થાય તેમ નથી; કારણ કે શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ અને શક્તિ ઉપર ઘણો આધાર રહે છે.

ગોરા લોકના એક ત્રિશ્વવિદ્યાલયનો પદવિધર મારો મિત્ર છે. તે દક્ષિણના એક રાજ્યનો શાળાના શિક્ષકો માટે પ્રમાણપત્ર આપવાની પરીક્ષાના ઉત્તરપત્રો તપાસનાર સમિતિનો સભ્ય હતો. આ શાળામાં સીદી લોકો માટે લખવાનાં બેદક સાગં સાધન હતાં. પરંતુ તેણે અને વારંવાર કહેવું કે એક પણ ઉત્તરપત્રમાં પ્રમાણપત્ર આપવા જેટલા ગુણ આપી શકાય તેમ નથી. પરંતુ પરીક્ષાસમિતિને પ્રમાણપત્ર આપવાની ફરજ હતી. બદાર શિક્ષકો પૂર્ણ પાડવા જ જોઈએ. કારણકે શિક્ષકોનો દુકાળ હતો. ટરકેજીનો ઉદ્દેશ શાળા માટે ઉત્તમ જ્ઞાન અને શક્તિવાળા શિક્ષકો પૂર્ણ પાડવાનો છે. એ શિક્ષકો વ્યાકરણ અને ગણિત તેમ બાગ અને સુનારી કામ સારી રીતે જાણવી શકે તેવા છે; એ શિક્ષકો પોતાના સમાજનું જીવન ઉન્નત કરી શકે છે; તેમાંના નીચ

હસકા પદાર્થોને ઉખેડી નાખી સગીન અને સાગ વિચારે. ઉપર સમાજ-
જીવનની ઈમાગત ચણી શકે છે તેથી ટુકેજી પોતાના કાર્યમાં શાળાનો
અભ્યાસ જોડે ગણે છે

સરથાનું કામ આપણે બાગ્દાદીથી તપાસીએ વિદ્યાર્થીઓના
મુખ્ય બે ભાગ છે (૧) દિવસે બહુનાગ અને (૨) ગરે બહુનારા
ગરે અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓ દુનરાજ આખો દિવસ સાધાગણ
મજુરીના કામ કરે છે આ કામમાંથી તેમનો જમણખર્ચ નિખળે છે
અને સંઘાની ત્રીજેરીમાં દિવસની શાળામાં લખવ થવા માટે જમા
થઈ શકે છે

દિવસે અભ્યાસ કરનાગ વિદ્યાર્થીઓના પણ બે વિભાગ છે.
પ્રથમ વિભાગમાં દર આવાડીએ ત્રણ દિવસ વિનાયઓ ઔનોગિક
વર્ગોમાં બેમે છે અને ચાખીના ત્રણ દિવસ શાળાના અભ્યાસમાં ગાળે
છે બીજા વિભાગમાં વિનાયઓનો અભ્યાસક્રમ પહેલા વિભાગ કરતાં
ઉચ્ચ છે એમાં વિદ્યાર્થીઓ અવાડીખાના પહેલા ત્રણ દિવસ શાળામાં
ગાળે છે અને પછીના ત્રણ દિવસ ઔનોગિક વર્ગમાં કાઢે છે તેથી
જે ત્રણ દિવસોમાં પહેલા વિભાગના વિદ્યાર્થીઓ ઔનોગિક વર્ગોમાં
જાય છે તે જ દિવસોમાં બીજા વિભાગના વિદ્યાર્થીઓ શાળાના વર્ગોમાં
બેમે છે આથી દરેક વિભાગના વિદ્યાર્થીઓમાં ત્રણ સ્પર્ધા થાય છે
અને બધા વિનાયઓને મગ્ની શક્તિ અને આવડત મેળવવાનો
પ્રમગ મળે છે

દિવસની શાળામાં બે પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ જાણત થાય છે
પહેલા પ્રકારમાં જે વિદ્યાર્થીઓ ગરિયાળામાં અભ્યાસ કરી દિવસે
સાધાગણ મજુરીમાંથી ખર્ચ કાઢતા ચોમ ગરમ પોતાના નામે જમા
કગરી હોય તેવા, અને બીજા પ્રકારમાં જેમના માતાપિતા વધારે શ્રીમત
હોય અને જેમનો ખર્ચ પોતે આપી શકે હોય એવા વિદ્યાર્થીઓનો
સમાવેશ થાય છે દિવસે અભ્યાસ કરનાગ વિદ્યાર્થીઓ પોતાના જમણ

અર્થ નેટલા પૈસા પેદા કરી શકતા નથી. પરંતુ એ વિદ્યાર્થીઓ પ્રથમથી જ શુદ્ધિવાળા ઉદ્યોગમાં પડી અભ્યાસ કરી શકે છે એ મોટો ફાયદો છે.

રાત્રિશાળાનો વિદ્યાર્થી મોટી વયનો અને અનુભવી હોવાથી પોતાનો અભ્યાસ અત્યંત ખંતથી કરે છે. એટલે દિવસે અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓ કરતાં અર્ધો અભ્યાસ કરી શકે છે. આ વાત કાર્મ કેવળ તર્કની નથી, કે કોઈ અત્યંત ભિન્ન પરિસ્થિતિવાળા દેશની કેળવણી વિષયક પદ્ધતિનું અંધ અનુકરણ નથી પરંતુ સંસ્થાની આવશ્યકતામાંથી જ ઉદ્ભવેલી ખરી વસ્તુસ્થિતિ છે, એની નવીનતા નહિ પણ ઉપયોગિતા જ ખરું ગર્વસ્થાન છે. જો કે તે સંપૂર્ણ આદર્શરૂપ નહિ હોય તો પણ વ્યવહાર છે. દરેકજ સંસ્થાનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે ઔદ્યોગિક શિક્ષણ માટે પુષ્કળ સમય જાપ છતાં શાળાના અભ્યાસ માટે પણ ઓછો સમય જવા દેવો નહિ.

મારા ઉપરના વયનોના વધુ ખુલાસા માટે અગ્રેજ અને ગણિત-શાસ્ત્રના અભ્યાસક્રમને વધારે વિસ્તારથી તપાસીએ.

શાળાના અભ્યાસમાં ગણિતશાસ્ત્ર મુખ્ય ભાગ લગ્નવે છે અને તેનું જ્ઞાન ઔદ્યોગિક શિક્ષણમાં પણ ઘણું ઉપયોગી છે. દિવસની શાળા તથા રાત્રિશાળાના છેલ્લા વર્ગમાં અંકગણિતનાં કેષ્ટકો પરિપૂર્ણ રીતે શિખવવામાં આવે છે, અને અપૂર્ણાંકની માહિતી, પ્રવાહી પદાર્થ, ધન-પદાર્થ, લંબાઈ પહોળાઈ અને કામના માપના કેષ્ટકો સાથે આપવામાં આવે છે. તેથી ઉપરના વર્ગમાં ચોરસ આકૃતિ દ્વારા અક્ષરગણિત અને ચતુષ્કોણ આકૃતિઓ દ્વારા ધન ભૂમિતિ શિખવાય છે. ઉત્તર અમેરિકાની શાળાઓના ચોથા ધોણમાં નેટલું ગણિત શિખવાય છે તેટલું જ ગણિત અહીંના છેલ્લા વર્ગમાં શિખવાય છે, અને ત્યાંની માધ્યમિક શાળાના પ્રથમ કે બીજા ધોરણમાં નેટલું ગણિત શિખવાય છે તેટલું જ ગણિત અહીંના ઉપરના વર્ગમાં શિખવાય છે. માત્ર અહીં પરદેશી ભાષાઓનો અભ્યાસ અંતર્ગત કરેલો નથી.

થોડા સમયમાં અહીંના વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તરની સંસ્થાઓના વિદ્યાર્થીઓ સાથે સગપ્પા ઉતરે છે, તેના અનેક કાન્સો છે. અહિંના વિદ્યાર્થીઓ મોટી વયના હોય છે અને ગંભીરતાથી અભ્યાસ કરે છે. ફેટલાક વિષયો જે ગિલકુલ ઉપયોગના નથી તે અભ્યાસક્રમમાંથી કાઢી નાખવામાં આવે છે; જેમકે:-ગણિતમાં જેથી વધારે પ્રમાણનો ગુણકાર, ધવમૂળ વગેરે. ગણિતશાસ્ત્રના અભ્યાસની ઉપયોગીતા પ્રત્યેક વર્ગમાં અને વખતમાં બતાવવામાં આવે છે. અહીંના વિદ્યાર્થીઓ પોપટની પેઠે વ્યાખ્યાઓ અને નિયમો ગોખતા નથી પણ લુગ લુગ દર્શનમાંથી પૃથક્કરણ કરી મિહાન ગિમે છે.

અંગ્રેજ ભાષાનો અભ્યાસ મન ઉપર ઉદાર અસર કરે છે. તેની દ્વિમત ઉપયોગિતાના ધોરણે અંકાતી નથી હેતુના વર્ગમાં ભાષાના મોઢે કરવાના પાઠો આપવામાં આવે છે. માધ્યમિક વર્ગમાં વ્યાકરણ થોડું શિખવવામાં આવે છે અને ઉત્તમવર્ગમાં અવંકાશસ્ત્ર શિખવાય છે. તદુપરાંત નિમ્ન ધો લખવા અપાય છે તેથી માત્ર શુદ્ધ લાગણીઓ, સિચારસંકલના અને ઉત્તમ ભાષાજ્ઞ શિખાતી નથી પણ અવલોકન કરવાની શક્તિ અને પાતાના દૈનિક જીવનમાંથી ફેટલાક ઉપયોગી તત્ત્વો મોઢી કાઢવાની શક્તિ પણ કેળવવામાં આવે છે. વાંચનમાળાનો ઉપયોગ નીચલા વર્ગોમાં કરવામાં આવે છે કારણ કે વાંચનમાળા હંકમાં સાહિત્યની શૈલી અને પદ્ધતિની બારાખડી રૂપે છે.

ધીમે ધીમે આ વાંચનમાળા સાથે સાહિત્યનાં ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચવામાં આવે છે. 'રોબીન્સન ક્રુઝો', 'આર્થર વેન્ડો', 'રીપ્વાન વીન્ડલ', 'ધી હાઉસ ઓફ સેવન મેમ્બર્સ', 'ધી મર્ચન્ટ ઓફ વેનીસ' -આમાંનું મને તે પુસ્તક હોય પણ તે સાહિત્યના એક આખા પુસ્તક તરીકે શિખવાય છે તેથી વિનાયોઓને સાહિત્યનું જ્ઞાન થાય છે. સાહિત્યના અભ્યાસનો પ્રધાન હેતુ તે કેળવવાનો હોય છે અને તે હેતુ અહીં ધણી સારી રીતે સચવાય છે.

સાહિત્યના અભ્યાસના હેતુ ગમે તેવા ઉદ્યોગ હોય તો પણ શિક્ષકની યોગ્યતા અને શક્તિ ઉપર ઘણો આધાર રહે છે. મુખ્ય-શિક્ષક વૈજ્ઞાનિકને ઉત્તમ વિશ્વવિદ્યાલયો અને શિક્ષણાનુભવ ગ્રાન્થાલયોમાંથી અદ્ભૂત શક્તિવાળા શિક્ષકો શોધી જાડયા છે. આ શિક્ષકો માત્ર અભ્યાસ કરવાની પદ્ધતિ શિખવનારા નથી પણ યોનાના સુચાગ્રિતની ઉડી ઝાપ વિદ્યાર્થીઓના હૃદય ઉપર પાડનારા છે, તેથી ઉત્તમ અભ્યાસક્રમ આવા શિક્ષકોના હાથમાં ઉત્તમોત્તમ નિરડે છે.

ગ્રાન્થાના ઔદ્યોગિક સંસ્થાના શિક્ષકો ઐશ્વર્યથી નોડાયેલા છે, તેથી જુના જુના ધર્મ અને ન્યાનની તકરારો ઉભી થતી નથી. સ્ત્રીપુરુષોને જીવન કાર્યમાં સફળ થવા માટે જીવ્યમાનનાની વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર સચોટ ઝાપ પાડવામાં આવે છે. નવી વાડીમાં કામ કરનાર અજ્ઞાન, અધ અને મૂર્ખ છોકરો નવું ચાર વર્ષના ટચ્કેજમાં નિરાસ પડી જતાદાર ભાવજી, ચાલાકી અને એક પુનઃસહ ત્યાથી નીકળે છે, અને સમાજસેવા કરવાની શક્તિવાળો હોય છે. કેળવણીમાં એથી વિશેષ શુ હોઈ શકે ?

પ્રકરણ ૪ થું

કન્યાકેળવણી અને તેની પદ્ધતિ

(જીકર ટી. ધાર્શિઝનની પત્ની)

પ્રેકૃતો પોતાની કન્યાઓને કોઈ પણ જાતનો હુન્નર શિખવવાની ઇચ્છા ગમે છે કાગલુ કે તેમના જેવું કામ કન્યાઓથી થઈ શકતું નથી. મીસ મુસન બી એન્થની લખે છે કે તમે કન્યાઓને ગિવલુ, ગૃહનાર્થ અને ગ્લોઈ સિવાય અન્ય કળાઓનું જ્ઞાન વૃત્તિ માટે આપવા ઘણા ઈતેન્નર છો. તેથી સાવગ્ણી બનાવવાનો ઉદ્દેશ તમે નવો દાખલ કરો. એવી મારી ઈચ્છા છે નીચેના પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવા ટરફેજ ૨૦ વર્ષથી મહેનત કરી ગઈ છે. હાલની વિનૂત થએલી ઔદ્યોગિક અને કેળવણીવિષયક પ્રવૃત્તિઓમાં ઉત્તમ શિક્ષિકાઓની ખોટ શી રીતે પૂરી પડે તે નજરમાં રાખી કબી કળા અને કબી કેળવણી કન્યાઓને સૌથી વધારે ઉપયોગી થશે ?

આવાયામા, ન્યોર્થઆ, ટેનેસી કે ફ્લોરિડામાંથી તેમનાં મજબૂત મામાપ સાથે આ સંસ્થામાં આવનારી કન્યાઓનો મોટો ભાગ હુગડાં બનાવવાનો ઉદ્દેશ શિખવાના ઉદ્દેશથી સિવલુ કામ શીખે છે. દુખિત હોયે પોતાની કન્યાઓને ‘ જ માળીને ગહેજો ’ એવો ઉગ્દેશ દઈ તે દૃઢ બાધાનાં મામાપ પાછા ઘર તરફ વળે છે તેમનો વિયોગ તેમને સામે છે. નની વાડીઓમા તેમના કામમાં તેમની મદદની ખોટ મહન કરવા તેઓ તૈયાર થાય છે કાગલુ કે તેમ ક્યાં સિવાય તેમને કેળવણી આપવાનું બની ગયું નથી

કન્યાઓ ઘણે લાગે રાત્રિશાળામાં છેલ્લા વર્ગથી અભ્યાસ શરૂ કરે છે. તેમનાં માથાપ નાનાજ ઉપર તેમને પહેરવાનાં કપડાં મોકલે છે. પરંતુ તેમનાં લુગડાંલત્તાં માટે મોટી ભેટો ઉત્તરદેશના મિત્રો તરફથી મળે છે.

ઉન્દાળાની રમઝોમાં કન્યાઓ શાળામાં રહે છે અને બે વર્ષમાં પોતાના સંપૂર્ણ અભ્યાસના ખર્ચ જોટલી સારી શિક્ષક જમા કરી શકે છે. ત્યારે છ સાત વર્ષ જોટલી લામી મુકને તેમનાં માથાપ તેમને પદવિધર થયેલી જુએ છે ત્યારે તેમની આશા ફક્ત થયેલી જોઈને અતિ દર્ષ પામે છે. ગામડી કપડાં પહેરતી તેમની કન્યાઓને શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરી પ્રમાણપત્ર લઈને ઉભી રહેલી જોઈને માથાપનાં નયનોમાંથી અગ્નિસિંહ આનંદાશ્રુનો પ્રવાહ ચાલે છે અને અંતરથી બોલ્યા સિવાય તેમનાં મુખ ધીરની પ્રાર્થના કરે છે.

હમણાં જ એક ૨૫ વર્ષની સ્ત્રી પદવિધર થઈ છે. તે શાળામાં ૧૮ મા વર્ષે આઠાખામાના જંગલમાંથી આવી હતી. તેને છેક નીચલા વર્ગમાં દાખલ કરી હતી. પણ તે તેનું કામ કરવામાં ઉત્સાહી અને પ્રમાણિક હતી. પ્રથમ લુગડાં ધોવાના વર્ગમાં દાખલ થઈ, તે એક પછી બીજા વર્ગમાં દાખલ થતી ગઈ અને રમઝોના દિવસોમાં પણ શાળામાં કામ કરતી. વસ્ત્રધોવનશાળામાં બે વર્ષ ગાળ્યા પછી તેને સાદું શિવલુકામ સોંપવામાં આવ્યું. પછી ત્રીજા વર્ષના અંતે લુગડાં ધોવાના વર્ગમાં દાખલ કરી તેને બે વર્ષ પછી પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવ્યું. છેલ્લાં બે વર્ષ તેણે સ્ત્રીઓનાં કપડાં બનાવવાના વર્ગમાં ગાળ્યાં અને ત્યાંથી તેમ વિદ્યાલયમાંથી પ્રથમ પદવિનું પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું. આ બે વર્ષમાં ટરેલો શહેરની રાત્રિશાળામાં શિવલુકામમાં તે શિક્ષિકાનું કામ કરતી હતી. પહેલા વર્ષના વેચાણથી વધેલા એક ડોલર વડે તેણે પ્રથમ સામગ્રી આણી. આટલી અદ્ય સામગ્રીમાંથી તેણે ૧૭ કન્યાઓને શિવલુકામ શિખવવા માંડ્યું પણ તે એવી કાર્યક્ષમ અને કરકસર કરવાવાળી હતી કે તે કપડાં વેચતી, માલ લાવતી અને વર્ષના અંતે ત્રીજેરીમાં ૩૪૫ ડોલર મૂકી શકી.

આ તો માત્ર એક કન્યાના ઈતિહાસનું એક પાનું છે ૧૯૦૩-૪માં આ મંથામાં ૫૨૦ કન્યાઓ દાખલ થઈ હતી તેમાંની ૪૫૮ કન્યાઓ આખા વર્ષ સુધી ગઢી છે સચુક્ત રાજ્યોના જુદા જુદા ભાગમાંથી આ કન્યાઓ આવેલી છે તેમાંની ઘણીખરી કન્યાઓએ સ્ત્રીઓના કપડાં બનાવવાના વર્ગમાં દાખલ થવાની ઈચ્છા દર્શાવેલી પણ આ સંસ્થામાં અનેક ઉદ્યોગો જોઈ જુદા જુદા ઉદ્યોગોમાં દાખલ થઈ છે, છતાં તેમનો મોટો ભાગ સ્ત્રીઓના કપડાં બનાવવાના વર્ગોમાં અને માથાનો પોશાક બનાવવાના વર્ગોમાં જ છે. ગરિમાળામાં અભ્યાસ કરતી અને ત્રિવે જુદા જુદા ઉદ્યોગો શિખતી કન્યાઓની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે છે -

બાગકામ-૪, ગાંધીજીના-૧૩, ગૃહકાર્ય-૮, લોજનશાળા-૨૬, આરોગ્યશાળા-૨૦, શાકની વાડી બનાવવી-૮, ગૃહપટ્ટીપાલન કલા-૭, સૂચિકર્મ-૧૪, ગોરુસમાળા-૧૦, મુદ્રણ વિદ્યા-૬ સાવગણી બનાવવાનો ઉદ્યોગ-૨૬, ગોદાં, રજર્જ વગેરે બનાવવાનો ઉદ્યોગ-૧૮, ગૃહોપકાર વિક્રય-૧૮, યુગ્મ ધોવાનો ઉદ્યોગ-૫૪, સગળ ગીવણ-૭૨, સ્ત્રીઓનો માથાનો પોશાક બનાવવાનો ઉદ્યોગ-૫૧, અને તેમનાં કપડાં બનાવવાનો ઉદ્યોગ-૬૯ બધી કન્યાઓને અડવાડિયે બે વખત મોર્નિંગ કામ શિખવું પડે છે અને શિક્ષણાનુભવ શાળાની ૨૦૬ કન્યાઓ કંડીઆ બનાવવાનું કામ શિખે છે.

શાળાના અભ્યાસક્રમમાં ઉદ્યોગોનો સમાવેશ થતો હોવાથી ઘણી કન્યાઓ આ શાળા તરફ આકર્ષાઈ છે. તેથી તેમના બે વિભાગ પાડવાનું વાસ્તવિક લાગ્યું છે. આથી દરેક કન્યાને વિદ્યાવધનું જ્ઞાન તથા ઉદ્યોગનું જ્ઞાન મળી શકે છે. આ વર્ગે એક વિભાગ મેમ, જુદા અને શુદ્ધવાર વિદ્યાવરમાં અભ્યાસ કરતો હતો અને મગળ, ગુરૂ અને શનિવારે જુદા જુદા ઔદ્યોગિક વર્ગમાં જતો હતો. તે જ પ્રમાણે બીજા વિભાગ મેમ, જુદા અને શુદ્ધવારે ઔદ્યોગિક વર્ગોમાં અને મંગળ, ગુરૂ અને શનિવારે વિભાગમાં જતો હતો.

૨૨૩૭માં કન્યાનું જીવન અવિત્રાંત છે. જો કે અભ્યાસ અને ઉદ્યોગ એ બે મુખ્ય વિષય છે જતાં મગજ અને સ્નાયુની કેળવણી સાથે ચારિત્ર પણ ઉત્તમ રીતે ઘડાય છે. સતત કામ પછીના આરામનો સમય જ ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ આપે છે. પોતાની શક્તિઓની ખિત્તવણી કરી ઉત્તમ પદ પ્રાપ્ત કરવાનો કન્યાઓનો દાખલ થતી વખતનો ઉદ્દેશ જો કે અબ્યક્ત હોય છે જનાં અન્યને પોતે ઉપયોગી થાય એ તત્ત્વ દરહંમેશ તેમની સામે ખડું રહે છે. શાળામાં કન્યાકેળવણી તે આનું જ નામ. દૂરના ગામ કે શહેરમાંથી આવતી કન્યાને અહીં નવા જ પ્રકારનું જીવન શરૂ કરવાનું હોય છે. શાળાના શયનગૃહમાં અનેક કન્યાઓ સાથે તેને રહેવું પડે છે. પોતાનાં સગાં વહાલાં કે સાહેલીઓ સાથે હોતી નથી. જ્યાં જુએ ત્યાં નવું નવું જ; નવા ભાવો, નવા સંકલ્પો, નવા વ્યવસાયો તેના મનમાં એક પછી એક ઉદ્ભવ્યા કરે છે તેથી પોતે પણ પોતાના આત્મા સાથે અપરિચિત હોય તેમ તેને લાગે છે. પણ ધીમે ધીમે પોતાની ઓરડીમાં પ્રથમ મમત્વ બાપે છે. અહીં જુદા જુદા દેશોમાંથી આવતી કન્યાઓ ભેગી થાય છે.

ઓરડીના સાદા સરંજામમાં બે પથારીઓ, ખુરશીઓ, મેજ, આરશી, પુસ્તકો મૂકવાનું કબાટ અને પાણીનું વાસણ મૂકવાની થોડી તથા પડદો હોય છે. આ બધી વસ્તુઓ શાળામાં જ બનાવેલી હોય છે. પણ થોડાંક મિત્રો, દરેક પથારી સાથે નાની શેત્રંજ, મેજ ઉપર પાથરવાનો બનાતનો કકડો વગેરે ઓરડીને ગૃહનું સ્વરૂપ આપે છે. દરેક કન્યાને પોતાના કર્તવ્યની ક્રમભાળા હોય છે અને તેથી કામ કરવાની વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ તે સારી રીતે શિખે છે.

શાળાના છાત્રાવધમાં રહેતી બાળાનું જીવસાહચર્ય કેટલું બધું વિવિધ હોય છે ? શાળાના વર્ગમાં કે કારખાનામાં અન્ય દિવસોમાં નાહિમત થયેલી બાળા ત્યાં વિસામો લે છે તો સ્વિચારે સ્વર્ગની શાંતિ અનુભવે છે. એક કન્યા બીજીને મળે છે. એકબીજીના દોષની ક્ષમા-

યાચના યાગ છે, અને આ પ્રમાણે નાના કવહો જન્મતા જ નાશ પામે છે એટલે ભવિષ્યમાં તેઓ મોટા કવહથી પણ પગથિત થતી નથી. પરોઢીએ પાચ વાગ્યાના ઘટ સાથે બંધી બાળાઓ પથારીમાંથી ઉઠી જાય છે અને તગતજ પોતાની ઓઢી સગંધીનું કાગડાજ આટોપી લઈ પથારીને તડકે નાખી દે છે. જી વાગતામાં સવારે હાજરી કરી લે છે સામાજિક મધુરતા, પીરસવામાં ચતુર્ગત, વાફાપાટન વગેરેથી દરેક કન્યાની જસોગી થાય છે અને નની આવેલી કન્યાની પરીચા ભોજન વેળાએ થઈ જાય છે. આથી બાળાઓમાં એક નવા પ્રકારનું બળપોષક તત્વ ઉમેરાય છે અને તે તેમના આગ્રિ બાધવામાં અતિ ઉપયોગી નિવડે છે. પોતાની સખીઓની સાચી દીકાથી દરેક બાળા પોતાની ઉન્નતિ કરી શકે છે.

એક દર બાળા માટે ૮૯ યેનો છે તે માટે ૪૫ કન્યાઓ વારાફરતી પીગસવાનું કામ કરે છે જે બાળાઓને માથે તે લામ હોય તે બીજી બાળાઓ જમીને ઉઠી જાય ત્યાં પછી ભોજન કરે છે અને પોતાનું કામ કરી રહ્યા પછી જે વર્ગમાં જવાનું હોય ત્યાં ક્યાંક ૧-૫૦ મિનિટ જાય છે. જો કોઈ માળાને વાસણો સાફ કરવાનું કામ હોય તો તે પોતા ૧૧ વર્ગમાં કામમાંથી પગવારી ગ્રહા પછી ૭-૩૦ વાગે જાય છે.

ઉદ્યાનકલા અને વિદેશી છોડ માટે કચ્છા બનાવવાની કલા સૃષ્ટિવિદ્યાદાગ બહુ આકર્ષક થઈ પડી છે અને તેથી શિવજીવર્ગમાંથી આ વર્ગમાં દાખલ થવાની પુષ્કળ અરજીઓ આવે છે. ગીંગડેલ નામના કાપડમાંથી બનાવેલું મયવસ્ત્ર તથા શિરોવેષ્ટન ધાગણ કરીને કન્યા પોતાનું કામ શરૂ કરે છે અને વસત-સતુમાં જે કન્યા ગાકમાંજનો ટોપનો સૌથી પહેલાં શિક્ષકોના ઓરડા આગળ લઈ જાય છે તેના ગર્ભની સીમા રહેતી નથી.

“ ગસોડા માટે અને સ્થાનિક બજાર માટે કૃષિકેત્રોમાંથી ફળ વીણી લાવવા માટે બંધી કન્યાઓને સાથે જવાનું હોય છે ત્યારે બે માર્ગસીની

અલ્પત આનન્દી મહેન ધાર છે જ્યાર તે બીજે દિવસે પોતાના સેહેનનું નર્પન કે હ ત્યાર તે વર્ણન તાદ્દન હોત છે

ગિવલુર્ગમા જે ન્યાયો પ્રાપ્તના સાત પડા વિક્રમશાળા મળે બતાવે છે તેમને અગ્રજમા તે નિરતને નગના જ પાડા શિખનાય છે આથી સિદ્ધાંત અને પ્રયોગ સાથે સાથે શિખાર છે વગનો અને પ્રયોગશાળાનો સબધ ધણો ધાડો થાય છે

શ્રીઓના પડા બનાવવાના ર્ગમ સરાગના છ થી તે સાતના પ-૩૦ સુધી વાળી પોશાક બનાવવામા દગજીએ બનાવના સુતગઢિ અને રેશમી પોશાકની માગણીઓ નોંધવામા માપ લેવામા, કપડું કાતરવામા અને વેતરવામા, ન્યાઓ ગુધાર્ ગહે છે બીજે દિવસે શાળામા પણ તેજ નિયો ઉપર પાડો શિખે છે તેવાં માપ મળે ગણિતશાસ્ત્રના દૃષ્ટાંતો આપવાથી અગર આગને વિષ પ્રયોગશાળાના અનુભવો ફરી મ્હી મલગાવનાથી મિદ્ધાત ગિબવનાનો વર્ગ પ્રયોગ શાળાને ઉપયોગી થાય છે

શ્રીઓનો માથાનો પોશાક બનાવવાની શાળામા કન્યાઓ જુદા જુદા ધાટો તૈયાર ગ્રવામા ગિરોવજન શલુગાગવામા અને કાપડના વણાર અને પોત ગાગખનામા ત્રણ દિવસ ગાળ્યા પછી ત્રણ દિવસ સુધી અતિ આનન્દી પાડો શિખે છે જો તે ઉપના વર્ગમા હોય તો જૂમિનિશાન્તનો અને ચિત્રગમનો ઉડો અગ્ર્યામ ર છે જ્યારે તલ્લે પોતાનો ચિત્રગમનો અગ્રાસ પૂરો મ્યો હોય છે અને શિરોવજન બનાવવાનું શરૂ કરે છે ત્યારે તેણે બનાવેના શિરોવજનો મર્ગ શ્રીઓનો માથાનો પોશાક બનાવનાર શ્રીઓમા વખણાય છે તે ધીમે ધીમે એક પછી એક ગિરોવજન બનાવતી જાય છે અને છેવટે તેની પોતાની કૃતિ-નમુનેદાર અને અનિ ગમણીય-મદાર આવે છે તે કૃતિ નેની માતા અગર પાડોશણો પામે જાય છે ત્યારે તેમના તરફથી સન્ધા તરફથી આવેલી પ્રગસા સોના કગતા પણ મોઢી લેખાર છે

પરંતુ બધી કન્યાઓ એ સરખી હોગિયાર હોતી નથી કેટલીક ભગતકામમા, કેટલીક ગવપટા મનાવવામા તો કેટલીક અન્ય મોજની વસ્તુઓ મનાવવામા પ્રવિણ હોય છે પણ તેમને સિરોવટન શણગારતા કે બનાવના આનંદ નથી કેટલીક કન્યાઓના માન્યપ તેમને પોતાના કામમા શ્રીઓનો માધાનો પોતાક બનાવવાનો ધધો કગવવાની ઇચ્છા મળે છે તેમા તે મહેનત કરે છે પણ છેવટે તે તેના શિક્ષક માથે સમન થાય છે કે મોઢા ગર્જ વગેરે બનાવવામા અગર મિળના કે પડના બનાવવાના ઉલોગમા જ તે ફાવે

જાનાય ખાતા તરફથી અને વસ્તુઓની માગણી થાય છે તે પ્રમાણે પ્રથમ મોઢા ગર્જ વગેરે બનાવવાની શાળામા ચાદર, ઓશિકાના ગલેફ, મેજપોષ વગેરે મનાવવામા આવે છે સુજની રૂ ભરીને બનાવના એ એક આગમનુ પગથિયુ છે નિમાળા ભગવા કરતા રૂ ભરવુ સોધુ પડે છે અને ગરજાની માન્યતા પણ તે સારૂ હોય છે અને ઓઢી માટે સુતારી કામના વર્ગમાથી આવેના પડદાના ચોકમા મદદર પડે છે પનગને, ફૂતી ખુશીઓને, પાદપીદોને નેતર ભગવાનુ વગેરે કામ આ વર્ગમા થાય છે ન્યા સુધી કન્યાઓ આ બધુ શિખતી નથી ત્યા સુધી તેમને પ્રમાણુત્ર આપવામા આવતુ નથી પ્રમાણુપત્ર લેતા પહેલા તેમણે શનનશૃદ્ધના ઓઢાના સદ પીપોમાથી બનાવવાના હોય છે અને તેને સારા ગીન ત્રાપડથી મટવાના હોય કે અહીં સગળ શિવથના વર્ગની પેઠે અઢવાડિનાના ત્રણ દિસના સિદ્ધાત શિખરનાના વર્ગમા પણ શિખરાનુ હોય છે અને કન્યાઓ સોય, હથોડી અને કરનતના નાના કામ માટે પાગત હોય એનુ અભિમાન રાખે છે

ન્યારે સાવગળી બનાવવા માટે યત્રો લાવવામા આવ્યા ત્યારે તેના સાહિત્ય તરફ કન્યાઓ યાડી નજરે જોઈને ઉભી રહી પણ ન્યારે ક્ષેત્રમાથી સાવગળીના છોડ ત્યા લાવવામા આવ્યા અને ન્યારે અમેસર કન્યાએ તેમાથી ખીચા ઝૂડી કાઢ્યા ત્યારે તે કાર્યના શાન,

અભ્યાસ અને બનાવટ માટે કન્યાઓને રસ પડ્યો છે. કારણ કે આ ધધો બહુ લાલચાયક છે અને ટરફેજ સમ્બાને તો સાવરણીનું કારખાનું ઘણો નફો આપે છે. ગૃહપક્ષીપાલન-વર્ધન શાળામાં સાવરણીના કુંડાંમાંથી નિકળેલાં બીયા વેચાતાં આપનામાં આવે છે. આવાં હજારે કુંડાં વગર કિંમતે મળે છે અને જ્યારે તાર બાંધવાનું, ટાંકા મારવાનું અને કાપવાનું કામ પૂરું થયું અને જ્યારે પહેલી સાવરણી કન્યાઓએ તૈયાર થયેલી જોઈ ત્યારે વિજયધોષ થઈ રહ્યો. સૌથી આ ધધામાં જોછા દામ જોઈએ છે છતાં તેમાં અહીંથી શિખવાતા સધળા ધધાઓ કરતાં નફો વધારે મળે છે. સાવરણી સાવરણીઓ પહેલાં વડાણમાં ઓરડીઓ સાફ કરવા વપરાતી હતી, તેને બાંધે દાલની અહીંની છાપવાળી સાવરણી જોઈને કન્યાઓ બહુ ખુશ થઈ છે. તેમણે સિદ્ધાંત શિખવવાના વર્ગમાં જે જે આશ્ચર્યો સાંભળેલાં તે અમતકારિક રીતે આમ પ્રત્યક્ષ થયેલાં જોયાં છે તેથી સાવરણી બનાવવાનો ઉદ્યોગ અહીં દાખલ થયેલો જોવામાં આવે છે.

હોય છે દરેક અવાડિયામાં થોડા દિવસ યુગ્મ ધોવા સળધી ગમાયણુશાસ્ત્ર શિખરાય છે તા' કુગ અને જેના ડાના દૂર કરના એ આ ખાતાના મોગ પ્રશ્નો છે તેમનો પણ ત્યાં મો નીકળે છે સાણુ આગ, પાણી અને ગગ-એમના ગુણો અને મૂળતત્વાનુ ત્યાં પૃથક્કરણ કરવામાં આવે છે અને શાગાના સિદ્ધાન્ત શિખવનાના વર્ગમાં અને પ્રયોગશાળામાં આવ્યા ધોડા સળધ બીજે ભાગે હશે

દરેક સરથામાં લણુતી દરેક કન્યાને એક પણ ઉદ્યોગમાં પ્રવિણતા મેળવતી પડે છે, તો પણ દરેકને ગમેતો તો અવસ્થ શિખતી પડે છે શાગાના કેટલાક વર્ગમાં સાથે લણુતી કન્યાઓ જુદા જુદા ઔદ્યોગિક વર્ગોમાં દાખલ થયેલી હોય છે નક્કી કરેલા વખતે થત વાગતાની સાથે દરેક એના વર્ગમાંથી કન્યાઓ નિમ્ણાને ગમેતામાં દાખલ થાય છે અ'નાડિયામાં એક દિવસ દરેક કન્યાને ત્યાં જતુ પડે છે શિક્ષણાનુભવશાળામાં એક ક્યાક સિદ્ધાન્ત અને એક ક્યાક પ્રયોગ-એમ હોય છે પ્રાથમિક શાળામાં ઉદ્યોગ માટે અસ્વાડિયે એક ક્યાક ગળેત છે

શિક્ષણાનુભવશાળાની કન્યાઓને પણ એક ક્યાક કડીઆ બનાવવાની શાળામાં જતુ પડે છે એટલે તેમને પણ અ'નાડિયે ત્રણ ક્યાક પોતાના ઉદ્યોગ સિનાવના વર્ગમાં જતુ પડે છે સિદ્ધાન્ત અને પ્રયોગનુ અતિ સુદર મિશ્રણ કરનામાં આવે છે, અને ટોપતીઓ ભગવા સાથે અનેક સુદર વિચારા પણ તેમાં ભગાય છે પગળની ટોપીઓ અને સાદડીઓ ધાટમાં એની બધી નિદેશી લાગે છે કે એક જ પદાર્થમાર્થા આની અત્યંત જુદી જુદી વસ્તુઓ શી રીતે બનાવી એમ પ્રેક્ષકને ધણી નવાઈ લાગે છે, પણ અહીંની કન્યા ઉત્તરોત્તર કળામાં વધતી જાય છે અને ધણી વેળા પગળની ટોપી પહેરતી કન્યાઓ પરદેશમાં અનેની વિદ્યાર્થીની તરીકે ઝોગખાણની વાતો સભગાય છે એ ધધામાં એટલે બધો નફો મળે છે કે એ પગળની ટોપીઓના વેચાણુમાર્થી આખા વર્ષના પુસ્તકો અને દાખલ શી પેદા કર્યાના ધણા દાખલા મળેલા છે

ધણી ઘોડી કન્યાઓ અક્ષરનાં બીનાં ગોઠવવાનું કામ કરે છે. આ કામ અને ગિવણકામ કન્યાઓ છોડરાઓ સાથે શિખે છે અને તેમાં પ્રતિરૂપધર્મ ચાલે છે. એમાંની ધણીખરી કન્યાઓ રાત્રિશાળામાં ભણે છે. અત્યાર સુધી તેમના કામમાં બહુ કમાઈ કન્યાઓ કરી શકી નથી. પહેલાં કન્યાઓની ધણીખરી મંખ્યા શાળાના વર્ગમાં તેમ ઔદ્યોગિક વર્ગમાં ભણવા જોડેલા ખર્ચ જનમહેનનથી પૂરો કરતી હતી. ગયે વર્ગે પગારનો દર ઓછો કરવામાં આવ્યો અને ધણી કન્યાઓ તરફથી વાર્ષિક મદદ માટે અરજીઓ આવે છે. જે કન્યાના નામે વર્ષ આખરે ૧૫) ડોલર બાકી રહ્યા હતા તેણે આ પ્રમાણે મને કાગળ લખ્યો હતો:

“ બહામાં બહેન,

મારા જમણ ખર્ચની દેણેવાંદી પેટે મોટી ગકમની હું દેવાદાર છું. તેની ખબર આપવા હું આપને આ પત્ર લખું છું; મને તેથી સતોષ થતો નથી કારણ કે જીવનમાં મારે કંઈક નામના મેળવ્યું છે. પણ સંતોષ અને સાધન બેનાં મારાથી તેમ થઈ શકે તેમ લાગતું નથી. અમારે ત્યાંના લોકો મને મદદ કરવાને બહુ ઈતેમર છે પણ મારે દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે તેમ કરવા તેઓ સમર્થ નથી.

મારી માતાએ આઠ છોકરાં ઉછેરવા બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. હવે એવી સ્થિતિ આવી છે કે તેનાથી મારે માટે કંઈ થઈ શકે તેમ નથી. તેથી મારે આગળ વધતો માટે સ્વાશ્રય સિવાય અન્ય આધાર નથી. મારે કિવસની શાળામાં દાખલ થઈ શાળાનો તેમ ઉદ્યોગનો અભ્યાસ પૂરો કરવો છે અને હું એક સારી ઉદાર આ છું અને મારું ભરણ-પોષણ મારી મેળે કરી શકું એવી છું એમ મારી માતાની મારે ખાતરી કરી આપવી છે.

તો માગ જમણખર્ચની ફેણેનાદી માટે અને તેમ
જનાદી અને મને તેજવી મદ - જો તો હું અતિ ઉપકૃત
થશિ

આપની સદા આભારી "

નની પદ્ધતિ પ્રમાણે દિવસની શાળામાં બહુની કન્યાઓ પણ
મહેનત કરી શકે છે એટલે ગરિસાળાની કન્યાઓની મહેનતની બહુ
જરૂર પડેતી નથી શાળાના અને વિદ્યાર્થીઓના હિત માટે જેમ ઓછી
સખ્યા ગ્વાશ્વપથી અભ્યાસ કરી શકે તેમ સારૂ અને હાથના સંજોગોમાં
આ વાત જ ખરી છે છોકરો કે છોકરી અભ્યાસ કરવામાં એકાદ
વખત નિગાશ થાય ખગ પણ ધારેલો હેતુ ખગ હાવવામાં છેરે વધારે
નિશ્ચયનાળી થયે

પ્રસંગોપાત દરેક કન્યાને ગૃહકાર્ય શિખવવામાં આવે છે પણ
જેમને એ ખાતામાં નિયમિત કામ કરવાનું હોય છે તેમને દરેક જાતનું
કામ શિખવવામાં આવે છે એ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ બગમર આવેખેલો
હોય છે, અને ન્યારે ઉપના વર્ગમાં કન્યા જાય છે ત્યારે અનુભવ
હાખન આગ ઓગડી સબધી ગૃહકાર્ય વાગફગતી શિખવવામાં આવે છે
કોઈ પણ કન્યાને ગૃહકાર્યનો થોડો ધણો અનુભવ આપ્યા સિવાય
પ્રમાણુપત અપાત્ર નથી હાટ માડવી, રમોઈ બનાવવી, ને પીગસની,
મેજ અને શયનગૃહના કપડાની સલાગ ગખની, ગૃહમાસ્તરજતા ગખની,
અને તે સિવાય ગારૂ ગૃહ ગખવાના આસ્થિક કામો ગૃહવિદ્યાના
ગિક્ષક શિખવે છે આ શિક્ષક પાકાર્ય પશુ હોય છે, અને તેના હાથ
નીચે ગમેઈ સબધી પાડો ઉપના વર્ગની કન્યાઓ શિખે છે ન્યારે
ગમેઈમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેવી કન્યાઓને અતિથિ વિશેષ
લાગે ગમેઈ બનાવવાનું કામ સોપે છે.

ન્યારે સાળાની મિલકતના એક સહન અને પ્રિય વહિવટ કરનાર
ગૃહગ્રંથ અડી પધાર્યા અને ત્યાં જમવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યાર તનિસ

શાળાના ધર્મિદાસમાં એક અતિ આનંદનો દિવસ મનાયો છે. આજ સદ્ગૃહસ્થ વનમાંથી આવનાં તેમની સાથે ઉત્તમ પુષ્પો લઈ આવ્યા હતા, તેના વડે જ કોમલમેઘ સલ્લગારવામાં આવ્યું. આવા સ્વાદિષ્ટ ભોજન જમનારા અતિથિ માટે યોગ્ય રસોઈ બનશે કે નહિ એવી શંકાવાળી કન્યાઓની બીનિ, જ્યારે શાકજાતી અને છેવટના ફળો પીરસતાંની સાથે ઉપડી ગયાં ત્યારે જતી રહી. રાટલી અપૂર્વ ગણાઈ અને એકંદર રસોઈ અતિ સ્વાદિષ્ટ લેખાઈ. જો ભવિષ્યમાં આમાંની એકાદ વસ્તુ તે માયાળુ હૃદયને બૂલી જશે તો દક્ષિણ બાહુ પોતાની દક્ષતા ખચુ બૂલી જશે.

દિવસો કામ અને અભ્યાસમાં વળ્યા જાય છે. સાંજે છ વાગે વાળુ કપાં પછી શિક્ષણાનુભવ શાળાની કન્યાઓ પોતાની ઓરડીમાં જાય છે અગર કાર્તેગી પ્રસ્તકાલ્પમાં અભ્યાસ માટે જાય છે. પ્રાથમિક વર્ગની કન્યાઓ પોતાના વર્ગમાં બેસી જાય છે અને દિવસે પોતાનો ઉદ્યોગ શિખનારી કન્યાઓ રાત્રિશાળામાં બે કલાક અભ્યાસ કરી દિવસની શાળામાં બેસનારી કન્યાઓનો અર્થો અભ્યાસ કરે છે. આથી તેમને શાળામાં વધારે વખત ગાળવો પડે છે. સાડા આડના ધંટે બધી કન્યાઓ હારખે ઉભી રહી દેવળમાં પ્રાર્થના માટે જાય છે.

એક જ જાનના પેશાકમાં દરેક કન્યા પોતાનું વ્યક્તિત્વ બૂલી જાય છે, અને દેવળમાંથી રાત્રે પોતાની ઓરડીમાં આવે છે ત્યારે દિવસનું કામ અને અભ્યાસ પૂરા થયેલા હોય છે. પોતાના વર્ગમાંની પોતાની રિચિતિ પ્રમાણે દરેક કન્યાની ચાલ હોય છે, અને તરતની આવેલી કન્યામાં અને અહીં થોડાં વર્ષ રહેલી કન્યામાં પ્રેમક્રમે સહેલાઈથી અંતર માલુમ પડે છે.

શુક્રવારે પાછલા પહોરે ભાપણો, કન્યાઓની રમતગમત માટે મંડળીઓ, અગર મીઠાનીઓ માટે એક કલાક રાખેલો હોય છે. શનિવારે સાંજે કામ કરવું થા ન કરવું એ પોતપોતાની મરજી વાત

છે. અંગકસરત, તરણ અને શિવણ માટે નક્કી કરેલો વખત બહુ આનંદથી ગાળવામાં આવે છે. રવિવારે સવારે અગીઆર વાગે દેવળમાં કન્યાઓ જાય છે. રવિવારની શાળામાં એક વાગે જાય છે અને બોજન પછી ત્રણથી ચાર વાગ્યા સુધીનો ૧ કલાક પોતાની ઓરડીમાં વાંચનમાં શાંતિથી ગાળવો પડે છે. પછી મેદાનમાં વાગ્જનુ જાહેર ગાનતાન થાય છે તેમાં બધી કન્યાઓ સાંભળવા આવે છે. તે વખતે કેટલીક કન્યાઓ ફરતી હોય છે, કેટલીક પાટલોએ ઉપર એસે છે પણ બધી કન્યાઓએ એવેત કમરપટો અને નીચ ધાધરા પહેરેલો હોય છે તેથી તે દૃશ્ય અતિ મનોહર લાગે છે.

આ પ્રમાણે દિવસો અને અકવાડિયાં શાળાના નિર્દોષ આનંદ અને શોકમાં, ઉત્સાહ અને નિગરામાં વહી જાય છે. માસો અને ઋતુઓ આવે છે ને જાય છે અને ઘણી કન્યાઓ જાણતી નહીં હોય છતાં તેમના જીવનનું પ્રથમ અકવાડિયું અહીં શરૂ થાય છે, અને સેંકડો યુવકો અને યુવતીઓ અત્રે પરસ્પર સંબંધમાં આવ્યા પછી પોતપોતાને ઘેર જાય છે. કેટલાક જનસમાજ માટે ઉપયોગી કામ કરનારાઓ થયા છે અને પોતાના જીવનવડે બીજાને આભારી બનાવે છે. ઘણા પોતાનું આફરેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવા પાછા આવશે પણ બધા અત્રેના અક્ષયજ્ઞાન-પ્રકાશ સર્વત્ર ફેલાવશે. કેટલાકની ભુદ્ધિ દશગણી હોય છે તો કેટલાકની પાંચગણી અને કેટલીકની એકગણી હોય છે. પણ બધા એ ભુદ્ધિનો ઉપયોગ આ સંસારમાં સ્વર્ગનું રાજ્ય બનાવવામાં કરશે એવી અમારી આશા છે.

પ્રકરણ ૫મું

હેમ્પટન સંસ્થાનો ટસ્કેજ સાથેનો સંબંધ

(ફાબ્રી આર મોટન)

૧૯૦૩ ના મે માસમા હેમ્પટન સંસ્થાના સ્થાપક અને ૨૫ વર્ષ સુધીના સુખ્ય અધ્યાપક જનરલ મેમ્યુઅન ચેપમેન આર્મ્સ્ટ્રોંગની ઉત્તમ ક્રિયા વખતે ૬૧-૮૨ વોર્શિપ્ટને પોતાના ભાણેયમા જણાવ્યું હતું કે થોડા નિમ્ન પહેલાં જ્યારે આનાનામાના અગ્રદરમા હું ગાડીમા બેસી જતા હતા ત્યારે મે દૂધી એ- મોટો જવનત ભરેલો જોયો. હું જ્યારે તેની પામે ગયો ત્યારે મે જાણ્યું કે એ અમિના પ્રકાશ વડે ૨૫ વર્ષ સુધીના પોતાના સામ્રાજી એઃ ઓડીવાળા ગૃહને બદલે મુગ ચોકાવાળું ગૃહ એઃ કુટુંબના ઉલોગી માણસો બનાવતા હતા એ અમિ જનગણ આર્મ્સ્ટ્રોંગે પ્રગટાવ્યો હતો એ અમિપ્રમશ ૨૫ વર્ષ સુધી હેમ્પટનમ થી ટસ્કેજ તરફ અને ટસ્કેજમાથી તે નિર્જન અગ્રદરમાની નિર્જન જગ્યાએ વહેતો હતો એ પ્રકારે ફગાવ- કામ કર્યું છે અને મ્હાં કરશે

હેમ્પટન અને ટસ્કેજ સંસ્થાનો સમઘ પિતાપુત્રનો છે જેમ પિતા પોતાના પુત્રને શેષવમાથી સદ્મણ કરી પૂર્ણ સુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયેતો નેર્ફ અને તેને અને નર્પમા વિજીની નિવડેયો તથા ભવિષ્યમા વધારે મોગ અને દર વિ કાર્યોમા વિજીની નિવડે એવી ખાની આપતો નેર્ફ સગર્વ આનંદ માને છે તેમ હેમ્પટન પણ ટસ્કેજની પૂર્ણ સુવા વસ્થા નેર્ફ અતિ પ્રયોગિન થાય ■ પુત્રને એકે એવો દિવસ અ

નથી કે જ્યારે તે પોતાના કાર્ક પજુ કાર્યમાં પિનાની સિખામણુ અને આગિય મેળવતો નથી અગર જોડેતો ઉપદેશ અને મદદ લેતો નથી

ટરકેશની બાલ્યાવસ્થામાં સ્વાભાવિક અને વાસ્તવિક રીતે ટાકટ વોશિંગ્ટન જરૂર પડે ત્યારે હેમ્પટન તરફ દષ્ટિ નાખતા અને તે વાત પોતે આત્મચરિત્રમાં સુદ્ધ રીતે પ્રતિપાદિત કરે છે. લાંબા કાળ સુધી વોશિંગ્ટનને મદદ કરનાર સ્ત્રીપુરુષો હેમ્પટન સંસ્થાના માણસો હતા અને તેમની સંખ્યા ૫૦ કરતાં વધારે હતી.

ટરકેશ સંસ્થાના ઔદ્યોગિક ખાતાઓમાં જો કે હેમ્પટન સંસ્થાના ધણા પદવિધરો છે તો પણ કેટલીક શાળાના વર્ગોમાં તો આખા દેશના ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ૧૨ અગર તેથી વધારે પદવિધરો આવેલા છે. હેમ્પટનમાં પણ તે જ પ્રમાણે છે.

આઠ દશ વર્ષ પૂર્વે આપણે ‘ટરકેશ’ને નાની હેમ્પટન એ નામથી પણ ઓળખતા હતા પણ હવે ટરકેશને ‘નાની’ કહી શકાય તેમ નથી તેમ ‘મોટી હેમ્પટન સંસ્થા’ એ નામથી પણ ટરકેશનું બગબગ સ્વરૂપ સમજાય તેમ રહ્યું નથી.

ટરકેશ સંસ્થાની રચના હેમ્પટનના જેવી જ છે, અને તે જ પ્રમાણે એ સંસ્થા ચાલે છે. જો કે આ બન્ને ઔદ્યોગિક વિશ્વ-વિદ્યાર્થીના ઉદ્દેશ અને ભાવ એક જ છે તો પણ બાહ્યસ્વરૂપ અને આંતરિક વ્યવસ્થામાં ભેદ છે. ખરેખર અને વિસ્તૃત અર્થમાં સુધારાની અને દિધિવન ધર્મની જીવંત શક્તિઓ રૂપ મેકડો યુવકો અને યુવતીઓ આ બંને સંસ્થા દક્ષિણના અતનાધિકારમાં હુમ્મી ગયેલા દેશોમાં મોકલે છે. હેમ્પટન તો વિગેયમાં પશ્ચિમ નિલાગમાં પણ ત્યાંના શિક્ષિત યુવકવર્ગને મોકલે છે આથી ગાંધના કેટલાક ગૃહ પ્રશ્નોનો ઉકેલ પણ થઈ જાય છે.

સયોગ, પરિગ્રહિતિ અને બેદરે અને બન્ને સંસ્થાના વિકાસમાં પણ ભેદ ઉદ્ભવ્યો છે. બન્ને સંસ્થાના માણસો પણ જુદા છે. હેમ્પટન

સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકો અને નિયામકો જોગ લોક છે અને તેના શિક્ષકો ઉત્તર દેશના ઉત્તમ કુટુંબોમાંથી આવેલા છે. ટચ્કેજનો સ્થાપક સીદી છે અને તેના શિક્ષકો અને અધિકારીઓ અમેરિકાના સીદી લોકોમાંથી આવેલા છે. હેમ્પટનના વિદ્યાર્થીઓ પણ અહીંના વિદ્યાર્થીઓથી ભુદા છે. હેમ્પટનમાં અમેરિકાના અસલ મહેવાસીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. તે સીદીથી લક્ષણ, વિશેષણ, અને ચારિત્રમાં પણ ભુદા છે તેમ ઉત્પત્તિ અને દેખાવમાં પણ ભુદા છે. આ બાલ્ય બેદ છે, અને તેને હીરે બને સંસ્થાની આંતરિક વ્યવસ્થા તેમ આન્ત્રિમાં પણ બેદ અવસ્થા પડે છે.

બન્ને સંસ્થામાંથી એકેને આથી દોષારોપ થતો નથી, કાગલ કે દરેક પોતપોતાના ધ્યાને અપૂર્વ અને પૂર્ણ છે અને તેની વ્યવસ્થામાં બે પ્રભુબેદ જોવો બેદ હાખલ કરવામાં આવે તો પરિણામ સાફ આવે નહીં. હેમ્પટન એ હાલની કેળવણીમાં પ્રાચીન અંગ્રેજ લોકોના વિચારોનું ભવ્ય ચિત્ર છે, જ્યારે ટચ્કેજ સ્પષ્ટ રીતે પાશ્વર્થિક દૃષ્ટિએ સીદી લોકોનાં મદાન કૃત્યોનું ઉત્તમ પ્રતિપાદન કરનારી ગરથા છે, અને હાલમાં અન્યથા થયેલા માળખાના છોડગાઓ કત્તેદમદંગીને ઉન્નતિ અને મુધાગ કરી ગકે છે તેમ પગપગ બેદ અને મદ્યથી સીદી લોકો કાગ કરી શકે છે તેનો એ પ્રત્યક્ષગક પુગવંચ છે. જ્યારે ટચ્કેજ સંસ્થા શરૂ થઈ ત્યારે ધણા લોકોને શરૂ હતો કે મીઠી લોકો ઉદ્યોગમાં કે કેળવણી વિષયમાં એક થઈ શકે કે નહીં, અસાર મુંબી તેમનામાં સંપ ભાત્ર દેવગમા અને ગ્રાંત સમાજોમા હતો.

ભૌતિક મુંરાગમાં, વિદ્યાર્થીની ઉનાયજે અને મુધગતી ભગતીમાં, ઉપયોગિતાની શક્તિઓ વંચાગવામાં, દેશની અને આખી તટિની કેળવણી વિષયક પદ્ધતિઓ ઉપર સત્તા જમાવનામાં, ટચ્કેજના સ્થાપક અને મુખ્ય શિક્ષકના લેખો અને ભાષણોથી મીઠી લોકો માટે માન અને સહાનુમુનિ દર્શાવવામાં, ટચ્કેજ સંસ્થા માટે આગમાં સારી આશા ગખનારાઓની આશાઓ કરતાં પણ તે ખરેખર આગળ વધી છે.

જનગણ આર્મિસ્ટિસનના અગ્રિમાથી ઘણા વર્ષ પૂર્વ સંગઠાવેલી ટસ્કેજીની મંગલ દક્ષિણના દગ્ગરો ધરે અને કુટુંબોમા પોતાનો પ્રનાર ફેનાવી રહી છે અને હેમ્પટન અગ્રાની કીર્તિ અને મર્વનું ગ્રામ બની છે તે હેમ્પટનનું કાર કુનાગ સ્ત્રી-પુરુષોને પ્રેરણા અને હિતમાનુસથાન બની છે.

હેમ્પટન સગધી એક શહેરમા ભાગ ભાષણના અને મે ડાકટર દરીના ગળદોમા કથુ' દત્ત કે જે હેમ્પટને વોર્મિંગ્ટન સિવાય બીજી કથા આપ્યું ન હોત તો પણ તેનો ઇતિહાસ અમર થાત

'-પુ ઈંગ્લાડ'ની ખાનદાન કુટુંબની એક જીએ, ત્યારે મે હેમ્પટનમાથી ટસ્કેજીની ઉત્પત્તિ થઈ છે એમ કથુ ત્યારે મને ઉપડો લીધો હતો તેની તો ખાતરી હતી કે તેથી ઉત્પદ સાચુ હોવુ જોઈએ આથી વિગેર પ્રગસા હેમ્પટન કે ટસ્કેજીને આપી ગકાર તેમ નથી

હાલના કેટલાક વર્ષોથી પોસિંગ્ટનની વાસ્તવિક લોકપ્રિયતા અને પ્રસિદ્ધિથી ટસ્કેજી હલ્લ મેગ લોકપ્રિય થઈ ગઈ છે તેથી હેમ્પટનને કાર્મ જાનનો ગેરનાબ નથી પણ ઉચ્ચ ગ્રામ્ય લાક્ષણિક એ કે સીદી લોકોનો મોગમા મોટો પુરુષ, અને મોટામા મોટી અત્યંત ગસિષ અને ઉત્તમ વ્યવસ્થાવાળી અગ્રા, જે વિશિષ્ટ કેળવણી માટે હેમ્પટન અસ્થા ઉદ્ભવી છે તે જ કેળવણીના ઉત્તમ અને જમપ્રસિદ્ધ ફોત છે એમ લોકોને બનાવી આપના હેમ્પટન સમર્થ થઈ છે

કેલ્હીઝ બામનોમા નાચ પૂર્વગામી હેમ્પટન કુના ટસ્કેજીની ખ્યાતિ રધાટે હોય પણ ટસ્કેજીના અસ્તિત્વ વડે જ હેમ્પટનની ખ્યાતિ વધે છે અને લોકોનું માન પણ તેના તરફ વિશેષ થાય છે

મુખ્ય નિશ્ચય વ્યવસ્થિત બાદ કરીએ તો પણ ટસ્કેજી એની હાલની અભિવૃદ્ધિના સમયે આ યુગની એક અદ્ભુત વાત છે જેમને નસતર થસાને એ- પણ જમાનો પૂરો થયો નથી એના જે હાલ સીદી લોકોને, તેમની જ જાનના ૪૦૦ માણુમો ત્યા કેળવે છે અને

શિક્ષણ આપે છે. ૨૦૦૦ સીદી લોકોને અર્ધ ઔદ્યોગિક, નૈનિક અને માનસિક કેળવણી આપવામાં આવે છે, સર્વસાધનસંપન્ન, ૧૦ મોટાં મકાન અને સારી મુદર જમીનવાળું ઔદ્યોગિક વિશ્વવિદ્યાલય, ઉદ્યોગોના અવાજ અને ધોંધાટથી પ્રતિબંધિત થઈ રહે છે. ઉદ્યોગો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રાનુસાર અને પ્રયોગો સાથે મનુષ્યજાતની દક્ષતામાં દક્ષતી મેળવી જાતની શિખવવામાં આવે છે. ઘણા શુભચિન્તકો માનતા હતા કે સીદી લોકો આવા પ્રકારના સુધારા માટે નાસાયક છે અને આર્થિક પ્રગતી અંગત દેખરેખ શિવાય કોઈ પણ મોટા કાર્યમાં ભેગા થઈ વિજ્ઞપ મેળવી શકે નહિ. આવી અનેક કલ્પનાઓ આ સંસ્થાએ ખોટી પાડી છે. ખોતાના સ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિ મુજબ આ એક મદાભારત કામ સીદી લોકોએ કર્યું હોવાય.

હેમ્પટન જે કે ટસ્કેટ કંસ્તાં ૧૨ વર્ષ મોટી છે, ઔદ્યોગિક કેળવણીની અગ્રેસર છે, ટસ્કેટ સંસ્થા જેટલી જ સાધનસંપન્ન છે, જવસ્થા પાણી તેટલી જ ઉત્તમ છે, જે પ્રગત માટે તેનો કાર્યારંભ છે તે પ્રગતી ઉત્તમિ પાણી તેટલી જ કરી છે, દાસની કેળવણીમાં તેટલું જ ઉપયોગી સ્થાન ધરાવે છે તો પણ ટસ્કેટ જેટલી ચિત્તરંજક કે વિસ્મયકર નથી. કારણ કે આર્થભાવના અને આર્થબુદ્ધિનું તે પરિણામ છે. દુનિયા વર્ષ થયાં નવા નિચારો, નૂતન પદ્ધતિઓ, નવીન શોધો, અને નવી ઘટનાઓ અને સંસ્થાઓ ગોરી પ્રગતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ રહી છે. જનરલ આર્મસ્ટ્રાંગનાં હુકામણી અને દીર્ઘદષ્ટિ ખરેખર આશ્ચર્યકારક હતાં અને તે જ પ્રમાણે તેમના ઉત્તરાધિકારી ડૉ. એચ. બી. ફ્રીડલમાં પણ છે. જનરલ આર્મસ્ટ્રાંગને પસંદ પડે તેવી રીતે ડૉ. ફ્રીડલની દેખરેખ નીચે આ સંસ્થા શક્તિ અને ઉપયોગિતામાં વધી છે. પાણી જે હેમ્પટન કોઈ સીદીથી અચિન થઈ હોત, અને આટલી જાણના લાક્ષી ભોગવતી હોત અને તેનું અધિકારનું બળ જે આક્રિંકાનું હોત તો ખરેખર એ સંસ્થા અતિ મનોહર અને અદ્ભુત ગણાત સારાંશ એ છે કે ગોરી પ્રગતને અનેક યુગોના અનુભવનો લાજ છે. તે પ્રગત

ખીજી પ્રજા માટે પ્રમાણભૂત ગણાય છે જે પ્રજાના ગત્યમા અને સુધાગમાં સીદી લોકો ભાગ લેના હોય તેવી પ્રજા ઉપર તેમના મુદ્દાન મર્યોનું શુ પગિણામ આ યુ કે તે ઉપગવી તેમની મિમન આ વી જોમ એ

હેમ્પનન દગ્તા ટસ્કેશ ઔદ્યોગિક કેળવણીની પ્રતિનિધિ તરીકે વધારે આગળ પડે છે, અને તે સજરે તેના ઉત્તર મમઓ પણ ધર્મી થઈ છે મગણ કે પોતાની જાનિમા આવી કેળવણી માટે સીદી યોગાનો પ્રથમ વિરોધ હોવાથી તેના વિરો પ્રથમનો વિગમ મ્પરામા આવ્યો છે બન્ને નર્ણના કેન્દ્યા લોકો હેમ્પનન અને ટસ્કેશની કેળવણી વિવિધ પદ્ધતિના વિરોધી નથી જતા આ મે સન્ધાની અને તેનીજ ખીજી સન્ધાઓની નવની જતી સત્તા આ ઉપયોગિતાને લીધે ગદ્દ વિનથી માને છે કે એ વાત તો સપૂર્ણપણે સિદ્ધ થયે કે સીદી લોકોને માત્ર અત્યંત સમ્મિન ઔદ્યોગિક કેળવણીની જરૂર છે અને તેમની જ તેમની યોગ્યતા / સન્ધિન કેળવણીમાં ગ્રેહી રીત પ્રમાણે મમ મનાગ મુતાગ વગેરે માણસોનો સમાવેશ થાય છે તે લોગના કામમાં ધોગણુ અગ્ગ પદ્ધતિ હોતી નથી પણ માન ઉપયોગીયા અનુભવથી તે કામ કરે છે તેમને તેમના કામ હેમ્પન ગ્રેહના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના વિરમોનું જ્ઞાન હોતુ નથી અને તેમનું ગણિતશાસ્ત્રનું જ્ઞાન વ્પાસ ॥ કે અનાજના જ ડોડની હાથેના અતગ્થી મર્યાન્તિ થએનું હોય છે

આ દેશના માણસોમાં આના વિચારો વિષય ગના-જે બનનું અસંભવિત છે-એ લાનિયમા અમાગ લોકોને ઘણા જમાના મુધી અનર્થભરતુ ગણાય અને અમાગ લોકોના હાનના ગત્યન ધોગણુ અન્વરે પ્રાપ્ત થએના નાગરિ-તરીકેના તથા ગજગરી હક્કો લીનવી લેનાનું કામ હાનના મગ્તા નધાર સગળ થાય ખરેખર એમ થાય તો હેમ્પનન અને ટસ્કેશ અન્વરે જે ઉશો માટે અત્યાગ મુધી કતેમદ રીતે મહેનત કરી ગદો છ તે ઉધા વળી નય

જેમને આ બે સંસ્થાના અભ્યાસક્રમનો પરિચય છે તેઓ આવેા પ્રશ્ન કદી કરશે નહિ. અર્થશાસ્ત્રીય ક્ષયોગિનાને બાબુએ મૂકીએ તે પછી ઔદ્યોગિક કેળવણીની જેવી દિશાત જનરલ આર્મ્સ્ટ્રોંગને જણાઈ હતી તેવી ઘણા થોડા જ માણસોને જણાઈ હતો. તેણે અત્યાર મુંઘી અજ્ઞાત એવા લુદા જ પાયા ઉપર સંસ્થા સ્થાપી છે અને બચ્ચડા કેળવણી, ઔદ્યોગિક કેળવણી અને સ્વાચ્ચ દ્વારા આર્થિક ધન્યતાનો પાયો નાંખ્યો છે.

હેમ્પટને તેના ૩૬ વર્ષના ઇતિહાસમાં ૧૨૦૦ પદવીધરો અને ૫૦૦૦ ખીન પદવીધરો જગતને આપ્યા છે. તેમાંના ઘણાએ પોતાને મજેલા પ્રકાશ વડે દક્ષિણના સીદી લોકોમાં અને પશ્ચિમના અસહ્ય રહેવાસીઓમાં ખીજી નાની મોટી ઘણી હેમ્પટનો સ્થાપી છે. હેમ્પટનની અને સામાન્યતઃ સર્વ સંસ્થાની ક્ષેત્ર તેના વિદ્યાર્થીની વિદ્યાર્થી અંકાની નથી પણ વિદ્યાર્થીઓએ કરેલાં મોટાં કામોથી અંકાય છે. હેમ્પટન મગર થાય છે અને મગર થવાને સખળ કારણ એ છે કે તેના વિદ્યાર્થીઓ જે તરવો અને જે પરંપરાથી આવી આવેલી આખ્યાયિકાઓ શિખેલા હોય છે તે જ તરવો અને આખ્યાયિકાઓ પ્રમાણે ખીજી સંસ્થાઓ અક્ષાવે છે. હેમ્પટન ટરકેજને લીધે મગર થાય છે કારણ કે જીવનના સાચા મુધારાના ખરા પ્રકાશનો તેણે અનેક કુટુંબોમાં ફેલાવો કર્યો છે. જે પ્રેરણા અને જે ઉત્સાહ હેમ્પટનના દુરદર્શી સ્થાપકો જોયાં હતાં તે જ પ્રેરણા અને તે જ ઉત્સાહન અતિ મુંઝર અને સંપૂર્ણ રીતે ટરકેજએ સિદ્ધ કર્યાં છે.

આ બે સંસ્થાનો પરસ્પર સંબંધ તેમના સ્થાપકોના સ્વમુખના શબ્દો કરતાં ખીજા કોઈ પ્રકારે સારી રીતે વર્ણવી શકાયે નહીં. ટરકેજની એક વાર મુલાકાત લીધા પછી જનરલ આર્મ્સ્ટ્રોંગે ક્યું હતું કે “ટરકેજ સંસ્થા એ અતિ આશ્ચર્યકારક કામ છે, અને વોશિંગ્ટન - અતિ અદ્ભૂત માણસ છે. તેણે મસ્તક, હસ્ત અને હૃદય અનિ -

અને સંપૂર્ણ રીતે દેખાવવાનો નાટકીય દ્રશ્યમય દર્શો છે આ સરથા હેમ્પટનને બહુ રીતે મળતી આવે છે, અને તે સામ્ય ગમે તે માણસને દેખાઈ આવે તેમ છે પણ તેમા તેણે વળા સુધારા કર્યા છે. એ સંસ્થા કાર્ટ હેમ્પટનનું કેવળ અનુકરણ નથી. હેમ્પટનનો સંકલ્પ આજ્ઞાપામાના સીદી લોકોને અનુકૂળ આવે એવી ફળદાયક રીતે તે પાઠ પડ્યો છે” મારા લેખના અગ્ર ભાગમા આર્મસ્ટ્રોંગની ઉત્તર ક્રિયા વખતે વોર્સિંગ્ટનના બાપ્તિસ્મથી ઉતારો આપ્યો છે તે જ ભાષણના સંદર્ભમા વોર્સિંગ્ટને કહ્યું હતું કે ‘તેની કમર ઉપર તેની ટસ્કેશ સંસ્થાના ગર્વરૂપી શુભામનું પુષ્પ હું મૂકું છું.”

હેમ્પટન અને ટસ્કેશ બન્ને એકજ ઉદ્દેશ માટે એકજ પદ્ધતિએ કામ કરી ગઈ છે તેમનો સંબંધ ઘણો ઘાડો છે, પરંપર આશ્રય આપે છે અને લે છે, એકબીજાના શુભદ્રોષનું વિનાશકારી વિવેચન કરે છે અને સલાહ આપે છે અને લે છે. દરેકને એકબીજાની ક્ષતિહતી લાભ થાય છે અને બન્ને, જે જીવનહેતુ માટે આખી સજ્જિતો વ્યાપાર ચાલી રહ્યો છે તે હેતુને પહોંચવા કામ કરી રહી છે.

ભાગ ૨ જો

શાળાના પદવીધરોનાં આત્મચરિત્રો

પ્રકરણ ૧૬

એક મહાવિદ્યાલયના મુખ્ય અધિકારીની આત્મકથા

(આઈઝેક ફીગર)

પેરીની વાડીમા હું સને ૧૮૭૭ના જન્મુઆરી માસની ૧૮ મી તારીખે જન્મ્યો હતો. હું માગ માગાપનો ૧૬ મો અને છેલ્લો પુત્ર હતો. મારી બાલ્યાવસ્થામા ખાસ જાણવાળેજ બનાવો બન્યા નથી. માત્ર ૧૮૮૨ માં મીસીસીપી નદીનું મારીનું બાવડમ ભાંગી જવાથી અમારે રતા કાગખાનામા ૭ માસ સુધી રહેવું પડ્યું હતું. ત્યાં અમારું ભરણપોષણ સમુક્ષ સગકાજ તરફથી થતું હતું ત્યાં પછી એ નદી પામે કદી નહીં ગહેવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. ખીત્તે બનાવ સને ૧૮૮૦ માં મારી માતાના અર્ગવાસનો છે.

સને ૧૮૮૬ સુધી કપાસનાં ક્ષેત્રોમા ઢામ કરતા અન્ય સીદીના બાળકો જેવી જ મારી સ્થિતિ હતી. ક્ષેત્રજીવનની મજુરીનો ભાર અનુભવવા જેવી મારી ઉમ્મર નહોતી તો પણ મીની કુટુંબોના સંકુચિત અંતે અધમ જીવનનો મારો અનુભવ મને થયો હતો. તેથી ક્ષેત્ર અને તેની આજુબાજુની પરિસ્થિતિને હું આ લોગ્નું માક્ષાત નગ્ન માનતો હતો. પરંતુ માગ આગવચાના આમજીવન સંબંધી વિચારો ત્યાંના અધમ જીવનના કાગજોના દાન પછી બદલાયા છે અને કુદરતી કીસા

પ્રત્યક્ષ જોવાના પ્રસંગો આપનાર ગ્રામજનને ગહેરના સ્વાર્થી અને વેરાનભરેના જીવન ક્રમતા હું વધારે પસંદ કરું છું.

મારી માતાના અર્ધવાસ પત્રી ક્ષત્ર ઠોડીને સહેન્મા ગઢવાનો મારો માર્ગ સળ થયો. તેથી હું મારી બહેનને ત્યાં વીર-ર્ગમા ગેરવા ગયો. શાળામા અભ્યાસ કરવાની મને તીવ્ર ઈચ્છા હતી. એ વર્ષ સુધી મારા વગની પામેની ગ્રામ સાળામા મેં અભ્યાસ કર્યો હતો. પણ વીર-ર્ગમા માત્ર એક વર્ષ સુધી જ હું શાળામા ગયો, ત્યાં પત્રી એક ભડીઆગને ત્યાં કામ કરવા ગયો થોડા સમય પત્રી સહેન્મા ખાનગી નોકરી કરવા માઠી જ્યાં હું ભડીઆગને ત્યાં નોકરી કરતો હતો. ત્યારે વર્તમાનપત્રો અને જે મળે તે પુસ્તકો વાચવાનો મને મધુ શોખ હતો. પણ ઉપગતી બન્ને જગ્યાએ મારે સતત કામ કરવું પડતું હતું અને મને વાચવા માટે સમય નહોતો અથવા મળતો.

છેતરે 'ડમ્પુ એય જોન્સ એન્ડ કમ્પાની' નામની ગાંધીની દુકાને હું ગયો. અહિં મારા કામથી અને શેની સત્તજનતાથી મારા હૃદયમા ઘણો ફેરફાર થયો, કાગલ કે અહિંના કામમા શુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાનો હતો. મને અહિં અભ્યાસ કરવાનો થોડો અવકાશ હતો. જ્યારે શેર જણાવ્યું કે મને વર્તમાનપત્રો માસિકો અને વૈષમીય પત્રો વાચવાનો શોખ છે ત્યારે તેમણે પોતાની દુકાનમા તેમનો ખર્ચ નહોતો જના મારે માટે મગાની આખ્યા જ્યારે જ્યારે હું વીર-ર્ગનું નામ લઉં છું ત્યારે ત્યારે 'ડમ્પુ એય જોન્સ'નું નામ ખાસ કરીને અંગ્રજીમા લઉં છું. જોન્સ માત્ર વિદ્યાગ્રાહી અને માયાળુ શે જ નહોતો. પાંચ ગેરો માણસ કાળા માણસના લવિધ્યમા રસ લે છે એ વાત હું એના કાર્યોમાથી શિખ્યો. અત્યાગ પહેલાં ગમે તેમની દનીનોથી જે વાત હું માની શકત નહીં તે હું તેના રતનથી માની શક્યો.

દરજી સરચાર ગમે તે સીદીનો છોકરો પોતાની જાનમહેનતથી શિક્ષણ ખર્ચ કાઢી શકે છે એની મને ખબર મળી સાબગનાની

માથ જ મે તેમ ગાનો નિશ્ચય એ મે વેનિ દનને પન લખી
એ નાન ખરી છે કે કેમ ત પૂરુ તેમનો જવામ તમામ આપ્યો
મહેન્ગ માસમા ગાના ઉડવાની હતી મે ઓગટ માસના મધ્ય
ભાગમા ગાના ઉડના પાના જ જવાનુ નક્કી કર્યુ તે વખતે હુ
નાનો હતો અને માન ચી પહેરી હતો હતો પણ મારે લા જવા
મા પેના બેગા કરવા મે એ નડે જાન કર્યુ મારા બાપુની
અમર જોઈએ તેવી ધર્ષ કે નહીં તે લી ગમન નહીં પગુ દન્કે
જવા પૂરુ જાકુ મને મળ્યુ અને સીમર્ગના મેથાડીમ સમ્રદાયના
દેવગના ધર્મગુએ તે દેવગના ખર્ચે મને એક શિષ્યવૃત્તિ આપવાની
ઈચ્છા દર્શાવી આવી મોગી બહીમ નાને અમુક સમ્રાવ માટે જનનને
બધનમા નાખવુ મને ઉચિત લાગ્યુ નહીં તેથી મે તે સીમર્ગનાની
ના પાડી પણ ત્યાર પછી એ દેવગ માટે મને બહુ સારી લાગણી
ધર્ષ છે

મોન્ડગોમેરીની વખતમા મે વેસિંગ્ટનના પ્રથમ દર્શન ગ્યા
ત્યા હુ મને મારો મિત્ર દન્કેજની ગાડીમા મેસરા માટે ઉતર્યા હતા,
અને આગગાડીના એગન ઉપર વિશ્રાંતિગૃહમા બેસા હતા ત્યા મે
અદ્ભુત્યો આપ્યા તેમાનો એક મુઠ આકૃતિ અને મધુર ભાષણવાળો
જણાતો હતો બીજા માણુમે અમને પૂછ્યુ કે તમે ક્યા જાઓ છો ?
અમે દન્કેજ જઈએ છીએ એવુ જવારે અમે ક્યુ ત્યારે તેણે જણાવ્યુ
કે દન્કેજ તો બહુ ખગમ જન્યા છે, ત્યા વિદ્યાર્થીઓને બહુ સખ્ત
કામ કરવુ પડે છે, અને ઓગડ પણ ન સાપે અને દનકો હોય છે
મને તો વાગે છે કે ત્રય મામ પણ તમે ત્યા રહી સમરો નહીં અમે
તેને જણાવ્યુ કે અખ્ત કામની અમને ખ્તી નથી અને અમે નો
અમારો અખ્યામ પૂરો કરા ઈચ્છા ગખીએ છીએ પછી તે ત્યાથી
આપ્યો ગયો ત્યાર પછી પેપો મુંદર આકૃતિવાળો માણુસ આપ્યો અને
તેને અમે પાછળથી દન્કેજના ખગનથી તરીકે ઓળખ્યો તેણે અમને

હલ્લુ કે જોની સાથે તમે વાન કરતા હતા તેજ ટસ્કેશના મુખ્ય
ચિકિત્સક છે

ટસ્કેશ સગામાં આવ્યા પછી બહારની મદદની મિનકુલ આરા
સિવાય પોતાની જાનમહેનત ઉપર આધાર રાખી વગર પૈસે શાળામાં
શી રીતે ગહેરાય તેના મને મપૂર્ણ અનુભવ થયો. ઔદ્યોગિક ખાતાના
અધિકારી જોન. એચ વાર્ગિસ્ટન, વોર્સિંગ્ટનના ભાઈ, વિદ્યાર્થીઓમાં
'વૃદ્ધ જોન' તરીકે ઓળખાતા પોતાની કેળવણી માટે મહેનત
કરતા. વિદ્યાર્થીઓની તે સખ્ત કસોટી કરતા અને માત્ર ઉત્તમોત્તમ
વિદ્યાર્થીઓ જ તેમાં ટકી ગહેતા. શીવારેયશીવાની એક દક્ષ સ્ત્રીવૈદ્યની
નીચે મારે કામ કરવાનું હતું જ્યારે તેણે માસિક નિવેદન રજૂ ત્યારે મને
ખાતર હતું તે સાબર છે કે આરોગ્યખાતાના આઈઝેક શીશગના નામે
૧૦-૫૦ ડોલર જમા છે એમ મળ્યાનું હતું. હરગેજ સવારે મારે
૬૦૦ વિદ્યાર્થીઓમાં કોઈ માફુ છે કે કેમ તે જોવા જવાનું, જે માફા
હોય તેને દવાખાનામાં વર્ષ જવાનું એવા દરેક દરોગીની ચાક ખાતામાં
ખર્ચ આપવાનું, દવાખાનામાં પથારીવશ થયેલાને ખાવાનું પહોંચાડવાનું,
તેમને જોઈતી ચીજ આપી આપવાનું, તેમની ઓગડીઓમાં ગરમી
ગળવાનું રોગે અનેક કામો મારે કરવાના હતા. પરંતુ અહીં બધા
કામો મળવા એમુ તો પાર આવે નહીં આટલા બધા કામો દિવસે
કેવી પડી ગતિમાળામાં હું એ કવાક અજામ કરતો.

કોઈ પણ ઉદ્યોગ શિખવાની ઇચ્છાથી આરના વર્ષે છાપકામ
ખાતામાં દાખલ થવાની મે પગવાનગી માગી હતી ઉન્હામાં શાળા
છોડી બીજી જગ્યાએ જઈ નહીં અને નવા વર્ષની શરૂઆત સુધી ત્યા
રહી કામ શિખુ એની શરૂને મને પગવાનગી આપી તેથી બીજા વર્ષના
પ્રારંભમાં મે તે ખાતામાં ઉમેરવારી કરવા માડી તે વર્ષે મારે જોડા
અને કપડાની હાડમારી વેરી પડી હતી આ વાન વોર્સિંગ્ટનના પત્નીની
નજરમાં આવી અમારા જોડા વિદ્યાર્થીઓ મારે ઉત્તર અમેરિકામાંથી

હિન્દુલા જોડા અંનં કપડા આના હતા તેમથી તેણે મને આપ્યાં તે વર્ષની આખરે મારી તખ્તીન એની નગમ થઈ ગઈ હતી કે વૈલે મને તે ખાતામાંથી લઈ લેવાની મવામણ કરી મેં જ્યારે ખેતીચાડીખાતામાં જવાની મગણી કરી ત્યારે જોન મોર્ગિન્ટનને મહુ નવાઈ લાગી પરંતુ શાળાના ક્ષેત્રોમાં મારા કામથી તેમની ખાત્રી થઈ કે જે ખાતામાં હું જતકું છું ત્યાં કામ કરી શકું છું

આ જ વર્ષે હિન્દુલામાં હું બોરિંગ્ટનનું ધ્યાન મારા તરફ ખેંચી શક્યો. મેં સાપ્તાહિક પ્રાર્થનાના અંતે પેની પાછી આગળ કર્નલ રોમર્ટ જી ઈન્ગ્લેન્ડના અજ્ઞાનવાદ સંગવી થોડી ચર્ચા બોરિંગ્ટનની સમક્ષ કરી હતી બીજો દિવસે તેમણે મને બોલાવી મારી ઉમ્મગ અને વર્ગ સંગવી પ્રશ્ન પૂછ્યા અને પ્રાર્થના મમયે મેં જે ચર્ચા કરી હતી તે મગધમાં થોડા પ્રિયચયનો કહ્યા, અને મારી મૈત્રી કરવા શક્તી વચન આપ્યું મારી અતિ અથોન્યતા હોવા છતાં તે વચન તેમણે ઉદાર રીતે પાત્યુ છે બીજા વર્ષના અંતે કામ કરી અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી તરીકેની મારી ચરણી હકીમને દૂર થઈ હતી

ત્રીજા વર્ષે હું દિવસની શાળામાં દાખલ થયો જો અવાડિયે જોકે દિવસ અને દર બી ન શનિવારે હું કામ કરતો અને બાકીના દિવસોએ શાળામાં ભણતો. શાળામાં દરેક વિદ્યાર્થીએ કામ કરી પૈસા મેળવવાનું વોગણ ફરજિયાત કર્યું હતું પણ અમુક ગરમથી નિશેષ કમાવું નહીં એની મત્તા બાધી નહોતી તેથી ઘણા નાના કામો કરી અને તેટલું કમાવાનો મેં નિશ્ચન કયો હું ૨૦ માસ ડોનર ૨૦ કમાતો અને શાળામાં અભ્યાસ પણ કરતો. સામાન્યતઃ અન્ય વિદ્યાર્થીઓ પાત્ર કે જી ડોલર કમાઈ શકતા એક વખતે મદિનામાં હું આઠ દિવસ ખેતરમાં કામ કરતો, ત્રણ સંગથી હકીકત મીટી લોકોના ૧૦૭ વર્તમાનપત્રોમાં મોકલવો, એક પ્રયોગશાળા માફ કરતો, બે પ્રકારના વાઘમળમાં વાઘ વગાડતો, ગાળાની મેનાનું બ્લુઅન વગાડતો અને

ગત્રિશાળામાં એ વર્ગોને લગુનનો હતો. આ દરેક કામ બંધ મને પગાડ મળતો. જો કે આના અને મોને લીધે પત્ની મેળવ્યા પછી મારી નમીસતને ઘણી મારી અસર થઈ છે છતાં માગ ધાયા પ્રમાણે ને અન્યાસ પૂરો મ્મે.

ચોથા વર્ષમાં મેં ૨૧) ડોન્ટુ ટ્રિનિટિ ઈનામ મેળવ્યું તે પછીના વર્ષમાં લોગરી / શુ ઈનામ મેળવ્યું અને માગ સહાયતા યીઓના અસ્તિત્વચન મેળવી સને ૧૮૮૮ માં પત્નીનું થઈ મેં શાળા છોડી અને તત્કાલ ટસ્કેજ શાળામાં મો'રો ત્યાં મારે ટસ્કેજ સમ્પ્રદાય પ્રમાણે ખેડનોની સન્ધ્યાઓની યોજના વડવાની હતી અને શિક્ષક તરીકે નામ મેળવતું હતું એ પ્રમાણે એક વર્ષ કામ મ્યાં પછી વોર્ગિંગટને ગને ઉત્તર વિભાગના ટસ્કેજ સન્ધ્યાના ધનાધિકારીના મદદ નીચ તરીકે કામ સોંપ્યું મેં તે ગ્રીકાર્થુ, અને 'ન્યુ ગ્રાડ'માં એ વર્ષ રહ્યો ત્યાંના લોકોને ટસ્કેજ સમ્પ્રદાયમાં જ નેના મ્યાં મારી માગણી પ્રમાણે ઉત્તરમાવી અને દરિયામાં મો'રો ત્યાં જતા પહેલાં ટસ્કેજની એક કન્યા-નુમારી સેની મેમકેન સાથે મેં લગ્ન થયાં.

થોડા માસ પછી મોન્ગોમેરીની 'રો'ને' સાર્વજનિક શાળા માટે અધ્યાપનકામની અધવચમાં મુખ્ય શિક્ષકની જગ્યા પડી વોર્શિંગને મારે નામ આપ્યું અને મારી પસંદગી થઈ અધ્યાપનકામની સમાપ્તિ થઈ એટલે ન્યુરો'માં સાર્વજનિક શાળાઓની શિક્ષણપદ્ધતિને મેં અન્યાસ કરવા માંડ્યો. ન્યુરો'માં હતો ત્યાં મારી મીન વર્ગે પણ તે જગ્યા માટે પસંદગી થઈ અને તેની ખરાબ મને ત્યાં જ મળી થોડા સમય પછી આર્કેનરી વિશ્વવિદ્યાલયના મંત્રીનો પત્ર મને મળ્યો અને તેમાં જણાવ્યું કે મારી પસંદગી તે ગવર્નના શિક્ષણાનુભવ મદદ વિદ્યાલયના મુખ્ય અધ્યાપક તરીકે થઈ કે તે જગ્યા માટે મારી માગણી નોંધેલી પણ તેમાં જનમમાળને વગરે ઉપયોગી થઈ શકીસ એ વિચારથી માગ ૨૫ માં વર્ષે તે જગ્યા નોંધારી અને હમણાં ત્રીજા વર્ષે

માટે મારી પુનઃ પમદગી થઈ છે આ મહાવિલાપ ૧૮૭૫માં સ્થપાયું હતું અને તેની પાસે આજે ૧,૦૦,૦૦૦ ડોલરની મિલ છે

મારી બેંક પાસે દરરોજના મુખ્ય શિક્ષકની ડીપી ગળી છે અને તે અધ્યાના વિચારે. મારી બેંકમાં એનપ્રોપર થએલા છે પણ તે ક્યાંય દૂર થાય પણ મારા નૃતિપત્રમાં અને મારા હૃદયના ગૂઢ ભાગોમાં મેં એ નૂર્નિએ કોનરી ગળી છે અને તે મેં મૂર્તિ તે મારી દરરોજની અને બીજી સુધી ની વોર્નિંગની છે તેઓ ઈશ્વર અને માતાપતી પેરે મારા જીવનના નિરના અને માર્ગદર્શક છે

પ્રકરણ બીજું

એક મુખ્ય શિક્ષકની આત્મકથા

(વીલીઅમ એસ. હોલ્ડજ કલે)

આ લામાનામા રેન્ડોઝ પ્રગણના રેનોઝ નામના નાના મન્યાની પાસે મારો જન્મ થયો હતો જે મૂલમાં મને પ્રથમ સૂત્રપ્રધરના દર્શન થયા, અમર જે મૂળના માકામાથી મે સૂત્રપ્રધરની ગાળી કરી, તે મૂલ "૧૦" ૧૦" કૂટની એક લાકડાની ગોળી જે હતું તેમાં મિલકુલ મારી હતી નહીં મારા પૂર્વજો કાષ્ઠ હતા તેમને ખમર નથી માન હતું એટલું જાણ હતું કે મારી મા તેની માના જોડની છોકરી હતી તે શુનામગીનીના દિવસોમાં જન્મી હતી અને ઇ સ ૧૮૧૪ સુધી પોને તેના જોગમાન લાઈની ગુલામ હતી તેનો જન્મ ન્યોર્થઆ ગાજનમાં થયો હતો મારા પિતાનો જન્મ જોનમોગ પ્રગણમાં થયો હતો તેમને તેમના પિતા સબધી મિલકુલ જ્ઞાન નહેતું પણ તેમને તેમની માના અને અગીઆર લાગુ જોની અતિ હતી મારા પિતા સાથે લગ્ન કરતા પહેલાં મારી માએ જે વાર લગ્ન કર્યા હતા પહેલાંહેતું હતું તેણે ૧૫ વર્ષનો વયે કર્યું હતું મારી માના ૧૫ માળે તેમાં હતું પાચમે હું, અને મારા પિતાનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર હું મારા માનપિતા લખી વાગી શકતા નહોતા મારી માતા મારા નામના ડેટવાક પુજોમાના કેટવાક રાખે.

અક્ષર વાચી ઉઠી શકતી હતી

મારી ગાંધ્યાસ્થ્યા ખેનગ્મા બ્યતીન થઈ હું ચાગ વર્ષનો થયો. સારે માગ જોયુ કામ મને મેં તારા આન્ય હુ એક આધના અને બહેરા ખચ્ચ કિપગ રનાગી કગ્તો, અને મારો ભાઈ તેને હામ્તો હતો. પાઠગથી ખચ્ચ પોનાને માગ્ગે એની તેને મિનકુન ધામ્ની નહોતી અને એજ ગોરા માણસ મટે ફૂં પાક લઈ કામ કરતા હતા મુઠી, જમીન અને બી તે આપતો હતો અને અમે મહેનત કરતા હતા. અમારો જેન ગમગમના તે મોસમ પ્રમાણે ૧૫ થી ૧૦૦ ટકા પ્રમાણે અમને પૈસા ધીગ્નો તે ૬૦ વર્ષે વસારે શ્રીમત થતો હતો, અને અમે પ્રતિવર્ષે વધારે ને વધારે ગરીબ થતા હતા. ૫૫ વર્ષનો થયો તે પડેના આ બામતનો અન્યાય મને આભારિ રીત માલમ પડ્યો હતો. જ્યારે પાક વહેચી લેવામા જારતો, સારે અમને એક ભાગ મળતો, અને ત્રણ ભાગ તે લેતો, જ્યાં કે મધુ તેના ભાગમા જતુ અમાગ ભાગમા ફની એમ પલુ ગાસડી કદી આવતી નહીં.

અમારે માટે ને બધુ કુખના નિયમ હતા, કાગલુ કે તે વખતે ગાંધ્યાની પુન ગ્યના થતી હતી અને અમારો લોકોને રનન નહીં થતા હતા. માટે અમેગિકાના દશિગુ ગાંધ્યામા એક મુખ મળી રથપાયુ હતુ આરા સત્તેગોમા માગ તરલુ અને મિન-અનુમરી પિનાએ જ માણસના નુકુમનો ભાગ માથે લીગો હતો, તેથી તે વખતની અમારી ગિયતિનો ચીનાગ ખાનમા લેરા જોવો છે અને હજુ યા છે કે ધણા મિત્રો મેં કામ કરી નહા હતા, અને જૂમે હુ ફરમ ગોડો બની જતો હતો. માગ માન્ય અમ્મ મલુગી ગી ગરે મોડા રેગ આવતા, ગા તેમનું હુદ્દા મળતુ મહેનુ કાગલુ કે ને અમાગ ભગલુપોપયુ કરના અસમર્થ હતાં તે જે મર્ડ લાસતા તે વડે અમને જીવના ગખતા હુ મવારમા હિનો તે પહેલા તો તે પેગની ધૂમ માટે કળાના ચાચી નીમળતા.

બૂખ અમને ઘણી વાન ગાડા બનારી મૂતી મને અને માગ ભાઈને એક ફિરમે એક ગોરા માણસના ધગના ઉચ્ચિષ્ટ દુકડા આપરામા આન્યા, અને અમે તે ખાતા હતા તેવામા અમારો 'બક' નામનો બૂખ્યા વર જેવો કુતરો તેમાથી એ- દુકડો લઈ ગયો અમે તેને ચલાતા હતા, પણ અમારી જીદગી અમને તેની જીદગી કરતા વધારે વહાલી હતી તેથી મારો ભાઈ તે ૥ ઉગ કુધો, અને બરામર ૬૬ યુદ્ધ જામ્યુ મારો ભાઈ પાછા પડના માડ્યો એટલે હુ તેની મદદે ફાડ્યો અમે તેને હરાની દુકડો લઈ લીધો, પણ અમને મનને નખોરીઆ બચમ તેણે જાની હતા

હુ જૂઠા વર્ષે નિશાળે ગયો અમને લણાવનાનો અમાગ મામાપે નિશ્ચય થયો હતો જીલ્લાઈ આ ઓગસ્ટ એ બે માસ શાગા ચાલતી તે અમાગ ધગથી દોઢ કોશ દૂર હતી અમે દરરોજ ચાલીને જતા, અને જનારે હુ થાડી જતો ત્યારે મારી બહેન મને ખાંધે મેસાડી લઈ જતી કેનીય નગાએ ભોજનમા અમને એક લીના અનાજનુ હુદુ અગર રોક્યો અગમે મળતો પણ ઘણી રેળા માત્ર ખારેક અગર અમાગ શેકેની રાડી કે જગનમાના ફગ મળતા

'ઓગસ્ટ' માસમા જનારે ખાસ ફગવા માડ્યો, ત્યારે શેકે અમને નિશાળે જવાની માર્ગ ફરી, અને કપામ વીણવાનુ જગ મને ચોક્કસ યા કે કે મારી માનાએ તેના દુધમનો અઠાઈ ફરીને જગનને ગતે મને નિશાળે મોડ્યો અધાગમા અને મારા કાચકમાથી જ્યા મુધી હુ તીરે ગને પડ્યો, ત્યા મુધી તે મારી સાથે આની પત્રી તે પાત્રી વળી અમે મને મળી જેવું કામ કરી ચમ્ત, તેવું કામ તે એમ્લી ટરવા મડી પડી જ્યારે ગે મને પેરાદીએ વહેનો જેવા માગે આવતો ત્યારે મારી મા મને મોગ વાસણો તમે સતાડી ગખતી જનારે હુ મોગ થયો ત્યારે મારે મારે કામ ખેતગમા કગ્તુ પત્ર મારી માએ ખીજ યુતિ મોધી કાઢી હુ અને મારો ભાઈ વાગફતી નિશાળે

જતા અને તે જે શીખી આવતો તે હુ નાત્રે તેની પાસેથી શીખી લેતો, અને એવી રીતે અને શાળા અને ખેતર ને સાચવતા આથી અને વર્ષમાં એક માસ નિશાત્રે જઈ શકતા અને ઘેર અજાસ ફરતા શીખ્યા

અમાગ કુટુંબમાં ઉતારણે બ તી થવા મહી અને તેવા સ ભોગોમાં અમને ભોખતા કપડા અને પૂરતું અન્ન મળે તો મસ હતું જ્યારે શાળામાં પ્રદર્શન ભગયુ, ત્યારે મનાઓએ જેવ વસ્ત્રો પહેરી તથા ડોઝાઓએ જેવેન સુગ્રામ પહેરી જવાનું હતું મારી મા તે વખતે ધર્મચટ્ટમાં આવી પડી હતી માગ પિતા એ માગતમાં ધ્યાન આપતાજ નહોતા, કેમકે તેમને એ વાત નમતી લાગતી પણ શિક્ષકે વસ્ત્ર હતું કે જેવ વસ્ત્રોની જરૂર છે, અને તેના વચન તે અમાગ લોકોમાં વેરાક્ય જેવા ગણાતાં હતા પ્રદર્શનનો વિષય આવી પહોંચે, પગ સુગ્રામની ભોગવાઈ થઈ નહોં છેવટે ને વિસ આ ગો, અને મારી માએ તે પ્રશ્નનો ઉકેલ મરી નાખ્યો તે જ વિરસે સરાગ થતા પહેલાં ઉગી પોતાનો વિવાગને દિવસે પહેરવાનો જે મરે અલ્પિસે હતો તેમાથી અમાગ ત્રણ જણના સુગ્રામ તેજે મનાયા મારી મા અગ નિશ્ચય લાગી હતી, અને તે ગૃહકાર્યમાં દરેક પ્રશ્નનો ઉકેલ કરતા હા તે ચૂંટી અને પણ બીજા છોકરાઓની મારફતે જેવ વસ્ત્રોમાં ગોળા એમ અમને તો લાગ્યું, અરે તેમણે બસ હતું પણ એમનું લક્ષમાં ગણવું જોઈએ કે અલ્પિસમાં એમનું જ કપડું હતું વધારે નહોતું તેવી અમાગ સુગ્રામ તગ સીવેના હતા શાળાની ઉચી મે = ઉપર ચડતા પહેલાં મારે મળતું ગણવાની જરૂર પડી હતી

પ્રતિવરે અમારો શિક્ષક બદલાનો, મગણ કે વસ્ત્ર શિક્ષક એ અધ્યયનકામ મુધી ગદી બીજી જગ્યાએ ચાલે જતો આ વિરાગતા ગેનાઓ દશ અને વા છે એક શિક્ષક મને ત્રીજી ચોપડી અને અપૂર્ણક શિખરનો, અને બીજો પાચમી ચોપડી સાથે સરવાળા

શિખવનો. ત્યારે શિક્ષકે અને 'સચુક્ત રાજ્યોનો ઈતિહાસ' એ નામનું પુસ્તક લાવવા કહ્યું, ત્યારે તે પુસ્તક-ઝાંડામાં મળતું નહોતું તેથી તેને બદલે દુકાનદારે અને 'માર્ટિન (યુથ)'નું જીવનચરિત્ર આપ્યું. હું એમ સમજતો હતો કે હું સંયુક્ત રાજ્યો સંબંધી કાર્ક શીખું છું. અને ખરેખર નહોતી કે અયુક્ત રાજ્યો શું છે અને તે કયા આવ્યા છે? જૂગાગનો મેં થોડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને દક્ષિણ અમેરિકા અને આફ્રિકાનો અને કાર્ક ખ્યાલ હતો. મારો શિક્ષક તે વખતે સજ્જન હતો, પણ તેટલું જ. માગે રહ્યા શિક્ષકે બહુ વિદ્વાન નહોતા, પણ મને લાગતું કે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા, અને તેટલું બસ હતું. કાગલો કે તેમનું શિક્ષણ પડ્યું હતું. તેમાના એક એ શિક્ષકનું કામ તો મને હતું માફ આવે છે, અને તેમના જેવું કામ કરનાર શિક્ષક આજે પણ લાગ્યે મળી આવશે.

હું મોટો થયો એન્ડ્રે કુટુંબના લાગણ્યપોષણ માટે મારે રાજી કામ કરવા જતું પડતું લાગવાનો અંત આવ્યો એમ મને લાગ્યું અને તેથી ખેતરમાં કામ કરતી વખતે મારે ચિત્ત રવસ્થા રહેતું નહોતું હું નિર્ભય થતો સાર્વજનિક કામોમાં લાગ લેવાનું મેં નિયત્વ છોડી દીધું. સમાજોમાં જવાનું છોડ્યું માન માસિક ધાર્મિક સમાજોમાં લાગ લેતો, અને જગતમાં જઈ મારી પાસે જે ડર્ટ હોય તે વાચતો આ જ સમયે આપાસે અને રાદબાગે 'ઈગ્નેસિયસ સાન્કે'નું જીવનચરિત્ર મારે હાથ આવી ચડ્યું હતું આ પુસ્તકમાંથી મને જેવું પ્રેરણાકરન મળ્યું છે, તેવું બીજા કોઈ પુસ્તકમાંથી લાગ્યે મળ્યું હશે દરેક સીદીના છોકરાએ તે પુસ્તક વાચતું એવી મારી ઈચ્છા છે હું વાંચતો ગયો, કામ કરતો ગયો, અને કુટુંબને મદદ પણ કરતો ગયો મેં પ્રતિજ્ઞા

લામી રાત્રિમ હું ગતિ નાગામા સિખવનો, અને ત્યાં ધનુ તરણુ
વિદ્યાર્થીઓ આવતા

અતઃગ મુંડી માગ પિતા આમામી તરીકે કામ કરતા હતા.
પણ હવે તેમને નરી ચોળા નોધી કાઢી. તેમણે દોઢ ટાપગ ખરીદ્યા,
અને ગમ્મને જમીન લીધી પણ જે ખચ્ચ તેમણે લીધું ને પાછાથી
તરન ખોદું નિવડ્યું તે પ્રિયિત પ્રમગની માદમી બેગવતુ હતું એક
વખત કાર્ પશુ અડચણ મિલાય તે આમો નિવસ કામ કરતું, પણ
જ્યાર ગમે તે મુર્ જતુ, સારે મનારે મન સિવાય ઉઠી શકતુ નહોતુ
તે આખી મોસમમા દુઃગળ મનારે માગ રિનાના હુ નીચેના શબ્દો
સાબળતો. 'હોકગઓ' ઉઠો, આવો આમો જરિને પેના ધગડા
ખચ્ચગને મન કરીએ' દુઃગળ મનાર અમારે પાડોલીની પણ મન
માગી પડતી મોસમ આખરે શાગા ઉડડી અમને શાગામા જવાની
અનિ ઉમુકના હતી, તેથી અમે તે ખચ્ચગને મન કરવાનો નિશ્ચય
કર્ધો. હું અને મારો ભાઈ હજે બોદાવા, અને અમારી બહેને બેનગ આપ્યું.

માગ પિતા તથા મીન કેટનાઃ માણુમોએ દેવગના થાભના
કાપી વારી એક નાની શાગાનું મનન માધ્યુ શિક્ષક પ બેને હનો,
એકને સગળા વિદ્યાર્થીઓ શાગામા દાખન મના પણ પોતાની મનનીગ
શિક્ષિકા સાથે પ્રેમ યાની તેને લઈને નાશી ગયો, તે માટે હુ તેને
માફી આપી શકતો નથી

ઈ સ ૧૮૮૬ના નાનાની ગમે હુ આજક તરીકે મુર્ ગયો
હનો, પણ બીજે દિવસે સવારે નાખ્તો કર્પા પછી હુ 'ભાવડો' બન્યો
હુ મનન ગયો નાખ્તો કર્પા પછી મારા પિતાએ મને આગણામા
બોલામો, અને અમે એ- મોડા 'ઓઃ' વૃક્ષની નીચે પથગવના
મૂળીઆ ઉપગ પ્રેમ, અને ત્યાં તેમણે મને મનન કર્યો

'હે પુત્ર! તમે હવે પુખ્ત વયે પડેમા છે હુ તમને સપૂર્ણ
કેવણથી આપી શક્યો નથી, અને જો તમે મારી સાથે રહેશો તો

તમે ૨૧ વર્ષના થોા ત્યારે માગથી તમને મદદ થવાની નથી. જો તમે તમારી જાને કેળવણી લેવાનું વચન આપો, તો અમે તમને દૃઢ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે'

એટલામા મારી માતા પણ ત્યા આવી પહોચી. હુ ગડી પડ્યો, મારી માતાની આખમા આસુ આપ્યા, અને માગ પિતા પણ હૈયુ કંચુ કરી શક્યા નહીં મે તે માગણી મનીઝરી, અને અમે બેસતા વર્ષ મુંડી નાનાવતા નિસો ગિવાજ મુજમ ગાળ્યા પણ મારી નાનાવનો તો તે નિસથી અત આપ્યો હતો તે દિવસે સવારે હુ બાપડો બપુએ હોઠિ એવુ મને લાગ્યુ મે શાત થવા પ્રયત્ન કર્યો પણ જળ વિનાની માઠલી પેટે મારી દશા મને લાગી

કોઈ પણ કામ ગાંધી પૈતા મેઝરી શાળામાં દાખલ થવાની મારી ધાન્યા હતી જગતમા જતા અધ્યા ગાઉ ઉપર એક માણસ મને મળ્યો, તેણે મને નોકર ગણ્યો, અને દર મહિને લા ડોલર પ્રમાણે નન મામ ગણવા કબુલ કર્યું

૭ મામ પૂગ થયા એટલે ટસ્કેજી શિક્ષણાનુભવ શાળા, તથા ઔદ્યોગિક સંઘા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતુ 'ટસ્કેજી સ્ટુડન્ટ' નામનુ માસિકિક વર્તમાનપત્ર માટે હાથ આપી ચલ્યુ તેમાંની એકેએક લીટી મે વાચી પહેલા પાન ઉપર જાહેરાત હતી કે આ સરથામા થોડા તરણુ અને સગકા માણસોને દાખલ થઈ પોતાનો માર્ગ પોતે જોળી લેવાનો અવકાશ છે માટે જેમને તેની ઈચ્છા હોય તેમણે તુર્ત 'બુકર ટી. વોર્ગિંગ્ટન, મુખ્ય શિક્ષક' એમના ઉપર અગ્રજી કરવી

'પોતાનો માર્ગ જોળી લેવો' એ વાત કદી પૂર્વે મે સાબળી નહોતી મે ટસ્કેજીનુ નામ પણ કદી સાબળ્યુ નહોતુ મે મારી અગ્રજી મોકલી પત્રનુ સગનામુ શી ગીતે ડગુ તેની મને બગમગ ખમગ નહોતી તેથી પાકીટ ઉપર મે માત્ર "બુકર ટી. વોર્ગિંગ્ટન" એટલુ જ લખ્યુ. અગ્રજી પહોચી ખરી અને ત્યા દાખલ થવાની મને પરવાનગી પણ મળી.

શાળા ઉપડતા પહેલાં ભારે તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. આ ભાગ રોડ પાસેથી આંક ડોનર અને એક પોસ્ટાલો બોલો ની છટો થયો. મારી છટા થવાની પીડા બોલો ભાગ મિત્રે મને મદદ કરવાનું કહ્યું, ના, મને થોડા મગધીના બચ્ચા ચોરી તેને વેચી પૈસા સહોતાર્થથી મેળવવાનો માર્ગ તેણે બતાવ્યો તે ખરેખર મોટું પ્રયોજન હતું. પણ મારી માતાના પ્રથમ ઉપદેશથી તદ્દન વિરૂદ્ધ હતું તેણે દલીલ કરવા માંડી મારી માતા પણ (પામે નડોલી, ઠના) તેની સામે દનીનો ઠના માંડી હતું તેને હા પાડી શક્યો નહીં. ભાગ મિત્રને મારી દવા આપી તેણે તે મામ પોતે કરવાનું માને લીધું.

દરેકેશમાં પહેલાં માટે સ્ત્રોતની સગ કરવાથી કરવી તે એક મોટો પ્રશ્ન હતો. અત્યાગ સુની મે મ્દી પહેલેથી તમીઓ ચુસ્ત ખમીશ કે ગળપો પહેલો નડોતો આ મધા કપડાં મારે મેળવવાના હતા એમ બુજ નહીં પણ તેમને પહેલતા પણ શીખવાનું હતું. મારા ખમીસો અને ગળપા એક ગોળ પાડોશી પામેથી જૂના હતા તે વેચાતા લીધા પણ તે મને ઘણા મોટા પડ્યા.

૧૯૬૦ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં ડેના દિવસે હું દરેકેશ જના માટે નિમ્ણ્યો હું જ્યારે ત્યાં ગયો ત્યારે વોશિંગ્ટને મને પ્રશ્ન પૂરો કે તમે ક્યા જોડો છો? હું તરણ હતો ઠના જવાન આપી શક્યો નહીં તેણે મને કેટલીક આનાજની સાથે દાખન તો ક્યો, અને દિવસે ખેનરમાં કામ અને ગત્રે શાળામાં અજાસ કરવા માટે એક ના રાખ્યો.

દરેકેશની શોભા નિહાળી હું આનંદ ગયો. 'આર્મન્દ્રોગ' નામનું મોટું મકાન અતિ લગ્ય હતું. પત્રી તેનું મોટું મકાન 'આલામામા' નામનું હતું અને ત્યાં કન્યાઓ ગહેતી હતી અને એમજ લા પુ કે હુ સ્વપ્નરસમાં છુ, અને જાગવાની મારી હિંમત થઈ નહીં હતું એ આ મે વચ્ચે રાત્રે સુતો હતો તે મને કુચ્ચુ નહીં લગલગ બાગ વાગે એક અમલદાર મારી ચોરડીમાં આવ્યો અને મારી ચાહર ખસેડી નાખી.

મને રાને પહેગ્વાનાં ખમીસ, કંસકા, વજ્ર સાફ કરવાની પીંછી, દાંનની પીંછી વગેરે વિશે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. આ ગંધી વસ્તુઓને હું હજી ગરામર ઓળખતો નહોતો. તેણે મને ઉપાડ્યો, અને મોગન, ગંગેમંથ, ગંગપટ્ટો અને ખમીસ કાઢી નાખવા કહ્યું, અને ઉમેર્યું કે હું એ વસ્ત્રો સિવાય સારી રીતે ઉઘી શકું. તેના વચ્ચેનામા મન શ્રદ્ધા નહોતી, પણ મે તેની આજ્ઞાની અવગણના કરી નહોતી.

બીજા દિવસે સવારે મે પૂર્વે કદી નહીં જોયેલી એવી પ્રવૃત્તિ સીઢી લોકોમાં જોઈ દરેક જણુ કામે વળગ્યો હતો એટલું જ નહીં, પણ દરેક જણુ ગંભીરતાથી કામ કરતો હતો. મેં એરણુ પર હથોડાના પ્રહારનો ભારે અવાજ અને યત્રોનો ખડખડાટ સાંભળ્યો. મારી પાસે મોટા મોટા ખચ્ચરની જોડ ઉભી હતી, અને તે તદ્દન નવા પ્રકારના યંત્ર વડે ખેતર ચાસતી હતી. ચાસ થયો ઉડે જતો હતો. એક બાજુએ ટોનું ટોળું હતું. બીજા ઢેંગણે ગાયોનું ટોળું હતું. એક પાસા એક ગંભીર વરાળયંત્ર ધ્રુમ ધ્રુમ ધ્રુમકાર સાથે યંત્રને ગતિ આપતું હતું, અને તેથી દરેકજ હગ્ગરો ઈંટો તંપાર થતી હતી બીજી પાસા તેનું બીજું યંત્ર દેશકારનો હગ્ગરો મજ સુધી અટાળો કાઢતું હતું. માનનીય શિક્ષકો, યુવકો અને યુવતીઓને પોતપોતાના વર્ગમાં શિક્ષણ આપતા હતા, અને એ બધા વચ્ચે છુકર દી. વોર્શિંગ્ટનની અદ્ભૂત વ્યક્તિ ફરતી હતી.

અહીં મારા જીવનમાં એકદમ પરિવર્તન થયું. કાર્ય સ્થાપયમિ ઘા વેહ પાતયમિ જેવો અભ્યાસ કરવાનો કે કાં તો તે સંસ્થાની સ્થાપનાઓમાં દેહ પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. પોતે ઉપાડેલા આ મહાન કાર્યમાં માર્ગોપદેશ તથા ઈશ્વરી પ્રેરણા મળે જ્યારે વોર્શિંગ્ટને વેદી પામે ઉમા રહી ઈશ્વરની જટ પ્રાર્થના કરી, ત્યારે હું ત્યાં હાજર હતો. મને લાગ્યું કે જરૂર આ મહાપુરુષની પ્રાર્થના ઈશ્વર સાંભળશે. ત્યાર પછી આખા દેશમાં તેમ પરદેશમાં હું ગયો છું, પણ ઉપરની પ્રાર્થનાએ

મારા મન ઉપર જેવી સચોટ અસર કરી છે, તેવી અસર હજી મુંધી કોઈ વસ્તુએ કરી નથી.

એક ખાણ સંકેતવણી માટે તક મળી, તેની સાથે ખર્ચ સંકટો પણ આવીને ઉભા રહ્યાં. કલિપન સંકટોનો તો પાર નહોતો. આ સંકટને લીધે હું મારા શરીરનું ધ્યાન કરી રાખ્યો નહીં. ગિયાઓ બેસવાની નૈવારી હતી, અને ટાટમાં રહેણું કરે એવાં કપડાં મારી પાસે નહતાં. મારી પાસે માત્ર એક પહેણું અને બે સુરવાળ હતી. કપડાં મારાથી ધોળીને ધોવા અપાવ તેમ નહોતું; તેથી મારે કપડાં અડવાડીઆ મુંધી પહેરી શનિવાર રાત્રે ધોઈ સવાર ચતાં પહેલાં મુકેવવાં પડતાં, રવિવારને દિવસે સવારે મારે ઘણી વેળા બીન-કપડાં પહેરવાં પડતાં. તેમ કર્યાં મિવાય મારે આલે તેમ નહોતું. શાળામાં જવાનું બંધ મળ્યું તો બીનાં કપડાં પહેરવાનું દૂર થાય એમ હતું, પણ શાળામાં હાજર રહેવાનો મારો નિશ્ચય હતો. હું મારા કામમાં મશગુલ રહેતો, તેથી સાધારણ મજુરના દગ્ગમમાંથી ધોડાના હવાઇમાં મૂકેલા વિદ્યાર્થીઓનો હું ઉપરી થયો ત્યાર પછી દૃષ્ટિતંત્રના ખાસ મદદનીશની પ્રદિ જગ્યાએ મારી નિમણુંક થઈ.

મારા પૂર્વ જીવનની જૂલો હવે અને માણુમ પડી: મને લાગ્યું મેં ઘણો સમય ગુમાવ્યો છે, અને તેથી ખંતથી હું મારું કામ કરવા મંડ્યો. મારું પુસ્તક હું જ્યાં જઈ ત્યાં સાથે ને સાથે રાખતો. એક દિવસ પણ નકામી ગુમાવતો નહીં. લાકડાં વધી જતાં ખચ્ચરોને લોકતાં લોકતાં હું જ્યાં મુંધી લાકડાં ઉતારવાની જગ્યા આવે ત્યાં મુંધી વાંચતો. વૉશિંગ્ટને આ મારી ટેવની નોંધ કરી હતી, અને એક સમયે છોકરાઓને પોતાના સમયનો સફુપયોગ કરવા ઉપદેશ કરનાં તેમણે કહ્યું આપણે ત્યાં એક તરણ માણુમનું નામ તમે પ્રસિદ્ધ થયેલું જરૂરી નેશો. કારણ કે તે પોતાના અભ્યાસ અને કામમાં બધું ખંત મળે છે. મેં તે સાંભળ્યું. મને લાગ્યું કે મારા દિવસે તેણે એ સખ્દો કાઢ્યા છે; અને

મારું નામ પ્રસિદ્ધ થશે એ તેમના ઉદ્દ્યારોથી મારો નિશ્ચય વધારે દૃઢ

પણ હજી મારે માટે તે શાળામાં દાખલ થવાનું નિર્માણ થયું નહોતું. મારા પિતાનો એવો પક્ષ આગ્યો કે જો મને જીવતા મજવાની તારી પ્રતિજ્ઞા હોય તો તું તુર્ત આવજો. હું ગયો. મારા ગયા પછી થોડા દિવસે મારા પિતાએ સ્વર્ગવાસ કર્યો.

હવે ફરી શાળામાં અભ્યાસ કરવાની આશા નષ્ટપ્રાય થઈ એમ મને લાગ્યું; કાગળ કે માગ માયા ઉપર હવે આખા કુટુંબની ધુન્ધરી હતી. શાળામાં પહેરવાનાં કપડાં મેં ફેંટી દીધાં, અને ખેતરમાં કામ કરવા માંડ્યું. મારા પિતાએ અધુરું મોકલું કામ મેં પૂરું કર્યું. માથે મોઢું દેવું પણ હતું. તેથી જ અસ્પૃશ્ય મને હતું તે મેં શાળામાં શિખવવા માંડ્યું. હું ઘણી બાબતોમાં અજ્ઞાન છું એમ મને લાગતું.

મારા ગિજ્જાણી લોકોને કાંઈક કાપડો થયો છે એમ મને જણાયું. મેં ટરોજીમાં વિદ્યાભ્યાસ તો બહુ નહોતો કર્યો, પણ વૈશિષ્ઠનના દેવળમાં રવિવારની વાતોમાંથી મને ઘણું શિખવાનું મળ્યું હતું. હું તેમનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો, અને તેનાં વચનો મારા હૃદયમાં કાતરી રાખતો. મને લાગતું કે ટરોજી માટે વૈશિષ્ઠન જેવી મહેનત કરે છે, તેવી મહેનત મારે મારી આસપાસના લોકો માટે કરવી જોઈએ. તેથી લોકોને તેમનાં ઘરો ધોળાવવા અને તેમનાં રહેઠાણ કાપમનાં કરવા મેં કહ્યું: તે ઘણા ગરીબ હતા, એટલે તેઓ મને કાંઈ આપી શકે તેમ નહોતું. તેથી મેં કહ્યું કે અનાજ-વટાણા, ખટાકા, શરબત, માંસ વગેરે જો હશે તે હું મારા પગાર તરીકે લઈશ.

લોકોએ ગાડાં લરાવી ઉપરની વસ્તુઓ મારે ઘેર રવાના કરી. થોડા દિવસ જાનજનનનો માલ મારે ઘેર આગ્યો. તે મેં શિયાળા માટે ભરી રાખ્યો. એક વિંદા સ્ત્રીને ત્યાં હું ગયો. તેણે મને કહ્યું: “ભાઈ, મારી પાસે તમને આપવા જેવું કાંઈ નથી. જો તમારી પ્રતિજ્ઞા હોય તો મારા ઘરની નિવાડી તમને આપું. મારે તમારું ૨૫ સેન્ટનું દેવું છે અને તે મારે આપવું છે. મારી છોકરી ઉપર તમારા જેટલો

મારૂં નામ પ્રસિદ્ધ થયે એ તેમના ઉદ્દ્યોગોથી મારો નિશ્ચય વધારે દૃઢ થયો.

સને ૧૮૯૧ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં મારે નામે સંસ્થાની ત્રીજેરીમાં ૧૦૦ ડોલર જમા હતો. તેથી દહાડાની નિશાળમાં દાખલ થવા અને વધારે ભાગ્યશાળી અન્ય છોકરાઓ સાથે પ્રતિસ્પર્ધામાં ઉતરવા હું તૈયાર હતો. પણ દુર્દૈવે હું માદો પડ્યો અને બે માસ દવાખાનામાં ગાળ્યા પછી બહાર આવ્યો, ત્યારે વૈદ્યની દેખેલાદી બરાબર ૧૦૦ ડોલરની થઈ. મારી પુછ તેમાં વપરાઈ ગઈ.

દરિદ્રાવસ્થામાંથી ઉન્નત સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરવાની આ શિક્ષા હતી. હું મારે ઘેર પહેરણુ વગેરે કાંઈ પહેરતો નહોતો. પણ શેજની ટેવને લીધે મારી તખીઅત બગડી નહોતી. હવે ત્યારે એક અડવાડીયું તે પહેરવા મળતું ત્યારે પહેરતો અને નહોતું મળતું ત્યારે નહોતો પહેરતો, એટલે મારી તખીઅત બગડવા માંડી. આ અનિયમિતતા જ તેનું કારણ હતું. હું લાકડાની ઓગડીમાં રહેતો હતો. ત્યાં ઘર માંહેના બાકામાંથી હવા અજવાળું આપોઆપ આવતું. અહીં બારી ઉઘાડી રાખવાથી હવા અજવાળું વિશેષ આવતું કે બારી બંધ કર્યાથી ઓછું આવતું. તેથી ગરીબ અવસ્થામાંથી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં સંક્રમણ કરવું બહુ ટુકડર છે. તેમાં અનેક વિધો નડે છે, અને ઘણા રસ્તામાં જ પડે છે.

હું મારી તખીઅત સુધારવા પાછો ઘેર ગયો, અને થોડાં અડવાડીયાં ત્યાં રહી પાછો ટસ્કેજ આવ્યો. મારી પાસે પૈસા નહોતા, એટલે મને પાછો રાત્રિશાળામાં દાખલ કર્યો, અને દિવસે બીજું કામ કરતો. આ વખતે મેં જાપખાનાનું કામ શિખવા માંડ્યું. જ માસની દરેલી મુદતનો ભંગ કરી હું એક માસ પછી કચેરીમાં અક્ષરનાં બીનાં ગોઠવવા લાગ્યો. જ માસમાં એક નિયમિત બીનાં ગોઠવનાર થયો, અને એક અભ્યયન-કાળમાં તો દહાડાની શાળામાં દાખલ થવા જેટલી રકમ મેં મારે નામે જમા કરાવી દીધી.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

પણ હજી મારે માટે તે શાળામાં દાખલ થવાનું નિર્માણ થયું નહોતું. મારા પિતાનો એવો પત્ર આવ્યો કે જો મને જીવતા મળવાની તારી મિત્રા હોય તો તું તુર્ત આવજો. હું ગયો. મારા ગયા પછી થોડા દિવસે મારા પિતાએ સ્વર્ગવાસ કર્યો.

હવે ફરી શાળામાં અભ્યાસ કરવાની આજ્ઞા નિષ્પ્રાય થઈ એમ મને લાગ્યું; કારણ કે મારા માથા ઉપર હવે આખા કુટુંબની ધુન્ધરી હતી. શાળામાં પહેરવાનાં કપડાં મેં ફેંકી દીધાં, અને ખેતરમાં કામ કરવા માંડ્યું. મારા પિતાએ અધુરું મૂકેલું કામ મેં પૂરું કર્યું. માથે મોઢું ફેરવું પણ હતું. તેથી જ અપ્પ જાન મને હતું તે મેં શાળામાં શિખવવા માંડ્યું. હું ઘણી જાખતોમાં અગાન છું એમ મને લાગતું.

મારા શિક્ષણથી લોકોને કાંઈક ફાયદો થયો છે એમ મને જણાયું. મેં ટસ્કેજીમાં વિદ્યાભ્યાસ તો બહુ નહોતો કર્યો, પણ વોશિંગ્ટનના દેવળમાં રવિવારની વાતોમાંથી મને ઘણું શિખવાનું મળ્યું હતું. હું તેમનું કહેતું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો, અને તેનાં વચનો મારા હૃદયમાં કોતરી રાખતો. મને લાગતું કે ટસ્કેજી માટે વોશિંગ્ટન જેવી મહેનત કરે, છે, તેવી મહેનત મારે મારી આસપાસના લોકો માટે કરવી જોઈએ. તેથી લોકોને તેમનાં ઘરો ધોળાવવા અને તેમનાં રહેઠાણ કાપમનાં કરવા મેં કહ્યું; તે ઘણા ગરીબ હતા, એટલે તેઓ મને કાંઈ આપી શકે તેમ નહોતું. તેથી મેં કહ્યું કે અનાજ-વટાણા, ખટાકા, સરખત, માંસ વગેરે જો હશે તે હું મારા પગાર તરીકે લઈશ.

લોકોએ ગાડાં ભરાવી ઉપરની વસ્તુઓ મારે ઘેર રવાના કરી. થોડા દિવસ જીનગતનનો માત્ર મારે ઘેર આવ્યો. તે મેં શિયાળા માટે ભરી રાખ્યો. એક વિંચા ઓને ત્યાં હું ગયો. તેણે મને કહ્યું: 'ભાઈ, મારી પાસે તમને આપવા જેવું કાંઈ નથી. જો તમારી મિત્રા હોય તો મારા ઘરની બિલાડી તમને આપું. મારે તમારું ૨૫ સેન્ટનું ફેરું છે અને તે મારે આપવું છે. મારી ઊંઝરી ઉપર તમારા જેટલો

દુઃખથી નિમ્ળ્યો તે ઝગા દાવ મારી આર્થિક મિથિ નજી
મારી હતી. પણ હવે વસ્તુમિથિતિને અનુકૂળ ફરી સાળા નહીં છોડવાની
કળા હું શિખ્યો હતો. હ-દોજ એકેનાર્થથી એક ડોલર કમાઈ શકુ એવો
ધવો મને આપડો હતો. લામી જનઓમા હું શિક્ષુ નુ પણ કામ કર્યો.
એક વર્ષ સુધી તો ગાડુ મને ચાલ્યુ પડી મારો ભાઈ ત્યા આગો
તને માટે ફેટકેક અંશ મંદ કરી પડી જેમનેમ ફરી અમાગ બન્નેનો
ખર્ચ નિભાવવા હું માર્ગ ચલ્યો, એવો ભાગી જાહેન ત્યા આવી. મારે
તો તેનો મધો ખર્ચ વેચ્યેજ છુટા તેથી ફેટકેક વખત ગાળા છોડી
દેવાનો મને વિચાર આવ્યો, કાગ્ય કે ત્રગ જાણનો ખર્ચ મને વિગે
લાગ્યો. પણ મે નિભારી ગાળ્યુ. આવી મારે સાળાના જીવનના
ફેટકાક નિર્દોષ આનંદો ભોગ આપવો પડ્યો. મારે જે મુગવાળ અને
એક તંગીઆવડે ચલાવતુ પડ્યુ મને વાદ છે કે એક ગવિરાગને દિવમે
એક મોગ પાંચરી સાળામા ડોકગઓને મર્મોતેલ ઝગા દતા ત્યારે હું
એક દુમનમા એરો એરો મારી એ ની મુગવાળના થીંગડાને સન્સ વડે
ચોગાડ્યો હતો. તે મુગવાળને એટના મધો થીંગડા મારેના દતા કે તે
સન્સ વડે ચોગાડી ગમય તેમ નહોતુ થોડા દિવસ આ મુગવાળ મે
પહેરી ત્યારે શુ થયુ તે હું તમને કહેવા માગતો નથી.

આવા સાળાના જીવનથી વિરુદ્ધ મજેગોમા પણ મને અપૂર્વ
આનંદ મળ્યો. મનુષ્યના જીવનમા જે જે વસ્તુ જોવા જાયુરાની મને
છે, તે માગ જોવા અને અનુભવમા આવી જ્યારે મોનેરી તક આવ
ત્યારે મને તેવો આત્મભોગ આપીએ ને એ વચારે કહેવાય નહીં
માગ વિચારો તેના તેજ છે મુખ્ય મિત્ર નારિજનની વિચારે સાજની
એક જે મિખામણની વાતો સાલગતા આખા વર્ષનુ હું ખ વિચારે પડતુ

હું પંચીત્ર ચલ્યો તે પડેના જે વર્ષથી મને એમ વિચર આવ્યા
કર્યો કે માગ જીવનનો ઉદ્દેશ જો છે ? મારે કયો ધવો કર્યો જે
મળ્યો ઉચ્ચ ઝગાનું કામ અતિ કમિન હતુ પરતુ વોશિંગ્ટનના ઉપદેશથી

ખીન કોઈ શિક્ષકે ઉપકાર કર્યો નથી. હજી તે સરાગમાં ઉડી મેં સિવાય રહેતી નથી”

મેં ઘણી ખુશીથી ગિલાડી લેવા કહ્યું, અને દિસાગ ૨ થયો એમ માની લીધું.

ખીજી સીએ કહ્યું: “ભાઈ! મેં સાલજીયું કે તમે આવો તેથી મેં બધું માસ માગ એકામા મનાડી ગાખ્યું અને મેં જ તમને આવતાં જોયા ત્યારે મે તે નસોડુ ઉઘાડવાનું છેકરાઓને ક જેણે માગ છેકરાઓ ઉપર આટલો બધો ઉપકાર કર્યો છે, તેને ૨ મારી પાસે જેટલું હોય તેટલું આપવું જોઈએ.” આ સી પાસેથી સવા મધ્ય માસ મળ્યું.

ખીજી એક બહી સીએ તેની એકની એક કાતર લઈ જવા કહ્યું. ત્યારે મે તે લેવા ના પાડી ત્યારે તેણે મારા કમલાના ખિરસા તે મૂકી દીધી, અને કહ્યું કે જેણે માગ છેકરાને આપું શિક્ષણ આપે છે, તેને મારે કાંઈ પણ આપવું જોઈએ.

મારી માતા અને કુકુંપના પોપણ સાથે મેં જો ત્રણ વા શાળામાં કાઢ્યાં. પણ આથી મારી માતા ગાજી થઈ નહીં. તેની ઈચ્છા મને આગળ ભણાવવાની હતી. છેવટે મને અને મારાં ખીનનાં ભાઈ બહેનોને શાળામાં ભણવાનો અવસર મળે તેટલા કારણથી તેણે ફરી સમ ક્યાં. તેથી પુનઃ અભ્યાસ કરવાની મારી ઈચ્છા સતેજ થઈ અને દરકેશમાં હું પાઠો મચા.

હું ત્યાં ગયો ત્યારે લગભગ બધા મને જૂલી ગયા હતા. જો કે ત્રણ અધ્યયન કાળ મુંદી હું ગેરદાજર હતો, તો પણ મારા વર્ગના અન્ય વિદ્યાર્થીઓથી હું પાછળ પડ્યો નહોતો. હું ત્યાં રહીને જે શિખત તેજ હું મારી શાળામાં શિખવતો હતો. ઘણી અગ્રી પરીક્ષામાં પણ હજી દસ ગુણ હું મેળવી શક્યો અને દલામની શાળામાં ઘ નામના મધ્યવર્ગમાં હું દાખલ થયો.

દરેકની નિઃશ્વે તે જના હાત મારી અર્થિય ગિયનિ જગ
મારી હતી પણ હવે વનુગિયનિને અનુગ ઠરી સાગા નર્સી ઠોડવાની
કળા હું ગિય્વો હતો. દરેક-જ એકે-સાઈથી એક ઠોડા અભાઈ શકુ એવો
ધર્મો મને આવડેલો હતો. લાખી ગ્વનઓમા હું શિક્ષા નુ પણ મમ જનો
એક વર્ષ સુધી તો ગાહુ ગ્વને આપ્યું પડી મારો ભાઈ ત્યા આવ્યો
તેને માટે કેટલેક અર્થે મંદ કરી પડી જેમનેમ કરી અમાગ બન્નેનો
અર્થ નિભારવા હું મગર્થ થયો, એવે માગી પહેલ ત્યા આવી. મારે
તો તેનો નર્સી અર્થ વેડે-જ છડા તરી કેવી- વચન સાગા છોડી
દેવાનો મને વિચાર આવ્યો, મગ્ગ કે વગ્ગ જાનનો અર્થ મને વિશે
સાગનો પણ મે નિજાની ગમ્મયુ આવી મારે સાગાના છવન
કેવાક નિદોષ આનડો ભોગ આવ્યો પડ્યો માટે એ સુન્વાગ અને
એ તંગીઆવડે અવાવતું પડ્યું મને થા છે કે એક ગવિરાગને દિવમે
એ ભોગ પાડરી સાગામા ઠોડગઓ ધર્મો તે જ જના હતા ત્યારે હું
એ દુઃખનમા મેરો મેરો મારી એ ની મુગ્વાગના ધોગાને સન્સ વડે
એગાનો હતો તે સુન્વાગને એના મધ્ય થોમમ મારેના હતા કે તે
મમ વડે એગાડી સમય તેમ નહોતુ થોડા નિમ આ સુન્વાગ મે
પોગી ત્યારે શુ થયુ તે હું તમને કહેવા મગને નથી

આવા સાગાના છવતથી વિરૂદ્ધ અભેગોમા પણ મને અપૂર્વ
આન મગનો મનુગના છવનમા જે જે વનુ જોરા જનશુરાની મગે
કે, તે માગ જેવા અને અનુમવમા આવી જ્વાગે મોનેગી તક આવે
ત્યાર મમે તેટલો આત્મભોગ આપીએ ને એ વસારે દેવદાર નર્સી
માગ વિચારે તેના તે જ છે મુખ્ય શિખ મોર્સિઅનની નિસારે સાગની
એ મે શિખામણની વાતો મામળના આખા વર્ષનું હું ખ વિચરે પડ્યું

૬ પનીય થયો તે પહેલ જે વર્ષથી મને એમ વિચર આવ્યા
મે કે માગ છવનનો ઉદ્દેશ મો છે ? માર કો ધધો કવો એ
પ્રતો ઉકેલ જવાનું કામ અનિ ઝનિ હતુ પરતુ વોર્સિઅનના ઉપદેશથી

મને દેશની અને લોકોની અધમોધમ સ્થિતિની ખબર હતી. એ વિશે મેં ધર્મરત્નની પ્રાર્થના કરી; અને ગમે તે સ્થળે જઈ આવા લોકોની સ્થિતિ સુધારવા તન, મન અને ધનથી મહેનત કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

૮૨૬૭માં મારા હેલ્થ વર્ષમાં રાત્રિશાળામાં હું પચાસર આવેલ શિક્ષક તરીકે કામ કરતો હતો. હવે મારી આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી. તેથી શાળાના જીવનમાં મને ઘણું આનંદ મળતો. મારા હેલ્થ વર્ષના અંતમાં અપૂર્વ વાહુનિયંધ લખી ૨૫ ડોલરનું દિનિદી ધર્નામ મેળવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો ત્રોસિસ્ટન વારંવાર કહેતો હતો, કે જે વસ્તુ પાર પાડવા તમે મહેનત કરો તે વસ્તુ તમે પાર પાડી શકો. તેથી પ્રતિ-રૂપમાં મેં ૧૦૦ ડોલર જેટલી મહેનત કરી. ધર્નામ મને મળ્યું.

ત્યાંની શાકશાળાના શિક્ષકની જગ્યા મારે મારી માગણી થઈ, પણ મેં ના પાડી. મેં મીસીસીપી રાજ્યમાં જવાનું નિશ્ચિત કર્યું હતું. પણ ત્યાં પહોંચવા જેટલા મારી પાસે પૈસા નહોતા. તેથી મારા મિત્ર વીલીઅમ એડવર્ડસ સાથે 'સ્નોહીલ'માં આવેલી તેમની શાળામાં શિક્ષક તરીકે ચાર વર્ષ હું રહ્યો. પણ મીસીસીપી જવાનું હું કદી જૂથો નહોતો. ત્યાં મેં 'કુમારી એલા પેટરસન' સાથે લગ્ન કર્યા; તેણે પણ ૮૨૬૭ સંસ્થામાં પ્રથમ પદવી ૧૮૬૫ માં લીધી હતી. અમારી જન્મેની આવકમાંથી અમે નાનું સરખું ઘર બંધાવ્યું. અમને એક પુત્રગત પ્રાપ્ત થયું. પણ ૭ માસ પછી તે બેચેન મર્યું.

અમારું નાનું પણ મુંઝવે ધર હોડી, ત્યાં અમને કોઈ બોળખતું નહોતું ત્યાં મીસીસીપીમાં જવામાં કોઈ હલપણ કે વિવેક હોય એમ મારી પત્નીને લાગ્યું નહીં. તેની માન્યતા ખોટી છે એમ તેની ખાત્રી કરતાં બે વર્ષ વહી ગયાં. પણ પાછળથી મારા વિચારને તેણે સંપૂર્ણ અનુમોદન આપ્યું.

હવે મારે મીસીસીપી જવામાં કોઈ જાતનો અંતરાય નહોતો. હું ત્યાં જવા નિઃશયો, તે પહેલાં મને ૮૨૬૭ના એક વૃદ્ધ શિક્ષક મળવા

માગ મનમાં સંયોદા હસી ગયું હતું, કે મારે મારા કરતાં ઓછા ભાગ્યશાળી ભાઈઓને મન્ન કરવી જોઈએ, અને તે દામ મને કેવળ અજ્ઞાન લોકમાં મળી આવશે માગ પિતાએ પણ મરણ સમયે મને પાસે બોલાવી ઉપદેશ આપ્યો હતો, કે બેટા! આપણા લોકોને તુ શિક્ષક થાય એવી મારી ધ્વજ છે. માગથી અને તેટલું મેં તે દિશામાં કામ કર્યું છે. લોકોને તારી સેવાની જરૂર છે. મેં તેમ કરવા વચન આપ્યું હતું, તે મેં વાદ કર્યું. તેથી અજ્ઞાનમાં સડી ગયેલા લોકો પાસે જવા સિવાય મારે માટે બીજો માર્ગ નહોતો. વૉશિંગ્ટન પણ વારંવાર ઘંટાધોધથી કહેતો હતો, કે 'અજ્ઞાનમાં પડી રહેલા મૂર્ખ લોકો પાસે જાઓ, ત્યાં તમારી ધણી જરૂર છે. અને સ્વાર્થનો વિચાર સરખો કર્યા સિવાય તમારે જીવન અર્પણ કરો.' હું આજ લોકોને ઓળખતો હતો; કારણ કે મારો જન્મ પણ તેઓમાં થયો હતો, અને લાંબી રજાઓમાં તેમને શિક્ષણ હું આપતો હતો.

જ્યોર્જ આ ગળ્યમાં જ્યારે હું શિક્ષકનો ધધો કરતો હતો, ત્યારે મેં એક ૧૫ માણસના કુટુંબમાં જન્મવાનું ગળ્યું હતું. બધા એક જ ઓરડામાં રહેતા, ખાતા અને સુતા હતા. કુટુંબમાં ત્રણ જુવાન સ્ત્રીઓ હતી. જ્યારે સુતાનો વખત થતો, ત્યારે મારે તે સુઈ જતી ત્યાં સુધી ધરમાંથી બહાર જવું પડતું. આઠાસ તરફ જોઈ હું મનમાં આનંદ પામતો. પછી સગડીને દેવતા ગણોડીથી લાંકી દેતા, અને મને અંદર આવવા અને સુતા દેતા. સવારે તે ઉડીને વચ્ચે પહેરતી ત્યાં સુધી મારે મહોડે માથે ઓટલું પડતું. દિવસના એક જાણ આગળ માફ નાક ગળી હું સુતો હતો, એટલે મને ત્યાંથી તાજ દવા મળી એક નિવસ ગત્રે એક છોદરીએ પ્રાર્થના કરી, કે હે 'દવાળુ પ્રભુ! તારા દેવદૂતોને નીચે મોકલ, અને આજની રાત અમારી સાથે રહેવા દે.' ત્યારે તેનો નાનો ભાઈ એકદમ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો કે તુ બણતી નથી કે એક પચારીમાં પાંચ પાંચ જણ તો સુતા છે. પછી દેવદૂતોને ક્યાં સુવાડવાની છે તે?

મને દેશની અને લોકોની અધમોધમ સ્થિતિની ખબર હતી. એ વિષે મેં ધૈર્યથી પ્રાર્થના કરી; અને ગમે તે સ્થળે જઈ આવા લોકોની સ્થિતિ સુધારવા તન, મન અને ધનથી મહેનત કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

ટરકેશમાં માગ છેલ્લા વર્ષમાં રાત્રિશાળામાં હું પમારદાર અવેજી શિક્ષક તરીકે કામ કરતો હતો. હવે મારી આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી. તેથી શાળાના જીવનમાં મને ઘણો આનંદ મળતો. મારા છેલ્લા વર્ષના અંતમાં અપૂર્વ વાકુનિગધ લખી ૨૫ ડોલરનું દિનિટી ઈનામ મેળવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. બોર્ડિંગનું વારંવાર કહેતો હતો, કે જે વસ્તુ પાર પાડ્યા તમે મહેનત કરો તે વસ્તુ તમે પાર પાડી શકો. તેથી પ્રતિ-રૂપમાં મેં ૧૦૦ ડોલર જેટલી મહેનત કરી. ઈનામ મને મળ્યું.

સાંતી શાળાના શિક્ષકની જગ્યા માટે મારી માગણી યદ્ય, પણ મેં ના પાડી. મેં મીસીસીપી ગાલ્પમાં જવાનું નિર્ણય કર્યું હતું. પણ ત્યાં પહોંચવા જેટલા મારી પામે પૈસા નહોતા. તેથી મારા મિત્ર વીલીઅમ એડવર્ડસ સાથે 'રેનોલીથ'માં આવેલી તેમની શાળામાં શિક્ષક તરીકે ચાર વર્ષ હું રહ્યો. પણ મીસીસીપી જવાનું હું કદી જૂલ્યો નહોતો. ત્યાં મેં 'કુમારી એલા પેટરસન' સાથે લગ્ન કર્યાં; તેણે પણ ટરકેશ સંસ્થામાં પ્રથમ પદવી ૧૮૯૫ માં લીધી હતી. અમારી બન્નેની આવકમાંથી અમે નાનું સરખું ઘર બંધાવ્યું. અમને એક પુત્રગલ પ્રાપ્ત થયું. પણ ૭ માસ પછી તે બોલાર્થ થયું.

અમારું નાનું પણ મુન્દર ઘર છોડી, ત્યાં અમને કાર્મ ઓળખતું નહોતું ત્યાં મીસીસીપીમાં જવામાં કાર્મ કદાપણ કે વિવેક હોય એમ મારી પત્નીને લાગ્યું નહીં. તેની માન્યતા બોડી છે એમ તેની ખાત્રી કરતાં જે વર્ષ વહી ગયાં. પણ પાછળથી માગ વિચારને તેણે સંપૂર્ણ અનુમોદન આપ્યું.

હવે મારે મીસીસીપી જવામાં કાર્મ મતનો અંતગત નહોતો. હું, સાં જવા નિકળ્યો, તે પહેલાં મને ટરકેશના એક વૃદ્ધ શિક્ષક મળવા

આગળ હતા તેણે મને પૂછ્યું કે તમે મીસીસીપી જવાના હતા તેનું શું થયું ? મેં તેમને મારો વિચાર જણાવ્યો ત્યારે તેણે હસતા હસતા કહ્યું કે તમને ખબર છે કે મીસીસીપીમાં એક 'દેવ' નથી મેં જવાનું વાળ્યો કે જો ત્યાં નહીં હોય તો અહીંથી એક 'દેવ' લઈ જઈશ

માગથી મારી પત્નીને સાથે લઈ જવાય તેમ નહોતું તે વખતે તે માદી હતી, અને રૈવાની દસ ચાલતી હતી તેથી મારી સડગી રોન્ડ શિનનું તેની પામે મૂકવાનું મેં નક્કી કર્યું મેં આગળ ડીના લાગુ પુગતા પણ પૈસા સાથે લીધા નહીં પણ મારી પત્નીની સાર્થકતા મેં સાથે રાખી હતી તે પાસેના લોકોમાં વેચી તેના વડે મીસીસીપી પહોંચવાનો વિચાર ગાળ્યો હતો પણ ત્યાં ગયો ત્યાં કોઈ ધગત મળ્યું નહીં મીસીસીપીમાં મુઝિમ જના માટે આગળાડીમાં હું બેઠો, પણ ત્યાં પહોંચવા જોડવા પૈસા નહોતા હું મીસીસીપીમાં પહોંચ્યો એટલે કોઈની ખાતરી થઈ ગત્રે મોડો હું એક નાના કમ્પામાં ઉતર્યો ત્યાં વીશી નહોતી અને કોઈ મને તેના ધગમાં મુકી ગ્લેના દ તેમ પણ નહોતું ધણી વખત સુધી તો હું બેઠા મ્યો છેવટે એક ખાતરના ધગ આગળ આવ્યો, અને ત્યાં મહા મુસ્કેનીએ સવાર સુધી પડી ગ્લો ત્યાંથી ધીમે ધીમે નીકળ્યો મારી સાર્થકતા ઉપર દુકા મારી મુઝિમ તરફ હું આવ્યો મનો વગડાનો અને નિર્લજ્જ હતો, પણ મુઝિમ પહોંચ્યો તે પહેલાં સાર્થકતાનું પૈકું લાગી ગયું એટલે મારે તેને ખગે ઉચકી લેની પડી મારી મુઝિમ ઉપર ચઢાવી અને પગે મુકી લાલી મ આવવા માડ્યું મનોમાં એક તરણ માથુંસ મળ્યો તેણે મારી 'સાર્થકતા' નર્મ બદનામાં વિત્તમનું ઘડીઆગ અને જે ડોનર આપી મારો બોલન જોડો મ્યો

એક નાના ગ્રગણાની સાગાના મુખ્ય નિશ્ચય તરીકે મારી પહેલા પત્નીની યાદ હતી પરંતુ જે હું તે રાજ્યની એક પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થાઉં, તો જ મને થોડો ધરો પગાવ મને તેમ હતું, અને ત્યાં રહી

જે ઔદ્યોગિક અને શિક્ષણાનુભવ શાળા સ્થાપવા હું આત્મી હતો તે કામ કરી શકું. તેથી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવાની મારી બુદ્ધિ અને શક્તિ ઉપર સંપૂર્ણ આધાર હતો. ટરકેલની અને મારી પોતાની આખરે ઉપર વાત આવી હતી. જો હું ઉત્તીર્ણ ન થાઉં તો લેકિને મારામાં અવિશ્વાસ પેદા થાય, અને તેથી માડું ધાર્યું કામ હું કરી શકું નહિ.

હું નિર્ધન હતો, અને પૈસા પેદા કરવાનું તેજ સાધન હતું. મારી પત્ની હજી આશાવામામાં હતી. તેને એવી શ્રદ્ધા હતી કે હું જે કાર્ય ઉપાડું તે કરી જ શકું. તેથી તેની આ શ્રદ્ધા જો ખરી ન પડે તો તેની મારે માટે માનની લાગણી કદાચ ઝોડી થાય એવી મને ખતીક હતી. સૌથી અગત્યની વાત એ હતી કે જો હું પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ ન થાઉં, તો મારી સંપૂર્ણ ધારણાઓ ધુળાવાણી થઈ જાય, અને મારી સંપૂર્ણ આશાઓ નષ્ટ થાય.

હું પરીક્ષા આપવા ગયો, ત્યારે ચિંતાનુર પશુ હદ નિશ્વસવાળો હતો. ધાર્યા કરતાં પરીક્ષા અડધી પશુ કડિન નહોતી. તેથી રાત્રીની સર્વ સાર્વજનિક શાળાઓમાં શિખવવાની મને પરવાનગી મળી.

શાળાનું પહેવાનું નાનું મકાન એટલું બધું જીર્ણ થઈ ગયું હતું કે તેમાં વિદ્યાર્થીઓને બેસાડવાનું મને સહીસત્તામન લાગ્યું નહિ. મેં દેવળમાં શાળા બેસાડીને મંદિરો ગમ્પેા હતો પણ પાદરીએ માન્યું નહિ. તેથી પહેલે દિવસે જે હોકાગંઓ આવ્યાં તેમને અમે એક 'એક' નામના ગાંડી નીચે બેસાડી ત્રિખત્ર્યું. થોડા સમય પછી એક કામચલાઉ ઝુંપડીમાં આખો શિશુલો શાળા બેસાડી. પરંતુ ઝુંપડી વરસાદથી રક્ષણ કરી શકતી નહોતી, તેમ શિશુલોનો થોડો પવન પણ મોંસરો અમારા દિવ ઉપર વાતો દેતો. બાલુએથી, ખુણામાંથી અને ચારે દિશામાંથી પવન અંદર આવતો હતો. તેથી ઝુંપડીને અમે કાંચની થાપ મારી. પણ આથી એક મોટો ગેરફાયદો થયો; કાંચ કે જ્યારે વરસાદ

આવતો ત્યારે છાપગમાથી પાણી નીચે આવતું, અને ત્રણ ત્રણ ઉકુ પાણી ભગઈ રહેતું એ સિસિકા અને મદદ કરતી હતી તે પોતાનો મોઢો બળારી પાણીમાં પડ્યા સિવાય છાકરાઓને શિખવતી હતી તે બાળકો ઉપર હોતી ગ્હી છાકરાઓને પ્રશ્નો પૂછતી હતી આના દિવસોમાં હું મારો ઝૂમો અને રમગના નેશ પહેરતો પણ હું પાણીમાં જ હોતો રહી પાણીની દરમર ક્ષો સિવાય મારે કામ કરતો પાણી નીચે ઉતરી જાય તેજલા માટે અને કાણા પાડ્યા, પણ જેટલું પાણી નીચે જાય તે કરતા વધારે ઉપરથી પડતુ આ સમયે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને બહુ દુખ પડતુ હતું પણ અને તેમાં આનંદ લાગતો, કાગળ કે મારા જીવન-ઉદ્દેશના કાર્યનો મે આગ લ કર્યો હતો.

લોકો અને ઓળખતા નહોતા, અને તેમને માગમાં નહિ જેવો નિશ્વાસ હતો કેટલાક તો મારી દરેક પ્રવૃત્તિના પ્રયોજનની શકા આણુતા જ્યારે શાળાના આશ્રપદાતાઓની પ્રથમ સભા મળી ત્યારે ૭૫ સેન્ટનું ઉવરાણ થયું, અને તેનો દિમામ ગખવાનું અને સોપ્પુ બે દિવસ પછી એક જગે મારી પાસેથી તે રકમ પગત આપી પછી એ રકમ અને તેનો દિસામ ગખવાનું અને સોપ્પુ બે દિવસ પછી એક જગે મારી પાસેથી તે રકમ લઈ લેવા માગણી કરી મે શાંતિથી તે રકમ પરત આપી પછી એ રકમ કોણે રાખતી તે બદલ ઘણી વાગવાઈ થઈ છેડે નિર્ણય થયો કે એ- ગોના માણસને ત્યાં એ રકમ મૂકવી તે સૌનો નિશ્ચયપાત્ર હતો પછી શાળાના ફડ માટે મે પ્રયત્ન જારી રાખ્યો, અને ૧૦ ડોલર બેગા કર્યા તે મે તેમને મોપી દીધા તરતજ બધાનો નિયાગ એવો થયો કે સરગી રકમ મારે ગખતી, અને ગોગ માણસને સાથી લાવી પહેલી રકમ પણ મને મોપી ત્યાર પછી મારી પ્રમાણિખતા ઉપર તેમને કદી શકા આતી નથી.

મારી સ્ત્રી હજી આલાપામામા હતી અને મારી પાસે આવવાને તે પત્ર લખ્યા કરતી હતી મારી 'ના'ના ખુનાસાથી તેને શાંતિ વળી

નહિ. તે વતનના જીવનના સુખ સગવડના બોલે મારી સાથે ઝુંપડીમાં રહેવા આવી. અમે એક નાની સરખી ઓરડી ભાડે રાખી. એક ડાહ્યા, એક પેણી અને એક પધારી અને બે ખુરશી વડે અમે ઘર માંડ્યું. ગ્રેસોઈ માટે જાને કરવી પડતી. કારણ કે મારી સ્ત્રી સહેરમાં ઉછરી હતી, અને તેને ખુશા ચુલા ઉપર રાંધતા આવડતું નહોતું. પણ આજ્ઞાપામનાં સુખને અમે અહીંના દુઃખ સાથે કદી સરખાવતાં નહોતાં. અમે જે સમયે જે મળતું તેથી સતોષ માનતાં.

પહેલવહેલાં શાળાં માટે જગ્યા મેળવનાં બહુ મુશ્કેલી પડી. પણ આશ્રપદાતાઓને એ કામ અસંભવિન લાગ્યું. આ વિચાર દૂર કરવા મેં મકાન માટે કાદમાલ બેગો કરવા માંડ્યો, અને દેવળના આંગણામાં તે મૂકાવી બધે બેસે તેવાં થોડાં તૈયાર કરાવ્યાં. હિસાબસંગ થવાતું કારણ નહોતું. જમીન વેચાની લીધી, અને મકાન બંધાવવાનું શરૂ કર્યું. દરેકને લાગ્યું કે હવે કાર્મિક થશે. પહેલા વર્ષના મારા કામને અતે શાળાની મિલ્કતનો વહિવટ કરનારાઓને થઈ સારું નિવેદન હું કરી શક્યો હતો, અને તેમાંથી થોડું હું નીચે આપું છું:

“ શાળા માટે અમે ઝુંપડી બનાવી કે તગત વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વધવા માંડી. એકંદર સંખ્યા ૨૦૦ થઈ. એક પછી એક એમ મેં મદદનીશ શિક્ષકો રાખવા માંડ્યા. એવા સાત શિક્ષકો મારી સાથે કામ કરતા હતા. આ કામચલાઉ ઝુંપડીમાં ત્રણ માસ ગાળ્યા પછી અમારી સ્થિતિ બહુ કફેડી થઈ. મારી પાસે શિક્ષકોનો પગાર ભ્રષ્ટા કરવા કે તેમના જમણખર્ચની ગોંધીઓની દેણેવાદીઓના પૈસા આપવા મારી પાસે માપન નહોતું. સિવાયો બેસી ગયો હતો, અને ટાટરી પીત્તકુલ રક્ષણ થતું નહોતું. વરસાદ સહેલાઈથી અપગમાંથી પડતો અને પાણી જમીન ઉપર મળ્યું તંત્ર લગાઈ રહેતું. તેથી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો કંઈજ અગર તેવાં બીજાં દરદાથી પીડાતા હતા. આવા

સંજોગોમાં દૃઢ નિશ્ચય અને સારા વહિવટ વડે આ અધિકારની દશાની પાર અમે ઉતર્યાં.

આ વખતે પણ હું લોકોને શાળાના કામમાં રસ લેવા બોધતો હતો. અમારી મહેનત સમજાવવા હું લોકોને ત્યાં ઘેર જતો. પછી દેવજેદેવણે હું 'ક્યો' રાત્રે ૨૥ થી ૫ ગાઉ સુધી ઘોડા ઉપર મુસાફરી કરી હું ઘેર આવતો, અને સવારમાં ઉઠી ખીજે દિવસે શાળામાં શિખવતો. પ્રતિકૂળ સંજોગો સાથે આવી રીતે લાંબા વખત સુધી લડાઈ ચાલુ રાખી. ઘણા ગાઉ સુધી દરેક માણસની મુલાકાત લઈ હું ૬૦૦ ડોલર બેગા કરી ચક્રો. તેથી અમને નાણાંબીડનું દુઃખ ઓછું થયું. ૪૦ એકર જમીન વેચાતી લીધી, અને સારી સગવડવાળા મકાન માટે જે કાટમાલ જોઈએ તે મેં બેગો કરી રાખ્યો. ન્યુયોર્ક અને ખોસ્ટન શહેરની કેટલાક શાળાની મિલકતનો ખરીદી કરનારા ગૃહસ્થો અમારી મદદે આવ્યા. તેમ ઘોડા મિત્રોની સહાયથી અમે વર્ષ ખેંચી નાખ્યું. જે કે આ એક ઘણી માયાદૂતનો પ્રશ્ન હતો, તો પણ મને તેમાં આનંદ દેખાતો, કારણ કે જગતમાં જે કાર્યની જરૂર છે તે જ કાર્ય આપણે કરીએ છીએ એવા જ્ઞાનમાં પ્રતિકૂળ સંજોગો વચ્ચે પણ આનંદ રહેલો હોય છે.

એક પણ કુટુંબ જદામ સિવાય ૧ લી ઓક્ટોબરે શાળા ખુલ્લા મેદાનમાં લાવવાનું અમે શરૂ કર્યું, અને અત્યારે અમે તેને એક સુવ્યવસ્થિત અને મીસીસીપી રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે સંસ્થાપિત સંસ્થા બનાવી છે. તેમાં ૨૨૫ વિદ્યાર્થીઓ અને સાત શિક્ષકો છે. શાળાની મિલકત લગભગ ૪૦૦૦ ડોલર જેટલી છે. સારી ખેડવા લાયક જમીન અડધા ગાઉ ઉપર વેચાતી રાખી છે. આદર્શ ક્ષેત્રમાં હાલ પાક ઉભો છે. અમે બે માળનું લગભગ ૨૦૦૦ ડોલરની કિંમતનું મકાન બાંધ્યું છે."

ઉપરોક્ત હકીકતથી આપ એમ ધારણો નહીં કે ભૌતિક સુધારાથી અમે અમારી કષ્ટોદ નત્યુત્તરો માગીએ છીએ. અમે અહીં કેટલીક એવી

સક્રિયો કામે લગાડી છે કે જોનું પરિણામ આંકડાથી માંડી શકાય તેમ નથી. એક વર્ષ પહેલાં પ્રાર્થનાઓ માત્ર માસમાં એકવાર થતી, અને તે વખતે તે દિવસ ગાવામાં, પ્રાર્થનામાં અને થોંધાટ કરવામાં ગાળવામાં આવતો. પરંતુ તે સિવાયના ૨૯ દિવસોની કેટલાક માણસોની નોંધ લીધી હોય તો દરેક સહાય વાંચનારને ખરેખર કંટાળો જ આવે. તરુણ માણસો દેવળની પાસે, પ્રાર્થનાના સમયે નિંદ્રા રીતે દૂત રમતા. કેટલાક પ્રાર્થના વખતે દેવળના દ્વાર ઉપર બંદુકની ગોળી મારતા. મુઠ્ઠીમર ક્રિશ્ચિયન સંજ્ઞાનો અને સનારીઓના ગુપ્ત અને દૃઢ મતનો છતાં અત્યંત, વહેમ, કુરુણ અને અનીતિ ન્યાં ત્યાં જોવામાં આવતાં. હું એમ કહેવા નથી માગતો કે આ બધા કુરુણો છેક નાશ પામ્યા છે. ના, કેવળ નાશ થયા નથી. પણ હું એમ કહેવા માગું છું કે પ્રથમ કરતાં હમણાં અનીતિનું વાતાવરણ ઓછું થયું છે, ફેરફાર થવા માંડ્યો છે, અને જો અમે અમારા પ્રયત્નો ચાલુ રાખીશું, તો મને ખાતરી છે કે આ બધું વાતાવરણ અમે બદલી શકીશું.

આ વર્ષે લોકોએ આપોઆપ શાળાની મદદ માટે ૧૦૦૦) ડોલર આપ્યા છે. તેમણે અત્યાર પહેલાં કેળવણી માટે એ રકમનો દસમો ભાગ પણ કદી આપ્યો નહોતો. બીજા વર્ષમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૪૦૦ હતી, અને શિક્ષકો ૧૧ હતા. એકંદરે ખર્ચ ૧૦,૦૦૦) ડોલરનો હતો, અને તે સગ્રાએ તે જ વર્ષમાં ભેગો થયો હતો. હવે અમારું ત્રીજું વર્ષ શરૂ થયું છે. અમે ૧૫ શિક્ષકો રોક્યા છે અને કુલ ખર્ચ ૧૫૦૦૦) ડોલર થશે, અને તે રકમ અમે અમારી મહેનતથી ભેગી કરી શકીશું. અમારી એકંદર મિશ્ન વહિવટ કરનારાઓને નામે ૧૦,૦૦૦ ડોલરની છે.

મીસીમીપીમાં મેં ઘણું કાર્ય કર્યું છે એવા મને સંતોષ થતો નથી; કારણ કે સાધનના અભાવે હજી ઘણું કરવાનું બાકી રહ્યું છે. પરંતુ તે કાર્યમાં હું પરાવાયેલો હોવાથી છેવટે જનકલ્યાણ

કાંઈક કરી રાખીશ. જે આ કાર્ય સાધવામાં મારે કાંઈ દુષ્પ વેડવું પડ્યું હોય, તેા તે મારેા આત્મભોગ છે એમ અને લાગતું નથી. દરેક માણુમને એવા નાના મોટા પ્રસંગો આવે છે. જેમ આત્મભોગ વધારે, તેમ પ્રસંગો વધારે મોટા હોય છે. અત્યાર સુધી હું જે કરી શક્યો હોઉં, તે મારી પોતાની પ્રવૃત્તિને લીધે નહિ, પરંતુ મારી અર્ધાગતાની ઉત્તમ પ્રકાગ્ની વિવેકબુદ્ધિને આભારી છે. માગ ભાઈએા માટે મીસીસીપીમાં હું જે કાંઈ કરી શક્યો હોઉં તે મારી માતાના ઉપદેશને પ્રથમ આભારી છે, અને પછી છુંકર ટી વૈર્મિસ્ટનના અદિતીય ઉપદેશ અને સવોપયોગી આદર્શ જીવનને આભારી છું.

પ્રકરણ ત્રીજું

એક વકીલની આત્મકથા

(જ્યોત્ષ્ઠ ડબલ્યુ. લવ. જૈન)

મારી માતા ગુલામ હોવાથી મારી જન્મતિથિ નોંધાઈ નથી એટલે તેની મને ખબર નથી. પણ મારી ધારણા પ્રમાણે હું આસાખામાના કુઆ પ્રગણામાં ૧૮૫૬ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં જન્મ્યો હોઈશ.

અગિયાર છોકરાંમાં હું ત્રીજો અને પુત્રામાં બીજો છું. હાલ તેમાંનાં માત્ર સાત જીવતાં છે.

મારી બાળાવસ્થામાં જ મારા પિતાનું અવસાન થયેલું હોવાથી હું તેમને ઓળખતો નથી. હું માત્ર માગ સાવકા પિતાને જ ઓળખું છું.

‘વીટીય’ પોતાના સુંદર કાવ્યમાં બાળાવસ્થાને ‘અત્યંત આનંદની લાંબી રમત’ કહ્યે છે તેવી મેં અનુભવી નથી. પણ ઈશ્વર મને પગ શ્રમ કરવા જ આપ્યા છે એવું જ્ઞાન મને બાળાવસ્થામાંથી જ થયું હતું. હું સાત વર્ષનો થયો ત્યારે મારા સાવકા પિતાએ મારા હાથમાં પાવડો આપી કહ્યું કે જા, તારી માને કપાસના ખેતરમાં નીંદવા લાગ. તે દિવસથી આજ સુધી કોઈ પણ જાતની મહેનત હું સતત કરતો આવ્યો છું. જ્યારે હું તે અવસ્થા સંભારૂં છું ત્યારે મારા જીવનનો હું પોતે જ ચિત્રકાગ બની માગ જીવનનાં ભુદાં ભુદાં ચિત્રો આલેખું છું. કોઈ વખત કપાસ વણતો હોઈ છું. બાળાવસ્થાથી તરુણાવસ્થા સુધી આવાં જ કામે હું કર્યો કરૂં છું.

માગ સાવકા પિતા જ્યારે શુવામગીરીની અવગ્યામા હતા ત્યારે તેમના શેના ગાડીવાન હતા, અને હુ ધાર છું કે તે ઉત્તમ હાકનાર હોવા જોઈએ, કાળજી કે મને એકે દિવસ એવા યાદ નથી કે જ્યારે ફિવસનુ કામ અપૂર્ણ અને સારી રીતે ચલુ હોય કે જેથી બીજે દિવસે તેથી રહેજ વધારે કામ કરવાનો તેમને આગ્રહ કરવામા ન આવે.

પાક ગીરો મૂકવાનો તે વખતે ગિવાજ હતો અને હાલમા પણ છે, અને મને માગ ભાઈ બહેનોને અને મારી માતાને લાલુ પોપણુ માટે કેટલુ વૈનર કરવું પડતું હતું તે યાદ કરે છું ત્યારે મને ચિતરી થઈ છે.

થોડા વર્ષો સુધી સાગ સંજોગોને લીધે અમે ઝાણ મુક્ત થયા અને નવેસર ધધો કરવા માગ્યો પણ આ દેખીતુ સુખ અમાગ માટે નહોતુ કારણ કે થોડા સાગ વર્ષ પછી એક બે વર્ષ નમગા પડ્યા. અને જે બચેલુ તે ત્રાદા થઈ ગયું પહેનાના જેવા જ અમે પાછા દુઃખી થયા. વગમાદ નદી આવવાથી અમગ જોઈ તેથી વધારે પડવાથી, જાંતુઓના અને તીડોના ઉપદ્રવથી અને એનાં બીજા અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે અમારી આખા વર્ષની મહેનત પાણીમાં જતી એટલુ જ નહીં પણ અમારી માગ વર્ષોમા મેળેલી મિત્ત પલુ ગુમાવવી પડતી. આ જ ગિવાજના ભોગે માગ સાવકા પિતાને દેવામા બધા ઢોંગદાખર અનેક વાગ આપી દેવા પડતા હતા અને આ જ પ્રમાણે માગ સાવકા પિતા, મારી માતા અને બીજા બેકુનો જીવતા હતા.

આ બધા વર્ષોમા અમે અઘાનાધકારમા ઉછરતા હતા ૧૦ વર્ષ સુધી કાળા લોકોનાં છોકગઓ નિશાળનુ નામ સગમુ પણ માલગના નહોના. વર્ષમાં લુવાઈ અને ઝોગમટ એ બે માસ અખ્યાસ કરવાનો મને હક મળ્યો તો પણ મારી ખાત્રી છે કે તેરી કેળવણી લાખને બદલે નુકસાન કરતી હતી. વર્ષોના વર્ષો સુધી એ-જ અખ્યાસક્રમ આખ્યા કરનો કદાચ એ પ્રમાણે પુન પૌનવી નીચેના કાણોને લીધે જરૂર હતી.

(૧) આ માસની ગ્જને લીધે જે માસમાં મળેલા જ્ઞાનની છાપ બગાડે તે સતી નહોતી.

(૨) શિક્ષકોનું જ્ઞાન પરિમિત હોવાથી જે માસમાં તે ખૂટી જતું અને પરીક્ષાઓ એટલી બધી સહેલી હતી કે નેમણે ધાળા ચલાવ્યા શિવાય બીજું કંઈ કરવાની જરૂર નહોતી.

જ્યારે હું શાળામાં ગયો ત્યારે મને ચોક્કસ યાદ છે કે અમે લોકપ્રસિદ્ધ વેન્સ્ટરની આસમાની પુસ્તકાળી જોડણીની ચોપડી વાપરતા હતા. ધણી વિદ્યાર્થીઓ કંઈકથી શરૂઆત કરતા, અને જે પાના શબ્દો સુધી આગળ જતા. હુશિયાર છોકરાઓ જાહેના શબ્દો સુધી જોડણીમાં અભ્યાસ કરતા પણ તે ઉપરાંત કશુંજ નહીં.

તે દિવસોમાં લખવું, લેખવું અને વાંચવું—એ ત્રણ વિષયો મુંઘડી નાંખવામાં આવ્યા નહોતા. તેમાંનો એક જ વિષય અમને શિખવવામાં આવતો હતો, અને તે પણ દુચકે દુચકે. દેશાળુ કે હું મોટો થયો તો પણ મને એક શબ્દ લખનાં કે ગણિતનો એક દાખલો ગણતાર આવડતું નહોતું.

મારી માને કે સાવકા પિતાને લખનાં વાંચનાં આવડતું નહોતું. અમારા ઘરમાં કદી પુસ્તક કે વર્તમાનપત્ર જોવામાં આવતું નહોતું. જો કોઈ કાળી સ્ત્રી કે પુરુષને લખનાં કે વાંચનાં આવડે તો તે નવાઈ લેવું ગણાતું.

નાનપણથી આ પ્રકારના બાળકોને તમ્હ મને અનિ ખેદ થતો. માફ જીવન વખતે ઉપયોગી અને સારું બનાવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. પણ તે વર્ષોને કેટલી બધી વાર હતી ! છેવટે હું ૨૧ વર્ષનો થયો ત્યારે તે દિવસ આવ્યો, અને મેં માફ જીવન મારા વિચાર પ્રમાણે દોરવા માંડ્યું.

તમ્મ જ હું માફ જીવન દર્શ કરવા માંડ્યો, અને જયન કરવા માંડી. એમ કરી ૨૫-૩૦ ડોલર બચાવ્યા. ત્યાર પછી કોઈપણ જગ્યાએ

વિદ્યાર્થીઓની ઘેડે મારે પણ કોઈ પણ ઉદ્યોગમાં મહેનત કરવાની ફરજ પડી. મેં ખેતરમાં કામ કરવાનું સ્વીકાર્યું અને સાળાના દરવાનેતો ઉપરી થયો.

એ કે કોઈ પણ ઉદ્યોગ શિખવાની કે હસ્તક્રમ કરવાની મારી ઈચ્છા નહોતી તો પણ જીવનને ઉપયોગી બનાવવાની તો ઈચ્છા હતી. ટરકેજમાં કું જાણે કચેરી ખોલીને ‘બ્લેક સ્ટોન’, ‘કેન્ટ’, ‘સ્ટોરી’ ઘગેરે અંધકારોનાં પુસ્તકો બેડો બેડો વાંચતો હોઉં અને બહાર ટાગેલા પાટીઆથી મારા ધંધાની લોકોને ખબર ચલી હોય એવાં સ્વપ્ને મને દરરોજ આવતાં હતાં.

થોડાં સમય સુધી ટરકેજમાં સખ્ત મહેનત કર્યા પછી બીજી યત્નાની પરીક્ષામાં કું ઉત્તીર્ણ થયો તેથી મને ઘણો આનંદ થયો. રજના વખતમાં જે સાળામાં કું બે અને છ પદના શબ્દોની જોડણી શિખતો હતો તે જ સાળાનો કું શિક્ષક થયો.

ટરકેજમાં ચાર વર્ષ ગાળીને ૧૮૮૮ માં મેં પ્રથમ પદવી પ્રાપ્ત કરી, પદવી પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં એક સમયે વોશિંગ્ટનને મેં વજીલ થવાનો મારો વિચાર દર્શાવ્યો, તે સાંજળી તેમને જરા ચીઢ ચડી હોય એમ લાગ્યું. તેમણે આની મોટી ભાવના મઠિ સહાનુભૂતિ જાણાવી પણ વધારે અભ્યાસની જરૂર છે એમ કહ્યું. તેથી મારો ધારણો હેતુ પાર પાડવા વધારે મહેનત કરવાની મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી. વોશિંગ્ટનને કહ્યું કે મને કોઈ સારા વજીલને ત્યાં મોકલો. છેવટે મને પોર્ટસ્મથના ધીલીવમ એમ. રીડ ને ત્યાં રાખ્યો.

આ ઉંચેને લીધે એક વર્ષ સુધી આલાબામામાં મેં શિક્ષકનો ધંધો કર્યો અને પછી પોર્ટસ્મથ ઉપડ્યો. રીડ ભુવાન, શિક્ષણી, ઉદ્યોગી અને મહેનતુ માણસ હતો. તેનો ધંધો સારો ચાલતો હતો અને તેણે મારા કર્તવ્યમૂલના અને મુજબલુના વખતમાં સાચા મિત્રની ગરજ સારી હતી. તેની મદદથી થોડા વખતમાં કું મારો જમણુખર્ચનો અને પુસ્તકોનો ખર્ચ કાઢી શક્યો.

ગાળામા દાખન થઈ અબ્યાસ શરૂ કરાવે. મે નિશ્ચય કર્યો, પહેલો યોગ આવામામામા પાન્ડોમેરીમા પ્રાપ્ત થયો. ૧૮૮૩ના નવેમ્બર માસમા ત્યાં ગયો અને 'સ્વેડિ' શાળામા દાખન થયો.

મને ત્યાં બધું નવું અને અગ્નિબધુ વાગ્યું મેં પહેલા કદી એવડી મોટી શાળા જોઈ નહોતી હું અત્તરિ ગયો અને ગભગભ ગયો શાળાના નાના બાગિકોની વચ્ચે હું મોટો લાવડો દેખાયો. તેઓ મને આગરસ્થાન માનતા. મને પણ અચમો થતો કે આટલા નાના બાગિકોમા આત્મ બધું જ્ઞાન રી રીને સભરી શકે.

અન્ન બાગિકોએ મને ખગ દિનથી સ્વાગત આપ્યું એમ હું માની શકતો નથી મારી સ્થિતિ કટગી હતી, અને શહેરમા વિદ્યાર્થીઓને મારી સાથે મૈત્રી કરવા જેવા માગમા શુભો જણાયા નહો.

તે વખતે જો એક મહાન અને સાધુ પુરૂષ-૧૬૫૧ રોમર્ટ સી, મેક્કર્ડ-નો મને અમાગમ થયો ન હોત તો હું જરૂર નાહિમન થઈને અબ્યાસને તિનાજ્ઞિ આપત આ સાધુ પુરૂષ ધણા વર્ષોથી ટસ્કેશ સ્થાના ઉત્તીર્ણ પદવીપરે અને જૂના પ પીપરોના કાર્યનું નિવેન કરે છે તે તે વખતે તાના દેવગના ધર્મોપદેશક હતા હું નિયમિત રીતે તે દેવગમા જતો અને ગરિવાગની શાળામા પણ જતો તેમના તન્દ્રથી મને બહુ મદદ અને ઉત્તેજન મળ્યા છે.

ટસ્કેશ સમયા મબધી મને પ્રથમ વાત કરનાર તેજ માણસ હતા તેમણે મને તેમા દાખન થવાનું કહ્યું મને વાગ્યું કે આ ઉપદેશ તો સારો છે ૧૮૮૪ના મપ્ટેમ્બર માસમા હું ત્યાં દાખન થયો.

ત્યારે હું ટસ્કેશમા આવ્યો ત્યારે જનમહેનનતો મને ધરો કટાગે ઉપજ્યો હતો શુક્રામ તરીકે આખો શુદ્ધીમર હું મખન મજુરી કરતો આવ્યો હતો તેથી મે નક્કી કર્યું હતું કે જો કાળા માણસો માટે ખેતી અને તેવી જ મમ મજુરી કામ ગિરાય ઉદગ-પોતથતો અન્ય માર્ગ હોય તો મારે તેજ મદદ કરવો. ખીમત

વિદ્યાર્થીઓની પેઠે મારે પણ કોઈ પણ ઉદ્યોગમાં મહેનત કરવાની ફરજ પડી. મેં ખેતરમાં કામ કરવાનું સ્વીકાર્યું અને શાળાના દરવાનેનો ઉપરી થયો.

જે કે કોઈ પણ ઉદ્યોગ શિખવાની કે હસ્તક્રમ કરવાની મારી ઈચ્છા નહોતી તો પણ જીવનને ઉપયોગી બનાવવાની તો ઈચ્છા હતી. ટરકેજમાં હું જનરે કચેરી ખોલીને ‘બ્લેક સ્ટોન’, ‘ફેન્ટ’, ‘ગ્રેટરી’ ઘગેરે પ્રયક્ષરોના પુનઃકે બેડો બેડો વાંચતો હોઉં અને બહાર ટગિયા પાડીઆથી ભાગ ધંધાની લોકોને ખબર ચની હોય એવાં સ્વપ્ને મને દરરોજ આવતાં હતાં.

થોડા સમય સુધી ટરકેજમાં સખ્ત મહેનત કર્યા પછી બીજી મત્તાની પરીક્ષામાં હું ઉત્તીર્ણ થયો તેથી મને ઘણો આનંદ થયો. રજના વખતમાં જે શાળામાં હું જે અને છ પઠના શબ્દોની જોડણી શિખતો હતો તે જ શાળાનો હું શિક્ષક થયો.

ટરકેજમાં ચાર વર્ષ ગાળીને ૧૮૮૮ માં મેં પ્રથમ પદવી પ્રાપ્ત કરી, પદવી પ્રાપ્ત કરતા પહેલાં એક સમયે વોશિંગ્ટનને મેં વકીલ થવાનો મારો વિચાર દર્શાવ્યો, તે સાંભળી તેમને જગ ચીઠ ચડી હોય એમ લાગ્યું. તેમણે આવી મોટી લાવના માટે સહાનુભૂતિ જણાવી પણ વધારે અભ્યાસની જરૂર છે એમ કહ્યું. તેથી મારો ધારેલો હેતુ પાર પાડવા વધારે મહેનત કરવાની મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી વોશિંગ્ટનને કહ્યું કે મને કોઈ સારા વકીલને ત્યાં મોકલો. છેવટે મને પોર્ટસ્મથના વીલીયમ એમ. રીડ ને ત્યાં રાખ્યો.

આ ઉદેશને લીધે એક વર્ષ સુધી આજ્ઞાયામામાં મેં શિક્ષકનો ધંધો કર્યો અને પછી પોર્ટસ્મથ ઉપડ્યો. રીડ જીવાન, હૃદયશાળી, ઉદ્યોગી અને મહેનતુ માણસ હતો. તેનો ધંધો સારો ચાલતો હતો અને તેણે મારા કર્તવ્યમૂઢતા અને મુઝવણના વખતમાં સાચા મિત્રની ગરજ સારી હતી. તેની મદદથી થોડા વખતમાં હું મારો જમણખર્ચનો અને પુસ્તકોનો ખર્ચ ઠાઠી શક્યો.

સંયુક્ત રાજ્યોના અરમારમાં દરરોજ ૧૧ ડોલરના પગારે હું કામ કરતો હતો. મે કદી આટલો બધો પગાર મેળવ્યો નહોતો. હું મારો ખર્ચ કાઢતો એટલું જ નહિ પણ બચત પણ કરી શકતો. મે એક કાયદાના પુસ્તકોનું નાનું સરખું પુસ્તકાલય બનાવ્યું. ત્યાં મેં ત્રણ વર્ષ કામ કર્યું. સ્પેન અને અમેરિકાની લઘાઈમાં જે 'રેસે' અને 'ટેક્સસ' નામનાં એ વહાણોએ અદ્ભૂત કામો કર્યાં હતાં તે વહાણોમાં કામ કરવાને હું બાંચસાળી થયો છું.

૧૮૯૨ માં વકીલાત કરે એટલું જ્ઞાન મને થયું હતું, વર્જનીયા છોડી હું આલાબામામાં આવ્યો. હવે જ ખરી કસોટીનો પ્રસંગ આવ્યો. મારી પરીક્ષા લેવડાવવાનું કામ બહુ અઘરું હતું. પાંચ મહિના પછી ટોમસન નામના વકીલે ત્યાંની ન્યાયાધીશને મારી પરીક્ષા લેવાની બક્ષામણુ કરી. બધા વકીલમંડળ સમક્ષ જર કચેરીમાં મારી પરીક્ષા લેવાઈ અને મને વકીલાતની સનંદ મળી.

મારા આનંદની સીમા રહી નહિ. મારું સ્વપ્ન સાચું થયું. મેં 'મોબાઈલિટી' નામના ૫૦ હજાર વસ્તીવાળા શહેરમાં વકીલાત કરવાનું પસંદ કર્યું. તા. ૮-૯-૧૮૯૨ ના રોજ મેં મારી કચેરી ઉઘાડી. ત્યારથી અત્યાર મુધી મેં વકીલાત કરી છે. જો કે મને વિધ્નો નડ્યાં હતાં તો પણ મારી કચેરી બંધ કરવાનો કે ભરખુપોપણુ માટે ખીન્ને ધધો બોળવાનો મને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો નથી. હું ઠીક કામ કરી રહ્યો છું.

મને વર્ણમેદને લીધે કોઈ જાતની અડચણ પડી નથી. ન્યાયાધીશોએ અને પંચોએ અન્ય વકીલોની પેઠે મારી સાથે દાવાઓ વિષે છુટ્ટી વાતચિત કરી છે. મારી પાસે કેટલાક ગોરા લોકના પણ દાવાઓ આવ્યા હતા.

મોટામાં મોટો પ્રશ્ન એ છે કે હું મારા દેશીજાતિઓમાં વિશ્વાસ પેદા કરી શક્યો નથી. હજી મને લાગે છે કે માણસો પોતાના દેશમાં

માન પામતા નથી દરેક સાધાણુ અડચતો હુ અનુભવુ છું. ધર્મ-પથ-મેદને લીધે કેટલાક અસીનો મારી પુામે આવતા નથી કેટલાક મને 'જ્યોતીક' પથનો ઈચ્છે છે, કેટલાક 'પ્રોટેસ્ટન્ટ' સમ્રદાયનો તો કેટલાક 'પુરીન' સમ્રાયનો ઈચ્છે છે તેમની માન્યતા પ્રમાણે મારે દરેક ગુપ્તમડગના સમાસ હોનુ જોઈએ અને ખગળપોરે કે પરાદીએ લગવાનો હોય તો પણ મારે દરેક મેળાવડામા હાજર રહેવુ જોઈએ

અત્યાર સુધી અમાગ ન્યાયવિગો, પચો અને વખનો ગોગ માણુમે જ હતા અને તેમનામાનો કાઈ એરા હોદા પગ નહોતો એવે ૪૦ વર્ષ પૂર્વે સ્વત્ર થેના સીદીઓમાં આરી વાનો સાદજી છે મારી ઈચ્છા તેમને મદદ કરી મ- મેળવવાની છે

એ વર્ષ વડીનાત કયાં પત્રી દરેજમા અભ્યાસ કરતી કુમારી સગા ઈ એન્ડન સાથે મે લગ્ન થાં છે દસ વર્ષ થતા અમે પરણ્યા છીએ અને અમને ૭ છોકરા થતા હતા પણ ૬ લગીર છુ કે તેમાંના માન ત્રણ જ હયાત છે

મને કેળવણી આપનાર દરેજ માતાનુ સહુ બતાવ્યા સિવાય મારે હુક દગાત હુ બધ કરી શકુ નહીં જે ઉદ્યોગ, કુકમગ અને ઈમાનદારીના પારો વોશિંગન અને તેના મદનીશ શિક્ષકો પાસેથી હુ શિખ્યો છુ તે હુ હી જૂનના નથી દરેજના સમધમા અત્યાર મનુષ્યમા શા શા કેન્કરો થાય છે તેનો જવારે હુ પિચાગ છુ ત્યારે માગ હુમા રામ રામ હાં વાપી ગહે છે અને નાડીઓ ધમ ધમ ચાનતા માડે છે

હુ મોગ સાદે કહુ છુ ' ધન્ય માતા, દરેજ ! '

પ્રકરણ ચૈ.થુ'

શાળાના એક કૌશાધિકારીની આત્મકથા (માર્ટિન એ. મીનડી)

અ. લાગ્યામાના 'લી' પ્રગણામાં મારો જન્મ થયો હતો. મારા માતાપ ગરીબ હોવાથી નાનપણથી મને જેનરમાં કામ કરવા મૂક્યો હતો. હું આર વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી મેં શાળાનું મ્હોં જોયું નહોતું. ત્યાર પછી દર વર્ષે ત્રણ ગાસ એમ છ માસ સુધી એટલે-જે વર્ષ હું શાળામાં ભણ્યો. આ વખતે એક અણધારી આફત મારા ઉપર આવી હતી. મારા ખજાનું દાઢકું ઉતરી ગયું અને ત્યારથી હું એક જ દાઢનો ઉપયોગ કરી શકું છું.

મારા ઘરમાં રહી જે એક ગૃહસ્થ શિક્ષકનો ધંધો કરતો હતો તેણે મને આજ્ઞાઆમા મદ્રાવિદ્યાલયમાં લઈ જઈ ભણાવવાનું માથે લીધું. મેં ત્યાંના મુખ્ય અધ્યાપકને જણાવ્યું કે મારાથી થાય એવું કામ હું કરીશ અને મને મદ્રાવિદ્યાલયમાં ભણવા દો. પણ તેમને એમ લાગ્યું કે મારાથી કર્યું કામ થઈ શકશે નહીં મેં એક વાર અનુભવ દાખલ અજમાયશ કરવા વિનંતિ કરી પણ વણી વિવેકમરી વાણીથી દાખલ કરવાની ના પાડી.

હું ઘેર ગયો. તરત જ ટરેજ સંસ્થા વિષે મેં જુવાઈ માસમાં સાંભળ્યું અને ત્યાં જવાનું નક્કી કર્યું. મારા ઘરથી ટરેજ ૪૦ માઈલ દૂર હતી. થેલું આણીને ત્યાં જવાનો મારો વિચાર હોવાથી હું પ્રથમ આર માઈલ સુધી આજનો ગયો. આગળમાં આવી આગગાડીની રાહ

નેતો ઉભો રહ્યો. આગમાંથી આવી એટલે તેમાં ખેસી ગયો અને ટરકેજમાં આવ્યો. થોડી વાતચિત કર્યા પછી મને તરન ઈંટની ભટ્ટીમાં કામ કરવા માટે દાખલ કર્યો. પણ ત્યાં સૂર્યને મારા ઉપર જરા દયા આવી નહીં. તેની સાથે ભટ્ટીનો તાપ પણ દુઃખ દેવા લાગ્યો. મને લાગ્યું કે મારી સધળી આશાઓ આ બંને તાપથી બળીને ભસ્મ થઈ જશે. મેં ઔદ્યોગિક ખાતાના અધિકારી પાસે ખીમ કામની માગણી કરી પણ તેમને તેની જરૂર જણાઈ નહીં.

આ દુઃખમાંથી છૂટવાનો એક જ રસ્તો હવે અવશ્ય રહ્યો હતો અને તે મેં લીધો. હું માંદો પણ તે ઝાઝા દિવસ ચાલે તેમ નહોતું. હવે હું ઘેર જવાના વિચાર ઉપર આવ્યો; કારણ કે ત્યાં મને ઈંટની ભટ્ટીનો તાપ કે તાપ નહે તેમ નહોતું. હું માત્ર આડેક દિવસ ટરકેજમાં રહ્યો. અર્ધ જણાવવાની રજા લઈ છું કે મને ઈંટના વાકામાં મૂક્યો એ બહુ સારું કામ કર્યું. કારણ કે પહેલાં સમ કામનો તાપ દૂર થયો એટલે મારામાં કામ કરવાનો ઉત્સાહ વધ્યો છે.

હું ઘેર ગયો ત્યાર પછી થોડા સમયમાં 'રેલા ડેલા' મહા વિદ્યાલયના એક અધ્યાપકે મને ત્યાં બોલાવ્યો. એ સંસ્થા બે ગોરી સ્ત્રીઓ ચલાવતી હતી અને તેમણે મારો સ્વખો ખર્ચ આપવાનું કબુલ રાખ્યું. આથી મને ઘણો સંતોષ થયો. હું જેનીફર ગયો. એક વર્ષ લાં ગાળ્યું પણ એક વાર ફરી ટરકેજમાં જવાની મારી ઉત્કંઠા વધી.

૨૯-૧૦-૮૪ના રોજ હું પાઠો ટરકેજ ગયો અને દાખલ થવાની મેં માગણી કરી. પણ દાખલ કરનાં પહેલાં મને જણાવ્યું કે તમારે દેવળમાં સર્વ વિદ્યાર્થીઓ અને સિક્કો સમગ્ર વગર રંગએ આ સંસ્થા છોડી તે ગુન્હાની મારી માગવી પડશે. આ તો ભારે અપમાન જેવું લાગ્યું કારણ કે એક માણસ સાથે વાત કરવાનું મને અધરું લાગતું હતું એટલે ભરસામાં બોલતાં મારી જીભ અટકી પડી. વોશિંગ્ટન

મારી મ્હેડી સ્થિતિ સમજ ગરા અને ગને પ્રત્નો પૂઠી ખેનવામા મદદ કરી

મને ખેનવામા મમ ન્ગરા મૂખ્યો અને મે મમસા ઉત્પાદ અને નિશ્ચયથી કામ કરવાનું શરૂ થું ખેતીરાડી ખાતાના અધિકારી સી ડમસ્કુ ખીન બહુ દરાણુ દતા અને માગથી થાર તેજ મમ મને સોપતા ખે ત્રણ અવારિયા પઠી મને મારો ચો ઉપરો ક્ષેત્રમા પ્રવેશ નહીં કરવા દેરા મારે દ્વાર આગમ મૂખ્યો આ મમ મને માફ લાગ્યું અને મે દ્વાર રાસેના એ જા નીચે મારી ચેગી નમારી આ ઠેકાણે હુ ખે વર્ષ ગયો

ત્યાર પછી ખીનની ચેગીમા મને ગમ્યો ત્યા પાઉંનરહેન મે 'ટાપિંગ ટ્રિ' યન અને સક્ષિત નિતિ નેતા લે હુ મક્ષિત નિતિ ગિખુ તો માફ જનન માગી ધાગણા પ્રમાણે ઉચ્ચ મારી રાહુ ગેમ મને લાગ્યું પેસાના અગાન મક્ષિત નિતિ પુખ્ત ખગી મગી શાન તેમ નહોતું તેથી મે ગે મિન પામેથી તે ઉગી લીન વગર રિમ્કે મે વાચરા માણ્યું અને થેફ્ટ ગિયો પણ ખરે મારી નિગ તીન થર્મ મારે 'ટાપિંગ ટ્રિ' લેટિ હલુ ય નીન નાગ મી મેફર્ડ પામે જવાની મે દિમ્મન મરી તે સાગામા સારાગ આનતા દતા અને મા તરફ સારા મિત્રબન ગખતા દતા અને ટન્કેશમા હુ ટખ્યો તેનું મુખ્ય માગણુ રશુ તે જ દતા મે નેમની રામે જાને કશુ કે મારે 'ટાપિંગ ટ્રિ' લેટિ ગે ને ગિયાય માફ જનન હુ સફળ મરી શુ તેમ નથી તેમણે હુ કે રામે તો લરી આ રીન ઉત્તર તરફતા તેમના પ્રવાસ ને તે એ યન નિ આ રા ગે સાન સાબગતા માગ આપ્નો પાગ લો નદિ હુ જાણે અદ્ધર આ નો હોઉ એમ મને લાગુ સક્ષિત લેમત તરીકે થોડા દિનસમા હુ પ્રસિદ્ધ થયો

આ નવો અભ્યાસ સારી રીતે ચાલે છે. બીજી કચેરીમાં હું પણ કામ કરતો હતો અને જે રીતસર 'સક્ષિત નિર્મિ' શાળામાં શિખતા હતા તેમની પામેથી મને મ - પણ તારી મળતી હતી.

૮૨૬૭ સમયામાં મારા બીજા વર્ષની ઉત્તરગાની ગળના આગળમાં એક જેમનાં બતાવ બન્યો. મેં શાળામાં કોઈ પણ કામ કરાતી માગણી કરી. પણ મને ઔદ્યોગિક ખાતાના અધિકારીએ જાણાવ્યું કે તમારે મારે અર્ધ કામ નથી. તેથી ગળમાં માન્ય થયું જવું જોઈએ. વેગ જતું તો ખરો પણ મારા અર્થનો મોજે મારા ગિર માના. શી રીતે સદન છે? એ વિચારમાં હું મુજાવા મને હતા. મેં એક દિને વાત કરી. તેમણે મને આશ્ચર્યના આધુ અનાયામે અમે બંને એકજ આગળાગીમાં પોતપોતાને વેગ જતા હતા. ગાડી ઉપડવાની અર્ધ કલાકની જ વાગ હતી. એનામાં મેં એક માણસને તનો ખગરો મળ્યું પામે ધમકારી હાં જતા જોયો. તેણે મને પૂછ્યું કે તમા નામ શું, ખ્યાતી આપ્યા અને ગો ધધો કરો ઠો? હાથવાર તો હું બોલ્યો નહિ પણ છેલ્લે મેં જવાબ આપ્યો. તે ગામાગ ગામની ઉત્તરગામાં ચાલતી શિક્ષણાનુભવ શાળાના મુખ્ય શિક્ષક હતા. તેમણે મને તરત જ તે શાળાના ઔદ્યોગિક ખાતાનું કામ મેળવ્યું અને મારે 'ટાઈપ ગાર્ડીંગ' અને સક્ષિત લેખન શિખવવાનું હતું. આવી રીતે નવું વર્ષ સુધી ગળગોમાં મેં તમા કામ મ્યું મારી સાથે રહી અન ગતાથી તે કામ કરતા હતા.

૮૨૬૭ ઉપર એને સૌથી પહેલો હું તમા જતો અમે અભ્યાસ શરૂ કર્યો. મારો પણ બીજા નિવાર્યાઓની માફક મેં જ ઉત્તર હતા. આ બધો સમય મને મારું સગળ નામનો નડોનો અમે કેટલી વેગ તો હું નાહિમત થઈ જતો હતો.

હું ૮૨૬૭માં ૭ વર્ષ રહ્યો અને જ્યારે તે વેગ હું યાદ કરે

હું ત્યારે મને આનંદ અને સતોષ થાય છે, ત્યાં મારે ઘણા મિત્રો હતા. તેમાં મુખ્ય બેડફર્ડ જેમની સદાયથી હું ત્યાં રહી શક્યો હતો. વળી શાળાના કાપાધિકારી વૉરન લૉગન, શાળાના ખેતીવાડી ખાતાના અધિકારી ગ્રીન વગેરે ઘણા હતા. એ સિવાય બીજા ઘણા માણસો મારા ઉપર સારો ભાવ ગખના હતા.

સને ૧૯૦૦ માં મારો અધ્યાસ મેં પૂરો કર્યો. બેડફર્ડ મારે માટે સંક્ષિપ્ત લિપિના શિક્ષક તરીકે ડેન્માર્કમાં સવડ કરી રાખી હતી. તે શાળાની મુખ્ય શિક્ષિકા કુમારી ઈલ્લિગ્રાબેથ ઈ. રાઈટ હતી થોડા વખત સુધી અહીં કામ કર્યા પછી વલિવટ કરનાર મંડળે મને ત્યાંના કાપાધિકારીની જગ્યા આપી. તે જગ્યા લેતી વખતે મેં કહ્યું કે મારાથી બનશે તેટલી મહેનત હું કરીશ. મેં પ્રથમ પક્ષી મેળવી તે વર્ષથી જ હું આ શાળામાં છું. અહિં મને કામ બહુ ગમે છે.

અમારી શાળા માટે બે શબ્દ કહુ તો વધારે નહિ ગણાય. એ શાળા ‘વોરહીઝ ઔઘોગિક શાળા’ એ નામથી ઓળખાય છે અને સીદી લોકોની ધીચ વસ્તીમાં તે આવેલી છે. તેની સ્થાપના કરનાર કુમારી રાઈટ બહુ ધર્મશ્રદ્ધાળુ સ્ત્રી છે. તેમને પ્રથમ ગોરા તથા કાળા વર્ણના લોકો તરફથી ઘણી અડચણો નાંખવામાં આવી હતી. પણ તે નહિ ગણુકારતાં તેમણે પોતાનું કામ ચલાવી રાખ્યું છે. આજે એ શાળાને સાત વર્ષ થયાં છે. કુમારી રાઈટ અદ્ભુત કામ કર્યું છે એમ કહેવામાં અતિશયોકિત નહિ ગણાય. શાળાની જમીનના મધ્યભાગમાં એક ભવ્ય મકાન છે અને તે તે સ્થળનું ગર્વસ્થાન છે. તેમાં કચેરીઓ, શાળાના વર્ગો અને એક દેવળ છે. તેમાં છસો માણસોને બેસવાની સવડ છે. બીજું ૪૦૦૦) ડોલરની કિંમતનું એક મકાન કન્યાઓ માટે પણ બાંધ્યું છે. આ બે મકાનોના નકશા ટસ્કેજ સંસ્થાના પદવીધરાએ તૈયાર કર્યા હતા. એક ૮૦૦) ડોલરની વખાર પણ બંધાવી તૈયાર કરાવી છે.

અમારી શાળામાં કુમારી રાઈટ સિવાય બીજા છ ટસ્કેશનના પદવીધર છે. (૧) જેનીવાડી ખાતાના અધિકારી (૨) મિત્રી (૩) ચિત્રકાર (૪) પ્રાથમિક કેળવણીના નિયામક (૫) સ્ત્રી વરતકરણ શિક્ષિકા (૬) અને કોષાધિકારી તરીકે હું.

વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૩૦૦ છે. 'વૉર હીઝ' ટસ્કેશન સંસ્થાની સોળમી મોટી પુત્રી છે. તેના કાર્યવાહકો સધળા ટસ્કેશનના જ પદવીધર છે. તે શાળાને ટસ્કેશન તરફથી મદદ મળે છે અને તેના વહિવટ કરનારાઓમાં કાળા અને સોરા બન્ને વર્ણના માણસો છે. આ સંસ્થાને અસંખ્ય રીતે મદદ કરનાર એક દક્ષિણનો ગોરા માણસ છે અને જ્યારે અમે 'નાર્દિમત' જેવા ચર્ધ જતા ત્યારે તેની મદદથી અમે સંસ્થા ચલાવતા.

કેરાલીનના મીઠી લોકોને અમે શાસન અને કાર્યથી મદદ કરીએ છીએ. જે બાળકો દરિદ્રતાને લીધે કેળવણી લઈ ન શકે તેમને કેળવણીનો માર્ગ ટસ્કેશનની પેઠે બતાવીએ છીએ. આવી સંસ્થા આ રાજ્યમાં એકે નથી. ક્ષેત્રમાં અગર બીજા ઉદ્યોગોની વખારોમાં દિવસે કામ કરી રાત્રે શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ લે છે આથી તેઓ મહેનતને માનની નજરે જુએ છે. અસાર સુધી આ શાળામાંથી એક પણ વિદ્યાર્થીને પદવી મળી નથી કાગણુ કે અહીં આવનારા બધા વિદ્યાર્થીઓ કેવળ નિરક્ષર હોય છે અને તેમને કશું લખતાં કે વાંચતાં આવડતું નથી. પણ તેઓ શિખવાને બહુ ઉત્સુક અને ખંતીલા છે.

૧૯૦૩-૦૪ ના ગત વર્ષમાં એકંદરે આવક ૮૩૧૦૪૩ ડોલરની હતી. આ ઉપરથી શાળાની ઉપયોગિતા અને કામનો મહેન્ટ ખ્યાલ આવશે અને કોષાધિકારી તરીકે મારા કામની પણ કિંમત આંદ્રી શકારો.

અમારી હાલની મિલકત લગભગ ૨૫૦૦૦) ડોલરની છે. તેમાં ૩૦૦ એકર જમીન, ત્રણ મોટાં મકાનો, એક મોટી વખાર, એક

પ્રાથમિક શાળા માટે મકાન, ૧૦ ખચ્ચર, ૬ ઘોડા, ૩૦ ગાય, ૩ ખટાગ અને ૩ ઘોડાગાડીઓ વગેરે છે. આ સંસ્થા તદ્દન નાણામુક્ત છે. જેને માટે અમારી પાસે પૈસા નથી તે વરતુ વગર અમે ચલાવી લેતાં શિખ્યા છીએ.

અમે નીચેના ઉદ્યોગો શિખવીએ છીએ:—(૧) દરેક જાતની કૃષિ, (૨) સુતારી કામ, (૩) રસોઈ, (૪) સીવણ, (૫) ગૃહકાર્ય, (૬) લુગડાં ધોવાં, (૭) સ્ત્રીઓનાં કપડાં બનાવવાં, (૮) હાપકામ, (૯) અને લુદારી કામ.

દસ્કેજીમાં લીધેલી કેળવણી અને બહુ ઉપયોગી માલમ પડી છે. પશ્ચી પ્રાંત કર્ગા પધ્ધતિ મેં મારાં માળાપને કહ્યું કે દર વર્ષે પાંચ હ રૂની ગાંસડી ગણોતમાં આપવા કરતાં પાંચ હ રૂની ગાંસડી વેચીને પોતાની જ જમીન કરવી, અને કહેતાં મને આનંદ થાય છે કે દર વર્ષે ચાર ગાંસડી પ્રમાણે ૩ રાખી તેમણે ૧૬૦ એકર જમીન પોતાની માલિકીની કરી છે. આમ કરવાથી તેઓ સુખી દિવસો જોઈ શક્યા છે. આ યોજના જે વર્ષ સુધી તેમના સમજવામાં આવી નહીં પણ હવે તો તે બરાબર સમજી ગયા છે.

કેંદલીન કહે છે કે જે માણસ ધંધાદારી છે તેની પાસે મિલકત છે અને જે માણસ પાસે કસબ છે તેને માન અને જગ્યા બન્ને મળે છે. તેથી મોટી જગ્યાની કે મોટા પગારની આશા રાખ્યા સિવાય અને જે પગાર મળે છે તેને જ મોટા માની હું મારું કામ દહતાથી કહે જાઉં છું. જે જે જગ્યાએ મેં કામ કર્યું છે તે તે જગ્યાએ મારા પહેલાં તેવું કામ બીજા કોઈએ કર્યું નથી એમ મેં બતાવી આપ્યું છે. હું મારા કામમાં દક્ષતા તાપરતા, વિવેક વગેરે ગુણો બતાવી મારી જગ્યા બીજાથી પૂરી નહીં રાકાય એમ બતાવી રહ્યો છું. 'કામ' જેવી તન મન ખિલવનારી

એકે શક્તિ નથી એ વાત ઉપર હું બહુ ભાર મૂકું છું. મારા મિત્રો મને આ બાબતમાં 'ધેલો' કહે છે. પણ ટસ્કેજીમાં હું ભણ્યો છું કે કાળા લોકોનું શ્રેય સખ, ઉત્સાહી બુદ્ધિશાળી અને સાફ દિલના કામથી થવાનું છે. ટસ્કેજી સંસ્થાએ મને જે કેળવણી આપી છે અને સીદી લોકો માટે તે જે અયાગ પરિશ્રમ વેડી રહી છે તે બદલ હું તેનો નિરંતર આભારી થયો છું.

જો હું મારા જીવનમાં કંઈ સાફ કરી શકું તો તે ત્યાંના સફાર અને અમલદારોને લીધે જ. ટસ્કેજીનો કંઈ પણ સાચો વિદ્યાર્થી તેને બૂલશે નહીં અને મારી ખાત્રી છે કે હું તો કદી નહીં જ બૂલું.

મકરણ પાંચમું

એક ખેડુતની આત્મકથા

(ક્રેંક રીડ)

ટસ્કેજ સરંથા છોડ્યા પછી હું અને મારો લાઈ ચું ચું કરવા સમર્થ થયા છીએ તે કહેતાં મને અતિ હર્ષ થાય છે.

મારે દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે અમે પદવી પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી પણ ત્યાંના પાઠો અમે વિસર્જ્યા નથી. તેના વડે જ અમે અત્યારે આટલી ફતેહ મેળવી છે. ફતેહ કહેતાં હું અભિમાન કરતો નથી પણ સત્ય જ કહું છું. અમે સ્વપ્નમાં ધારી નહોતી એવી સફળતા મેળવી છે અને અમારા આડોશીપાડોશીઓની ઉન્નતિ માટે પણ કાંઈક કરી શક્યા છીએ.

અમારૂં ઘર ડોકીન્સમાં ટસ્કેજથી ૧૨ માઈલ છેટે છે એટલે ટસ્કેજની અસરથી અમે દૂર નથી.

અમારાં માળાપત્રું જન્મસ્થાન તેથી થોડે દૂર છે, આ લેખ લખતી વખતે તે બન્ને હયાત છે અને બન્નેની ઉંમર ૬૫ વર્ષની છે, બન્ને ૨૫ વર્ષ સુધી ગુલામગીરીમાં હતા. બેમાંથી એકને લખતાં વાંચતાં આવડતું નથી. મેં અને મારા લાઈએ ત્રણ ત્રણ વર્ષ ટસ્કેજમાં ગાળ્યા છે. મારા લાઈએ બે વર્ષ સુધી ‘ટેલાડેલા’ મહાવિદ્યાલયમાં પણ અભ્યાસ કર્યો હતો.

મેં સુતારી કામની સારી તાલીમ લીધી હતી અને મારો લાઈ ખેતીનું કામ સાઈ શિખ્યો હતો. અમે બન્ને બે બહેનોને પરણ્યા

હતા. મારી પત્ની એક બાળક મૂકી સ્વર્ગવાસી થઈ છે. મારા ભાઈની વધુ જીવંત છે અને તેને ત્રણ સંતાન થયાં છે.

દશ વર્ષ પહેલાં અમારા પિતા અને અમે બધા ગણોતે જમીન રાખતા હતા. પણ દર રવિવારે સાંજના મુખ્ય શિક્ષક વોર્શિંગ્ટન અમને ઉપદેશ કરતા હતા કે ટસ્કેજના દરેક વિદ્યાર્થીએ પોતાની સ્થિતિ સુધારવા જમીન વેચાતી રાખવી જોઈએ. છતાં લાંબા કાળ સુધી અમે ગણોતે જમીન રાખતા હતા. ૧૧૦૦ એકર જમીન ૨૩ વર્ષ સુધી અમારા પિતાએ દશ દશ વર્ષના પટે સાથે રાખી હતી. તે ઉપરાંત ૪૮૦ એકર જમીન પણ અમે ગણોતે ૧૦ વર્ષના પટે રાખી હતી એ ૧૫૮૦ એકર જમીન અમે ૩૦ નાના ખેડુતોને સાંચે દેતા હતા અને એક ઘોડો ખેડી શકે તેટલી જમીન માટે અમે ૩ની ૧૫ ગાંસડી ગણોત લેતા હતા. અમે બે ભાઈઓ ૧૬ ઘોડા ખેડી શકે તેટલી જમીન જતે ખેડતા હતા. કેટલાક ખેડુતો અડધે ભાગે અમારી જમીન ખેડે છે.

અમે જમીન, ખી, ઝોગર, ખચ્ચર, ધાસચારો આપીએ અને જે પાકે તેનો અર્ધો ભાગ લઈએ. દક્ષિણમાં આ રિવાજ બહુ પ્રચલિત છે.

દશ વર્ષ પહેલાં અમે પહેલપહેલી ૩૮૦ એકર જમીન વેચાતી રાખી. ત્યારપછી ૨૮૫ એકર જમીનનો ટુકડો અમે ખરીદ કર્યો છે. પહેલી જમીનના નાણાં અમે બે વર્ષમાં આપી દીધાં છે. ખીજી જમીનનો પણ કિંમત આપી દીધી છે. ૬૦૫ એકર જમીન ઉપર કોઈપણ જાતનું ત્રણ નથી.

ટસ્કેજ છોડ્યા પછી અમે શું શું મેળવી શક્યા તે નીચેની હકીકત ઉપરથી જણાશે.

જમીનનું દેવું, ખાતર અને ૩૦ આસામીને નિલાવવાનો ખર્ચ મળી એકંદર ૧૯૦૪ માં જ અમે ૫૦૦૦૦ ડોલર આપ્યા.

અમારી પાસે ૧૬ ખચ્ચર અને ઘોડાઓ, ૧૪ ટોર ૩૦ ડુકર છે અને અમારે કોઈ જાતનું દેવું નથી.

મારા ભાઈના ઘરને ૧૨ આરડાઓ છે. મારું ઘર છ ઓડાનું છે, તેમાં એક મોટું હવા અળવાળાવાળું દિવાનખાનું છે અને એક રસોડું પણ છે. તે બાધતા ૧૫૦૦ ડોલરનો ખર્ચ થયો હતો.

અમે મેટા વસ્તુભંડાર ખોલ્યો છે. તેમાં ગામડામાં જે જે વસ્તુઓ જોઈએ તે રાખીએ છીએ. એ મકાનના મેડા ઉપર કાળા લોકોના એક મંડળની બેઠકો મળે છે.

સરકારી ટપાલ ખાતાની કચેરી અમારા આજ મકાનમાં બેસે છે અને અહિં ટપાલ માટે બધા લોકો આવે છે.

અમારી પાસે એક કપાસ પીસવાનું કારખાનું તથા લોટ દળવાનો સંચો છે. અમે ૫૦૦ ગાંસડી રૂ તૈયાર કરીએ છીએ. અમારી જમીનમાથી અને સાંધમાથી ૧૫૦ ગાંસડી આવે છે. તેમાં ૧૦૦ ગાંસડી અમારી અને ૫૦ અમારા ખેડૂતોની હોય છે.

૬ ઉપરાંત અમારે પુષ્કળ અનાજ, બટાકા અને વટાણા થાય છે. અમે હવે ૪૮૦ એકર જમીન સથિ રાખી છે તે ખરીદ કરવાની કોશિશ કરીએ છીએ.

અમારી જમીન સાથેની જ ચાર એકર જમીન ઉપર શાળાનું તથા દેવળનું મકાન છે. દેવળ વિશાળ છે. ઘાટ સારો છે, તેને છત જડેલી છે અને રંગ પણ દોધો છે. શાળાના મકાનમાં બે આરડાઓ છે, છત પણ પૂરી નથી. પરસાથી રક્ષણ કરવા માટે ભીંત સાથે પાટીયાં જડેલાં છે. દર વર્ષે પાંચ માસ નિયમિત રીતે રાજા આવે છે. અને કેટલાક વખત સુધી બે શિક્ષકો હોય છે, જે. સી કેલોવ દરજેનના પદવીવર-શાળાનો મુખ્ય શિક્ષક છે. અમે શાળાનું ફંડ વધારવા કેલોવે સાથે મહેનત કરીએ છીએ અને તેમ

ચાપ એટલે દર વર્ષે સાત માસ શાળા ચલાવવાનો અમારો વિચાર છે. અમે શાળાના મકાન અને જમીન મળે બને તેટલા પૈસા આપ્યા છે. અને મુખ્ય શિક્ષક વોશિંગ્ટનના કહેવા પ્રમાણે મદદ કરીએ છીએ કારણકે ગામડાંની સાર્વજનિક શાળાઓ ઉપર જ તે લોકોની કેળવણીનો આધાર છે.

અમારા પિતા અને અમે બે ભાઈઓની માલિકીની જમીન અને સાંધની જમીન મળી કુલ ૨૧૮૫ એકર છે. અમે અમારા ખેડુતોને બને તેટલી મદદ કરીએ છીએ અને દર વર્ષે અગર તેથી ઓછી વત્તી મુદત સુધી અમે તેમને ગણોતે જમીન આપીએ છીએ. અમારી જમીન ઉપર લોખંડી સામાનની એક દુકાન ઉધાડી છે અને અમારૂં તથા આજીવનના ગામોનું લુહારી કામ ત્યાં ચાલુ છે. 'રૉબર્ટ' સી. બેક્કર્ડ, જે વહિવટ કરનાર મંડળના મંત્રી છે, તે ટસ્કેશના નૂના પદ્મીધરા અને વિદ્યાર્થીઓની મુલાકાત લઈ તેમની સ્થિતિનું ટસ્કેશને નિવેદન કરે છે. તેમને ઉપરની હકીકતની ખરાબચાની ખબર છે. અમારા અને અમારા ઘર વિષે તેમણે આ પ્રમાણે લખ્યું છે. " રીડ ભાઈઓનાં ઘરો અતિ સુંદર રીતે શણગારેલાં છે. બધી વસ્તુઓ સુવ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલ છે. પક્ષંગે અતિ ઉત્તમ રીતે 'વેત' છે અને 'મે' અલ્પધારેલા વખતે મુલાકાત લીધી હતી તો પણ ઓરડીઓની અવસ્થા બધી સારી હતી. "

બીજી હકીકત પણ અહિં આપવી અનુચિત નહોતી ગણાય. ટસ્કેશ સંસ્થાની દષ્ટિ હેઠળ અમે રહેતા હોવાથી, ટસ્કેશમાં વાર્ષિક સીદી લોકોના સંમેલનોના લીધે અને ત્યાંના શિક્ષકોની આવજનને લીધે જમીન પોતાની માલિકીની કરવી એ વાત અમારા ધ્યાન બહાર જતી નહોતી. પણ અમારી આસપાસ અલગ મજૂર લોક રહેતા હોવાથી અમે ગણોતે જમીન લઈ ખેડુતોને સ્થાયે દેતા. આથી અમારે આપવાનું ગણોત પરલાયર્સ અમારા ખેડુતો પાસેથી મળી રહેતું

અને વેરા, વિમો વગેરેનો ખર્ચ પણ અમને પરભારે મળતો. અમે મજુરોને માસિક ૭૨-૧૦ ડોલર આપતા અગર ઉપર કલા પ્રમાણે અર્ધ ભાગે જમીન સાંથી દેતા.

પરંતુ છેવટે ટસ્કેજીના વારંવાર ઉપદેશથી જમીન અમારી પોતાની કરવાની અમારી ઈચ્છા વધી. ગણોતે જમીન આપનાર બધા માણસો સરખા હોતા નથી. અમે ૩૦૦ એકર જમીન રાખી. અમે પહેલાં ૧૧૦૦ એકર જમીન ૩ની ૩ ગાંસડીના ગણોતે રાખતા હતા તેની હવે ૧૬ ગાંસડીઓ થઈ છે.

અમે જે ભાઈઓ અમારા પિતા સાથે એકઠો ધધો કરીએ છીએ, અમારે કદી તકરાર પડી નથી. અમે અવિભક્ત કુંડુંબની સામાજિક મિલકત ગણી કામ કરીએ છીએ.

અમે અમારા પાડોશીઓને પણ જમીન તથા ઘર ખરીદવા અને આબરૂબેર જીવન ગાળવા ઉપદેશ કરીએ છીએ. નીચેની દકીકતથી કરકસર અને ઉદ્યોગના પરિણામો માલમ પડશે.

અમારી જમીન સાથે ટર્નરમુરની ૨૧૦ એકર જમીન છે. તે જ્યાં રહે છે તે જ તેનું જન્મસ્થાન છે. ૨૫ વર્ષ ઉપરાંત તે શુભામ હતો. તેની પાસે ૧૧ ખચ્ચર અને ઘોડાઓ છે અને ગઈ સાલે ૩ની ૬૫ ગાંસડીઓ પકાવી શક્યો હતો. તેની મિલકત ઋણમુક્ત છે. તેના ભાઈ મેસીઝ મુર પાસે ૬૫ એકર જમીન છે અને તેના ભત્રીજા રૂબન મુર પાસે ઋણમુક્ત ૨૧૨ એકર જમીન છે.

જે. સી. કેલોવેના સસરા પાસે ૧૧૩૭ એકર જમીન છે, અને તે અમારાથી જે માર્ફલ દૂર છે. આ જમીનની પૂરેપૂરી કિંમત તેણે આપી દીધી છે. તેનું જન્મસ્થાન પણ તે જ જગ્યાએ છે અને જ્યારે તે સ્વતંત્ર થયો ત્યારે તેની ઉંમર માત્ર ૧૨ વર્ષની હતી.

વીટલોએ લાટે કપાસ પીલવાનું કારખાનું રાખ્યું છે પણ આવતી સાલથી તે પોતાનું કરશે. તેની પાસે એક વસ્ત્રલંગાર છે,

૨૦ ખેડુતો ॥ અને લગભગ ૧૦૦ ગાસડી ૩ પકવશે તેણે જાતે ૩૦ ગાસડી પકવી છે. તેની પાસે ૨૦ ખચ્ચર, ૩ ઘોડા, ૩૦ ઢોર અને ૭૫ કુકર છે. તેને પાઈનુ દેવું નથી અને તે ૬૦ ડોલરનો વાર્ષિક કર ભરે છે. તેની પામે ચાગ ઔરડાનું ઘર છે રસોડું જુદું છે.

વીટલોને ૧૪ છોકરા છે તેમા ૧૦ પુત્રો અને ૪ પુત્રીઓ છે. બધા અમારી પાસેની શાળામા લણે છે. વીટલોને લખતા વાચતા આવડતું નથી પણ તે શાળા અને દેવળને મદદ કરે છે.

કેલોવે અમારી પડોશમા જ જન્મ્યો હતો. તેણે ટસ્કેજીમાથી પદવી પ્રાપ્ત કરી જન્મભૂમિ પાસે પોતાનું કામ ચારંજુ છે. તેણે વીટલોની દીકરી સાથે લગ્ન કર્યા છે. વીટલોએ તેમને ૪૦ એકર જમીન આપી છે અને તે ૧૦૦ એકર જમીન ખરીદવાની તૈયારી કરે છે. તેણે ૩ની ૧૭ ગાસડી પકવી છે અને તેને ૩૦૦ મજુ અનાજ થયું છે. તેની પાસે ૪ ખચ્ચર અને ઘોડાઓ, ૭ ઢોર વગેરે છે. તે શિક્ષક તરીકે બહુ વખણાય છે અને કૃષિકાર તરીકે પણ સફળ થયો છે.

મને લાગે છે કે અમે સુખી છીએ અમારા લોક વિશે ઉચ્ચો મત બંધાય છે અને આ પ્રમાણે અમારું જીવન ગાળવા અમને સમર્થ બનાવનાર ટસ્કેજીનો ઉપકાર અમે કદી જૂલીશું નહીં.

અભ્યાસ વગર પૈસે કરી શકે. તેણે જે કહ્યું તે મેં મારા હૃદયપટ ઉપર લખી રાખ્યું. એક પાઈ પણ ખરચ્યા સિવાય છોકરાઓ પદવી-પર થાય એ વાત મને બહુ સારી રીતે સંભરે છે.

એક દિવસે ગત્રે મેં મારા પિતાને મેં જે સંભાળ્યું હતું તે ક્ષી સંભળાવ્યું. પણ ત્રણ વર્ષ સુધી પાક સારો થયો નહીં અને પૈસા ડોઝરનું દેવું થયું. અમે તેટલી યોજના સારી હોય પણ પૈસા ખરચવાની વાત આવે તે તેમને ગિલકુલ મમતી નહીં. મેં તેમને કહ્યું કે આવતી સાલ બધી જમીન મને મળતે ખેડવા દે અને જે બધું દેવું હું વસુલ કરી આપું અને પૈસા શિલક રહે કે નહિ રહે તે પણ મને તમારે ટરફેજ મોકલવો. એ વાત તેમણે કબુલ કરી. પણ મોટા કુટુંબનો ભારે ખર્ચ નિભાવવાની અશક્તિને લીધે મારી મહેન્ટાઓ પ્રતિ તેમની અનિચ્છા દેખાતી હતી. ૧-૧-૧૮૬૩ થી ધરમાંના જે માણસો કામ કરી શકે તેવા હતા તે બધા સવારમાં વહેવા ઉડી ગત્રિ સુધી મારી સાથે ખેતરમાં કામ કરતા. જે ઘોડા ખેડી શકે તેટલું મોકું ખેતર અમે રાખ્યું હતું. તે વર્ષની ખેતીમાં અમને ૨૫ રૂની ગાંસડી, ૧૬૦૦ મણ અનાજ, ૬૦૦ મણ યુવાર, ૨૫૦ મણ શેરડીનો રમ, પાંચ ગાડાં ભરીને કહોળા, પુષ્કળ ઘાસચારો વગેરે મળ્યું. તે ઉપરાંત રાત્રે લોકોનું ૨૫ ગાંસડી ૩ ફેદયું. અમે જે ખચ્ચર અને ખસરો ભાડે લીધાં હતાં તે આપી દઈ સારાં મજબૂત જે ખચ્ચરો અને એક નવો ખટારો લેવાતાં લીધાં. અમે અમારું બધું દેવું પતાવી દીધું અને મારા પિતા જે મારી દેખરેખ નીચે કામ કરતા હતા તેમને બહુ સંતોષ થયો. અમારી પાસે સારી સિંચીક રહી નહીં તેથી શાળામાં માગ ખરચ માટે મારી ગજુરી સિવાય અન્ય સાધન રહ્યું નહોતું. પાકનો સંગ્રહ કરીને મેં ઘેર ટોપણાઓ બનાવવા માંડ્યા. તેમાંથી હું ૧૬ ડોઝર કમાયો. મારા પિતાને જે કામ અસંભવિત લાગતું હતું તે મેં એક વર્ષમાં કરી બતાવ્યું. તેમણે તેમનું વચન

હિદારતાથી પાણ્યું અને મને શાળામાં જવાનો જેટલો ઉત્સાહ હતો તેટલો જ ઉત્સાહ તેમને મને ત્યાં મોકલવામાં હતો.

ટરફેશ વિશે મેં ઘણું સાંભળ્યું હતું અને હું ત્યાં જવા માટે અધીરો બની ગયો હતો. ૧૯-૧-૧૮૯૪ નો દિવસ અમારા કુટુંબમાં આનંદાત્મકનો ગણાય છે. તે દિવસે મેં ઘર છોડ્યું. મારી પાસે ટોપકાની કમાણીના માત્ર ૧૬] ડોલર હતા. હું બીજો દિવસે ત્યાં પહોંચ્યો અને વોશિંગ્ટનની કચેરી આગળ જઈ ઉભો. સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓની પ્રથમ અરજી મોકલવી જોઈએ. મેં તો મારી જાતે જ ત્યાં દાખલ રહી દાખલ થવા માગણી કરી. શું કહેવાનું તે મને સ્પષ્ટ પડ્યું નહીં. મારી પાસે જ્ઞાતમણ નહોતી અને જે મને ના પાડે તો અજમાયસ દાખલ પરીક્ષા લેવાની વિનંતિ કરવાની મેં દિંમન રાખી. મારી વિનંતિ સ્વીકારવામાં આવી. હું ટરફેશ શિક્ષણાનુભવ અને ઔદ્યોગિક શાળાનો વિદ્યાર્થી થયો-એ ખરેખર અભિનંદન લેવા જેવો મારા જીવનનો પ્રમંગ છે.

મારી સુનારી કામ સિખવાની તીવ્ર ઈચ્છા હતી પણ જ્યારે મને ઔદ્યોગિક ખાનાના અધિકારી પાસે લઈ ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે સુનારી કામના વર્ગમાં જગ્યા નથી માટે તમારે વહેરવાના કામના વર્ગમાં દાખલ થવું પડશે. મને સુરસો તો ન આપ્યો કારણ કે ટરફેશમાં દાખલ થવું એ જ મદદભાગ્ય સમજવાનું હતું. પણ જ્યારે મેં સુનારી કામનું કારખાનું, તેનાં બધાં મકાનો અને ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓનું કામ જોયું ત્યારે મને નિરાશા પ્રાપ્ત થઈ. પણ પહેલી ખાલી પડતી જગ્યા મને આપવાના વચનથી મારું દુઃખ કાંઈકે કમી થયું. ૧૮ માસ મુધો જગ્યા ખાલી થઈ નહીં. તેથી આપેલા કામથી સતોષ માની વહેરવાનું કામ મેં ઉત્સાહથી કરવા માંડ્યું. તે વિભાગમાં જે જે સિખવાનું હતું તે સર્વ શિખ્યો અને દરેક વંત્રને ચકાવનાં પણ મને આવડ્યું. તે વખતે જે

કાટમાળ શાળા માટે જોઈતો હતો તે બધો સુતારી કામની દુકાનમાંથી તૈયાર થતો હતો અને તેથી હુશિયાર વિદ્યાર્થીઓની તેમાં જરૂર પડી. મારા કામથી મારા શિક્ષકને એટલો બધો સંતોષ થયો હતો કે મારી પ્રિન્સિપલ વિરૂદ્ધ મને તેમના જ વર્ગમાં રાખવાની ઔદ્યોગિક ખાતાના અધિકારીને તેમજે બક્ષામણ કરી.

પણ ૧૮ માસ સુધી હું તે અધિકારીને વારંવાર સુતારીકામના વર્ગમાં મને દાખલ કરવાની વિનંતિ કર્યા છતાં હતો એટલે જગ્યા ખાલી પડી તેથી મને દાખલ કર્યા સિવાય ચાલ્યું નહીં.

પાંચ વર્ષ સુધી ઉમેદવાર તરીકે દરેક જાતનું કામ મેં કર્યું. સુતારી કામ સાથે ચિત્રાલેખન પણ શિખ્યો, જ્યારે મેં ૧૯૦૦માં પદવી પ્રાપ્ત કરી ત્યારે મને વિદ્યાલય ખાતા તરફથી જ પ્રમાણપત્ર મળ્યું એટલું જ નહિ પણ સુતારી કામ બદલ પણ મળ્યું. દરેક ક્ષણનો સદુપયોગ કરી મેં બાંધણીના નકશાનો પણ થોડો અભ્યાસ કર્યો હતો.

'જેજી' જે. બી. રામસી મારી વર્તણૂકથી એટલા બધા ખુશ થયા હતા કે તેમજે મને મુદ્દશાળાના વિદ્યાર્થીઓની દુકાનીનો અમલદાર નિમ્ણો હતો. એનાથી મને આનંદ અને ઉત્તેજન મળ્યા હતાં.

પદવી પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાંના ત્રણ માસ ઉપર ટરકેજી સંસ્થાએ જ સુતારી કામના મજનીન શિક્ષક તરીકે મને રાખવાનું જણાવ્યું હતું અને તેથી મને બહુ આશ્ચર્ય થયું હતું. મોન્ટગોમેરીમાં કામ કરવા હું બંધાઈ ગયો હતો એટલે મારે તે કામની ના પાડવી પડી. મેં ચાર માસ મોન્ટગોમેરીમાં કામ કર્યું. પછી પાછી ટરકેજીમાં પહેલી જગ્યા માટે મારો માગણી થઈ. હું ટરકેજીમાં ગયો પણ ત્યાં વધારે રહ્યો નહીં ફાઈવેલીની માધ્યમિક ઔદ્યોગિક શાળા માટે જ્યારે એક સુતારી કામના પદવીધરની ટરકેજીમાં માગણી આવી ત્યારે ત્યાંના કારોબારી મંડળે મારું નામ મોકલ્યું અને મેં તે જગ્યા સ્વીકારી.

૯-૧૧-૧૯૦ ના રોજ “ ૩૦X૬ ” કુટ માપવાળી દુકાનમાં મેં કાર્યારંભ કર્યો મારી પાસે ઓળંગે કે પાટલીઓ નહોતી માત્ર બીન અનુભવી વિદ્યાર્થીઓને મારે તે કામ શિખવવાનું હતું. મારી પાસે મારી પોતાની એક ઓળંગની પેટી હતી તેના વડે મેં કામ શિખવવા માંડ્યું. તેથી કામ કરવા માટે જોઈતી પાટલીઓ પ્રથમ બનાવવા માંડી અને સુનારીકામમાં પહેલો પાક પાટલીઓ બનાવવાનો મેં શિખવ્યો. ઘણી વખત મુલાકાતે આવેલા માણસો પૂછતા કે આ પાટલીઓ કાઈ કારખાનામાં બનાવી છે કે શું ? તે એટલી બધી સુંદર થઈ હતી ! પછી ચિત્રકામ માટે અમે એક ઓરડો બાંધવા માંડી; કારણ કે ટસ્કેજીમાં મને જે પદ્ધતિએ શિક્ષણ મળ્યું હતું તેજ પદ્ધતિએ મારે અહિં શિખવતું જોઈએ. તેથી ચિત્રકામનો પણ આરંભ સુનારી કામ સાથે કર્યો. અમે મેંને ને પાટલીઓ બનાવ્યાં અને ચિત્રકામની ઓગડી બાંધી. જે મોટા મકાનમાં ૧૨ ઓરડામાં છત જડવાની બાકી હતી તે અમે જડી કાઢી અને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે શાળાના કાર્યવાદકો અમારા કામથી સંતોષ પામતા હતા. મારે એક સયનગૃહ બનાવવાનું હતું. મારે તે મકાનના નકશા તથા તે વિશે ખાસ દફતરીકે આપવાની હતી. મને ટસ્કેજીમાં મળેલી કેળવણી આ કામ માટે પૂતી હતી એટલે ત્યાંની ગિથતિ અનુસાર નકશા મેં બનાવી આપ્યા.

મારા નકશા મંજૂર થયા અને હિન્દાળામાં મકાનની સરખાન કરવાનું નક્કી થયું. પણ કારોગારી મંડળના એક જે માણસોએ હતું કે આ બીનઅનુભવી તરુણ માણસ છે અને આવું મોટું મકાન બાંધવા માટે કોઈ અનુભવી સિલ્પકારની જરૂર છે. થોડા સમય પછી મને કામ ચલાવવાની પરવાનગી મળી

મેં મારા બીનઅનુભવી વિદ્યાર્થીઓની સાથે કામ કર્યું. કામનાં બારી બારણાનાં ચોકડાં મેં જતે કર્યાં. સફાઈ લાવવાના કામમાં

મને થોડી બહારની મદદ હતી. પણ એ મકાનો અમારે બંધાને અભિમાન ધરવા જેવું બન્યું છે. તેનું માપ "૩૬x૭૮" ફુટ છે. તેનો એકંદર ખર્ચ ૩૨૯૦ થયો છે તેને રા. માળ છે, ૨૨ સુવાની ઓરડીઓ છે અને એક મોટી ભોજનશાળા છે. દરે અદિના લોકોની ખાત્રી થઈ છે. કે. જે મકાન હું બાંધવાની હામ બીકે તે બાંધી શકું છું, અને ટરકેશ સંસ્થાએ મારી કરેલી પસંદગી સફળ અને યોગ્ય છે.

દુર્ભાગ્યે આ સંવનગૃહનો મોટો ભાગ માલ સામાન સાથે આગથી બળી ગયો. આથી શાળાના વર્ગ બેસાડવા માટે અમારી પાસે સાધન રહ્યું નહીં અને અમારી દુકાનમાં બેસવા માંડ્યું અને જ્યારે શાળાએ નાણાં ભેગાં કર્યાં ત્યાં સુધી અને ત્યાંજ બેસતા આ મકાન પણ વિદ્યાર્થીઓની મજૂરીથી બાંધ્યું છે. તેમાં ત્રણ મોટા ઓરડાઓ છે. દરેકનું માપ "૪૫x૩૦" ફુટ છે આરોગ્યના નિયમ પ્રમાણે મકાન બંધાયું છે, જ્યારે કેળવણી મંડળના મંત્રીએ આ શાળાની મુલાકાત લીધી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે આ રાજ્યમાં આવા મકાનો બહુ ઓછાં છે, દરેક ઓરડામાં બધી સમગ્ર રાખી છે. આ મકાનનો ખર્ચ ૧૬૯૦) ડોલર થયો હતો.

આ મકાન બાંધતી વખતે બળી ગયેલા મકાનને બદલે એક છાંયદ મકાનના નકશા હું તૈયાર કરતો હતો અને જ્યારે શાળાનું મકાન પૂરું થયું એટલે નવા મકાન માટે નાણાં ભેગાં થઈ ગયાં. ૧૯૦૩ના એપ્રિલ માસમાં આ મકાન પણ બંધાઈ ગયું અને નાણાંના અભાવે થોડો ભાગ બાકી રહ્યો હતો તે ૧૯૦૪ના જુન માસમાં પાછો શરૂ કર્યો.

મુતારી કામ તથા મજૂરી મારા વિદ્યાર્થીઓ કરતા. મકાનનો ખર્ચ ૮૦૦૦) ડોલર થયો હતો અને તેનું માપ "૮૬ ફુટ ૮ ઇંચ x ૫૨ ફુટ ૮ ઇંચ" છે. તેને રા. માળ છે, દેવળ પહેલે માળ છે.

ખીજા માળે છ વર્ગના ઝોરડાઓ છે અને ત્રીજા અડધા માળે છોકરાઓ માટે સુવાની ૧૩ ઝોરડીઓ છે. બોયરામા સગસામાન રહે છે, તેથી સગવડ સારી રહે છે

જેટલા માણસો અમારી શાળાની મુલાકાતે આવેલા તે બધાએ આ મકાનના ઘાટ, કૃતિ, મજબુતાઈ અને ભવિષ્યમા વધારો થતાડો કરવાની જોગવાઈ જોઈને ધણા વખાણુ કર્યા છે. મારે કહેવાની જરૂર નથી કે એથી મને આનંદ થયો છે ૧૯૦૪ ના ડિસેમ્બરની ચોથી તારીખે મેં કુમારી ઈ હોબ્સ સાથે લગ્ન કર્યા છે

ટસ્કેશ જ મારે સર્વસ્વ છે અને જે માણસે ન્યોર્થઆ શહેરમા ૧૮૯૨ માં હું કપાસ તોલાવતો હતો તે વખતે ટસ્કેશનાં વખાણુ કર્યાં હતાં, તે માણસને હજી હું કૃતજ્ઞતાથી યાદ કરે છું.

પ્રકરણ સાતમું

આફ્રિકામાં કપાસનું વાવેતર

(જોન ડબલ્યુ. રૉબીન્સન.)

આત્મચરિત લખવાની રીત પ્રમાણે હું આ લેખનો આરંભ કરું છું. મારો જન્મ સને ૧૮૭૩ માં બેનેટ સ્વીડમાં થયો હતો. મારા માતાપને તેમનું નામ લખનાં પણ આવડતું નહોતું. પણ મારા પિતા રહેજ વાંચી શકતા અને હું તેમની પાસેથી ઘણો શિખ્યો.

મારા પિતામહ ગુલામ હતા પણ બુદ્ધિશાળી હતા. તેમને સુનારી કામ સારું આવડતું હતું અને તેમના શોકના લાકડા વહેંચવાના તથા લોટ ફળવાના સંચાનો કારભાર તેમની પામે હતો. આ બંને સંચાનો દિસાબ પણ તે જ રાખતા હતા તેમનો શોક રાખ્યની ધારાસભાનો સમાસદ હતો, અને તેમના પ્રભે ઘણો માયાળુ હતો તેમને તે નફામાંથી થોડોક ભાગ આપતો અને તેમને ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત કરવાનું તેણે વચન આપ્યું હતું. પણ તે વચન લાંબા કાળ સુધી તેણે પાળ્યું નહીં ત્યારે મારા પિતામહ ત્યાંથી નાશી ગયા. તે આર્ચરટન સુધી પહોંચ્યા. તે ટિકિટ લઈ કેનેડા જવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં તે પકડાયા અને તેમને શોકને ઘેર લાવ્યા. દક્ષિણ કેરોલીના રાખ્યની મોટી સભામાં શોક ગયા હતા એટલે નાશી જનારને સજા કરવાનું કામ દેખરેખ રાખનાર અધિકારીને માથે પડ્યું. મારા પિતામહ સ્વતંત્રતા મેળવવાની ઈચ્છાને લીધે આ રાક્ષસી શિક્ષા મળ્યા પછી કદી સાળ થયા નહીં.

મારા પિતા જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતા. તે ખેતીનો અને મોચીનો ધંધો કરતા હતા. ૨૭ વર્ષની વયે તે મારી માતા સાથે પરણ્યા હતા.

મારી માતાનો ઈતિહાસ ધણી વાંચકોને કંટાળા ખરેલો લાગશે પણ તેના ખેતકારક બનાવો સાંભળતા મને કદી કંટાળો આવ્યો નથી. મારી માતાએ તેની માનામઠી પામેથી આફ્રિકામાં પકડાયાની, ત્યાંથી અમેરિકા લાવ્યાની, ગ્નામાં મુજદેલા અત્યાચારી વાનો સાંભળી હતી અને તેણે કરેલી વાતો મને સદા યાદ રહેશે.

મારાં માબાપ લગ્ન પછી મારા જન્મસ્થાનમાં ખેતી કરવા આવ્યા. મને અમારા બે ઓરડીના લાકડાના ધરની બંધુ યાદ આવે છે. તેમાં અમે દશ બાઈ બહેનો અને અમારાં માબાપ રહેતા હતાં. જ્યાં અમે પૂરા બેસી શકીએ તેટલી પણ નહોતી.

મારા પિતાએ માસિક ડોલર ૧૦) ના પગાર તથા ડરાવેલા ભાથાથી—અકવાડીએ ૩૫ શેર માંસ અને પાંચ શેર ભોટથી—નોકરી કરવા માંડી. આવી નજીવી રકમમાંથી મારા પિતા દર વર્ષે ૫૦-૭૫ ડોલર બચાવતા. તેમની અર્થશાસ્ત્રમાં કેટલી નિપુણતા હોતી જોઈએ! દરવર્ષે સંયુક્ત રાજ્યોની ચલણી નોટોનો હું સ્પર્શ કરતો દનો. દર નાતાલમાં તે નોટો ઘેર લાવતા અને કુટુંબના બધા માણસોને સ્પર્શ કરવા—મેટવા—દેતા.

ત્યારે હું નવ વર્ષનો થયો ત્યારે અમારા લોકની સાર્વજનિક શાળામાં હું દાખલ થયો. વર્ષમાં ચિયાળાના ૪ માસ શાળા ચાલતી. ત્યાંના મારા અભ્યાસથી મારાં માબાપ એટલા બધા ખુશ થઈ ગયાં હતાં કે ઉન્દાળાની એક માસની શાળામાં મને તેમણે દાખલ કર્યો.

મારા ચૌદમા વર્ષે અમારા કુટુંબ ઉપર એક મોટી આફત આવી. મારી માતા સ્વર્ગવાસી થઈ. જે માસે માતા ખોઈ નથી, તે માસુસે, માતૃમરણજીત-ય. દુઃખનો, અનુભવ શી રીતે આવે, ? મારા પિતા શ્રી પરણ્યા નહીં.

એક શાળા છેક અમારી નજીકમાં ઉધાડવામાં આવી અને ત્યાં હું દાખલ થયો. પણ ત્યાંના શિક્ષકો નાલાયક હોવાથી હું મારો અભ્યાસ કરી રાખ્યો નહીં.

કોઈ સારા વિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરી પદવીધર થવાની મારી તીવ્ર ઈચ્છા હતી, પણ અદાર વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી એ ઈચ્છા પરિપૂર્ણ થશે એમ દેખાયું નહીં. હું ગઝરાયો. અઠાનમાં જ મોટા થવું એટલે શું તેનો મને અનુભવ થયો. મારા કરતાં બીજાં સાત નાનાં છોકરાંએને મારા પિતાને ઉછેરવાના હતાં. તે ઉપર મેં ગંભીરતાથી વિચાર કર્યો. મેં મારા પિતા આગળ એ વાત પ્રકટ કરી અને મારી ભેળે મારો માર્ગ શોધી દેવાની પરવાનગી આપી.

મેં એક ખેતર ગણોતે રાખ્યું અને ફળવણી ખર્ચના પૈસા તેમાંથી પેદા કરવાનો વિચાર રાખ્યો. પણ મૂળથી જ મેં ભૂલ કરી. પાકને મેં ગીરો મૂક્યો હતો. મારા ૭૫) ડોલરમાં છેવટે ૧૦ ડોલર રહ્યા પણ હું છેક નાહિમ્મત થયો નહીં, અને શાળામાં જવાનો મારો નિશ્ચય મક્કમ રાખ્યો.

૧૦) ડોલર વડે પુસ્તકો ખરીદ કરી તથા શી આપી ગામડી શાળામાં દાખલ થયો. મારી પાસે પૂરાં કપડાં નહોતાં, અને ઘણા વખત સુધી ખાનાનું પણ નહોતું. મારા પિતા પાસેથી મારે એક પાઈ પણ માગવી ભ્રેષ્ઠિએ નહીં એમ મને લાગ્યું; કારણ કે તેમને સાત નાનાં બાળકો મંભાળવાનાં હતાં. મારે બે કામ કરવાં હતાં. મને એક જૂનું ખેતર તથા માર્કેટ દૂર ગામડામાં મળ્યું. આ મને ઠીક ફાવ્યું. કેમકે પ્રામ્યજીવન મને પસંદ હતું. હું રહેતો હતો તે ઘર પકું લાગ્યું થઈ રહ્યું હતું અને શિવાજીની ટાઢ જાડુ સખ્ત હતી. કપડાં પૂરાં નહોતાં અને ખોરાકમાં શેકેલા જટાકા કે વટાણા થોડા મીઠા સાથે મળતા. તો પણ શાળાનો એક દિવસ પણ મેં ગુમાવ્યો નહીં અને વર્ષ આખરે મારા વર્ગમાં મારું નામ પહેલું આવ્યું.

એ સમયે હું જે કામ મળતું તે કરતો. પ્રાણુયાત્રા માટે હું સળીઆ લાંગવાનું, લાકડાં ફાડવાનું કે વાડીઓને લક્કડકોટ બનાવવાનું કામ કરતો. જે કે મેં જૂખમરાથી મારું શરીર સુકવી નાંખ્યું હતું તો પણ વર્ષ આખરે મારે ૧૨ ડોલરનું ફેવું ચમું હતું. હું કાંઈ તેથી નિરાશ નહીં થયો.

રજા પડી એટલે મેં કામ શોધવા માંડ્યું. હું કામ ખતથી કરતો હતો પણ કાયમનું એકે કામ મને મળતું નહીં. દરરોજ ના ડોલરથી હું વધારે મેળવી શકતો નહીં. કાંઈ કાંઈ વાર તેથી પણ ઓછું મળતું. ત્યાર પછી મને લાગ્યું કે કાંઈ સારા મહાવિદ્યાલયમાં કેળવણી મેળવવી સારી. આનો અર્થ એ કે મને મોટું કામ મળતું જોઈએ.

ફોલોરીડાના નારંગીના ખામ તરફ મારી દૃષ્ટિ આકર્ષાઈ. હું તરતજ મારા રનેહીમંડળને ત્યજીને ‘ડેલાંડ’ ગયો અને જોઈતું કામ મેળવ્યું. ટાઠ પુષ્કળ, એટલે નારંગીનો ઉદ્યોગ સફળ નીવડ્યો નહીં અને જ્યારે મારે ખાસ કામની જરૂર, ત્યારે હું ધંધા વગરનો થઈ બેઠો. પણ હું નકામો બેસી રહ્યો નહીં. મેં લાકડાં ફાડવાનું કામ શરૂ કર્યું. ૭ માસમાં મેં ૬૦) ડોલર બચાવ્યા.

‘ડેલાંડ’માં મને ખબર મળી કે ટસ્કેજ સંસ્થામાં આગળ વધવાના અનેક યોગ છે. મેં હાખલ થવાની અરજ કરી. સવારે તો મને ટસ્કેજના નામની સાળા હશે એવું જ્ઞાન પણ નહોતું, અને રાત્રે તો મારી અરજ દક્ષિણ તરફની આગગાડી વોર્શિંગ્ટન તરફ લઈ જતી હતી. અરજનો જવાબ આવતાં સુધીના દિવસોમાં મને અતિ ચિંતા ચતી. જવાબ આવ્યો ત્યારે મારા આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. મારા બચાવેલા ડોલરમાંથી થોડા મારા પિતા તરફ મોકલી આપ્યા. બાકીનાં વડે કપડાં સીવડાવ્યાં અને ટસ્કેજ તરફ મેં પ્રયાણ કર્યું. ટસ્કેજનાં મોટાં મકાનો અને વિશાળ જમીન જોઈ હું આભો બની ગયો. મારી

તુચ્છતા અને લઘુતા સ્પષ્ટ માલમ પડી. મેં મારી અરજીના જવાબ સાથે આવેલા હુકમમાં મકાન તથા જમીન સંબંધી દફતર વાંચી હતી પણ પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં ત્યારે દિગ્બૂદ થઈ ગયો. દાખલ શી આપી પુસ્તકો લીધા પછી મારી પામે માત્ર ૧૫૫ ડોલર રહ્યા. મારું નવું જીવન અર્ધિથી ચરૂ થયું.

૧૫) ડોલર વડે દિવસની શાળાનો મારો ખર્ચ ચાલે નહીં મારે હું રાત્રિશાળામાં દાખલ થયો. મારે દિવમે કાર્ક પણ ઉદ્યોગમાં કામ કરી રાત્રે અભ્યાસ કરવાનો હતો. હું દિવમે ઉદ્યોગ શિખી મારા કપડાંલતાં, ખોરાકીખર્ચ વગેરે કાઢતો અને રાત્રે અભ્યાસ કરતો એટલું જ નહીં પણ દિવસની શાળામાં દાખલ થવા મારે મારા નામે પૈસા જમા કરાવતો હતો.

મારું અડધું વર્ષ માર્શલ નામના મુખ્ય આદર્શ દોત્રમાં ગયું. ત્યારે હું ટસ્કેશમાં આવ્યો ત્યારે મારે પાછું ખેતરમાં જ કામ કરવાનું આવશે એવો મને ખ્યાલ પણ નહોતો. ખેતીનું કામ મને મહાવૈતરા જેવું લાગતું. પણ ટસ્કેશમાં થોડો વખત રહ્યા પછી મેં જાણ્યું કે ખેતી તો સૌથી એટ છે. હું અત્યાર સુધી જુદી જુદી જાતની ખેતી સમજતો નહોતો. મને ખબર નહોતી કે જમીનનું પૃથક્કરણ થઈ શકે છે, વારાફરતી પાક ઉતારીએ તો જમીનની ફળદ્રુપતા વધે છે, એક જ પાકથી જમીનનો કસ ઉતરી જાય છે વગેરે પણ બાપણો અને પ્રયોગો દ્વારા ખેતીવાડી સંબંધી મારૂં દરિયા-દુ વિશાળ થયું અને તેનું રહસ્ય મારા જાણવામાં આવ્યું.

ગૌરસ શાળામાં પણ મેં અદ્ભૂત વાત જોઈ. તાલુકું દૂધ ધંત્રમાં રેડીએ, ધંત્ર ચલાવીએ એટલે એક બાળુના કાણામાંથી મીઠી સુંદર મસાઈ બહાર નીકળે અને બીજી બાળુએથી શીલુવાળું દૂધ પડે. ત્યાં હું પતીર અને માખણ બનાવતાં શિખ્યો.

મારું શાળાનું જીવન આર્થિક આપત્તિને લીધે બહુ વિઘ્નવાળું હતું. 'ટ્રિનિટી' ઈનામ માટે હું એક ઉમેદવાર હતો. મારા મોઝામા પગ રહેતા નહોતા અને મારા જોડાને તે દિવસે બપોર પછી દોરાને મેં ચવતી કાળો કરી તેના વડે સાંધ્યા હતા તેથી હું બહુ ઉદાસ થઈ ગયો હતો.

તો પણ હું ઈનામ મેળવી શક્યો અને ૨૫) ડેલર મને મળ્યા. બીજેજ દિવસે જોડા અને મોર્ગ હું લઈ આવ્યો. તે જ વર્ષે બે દિવસ પછી મને પ્રમાણપત્ર મળ્યું અને ઈનામ તથા પ્રમાણપત્ર બન્ને સાથે મળ્યાં તેથી મને બહુ આનંદ થયો.

પછી મેળવ્યા પછી ૨૫ વર્ષ સુધી 'મેમી'ની શાળામાં મેં શિક્ષકનું કામ કર્યું. જે કુટુંબમાં હું જન્મતો હતો તે કુટુંબના ખેતરમાં જ્યારે શાળા બંધ રહેતી ત્યારે કામ કરતો. આ કામ માટે મને કાંઈ મળતું નહોતું પણ ટસ્કેજમાં હું શીખ્યો હતો કે આળસુ થઈ જેસી રહેવા કરતાં મહેત કામ કરવું સારું છે. આ ખરેખર બોશિંગ્ટનનું અજબ શાસન છે.

ત્યાર પછી શિવાળામાં ઓઝાર્ક શહેરની શાળામાં મુખ્ય મદદનીશ તરીકે રહ્યો. બીજા અધ્યયન કાળમાં મને મુખ્ય શિક્ષકની જગ્યા આપવા માંડી પણ મારે ખેતીવાડી મંજૂરી ટસ્કેજમાં પદવીધર પછીનો અભ્યાસ કરવો હતો. તેથી હું ૭ માસ ત્યાં રહ્યો. હું પછી પશ્ચિમમાં રોકફર્ડ ગયો ત્યાં મેં શિખેલા આગમ અને પ્રયોગોનો અનુભવ લેવા માંડ્યો.

પાક ઉતારવાની મોસમ હતી એટલે મને કામ તરત મળ્યું. મેં તન દઈને મહેનત કરવા માંડી. અને કણસલામાંથી દાણા છૂટા પાડવાના યંત્રમાં, દાણાનાં છોડાં દૂર કરવાના અને બીજા ખેતીના કામમાં હું ફતેહમંદ થયો, એક વિધવા સ્ત્રીના ખેતરમાં ચાર માસ મેં મહેનત

કરી. પાક લઈ લીધા પછી તેણે મને ખેતર સોંપ્યું અને કહ્યું કે હું નમને ઝોળરો, વખારો, ઘોડા, ગાય, બેમો વગેરે નહું આપું છું. તમે મને નફોનો અમુક દિરસો આપજો. પણ મેં કહ્યું કે હું તો માન મેળવનાર વિદ્યાર્થી જ છું.

બીજા વર્ષે વસંત ઋતુમાં આવલેડના એક વતની પાસેથી મેં કામ મંગળ્યું. તે ખેડૂન હતો અને માખણના અને મઝાઈના એક કારખાનાનો મંત્રી અને ખજાનચી હતો. તે કામ મને પસંદ પડ્યું; કારણ કે ગૌરસસાળાના કામમાં મને ઘણો રસ પડતો હતો.

આ રથજો સનન એક વર્ષ સુધી મેં કામ કર્યું. મારા શેઠે મને કહ્યું કે સીદી લોકો હાડકાના ખોટા, બિનઉકેલ અને અવિશ્વસનીય હોય છે એમ મેં સાંજળ્યું છે. પણ ઘણા સીદી લોકોનો મને પરિચય થયો નથી એટલે મેં કાંઈ જાનનો હજી અભિપ્રાય બાંધ્યો નથી. તમારા જેવા સીદી લોકો બીજા છે ખરા ? મેં કહ્યું કે કાંઈ અપવાદરૂપ નથી. મેં ટરકેજમાં ઉત્તમ શિક્ષણ મેળવ્યું છે. અત્યાર સુધી તે જાણતો નહોતો કે હું ટરકેજનો પદવીધર છું. તે જાણ્યા પછી તેને નવાઈ લાગી કે ખેતરમાં સાધારણ મજૂરી પદવીધર કરી શકે છે. તેણે કહ્યું કે મારા લોક તો તેમ નથી કરતા. મેં કહ્યું કે ઉત્તર અને દક્ષિણમાં ખેતીના કામની માહિતી મેળવી બહુમોટી માન મારે મેળવવું છે. તે વર્ષનું મારું કામ ટરકેજના શિક્ષણ જેટલું જ ઉપયોગી અને કિંમતી હતું.

હું દક્ષિણ તરફ પરત જઈ પોતાનું ખેતર રાખી કામ કરવા વિચાર કરતો હતો. તેવામાં ધાર્મિક અને આર્થિક કપાસના વાવેતર સંબંધી અજમાયસ કરવા જર્મન સરકાર તરફથી એક મંડળ સાથે જવાનું કહ્યું. આ માગણી મારે સ્વીકાર્યા સિવાય ચાલે તેમ નહોતી. અહિં મારે જીવનને ઉપયોગી બનાવવાનો ઉત્તમ યોગ હતો. એ કામ સ્મારક જેવું હતું. મેં તરત હા પાડી. પગાર અનુકૂળ

હતો અને મુસાફરીનો સધળો ખર્ચ જર્મન સરકારના સંસ્થાનના કારોબારી મંડળને સિર હતો ટસ્કેજ સંસ્થાએ ત્રણ માણસો પસંદ કર્યા હતા. (૧) શેપર્ડ એલ. હેરીસન, (૨) એલન એલ. બર્કસ, (૩) અને ત્રીજો હું. મંડળના પ્રમુખ તરીકે જેમ્સ અને કેલોવે હતા. અમે ૨-૧૧-૧૯૦૦ ના રોજ ન્યુયોર્કથી ઉપડ્યા. હેમ્બર્ગ થઈ ટોગોમાં ૩૧-૧૨-૧૯૦૦ ના રોજ પહોંચ્યા. પાછળથી બીજા પાંચ વિદ્યાર્થીઓ ટસ્કેજમાંથી આવ્યા હતા. પહેલા મંડળ પૈકી હું એકલો જ ત્યાં રહ્યો હતો. બે વર્ષ પછી અમે ત્યાં શું શું કર્યું તે સંબંધી અમે અમસાધિત ચિત્રો સહિત એક નિવેદન પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. જેમને આ પ્રયોગમાં સંબંધ હતો તેમના તરફ આ રૂના મોઝાં વગેરે વસ્તુઓના નમુના પણ મોકલી આપ્યા હતા, આ નિવેદન બર્લિનમાં સંસ્થાનના કારોબારી મંડળ તરફથી મળી શકશે

મેં ત્યાર પછી વોશિંગ્ટનને અમારા કામનું નિવેદન પત્રરૂપે કર્યું હતું. તેમનો આગ્રહ છે કે દરેક પર્વોધરે પોતે શું કામ કરે છે તે સંબંધી તેમની સાથે પત્રઅવહાર ચાલુ રાખવો જોઈએ. મારો આ પત્ર પણ તેજ દબનો હતો. તેમાંનો ઉપસંહાર વાચકને રસ ભરેલો લાગશે એમ જાણી તે નીચે આપું છું:

“ત્યાંના વતનીઓને એ કામમાં રસ લેતા કરવાનું કામ બહુ કઠિન હતું. તે લોકોને પરદેશી માણસના વચનમાં બિલકુલ શ્રદ્ધા નહોતી. તે એમ માનતા કે જો આપણે કપાસીઆ હમણાં પરદેશી લોકો પાસેથી લઈશું તો આપણે તે બ્યાજ સાથે પાછા આપવા પડશે; અને અમે મફત કપાસીઆ આપવા માંડ્યા તે તેમણે લીધા નહીં. ત્યાંના યુરોપવાસીઓ કહેતા હતા કે એ કામમાં અહિંના લોકો ભાગ લેશે નહીં. પણ અમે તો મુક્ત રહ્યા. હાલ કપાસનાં સેંકડો ખેતરો સીમમાં જોવામાં આવે છે, અને અંદાજે ૧૦૦૦ ગાંસડી રૂ મવાનો સંભવ છે. અત્રેના લોકોની-ખેડવાની પદ્ધતિ મૂર્ખતાભરેલી

છે. તે લોકો કપાસને મુખ્ય પાક ગણતા નથી. અમે એટલેથી હાલ સતોષ માની તેમની મરજી પ્રમાણે ખેતી કરવા ઈચ્છે છીએ.

“આ સંસ્થાનમાં ત્રણ જાતનો કપાસ થાય છે. તેમાં વર્ણ-સંકરતાને લીધે અનેક પેટા બેટો પડે છે. એ ત્રણમાંનો એક દેશીય નથી. તેથી ગમે તેટલી સારી ખેડ હોય તો પણ પાક સારો ઉતરતો નથી. અમેરિકામાંથી આવેલા કપાસીઆ હવામાનના બેદને લીધે બરાબર ઉગી શકતા નથી. અમારે મોટામાં મોટી હરકત ત્યાં આવી. અમારો માર્ગ સીધો હતો. જો અમારી પાસે જોઈએ તેવા છોડ નહીં હોય તો તેવો એક બનાવવો જોઈએ.

એવા છોડની ઉત્પત્તિ ખાસ ઉપયોગી છે. અમારા હાલના કપાસીઆથી દર એકરે ૧૦ મણુ કપાસ ઉતરે છે. છોડ ઉપર ડીંડવાની ગોઠવણુ એવી હોય છે કે કપાસ લણુતાં ધણુ ખર્ચ થાય છે. છોડ ઝાડ જેટલો ઉંચો જાય છે. અને ડીંડવા તે પ્રમાણે હોતા નથી. રૂના રેષા અમેરિકાના મધ્યમ રૂ જેવા હોય છે. અમે દર એકરે ૨૫ મણુ કપાસ ઉતરે એવો છોડ પેદા કરવા માગીએ છીએ અને તેની જાત ઉત્તમ રૂ જેવી બનાવવા ઈચ્છીએ છીએ.

“જો અમે એવો છોડ બનાવવામાં કુતેહમંદ થઈએ તો ૪૦૦૦ એકર જમીનમાંથી ઓછામાં ઓછી ૨૦૦૦) રૂની ગાંસડીઓ થશે જ્યારે હાલ માત્ર ૧૦૦૦ ગાંસડીઓ રૂ થાય છે. અહિંના લોકોની વાર્ષિક આવક કેટલી બધી વધી જશે ! આવા છોડની તૈયારી થઈ રહી છે.

“અહિંના અને અમેરિકાના કપાસની પસંદગી અને આકર્ષણુ વડે અમે એક નવી જાતના કપાસીઆ પેદા કર્યા છે અને તે સમજી-રીતે સતોષકારક છે. તે અમેરિકાના સરેરાશ છોડથી વધારે મજબૂત

હોય છે અને એમના છોડગી દોઢ ગણા ફગદુપ હોય છે. આ નવા છોડના કપાસના રેષા જર્વોનના વ્યાપાર ખાતા તરફ મોકલવામાં આવ્યા હતા અને ત્યાં તે દરેક રીને સારા છે એમ અભિપ્રાય બધાયો છે ૧૯૦૪ માં તેના દર શેરે ૨૦ સેન્ટ ઉપજ્યા હતા.

“આપને જાણુતા આનંદ થશે એટલા જ માટે આ વિષય પૂરો કરતાં એક વાત મારે જણાવવી જોઈએ. એક પત્રમાં મને આપે ઉત્સાહથી, શાંતિથી અને હઠાપચુથી કામ કરી પોતાની જાતિમાં અતિ ઉપયોગી થવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. નાનામાં નાની વસ્તુમાં પણ સત્યનો સિદ્ધાંત નહીં જુલવાનો ટસ્કેજનો નિયમ છે. હું ગમે તેવા નાના કે નજીવા કામમાં તે માર્ગ કદિ છોડતો નથી અને તેથી હું જે કામ કરી રહ્યો છું તેમાં વજન સારું પડ્યું છે.

“આરંભેનું કામ નાશ ન પામે અને ભવિષ્યમાં સારી પ્રગતિ થાય એટલા માટે એક “રૂની શાળા અને ઔદ્યોગિક છોડ પેદા કરવાની પ્રયોગ શાળા” સ્થાપવાની બકામણુ અમે કરી હતી. આખા સંસ્થાનના તરફથી માણસો ત્યાં ભેગા થાય છે અને તેમને બે વર્ષનો અભ્યાસ મળે છે. તેમાં ખેતીવાડીના સાદા નિયમો અને પ્રયોગો શિખવાય છે. હાલ ૪૫ વિદ્યાર્થીઓ છે પણ જુદીશાળી છે. સ્થળ ૨૫૦ એકર, જમીનનું છે અને ૮ બળદ, ૨ ગધેડાં ૧ ઘોડો, ખેતીનાં ઓગરો, કપાસ પીકવાનો સંચો અને રૂની ગાંસડી બાંધવાનો સંચો છે. થોડા વખતમાં કપાસ પીકવાના અને રૂની ગાંસડી બાંધવાના ત્રણ સંચા થશે, અને વરાળથી ચલાવવામાં આવશે. તે સિવાય ૧૨ હાથના ચરખા છે. અહિં વાત પૂરી થાય છે. આપના પત્રો રસિક અને શાનદાયી હોય છે માટે વાગ્વાર પત્ર લખજો.”

હું મારા કામમાં આટલો બધો ઉપયોગી અને ફતેહમંદ થયો તે ટસ્કેજ સંસ્થાને લીધે. મને ખેતીવાડી ખાતાને લીધે એટલી બધી ફતેહ મળી નથી કારણકે તેના મેં અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યો ન હોતો.

પણ સામાન્યતઃ આખા આત્મસ્વરૂપમા જે જ્યોતિ ટસ્કેજીમાં થાય છે તેને લીધે છે ટસ્કેજીની કેળવણીમા આત્માની જ્યોતિનો સમાવેશ થાય છે

આ લેખ લખતી વેળાએ અને દરરોજ કામ કરતી વેળાએ મારા અંતરમા ટસ્કેજી રમી રહી છે તેથી વધારે માફ અને ઝડપથી હું કામ કરી શકું છું અને લખતા વાચતા કે કામ કરતા આનંદ એ થાય છે કે ટસ્કેજીએ ઉમા કરેલા સસ્કરની વફાદારીથી અને ઉપયોગી જીવનથી તેનું નામ અમર થશે એમાં સંકા નથી.

પ્રકરણ આઠમું

એક પાઠશાસ્ત્ર શિક્ષિકાની આત્મકથા

(મેરી. એલ. ડોરેન)

મે ૧૯૦૦ માં ટરોન્ટોમાંથી પ્રથમ પદવી પ્રાપ્ત કરી એ મારી લાંબા વખતની છુટ્તાની પરિસીમા હતી.

મારો જન્મ ૧૮૧૬ માં આલાબામાના દક્ષિણ ભાગમાં એક નાના ગામમાં થયો હતો. મારી માતા અમારી જાતિની સ્ત્રીઓમાં અપવાદરૂપ હતી. તેને સીવનાં અને પોશાક બનાવતાં આવડતું હતું. તેણે એક ઘરનું સમવડવાળું ઘર કર્યું હતું અને તેને હંમેશાં સારી આવક હતી.

આવા ઘરમાં મારો જન્મ થયો અને મને આવી સારી માતા મળી તેથી હું મારી જાનને ઘણી ભાગ્યશાળી માનું છું. અમારા પાઠાશમાં જન્મલેજ કાર્ડને પોતીકું ધર હતું. આ ગામમાં એક કામચલાઉ શાળા હતી. તે વર્ષમાં ૨-૪ માસ ચાલતી. ત્યારે કાર્ડ નાના પગારે શિક્ષક મળે ત્યારે શાળા ચલાવવામાં આવતી. મારાં માતાપને વિદ્વાન લોકો માટે બહુ માન હતું અને તેથી અમને બહુ-વવાની તેમની ઈચ્છા હતી. તેમણે લોકોને સમજાવ્યા કે આપણે એક સારું ફંડ બેંચું કરી દાલની નહીં જેવી શાળાને સારા પાયા ઉપર

લાવીએ. આ પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. મારી માતા પાસે એક ઓગડી ફાંજલ હતી. તેની અંદર મારી બહેનની મદદથી બાળકો માટે એક શાળા ખોલી. મારી જે બહેનોને સેફમાં અને ટેલાગેડામાં મોકલી હતી. અમારે ઘેર ચાલતી શાળા ઉપરાંત પ્રગણના લોકોને સમગ્રની મારી માતાએ બીજી જે શાળાઓ ખોલાવી. આ શાળાઓ હમણાં સરકારે સ્વદસ્તગત કરી છે અને તે લોકોના જીવનમાં સુધારો કરી રાહી છે.

મારી કેળવણી મારા ગૃહથી શરૂ થઈ અને મારી માતા હંમેશાં કહેતી કે હું બહુ જલ્દી શીખતી હતી. હું મોટી થઈ કે તરત મને સીવવાનું શિખવવા માંડ્યું મને સીવણ કામ પસંદ નહોતું પણ પાકશાસ્ત્ર શિખવાની મારી ઈચ્છા હતી. તેથી ઘણી વાર મારી માતા-મહી ત્યાં રસોઈ કરતી હોય ત્યાં હું નાસી જતી. ઘણા વખત સુધી ધાળાઓ સાફ કરવાનું જ તે મને સોંપતી. થોડા વખત પછી મને થોડું રાંધવાનું કામ પણ આપ્યું. મારા પિતાના બંડાર માટે રાટલી મેં બનાવવા માંડી અને તેમની રાટલીની શિલક મારે લીધે કદી ખૂરી નથી તેથી તે આનંદ માને છે.

આઠમે વર્ષે મને 'મીરીડીયન'માં મારી બહેન સાથે રહી અભ્યાસ કરવા મોકલી. ઘેર કરતાં ત્યાં બજવાના લાભો સારા હતા. જે વર્ષ ત્યાં રહી તેથી મારી શાળામાં હું 'મેમ્બરીમ' ગઈ. મેં કહ્યું છે કે નાનપણથી રમોઈનું કામ મને પ્રિય હતું. મેમ્બરીસમાં મને પહેલો પાકશાસ્ત્રનો પાક શિખવ્યો. હું તો રાજી ચઈ ગઈ પણ મારી માશીએ મને ઘેર રસોઈ કરવા દીધી નહીં. તેથી શાળામાં રમોઈ કરું તેટલો જ મને અનુભવ મળતો.

મેમ્બરીસમાં એક ટસ્કેજનો પદવીધર શિક્ષક તરીકે આવ્યો. તેણે ટસ્કેજ સંસ્થાની વાત કરી. ત્યાં કેવી સારી કેળવણી મળે છે તે બધું મને મારી માશીને અને મારી માને આનંદ થયો અને એક મને અમે નહોં ક્યું કે મારે ત્યાં જવું.

હું ૧૮૯૪ના ડિસેમ્બરમાં ૮૨કેજી ઉપડી અને પરીક્ષા આપી નીચલા વર્ગમાં દાખલ થઈ ત્યાં ઉન્દાળામાં વિદ્યાર્થીઓની ભોગ્ગન-શાળામાં પરિસેવિકા તરીકે હું કામ કરતી. બીજા વર્ષે મારી માતાના ખર્ચનો ખોલ્લો જોઈને મારે ગતિશાળામાં દાખલ થવું પડ્યું. મને પાકશાસ્ત્રની કાંઈ ખબર નહોતી પણ 'શાસ્ત્ર' છે એમ અત્યાર સુધી હું જાણતી પણ નહોતી આ શાસ્ત્રના પાઠો ઉપવા વર્ગની વિદ્યાર્થીનીઓને શિખવાના પણ ઘણી વાર બ્રહ્માનું કાઢી તે પાઠો હું સાંભળતી એમ કરીને પણ મેં ઘણું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું.

હું મધ્યમ વર્ગમાં આવી ત્યારે એ પાઠો શિખવાની મને પરવાનગી મળી, મારી લાંબા વખતની ઈચ્છા પરિપૂર્ણ કરવાને. યોગ હવે મને પ્રાપ્ત થયો. 'જોરાક' સંબધી પ્રથમ પાઠ હું શીખી પણ એ બધું શિખવાનું કાગળ મને જણાયું નહીં. મારે તો રસોઈ કરતાં શિખવું હતું અને તે જ મારો અંતિમ ઉદ્દેશ હતો.

હું શાળામાં રસાયણ શાસ્ત્રના પાઠ શીખી અને જ્યારે તેનો પ્રયોગ રસોઈમાં કર્યો ત્યારે મારી આંખો ઉપડી મેં સ્વપ્નમાં નહોં જોયેલું એવું ત્યાં જોયું. તેવામાં વીરકોન્સીનથી એક નવી ઉત્તમ, પાકશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ સ્ત્રી લાવણે આપવા અને સંરચાની તરજુ શિક્ષિકાઓને અને પરણેલી સ્ત્રીઓને શિખવવા આવી હતી. તેના બાપણ અને મારા દરરોજના અભ્યાસથી મને લાગ્યું કે પાકશાસ્ત્ર પણ એક ખરો ઉદ્યોગ છે. મારા અભ્યાસના અંત સુધી પાકશાસ્ત્રમાં પણ મેં પ્રવીણતા મેળવી કરી.

મેં અભ્યાસ એવો સારો કર્યો હતો કે જ્યારે મેં પદવી મેળવી ત્યારે વેલિંગ્ટનની પત્નીએ મને પાકશાસ્ત્રમાં મદદનીશ શિક્ષિકાની જગ્યા આપવા માંડી. મને તે જગ્યા માટે મારી અયોગ્યતા લાગી અને તે પ્રમાણે મેં જવાબ આપ્યો. તેમણે મને ન્યુયોર્કની ઉન્દાળામાં કરાતી 'મોટાઉકવા' શાળામાં દાખલ થવા રજુ. હું તરતજ ત્યાંથી

નીકળી. મારે માટે શિખવરતિ દત્તી જ. ત્યાંના શિક્ષકો ગૃહનીતિશાસ્ત્રમાં બહુ પ્રવીણ હતા. મેં ટરકેજમાં દરેવા અભ્યાસથી તેમને બહુ સ્તોત્ર થયો. મારે કામ ત્યાં રસાયણશાસ્ત્ર, દેહધર્મવિદ્યા, જંતુવિદ્યા, વર્ગની અવસ્થા અને પાકસિદ્ધિ મેં મળી હતું.

ઉન્દાળો પૂરો થયો એટલે ત્યાંથી નીકળી ટરકેજમાં આવી. જે ઓગડીમાં મેં અભ્યાસ મ્યો દોનો તેમાં જ મેં મારે લણાવવાનું કામ શરૂ કર્યું. હમણાં પાકશાસ્ત્ર મારે બીજો એક નવો કન્યાઓનો વર્ગ નીકળ્યો છે.

ત્યારે કન્યાઓનું ઔદ્યોગિક-ડોરેશી દોષ-નામનું મકાન પૂરું થયું ત્યારે મારા વર્ગ માટે જે ઓગડાઓ અને એક મદદનીશ શિક્ષિકા મને મળ્યાં. અમારું કામ પણ વધ્યું. આ વર્ગમાં એક આદર્શ રસોડું, એક નિયમિત રસોડું (આમાં રમેઈ શિખતી કન્યાઓ રમેઈ કરે છે), જે બોજનશાળાઓ, એક આદર્શ શમનગૃહ, એક આદર્શ દિવાનખાનું, અને એક આનાગાર છે.

મુખ્ય શિક્ષક આમદ કરે છે કે રસોઈ એ દરેક સ્ત્રીને શિખવી આવશ્યક છે. તેથી દિવસની શાળામાં અભ્યાસ કરતી દરેક કન્યાને પાકશાસ્ત્રના પાંચ શિખવવામાં આવે છે. આ ૧૯૦૦-૦૫ના વર્ષમાં ૪૫ કન્યાઓ પાકશાસ્ત્ર શિખે છે.

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમ ૪ વર્ષનો છે. પણ તે એટલો બધો વ્યાપક છે કે તેમાંના એક જે વર્ષના શિક્ષણ પછી સાધારણ રમેઈ સહેવાઈથી કરી શકાય છે. દરેલા ક્રમ પ્રમાણે અર્ધ શિક્ષણ લેવા ઉપરાંત ગૃહ-નીતિશાસ્ત્રના વિષયો ઉપર ભાષણો સાંભળવાં પડે છે. ઓગડીઓનો શણગાર સારો પણ પુષ્કળ છે અને તે બધો શાળાના ગૃહોપસ્થર ખાતા તરફથી તૈયાર થયો છે. જેમણે એ શણગાર જોયો છે તે બધા તેનાં વખાણ કરે છે.

મે વર્ષના શિક્ષક તરીકે મારા કામ પછી મને બોસ્ટનની સ્ત્રીઓ માટેની ગૃહતીર્થિયાત્મની ક્રિશ્ચિયન શાળામાં એક વર્ષ અભ્યાસ માટે જવા દેવાની મેં માગણી કરી. આ અભ્યાસથી મને બહુ ફાયદો થયો છે. બોરાક સંબંધી, ગૃહસંબંધી અને પાકસિદ્ધિ સંબંધી મને સારું જ્ઞાન મળ્યું છે.

ત્યારે હું ટસ્કેજીમાં પાછી આવી ત્યાં ત્યાંની કન્યાઓને બહુ ઉપયોગી થઈ શકીશ એમ મને લાગ્યું. મેં અમારા અભ્યાસક્રમમાં કેરફાર કર્યો. જોડાઉકવા અને બોસ્ટન બન્ને જગ્યાએ ટસ્કેજીએ જોડવેલા અભ્યાસક્રમની વાદવાદ થતી જોઈ મને બહુ આનંદ થયો છે. ગૃહતીર્થિયાત્મના જ્ઞાન જેવું એક જ્ઞાન ઉપયોગી નથી.

કન્યાઓને પોશાક, આરોગ્ય, ગારીગિક કેળવણી અને સામાન્ય ગૃહકાર્ય-એ બધું શિખવવામાં ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

કન્યાઓ ઉપર સ્ત્રીખાતાની અધિકારીણી કુમારી જેન. ઈ. ક્લાર્કની સખ દેખડેખ રહે છે. તેણે જોગરસીન મદાવિદ્યાલયમાં પદવી મેળવી છે, અને ઉદાર ગુણો અને શિશુમૃત્તી અશ્વંકૃત થયેલી છે. તે સ્ત્રીચારિત્રમાં આદર્શરૂપ છે.

બોસ્ટનની પત્ની સ્ત્રી ઔદ્યોગિક ખાતાની અધિકારીણી અને કન્યાઓના શીક્ષની પ્રતિનિધિ જેવી છે. તે ઉપરાંત બીજી ચાર અધિકારીણીઓ છે તે દરેક કન્યાના સંબંધમાં આવી કુમારી ક્લાર્કને તેમની ખર્તલુકથી વાકેફ કરે છે.

મારો સંબંધ પારકર નામના આદર્શગૃહ અને અનુભવગૃહ સાથે છે. આદર્શગૃહમાં સ્ત્રીઓ એક વર્ષના અભ્યાસ પછી ક્રેટ વર્ગમાં જાય છે. ચાક મોટા સગવડવાળા જોરડાઓ છે તેમાં તેમને જાને કામ કરનાં શિખવવામાં આવે છે. આ વર્ગમાં સામાન્ય રીતે ગૃહકાર્ય, પાક, પીરસણ અને વસ્ત્રધાવન-જાને સ્ત્રીઓ પાસે કરાવવામાં આવે છે.

ગૃહકાર્યમાં સિદ્ધિપ્રાપ્ત થવા અર્થે અને ‘ગૃહ’ની જોખમદારી સમજવા માટે ટ્રેડ વર્ગની કન્યાઓ માટે ચાર ઓગડીનું એક મકાન લુદ્ડું રાખવામાં આવ્યું છે. ૪ સ્ત્રીઓ તેમાં સાથે રહે છે, અને તે સંબંધી સઘળું કામ સોમવારની સવારથી તે શનિવારની રાત્રિ સુધી તેઓ કરે છે. ખાવાનો સંપૂર્ણ સામાન પણ તેમણે જાને જ વેચાતો લાવવાનો હોય છે. ખાધાખર્ચ માટે અડવાડીયે ત્રણ ડોઝર આપવામાં આવે છે. અહિં સોંધવારીને લીધે ચાર સ્ત્રીઓને અડવાડીયે ત્રણ ડોઝર બસ થાય છે. પણ આ નાની રકમમાંથી લુદ્ડી લુદ્ડી જાતની રસોઈ કરવાની હોય છે અને ખોરાક પથ્ય લેવાનો હોય છે. આ પ્રમાણે ગૃહનીતિ સિદ્ધ રીતે શિખવાય છે. અહિં સ્ત્રીઓ પૈસાની કિંમત સમજે છે. છાત્રાશ્રયમાં રહેનારા વિદ્યાર્થીઓ માટે સઘળું તૈયાર કરી આપવામાં આવે છે. એટલે પૈસાની કિંમત તે સમજતા નથી. પોતાનો માર્ગ કરતાં અને પોતાનો રસ કેળવતાં તે અહીં શિખે છે. આ પ્રમાણે નિયમિતતા, અવસ્થા, ચોક્કસાઈ, સ્વચ્છતા અને જોખમદારીની લાગણી કેળવાય છે. આ બન્ને ગૃહોમાં મારે અને મારી મદદનીશ શિક્ષિકાએ દેખરેખ રાખવી પડે છે. ખોરાકમાં, રસોઈમાં અને પીરસણમાં શું શું થાય છે તે ઉપર ધ્યાન આપવું પડે છે.

અડવાડીયે ૨૧ વર્ગો શિખે છે. પ્રાથમિક વર્ગો અડવાડીયે એક કક્ષાક અને શિક્ષણાનુભવ શાળાના વર્ગો અડવાડીયે ૨-૩ કક્ષાક શિખે છે. સ્ત્રીઓના વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. વિભાગ પ્રમાણે કામ થાય છે. બધી સ્ત્રીઓ એકસરખો પોરાક ગણે છે. દરેક કન્યાવર્ગમાં કોરી ચોપડી લાવે છે અને દરરોજના પાકની તેમાં ત્રોંધ ગણે છે.

અહિં જ કન્યાઓ આવે છે તેમને રસોઈ કે ગૃહકાર્ય બિલકુલ આવડતું નથી. તેમને પુરી ભણ્યા બનાવવાનું ગમે છે. પણ રોટલા બનાવવાનું કે વાસણો સાફ કરવાનું ગમતું નથી. તેઓ અહિં ઝટ સુધરી જાય છે.

આ દિવસનું બહારનું કામ પણ અમે કરીએ છીએ. ટરકેજીમાંની જે કન્યાઓ યાજ્ઞામાં આવી શકે નહિ તેમને માટે શહેરમાં એક બાળગૃહ ખોલ્યું છે. તેમાં રમોઈ અને ગૃહકાર્ય શિખવાય છે. એ બાળગૃહમાં પણ એક રાધનગૃહ, ભોજનશાળા, ગ્રાનાગાર અને પાકગૃહ છે.

હું આ 'ગૃહ' સુધાગની મુખ્ય કેળવણીમાં કામ કરું છું તેથી મને બહુ હર્ષ થાય છે. આ સંસ્થામાં ૩૬ ગર્ભવતી કન્યાઓ આવે છે. પંદરેશથી પણ આ પ્રસિદ્ધ રોંચામાં જરતી સારી થાય છે.

જ્યારે કન્યાઓ ગૃહિણીપદને યોગ્ય થશે ત્યારે પ્રજા પણ સારી થશે! આવા કામમાં થોડીધણી મહેનત કરવાની મારી નાનપણથી જાણી હતી અને હમણાં તેવા વિશેષાધિકાર મને પ્રાપ્ત થયા છે તેથી ટરકેજીને હું મારો થોડો ઘરો બદલો વાળી સકીશ.

• પ્રકરણ નવમું

એક સ્ત્રીનું કામ

(કોનેલીઆ બોવેન)

મા. રા કે મારા કામ વિશે બહુ કહેવાનું નથી. હું ટરકેશમાં હાલ જ્યાં પ્રસિદ્ધ સંસ્થા છે ત્યાં જન્મી હતી. જે મકાન પહેલાં સ્ત્રીઓ માટે ઔદ્યોગિક ગૃહ તરીકે વપરાતું હતું તે જ ઘરમા મારો જન્મ થયો હતો. તે જૂનું મકાન અને ખીખાં જે મકાનો પૂર્વ ચિહ્ન તરીકે સંસ્થાએ સાચવી રાખ્યાં છે, અને જ્યારે જ્યારે હું ટરકેશમાં 'જેડિ' છું ત્યારે ત્યારે ભગ્ય મકાનો વચ્ચે માગ જૂના ઘરને 'જેડિ' છું. પાછળથી આ મકાન અને તેની પામેનાં ખીખાં જે મકાનો વોશિંગ્ટને ખરીદ કરી લીધાં છે.

કર્નલ વીલીયમ બોવેનની શુવામ તરીકે મારી માતાએ આ જગ્યા ઉપર ઘણુંખરું જીવન ગાળ્યું હતું જે જગ્યાએ હાલ ટરકેશ સંસ્થા છે તે જમીન તે શેડની માલિકીની હતી, મારી માતા બાસ્કી-મેગ્મા જન્મી હતી. તેના શેડની ઓફીસે તેને વાચતાં શિખવ્યું હતું. અને તેના આલોગીઆના કાર્થ જયુ ગેડે વાચવાની તેને મનાઈ કરી નહોતી.

મારી માતાને સારી રીતે વાચનાં આવડતું અને લખનાં ગિલ-કુચ આવડતું નહિ. તેનું કાગલું હું મારી બાલ્યાવસ્થામાથી સમજી શકતી નહોતી ખીખાં ઓફીસોની માતાથી ઉઘડું તેને વાંચનાં આવડતું

હતું તે જાણી હું દિવગીર થતી. જ્યાં સુધી હું મારો પાક તૈયાર કરતી નહોતી ત્યાં સુધી મને રમત ગમે તેટલી બહાલી હોય તો પણ તે જવા દેતી નહિ. રવિવારે મારી બહેનો અને હું તેની પાસે બેસતી અને તે અમને પ્રાર્થનાઓ વાંચી સંભળાવતી તે અમે ધ્યાન દર્શને સાંભળતા. તે સમયે અમે સ્વતંત્ર હતા. અમે ગુલામગીરીના દિવસો જોયા નહોતા. મારી માતા ગુલામગીરીની ત્રાસદાયક સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં હંમેશાં ખંચાતી. તે તેની શોકાણીના ધરમાં દરજણુ અને દાસીનું કામ કરતી હતી, અને તેને વાડીના ગુલામ સાથે ભળવા દેવામાં આવતી નહિ.

મારી પ્રથમ શિક્ષિકા દક્ષિણની એક ગોરી સ્ત્રી હતી. તે મારી માતાને ઓળખતી હતી અને ટસ્કેજીમાં રહેતી હતી.

‘મેક્ગ્રે’ની વાંચનમાળાની પહેલી ઓપટી તેમને શિખવતી. હું ચિત્ર જોઈને પાક વાંચતી કરણ્ય કે હું બક્ષરને ઓળખતી નહોતી. એક દિવસ રસ્તા ઉપર દષ્ટિ રાખી હું મારો પાક વાંચતી હતી ત્યારે મારી માતાએ મને જોઈ. તેણે જાણ્યું કે મને વાંચતાં આવડતું નથી. ત્યારથી મને બક્ષરો ઓળખાવવા તેણે મહેનત કરવા માંડી. તેના કહેવા પ્રમાણે હું ભણવામાં હોંશિયાર હતી. નાની ઉંમરે હું લખતાં અને વાંચતાં શિખી. હું મોટી થઈ ત્યારે ટસ્કેજીની સાર્વજનિક શાળામાં મારી બહેનો સાથે મને મૂકી. મારા દરેક કામમાં ઉત્તમ થવાની મારી ઈચ્છા હતી એમ કહેવું અયોગ્ય નહિ ગણાય. જો મારા કરતાં કોઈ પાક સારો વાંચે અગર વર્ગમાં મને ટપી જાય તો મારી બાંખમાં તરત બાંસુ આવે.

‘મેથોડીસ્ટ’ સંપ્રદાયની શાળામાં હું ઉઠરી હતી. યોગ્ય સમય પછી ‘મેથોડીસ્ટ’ દેવળની શાળામાં શિક્ષિકા તરીકે હું દાખલ થઈ. સ્યુઈસ એડમ્સ હાથ જો ટસ્કેજી સંસ્થાની મિસ્ત્રનો વહિવટકર્તા છે તે તે વખતે શાળાનો અધિકારી હતો, મને મારાં કરતાં મોટી

ઉમ્મરની છોકરીઓનો એક વર્ગ સોંપ્યો હતો. તેથી હું નાહિમત યર્ષ નહિ. પણ મારે કેટલીક વાર તેમની વર્તણૂક જોઈને રડવું પડતું. મારી બહેન મારા કરતાં મોટી હોવાના કારણે વર્ગમાં બંડ કરતી. તેનું ધારવું એમ હતું કે મારે તેની પાસે શિખવાનું હોય. સામાન્યતઃ હું તેમના કરતાં સારું વાંચી શકું તો પણ તે કન્યાઓ મારા કંઠતાં મોટી હોવાથી ઉલટું. તેમણે મને શિખવવું જોઈએ એમ તેમની માન્યતા હતી. મારા બાઈબલના અભ્યાસ માટે હું મારી માતાને અને દ્યુબ્રિજ એડમ્સને આભારી છું. એડમ્સ તે વખતે પણ કાળા લોકોનો નાથક હતો અને હમણાં પણ છે. મુખ્ય શિક્ષક વેશિંગ્ટને તેમના 'યુનામગીરીમાથી સ્વતંત્રતામાં' નામના સ્મારક આત્મચરિતમાં તેને વિશે જે કહ્યું છે તે કહેવા કરતાં વિશેષ પ્રસંસા હું તેની કરી શકું તેમ નથી.

“નાનો શાળા સ્થાપવામાં મને જે જે વિદ્યો નડ્યાં તેમાંથી પાર ઉતરવામાં ૧૯ વર્ષની લાંબી, મુક્ત યુધ્ધી ટસ્કેશ સંસ્થાના એ મિત્રોની સલાહ અને શિખામણુ ઉપર હું સદા આધાર રાખતો હતો. મારા કામમાં ફતેહ મળવાનું મુખ્ય કારણુ તે બે ગૃહિસ્થો છે. તેમની પાસે મારી પ્રાર્થના કદી નિષ્ફળ નિવડી નથી. તેઓ બન્ને આદર્શ રૂપ છે. જ્યોર્જ ડબ્લ્યુ કેમ્પબેલ ગોરો માણુસ છે-અને પૂર્વે યુનામોનો શેક હતો. બીજો દ્યુબ્રિસ એડમ્સ કાળો માણુસ હતો અને પૂર્વે જાતે યુક્તામ હતો. આ બે માણુસોએ જનરલ આર્મસ્ટ્રોંગ પાસે શિક્ષકની માગણી કરી હતી.

કેમ્પબેલ વ્યાપારી છે અને સરારી ધંધો કરે છે એટલે એમને કેળવણી સંબંધી વિષયોનો મિલકુલ અનુભવ નહોતો. એડમ્સ એક કારિગર હતો અને યુનામગીરીમાં મોઝીનો, યોગના યોદ્ધાં તથા જીન બનાવવાનો અને કંસારાનો ધંધો શિખ્યો હતો. આખી જીંદગીમાં તેણે એક પેઠુ દિવસ શાળામાં ગાળ્યો નથી. છતાં યુક્તામ હતો તે વખતે ગમે તે પ્રકારે

તે લખતાં વાંચતાં શિખ્યો હતો. આ માણસો પ્રથમથી મારી કેળવણી સંબંધી યોગના સમજી ગયા હતા, અને મને ઘણી સહાનુભૂતિ આપતા હતા. દરેક પ્રવૃત્તિમાં મને તેમની મદદ મળતી. આ સરથાની આર્થિક સ્થિતિ જ્યારે છેક ખરાબ હતી ત્યારે કેમ્પબેલ પાસે જે વખતે મેં માગણી કરી હતી તે વખતે તેનાથી જને તેટલી મદદ તેણે કરી છે. ટસ્કેજ સંસ્થાના જીવન અને ખિસ્સવણી સંબંધી જો કાંઈની અક્ષરશઃ સલાહ મેં માની હોય તો તે આ જ બે ગૃહસ્થાની માની છે.

એડમ્સની જીવિની ખિસ્સવણી ગુલામગીરીમાં શિખેલા ત્રણ ધંધાઓથી થઈ છે એમ હું હમેશાં માનું છું.”

શહેરનાં છોકરાંઓ જેમ હાલ સાર્વજનિક શાળામાંથી પઢવી મેળવે છે તેમ મેં સાર્વજનિક શાળામાંથી પઢવી મેળવી નથી. ‘ઝીમન હીસ’ ઉપર આવેલી સાર્વજનિક શાળાનો, વોશિંગ્ટનના આવવાથી અને ટસ્કેજ શિક્ષણાનુભવશાળા સ્થપાવાથી, અંત આવ્યો છે. આ નવી શાળામાં દાખલ થનારી વિદ્યાર્થીનીઓ પૈકી હું એક હતી. વોશિંગ્ટને અમારી ગણિત, વ્યાકરણ અને ઇતિહાસમાં પરીક્ષા લીધી. હું ત્યાં મુધી વાક્ય એટલે શું અને વાક્યને ‘કર્તા’ અને ‘ક્રિયાપદ’ હોય છે એમ જાણતી નહોતી. આવો શબ્દો જ ભાષામાં હશે કે કેમ તેની મને શંકા હતી. હું તો એમ જાણતી હતી કે મને વ્યાકરણ આવડે છે પણ તેનો અર્થ કે ઉપયોગ હું જાણતી નહોતી. પરીક્ષા પછી નીચલા વર્ગમાં મને દાખલ કરવાનું નક્કી થયું. તેમણે વાપરેલા સાદા શબ્દો પણ મને નવા લાગ્યા અને હું સમજી શકી નહીં. તેમણે જાતે અમારા વર્ગોને શિખવવા માંડ્યું, અને તેમના હાથ નીચે શિખવાનું મને અભિમાન છે. તે જોડણી અને ક્રિયાપદના ખરા ઉપયોગ માટે બહુ ચોક્કસ હતા. ઇતિહાસ શિખવવામાં પણ તે સર્વોત્તમ શિક્ષક હતા. મેં ઘણીવાર કહ્યું છે કે જો આપણે વોશિંગ્ટનના હાથ નીચે આરંભમાં ઇતિહાસ, વ્યાકરણ અને જોડણી શિખ્યા હોઈએ તો પાછળના વર્ષોમાં આપણને

બહુ સુખ થાય પણ નાણાં બેમાં કંવાના બોજનામાંથી હજી તે મુક્ત થયા નથી એટલે તેમનાથી કાંઈ ચર્ધ શકે તેમ નથી.

હું જ્યારે લણુતી હતી ત્યારે ટરકેજમાં ઔદ્યોગિક ખાતાંઓ હાલ છે તેટલા અને તેવા મોટા પાયા પર નહોતા. મારાં સઘળાં ચાર વર્ષો વર્ગમાં વિદ્યાભ્યાસમાં ગયાં હતાં. અમારા વર્ગે સૌથી પહેલ-વહેલાં ૧૮૮૫ માં પદવી મેળવી છે. અમે પહેલા પદવીધરા હોવાનું માન ધરાવીએ છીએ. તે વખતે પાંડિત્ય માટે ત્રણ પદકો વહેંચવાના હતા. અમારા પ્રતિજ્ઞાપત્રમાં બે વિભાગ હતા. મને એક પદક મળ્યું. ૧૮૮૫ ના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની આદર્શ બહુ હિચ્છ હતા. બે અકવાડીયાં પછી મેં જનરલ કે મને એટ પદનું જ પ્રમાણપત્ર મળ્યું છે.

ટરકેજ સંસ્થાની શિક્ષણાનુભવશાળા જે હાલ બાળગૃહથી ઓળખાય છે તેની મુખ્ય શિક્ષિકા તરીકે મારી નિમણૂક થઈ. અમારા લોકોને બહાર જઈ તો વધારે ઉપયોગી ચાઉં એમ જાણી થોડા વર્ષ પછી મેં એ જગ્યાનું રાજીનામું આપ્યું.

હરિયાન 'મેગસ પર્વત' પાસે આવેલી ઈ. એન. પીપર્સની વાડીમાં રહેતા કાળા લોકો માટે સારી શાળા સ્થાપવા સને ૧૮૮૮માં એક સારા શિક્ષકની માગણી વોશિંગ્ટન પાસે આવી. બોસ્ટનમાંથી વોશિંગ્ટન મને તાર કર્યો અને કહ્યું કે તમે જ એ કામ માટે લાયક છો એટલે તમારે તે જગ્યાનું કામ હાથ ઉપર લેવું.

મને ત્યાં માત્રમ પાંચ કે મહદ ગિલકુલ મળે તેમ નથી. કોઈ પાસે એક ફુટ પણ જમીન પોતાની માલિકીની નથી, અને પાક પણ દરેક ખેડુને ગિરો મૂક્યો હતો. તેથી સારા નેતાની ખાસ જરૂર હતી. 'ગૃહ'ની કોઈને કાળજી નહોતી. મૃદજીવનની પવિત્રતાથી ધણા લોકો અજાણ હતા અને એકંદર સ્થિતિ અધકારવાળી હતી.

જે દેવળમાં દર મહિને બે વખત રવિવારે લોકો પ્રાર્થના કરવા આવતા તે દેવળ પણ દુરસ્ત કરવા જેવું હતું. મેં રવિવારની શાળા

જોડે સંબંધ વધાર્યો, અને દરેક રવિવારે શિખવવા માડ્યું. મેં મોટા માણસોનો એક મોટો વર્ગ કાઢ્યો હતો અને હોદ્દાઓ સાથે તેમને ત્યાં આવવા ઉત્તેજન આપ્યું ત્યાં આવવા માગાપોને કાર્ડને વાંચતાં આવડતું નહોતું.

મેં તેમને શાન્વના લોકો એક પછી એક પાદ લઈને મોટે બોલાવવા માંડ્યા અને તેઓ મોઢે કરી સક્યા. મેં તેમને વાચતાં પણ શિખવાડ્યું અને મારી રવિવારની શાળાના લાલથી હમણાં ઘણા લોકો વાંચતાં શિખ્યા છે. મેં આ મોટા માણસોનો વર્ગ આણું ગણ્યો છે અને તે બહુ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે. અમે રવિવારની શાળાના પાંડો કરતાં બીજું ઘણું વાંચતાં; કારણકે જેમને શહેર કે કસ્ટોમાં રહેવાના લાભો મળે છે તે લાભો એમને મળતા નહોતા. મને જાણીને આનંદ થાય કે મારા પ્રયત્નોની કદર લોકોને હતી.

દરેક વિવાદાસ્ત વિષયમાં કે કુટુંબકલહમાં મને લોકો 'મધ્યસ્થ' પંચ નિમતા. ઘણીવેળા હું ધર્મોપદેશકની ગેરહાજરીમાં તેનું પણ કામ કરતી.

આગળ વધવાનું મુખ્ય ચિહ્ન સ્વાસ્થ્ય છે, અમે શાળા માટે એક મોટું મકાન બાંધવાનો વિચાર કર્યો. આ મકાન બાંધનાં ૨૦૦૦) ડોલ્લરનો ખર્ચ થયો પણ મને કહેતાં આનંદ ઉપજે છે કે તેમાંની એક પાઈ પણ બહારથી આવી નથી. પૈસા બેગા કરતાં મહામુશ્કેલી પડી અને વખત પણ ઘણો ગયો, કારણકે લોકોનો પાક સારો પાકતો નહોતો.

આ મકાનમાં બે માળ છે, હવા અજવાળું સારું છે, જગ્યા ઘણી છે અને ૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓને બેસવાની સવડ છે. પહેલેથી જ અમે માનવસંસ્થાના પગલાંએ જ ચાલીએ છીએ અને અજવાસ સાથે જ ઉદ્યોગો શિખવીએ છીએ, 'ખેતીવાડીનું' કામ તરત જ ચાર કુર્સ છે.

એક 'ઉદ્યોગમૃદ' આપ્યું છે અને તે દિશામાં કામ કરનાર શિક્ષકો પણ મેળવ્યા છે. યુવકોને છુદ્દારીકામ, ગાડી બનાવવાનું કામ,

સુતારી કામ, ચિત્રકામ, અને ખેતીનું કામ તથા યુવતિઓને રસોઈ, વસ્ત્રધાવન, ગૃહકાર્ય અને સીવણ શિખવીએ હોય.

ઉપર ગણાવ્યાં તે ઉપરાંત નીચેનાં મકાનો અમે બાંધ્યા છે. છોકરીઓ માટે શયનગૃહ, લુહારી કામની દુકાન અને શિક્ષકોનું મકાન. શાળામાં એકંદરે ૪૦૦૦ ઉપગત વિદ્યાર્થીઓ આવી ગયા છે.

મેં સતત ૧૭ વર્ષ શાળામાં કામ કર્યું છે. તે મુદત દરમિયાન હું માત્ર થોડો વખત ન્યુયોર્ક શહેરમાં અને ત્યાર પછી એક મિત્રની ઉદારતાથી ગ્લાસગોના ‘કવીન માર્ગેટ’ નામના મહાવિદ્યાલયમાં એક વર્ષ રહી છું.

લોકોએ કરેલી પ્રગતિથી મને સતોષ થયો છે. ધણીએ પોતાની માલેકીના ઘર કર્યાં છે અને પહેલાંની માફક હવે લોકો લાકડાની ઓગડીમાં આઠ દસ જણ સુધી રહેવાનું પસંદ કરતા નથી. હું માતાઓની સહા નિયમિત બરું છું અને આથી લોકોનું ગૃહજીવન પણ ઉંચા પ્રકારનું થયું છે. અત્યાર સુધી ગૃહ કે કુટુંબના રનેહ બંધનો બિલકુલ નહોતાં તે હવે માનથી જળવાય છે.

દેવળે જવાની લોકોની વૃત્તિ બદલાઈ છે અને ધર્મોપદેશક હવે બે કલાકને બદલે ૪૦ મિનિટ સુધી ધર્મોપદેશ કરે છે.

ધણા ખેડુનો ઝણમુક્ત થયા છે અને પાક ગિરો મૂકવો તે નામોશી બરેહું ગણાય છે. ‘માઉન્ટમેગ્સ સંસ્થા’ આલાબામામાં પહેલી શાળા છે અને તેથી એ વાત સિદ્ધ થઈ છે કે બે દક્ષિણના ગામડાઓમાં શાળાઓ સ્થાપી હોય તો લોકો શુદ્ધિશાળી, પ્રમાણિક અને કરકસર કરનારા થાય. આ સંસ્થાની ફતેહને લીધે જ બીજી અનેક શાળાઓ આલાબામામાં ઉભાડવામાં આવી છે.

મારી શાળાના તરણ સ્ત્રી પુરોગાના હું વખાણ કરું તે સાફ ગણાય નહિ. તેમાંથી સાક પદ્ધતિધર નિકળ્યા છે. તેમાંના ૫૭

હજી જીવતા છે. તેઓ તેમના દુર્ભાગી ભાઈઓને મદદ કરે છે. એટલું જ નહિ પણ જે લોકો અદિનંદી પદવી પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ નથી તેઓ પણ તેની મહેનત કરી રહ્યા છે. ૧૭ માંના ૩૯ પદવીધરો આગળ વિદ્યાભ્યાસ કરવા અગર બીજો ઉદ્યોગ શિખવા બીજી શાળાઓમાં દાખલ થયા છે અને ૨૧ ટસ્કેજ સંસ્થામાં છે. ૬૪ જણે ટસ્કેજમાંથી પહેલી પદવી મેળવી છે અને ૩૮ પદવીધરો ઉદ્યોગ શિખ્યા છે અને બધા કામ કરી સુખી થયા છે. તેમાં કેટલાક સ્ત્રીઓ પોશાક બનાવે છે અને કેટલોક રસોઈ શિખવે છે. કેટલોક પદવીધરો લુહારો, ગાડીબનાવનારાઓ અને ચિત્રકારો થયા છે. કેટલાક ખેતીમાં ફત્તેહમંદ નિવડ્યા છે. અને એક સ્ત્રી કપાસનું વાવેતર કરી મોટી ખેડુત થઈ પડી છે. જે પદવીધરો આશ્વાખામાના બર્મિંગહામમાં બ્યાપારીઓ તરીકે ફત્તેહમંદ નિવડ્યા છે અને એક પ્રસિદ્ધ ધર્મોપદેશક થયો છે. એક નિરાધાર બાળકોના ગૃહને અધિકારી છે ને કેટલાક શિક્ષકો થયા છે. એક ટસ્કેજમાં પદવી મેળવી મારી સાથે સાત વર્ષ સુધી શિક્ષકનું કામ કર્યું છે. ત્રીશ જણા પરણ્યા છે. ૧૫ જણે ધર ખરીદ્યાં છે. એક જણ પાસે ૭૦૦૦ ડોલરની મિલકત છે. બીજાઓ પાસે ૮૦૦ થી ૨૦૦૦ સુધીની મિલકત છે. ૬૦ માંથી ચાર માણસો પોતાનું નૈતિક જીવન ઉચ્ચ રાખી શક્યા નથી.

૭ શિક્ષકો હાથ છે પણ અમારે હજી એકની જરૂર છે. ૩૦ વિદ્યાર્થીઓ જાત્રાલયમાં છે અને એકંદર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૨૫૦ છે. શાળાનો ખર્ચ જેમ બેને તેમ કરકસરથી ચલાવીએ છીએ. એકંદર વાર્ષિક ખર્ચ ૨૦૦૦૦ ડોલર આવે છે. તેમાંથી લોકોએ આપેલા ખર્ચ આપેલા જ જોઈએ એવો મારો આશય છે.

જો દુઃખ મારા લોકોની કાંઈ સેવા કરી શકી હોત તો તે વેશિંગ્ટન અને તેમની પત્નીના હાથ નીચે અમારા લોકોને મદદ કરવાના શૂંચાય નહિ એવી રીતે શિખેલા પાંદોને જ આશ્ચર્ય છે.

મહારાજ દર્શન

ગરીબ લોકોનો ઉદ્ધાર

(કમલુ. જે. એડવોકેટ)

મારો જન્મ વીરિસ પ્રજાના રોડીયામાં થયો હતો. મારી માતા અને એક વર્તી મુજી સને ૧૯૦૧ માં રવર્થવાસી થઈ. પંચ વર્ષ પછી મારા પિતા મુજી ગયા. ૭ વર્તી થયા ત્યારે મારાપ વગરનો થયો. મારી પછી માતાબીએ અને ઉમ્મરો. તેમને અને શાળામાં મોકલવા મારે જાનનો પ્રવાસ કર્યો. અને અ' શાળામાં અદરાદીપ મુજી રાટલા સિવાય જોણું કાંઈ ખાવાનું મળતું નહીં. કચરિર માંસના કાકા મળતા.

એક પાદરી મારફત મેં ટસ્કેજની શિક્ષણાનુભાવ અને ઔદ્યોગિક શાળા વિષે સાંભળ્યું અને તે સંબંધી એવી સારી વાતો મેં સાંભળી કે મેં જે એકર જમીન ગણોતે લઈ જાતે ખેડી જે નફો રહે તે લઈને ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. મારું દેવું અને ગણોત આપ્યા પછી મારી પાસે ૨૦) ડોલર વધ્યા. તેમાંથી મેં કપડાં ખરીદ્યાં અને હું ટસ્કેજ ગયો. તા. ૨૭-૧૨-૧૮૮૮ ના દિવસે હું નિકળ્યો અને ૧-૧-૧૮૮૯ના રોજ ત્યાં પહોંચ્યો. તે વખતે મારી પાસે ૧૦) ડોલર ગયા હતા. ધણો ખર્ચ રૂતો હું આશીને ગયો હતો. ટસ્કેજમાં હું ૪૫ વર્ષ રહ્યો. ત્યાંના ખર્ચ રજના લાંબા વખતમાં તથા અધ્યયન કાળમાં દર અઠવાડીયે એક દિવસ અને દર બીજા શનિવારે કામ કરીને કાઢતો.

મારા છેલ્લા વર્ષમાં જે વાડીમાં હું ઉછર્યો હતો તે વાડીના માલિક તરફથી મને મદદ મળી હતી. તે વર્ષે પદવી મેળવ્યા પછી મેં ધંધો કરવો તેની ચિંતા હતી. મેં વકીલ કે ધર્મોપદેશક થવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. વકીલ થઈને ટસ્કેજના આદર્શ પ્રમાણે ગરીબ લોકોનો ઉદ્ધાર થઈ શકે તેમ નહોતું. ધર્મોપદેશક તરીકે પણ ઝાઝું થઈ શકે નહિ કારણ કે ધર્મોપદેશકને એકજ સંપ્રદાયના મનથી મર્યાદિત થવું પડે છે. તેથી છેવટે જે સંસ્થામાં કોઈ પણ સંપ્રદાયનો બાધ આવે નહિ એવી ટસ્કેજ જેવી સંસ્થા સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો. મારા કાર્યક્ષેત્ર તરીકે રેનોલીસ પસંદ કર્યું.

આ શાળા 'રેનોલીસ શિક્ષણાનુભવ અને ઔદ્યોગિક સંસ્થા' એ નામથી ઓળખાય છે અને તે આજાખામાના રાજ્યના 'ટૂપ્પુ કટિબંધ'ના મધ્યભાગમાં જ આવેલો છે. આ શબ્દ ધણો વપરાય છે પણ દક્ષિણના દરેક ગાળને કે કોઈ પણ રાજ્યના દરેક પ્રગણને તે લાગુ પડતો નથી. એ શબ્દ માત્ર કેટલાક રાજ્યના કેટલાક પ્રગણને જ લાગુ પડે છે. વીન્ડોક્સ અને તેની પાસેના સાત પ્રગણને તે બરાબર લાગુ થાય છે. વસ્તીગણતરી પ્રમાણે એ આઠ પ્રગણમાં કાળા લોકની વસ્તી ૨૦૧૫૩૯ અને ગોગ લોકની ૬૯૯૧૫ છે. :-

૬ આયાબામામાં ૬૭ પ્રગણ્યાં છે અને તેમાં એકંદર કાળા લોકની વસ્તી ૮૨૭, ૩૯૭ છે. આથી માલમ પક્ષે કે $\frac{1}{2}$ લાગનાં પ્રગણ્યામાં $\frac{1}{2}$ લાગની કાળા લોકોની વસ્તી છે. ગોરા લોક કુટુંબ કાળા લોકની વસ્તી વધારે હોવાના કારણે એ 'કુષ્ણકુટુંબ' કહેવાય છે. આ પ્રગણ્યાંઓ આયાબામા નદીની ખીણમાં આવેલાં છે અને તે રાજ્યનો અતિ ક્ષણદ્રુપ અંદેશ ગણાય છે.

૭ રાજ્યમાં વસાત થવા માંડી તે વખતે ગોરા લોકોએ કુટુંબના માણસોના પ્રમાણમાં જમીન નહિ ગણતાં જોડયા કાળા લોકો ખરીદી, શકાય અને તે જોડા જમીન ખેડી શકે તેટલી જમીન રાખી છે. માત્ર પાંચ છ માણસના કુટુંબો પાસે ૧૦૦-૧૦૦૦ કાળા લોક ખેડી શકે તેટલી જમીન ગણી છે. આથી મહેજ સમગ્રશે કે આખા દેશની જમીન ગોરા લોકની પાસે છે. સીદી લોકો દેશાંતર જનારા નથી એટલે મુલામગીરીમાંથી દ્રવ્ય પછી પણ ત્યાં જ રહે છે. ગોરા લોકો સાત આઠ માઈલ દુર ગામડાઓ વસાવીને રહે છે, પણ આ અંતર મોટી મોટી વાડી કરી તેમાં હજારો ગુલામો પાસેથી કામ લઈ ભાંગી નાંખ્યું છે. ધરતું કામકાજ કરવા બહુ થોડા ગુલામો રાખવામાં આવતા. મોટો ભાગ વાડીમાં જ રહેતો. માત્ર એ ધરના ગુલામોને જ પ્રથમ પાસે ગૃહજીવન શુ છે તેનો જામ થયો. તે સિવાય એ જ્ઞાન થવાનો તેમને ખીજો માર્ગ નહોતો.

૮ રવતંત્ર થવા પછી તેમને કેળવનાર લાયક શિક્ષકો કે ધર્મોપદેશકો નહોતા. તેથી અત્યાગ સુધી કાળા લોકો ખગ નાગરિકના ગુણો અને જીવનના ખરા ઉદ્દેશો શિખ્યા નથી, અને કેવળ અજ્ઞાનાધિકારમાં જ કુળી ગયા છે. કેટલાક લોકો તેમને તિસ્કાર દ્રષ્ટિથી જોશે અને કહેશે કે ગોરા લોકોએ તેમને શિખવવાનો અયાગ શ્રમ કર્યો પણ તે નિષ્ફળ ગયો. ના, વસ્તુચિતિ તેવી નથી. નિવસને અપવાદ હોય છે, તેમ કેટલાક જોશનાણુઓમાં ઉદ્ધારતા, સ્તરેશાશિમાતલી ઘણી અને પ્રતિતત્તા.

ઉદ્ધાર માટે દયા હશે અને તેમણે જાતિવર્ણ કે પ્રથમની દશાનો વિચાર કર્યા સિવાય મદદ કરી દશે.

૧૮૬૩ ના ઉન્દાળામાં પડવી મેળવ્યા પછી આ ‘કૃષ્ણકટિ’ની ખરી સ્થિતિ જાણવા માટે હું ચિંતાતુર થયો. તેથી વિદ્વોકસ પ્રગણાનો અને મોનરો, બટલર ડેલાસ, અને લોન્ડોન પ્રગણાઓના કેદવાક જાગોમાં પણ ચાલીને હું ફર્યો.

જુન માસમાં એક દિવસે રળીઆમણા પ્રભાતે હું મારા ઘેઝી નિદ્રાથી. પામેના ક્ષેત્રોમાં જસેં સીદી લોકો અનાજના ક્ષેત્રો ખેડતા હતા અને કપાસના ખેતરો નીંફતા હતા. વાડીમાં ગવાતી લાવણીઓ તે લલકારતા હતા. એ લાવણીઓ “ઓ કાર્પિટ ! હું તને બેટનારાઓમાં ગણાવાની ઈચ્છા ગળું છું.” “ઓ સ્વતંત્રતા ! હું ગુલામ થતા પહેલાં કબર પસંદ કરીશ” વગેરે અર્થની હતી. અનાજ અને કપાસના ક્ષેત્રોની વચ્ચે ખળખળ વહેતા પાણીની નદી મોનેરી ખીડો ને ફેરી સૂત્રથી વિંટાળી દઈ અને ત્યાંથી લીલા ક્ષેત્રોમાં પસાર થઈ હજારો પ્રાણીઓને પાણી આપે છે. મને લાગ્યું કે પૃથ્વીને ઈશ્વરે સૌંદર્યપટ પહેરાવ્યું છે અને તેનો મદિમા તે ગાર્બ ન્હી છે. ક્ષેત્રોને ઝાળંગી હું આગળ ગયો એટલે તાડની ઝાડીમાં હુ આ-યો. અહીં અમે સાગના જૂના લાકડાં અને બે ધાંતલાં જોયાં. આ જૂના કપાસ પીંણવાના કારખાનાની હદ છે એમ માગ સાધોએ મને જણાવ્યું. એટલું કહી તે ઉદાસ દેખાયો અને નિઃશ્વાસ નાંખી જોડ્યો કે અહીં ધણા સીદીઓને ધાંતલા સાથે બાધીને બેસુનમ માગ મારતાં ગોરા લોકોને મેં જોયા છે. એટલે બધો તેમને માર પડેના કે તેમને ગાડીમાં બેસાડીને લઈ જવા પડના અને ધણા સ્વધામ પહોંચી જતા.

આ રસ્તેથી અમે ટેકરીઓ ચઢી નીચે ઉતર્યા અને જંગલમાં થઈને “કાર્પેવીલે” આવ્યા. આ ડેલાગી પ્રગણાનું અમીની ગામ હતું. જેમને ૧૦૦ કરતાં ઝાણ ગુલામ હોય તેમનાથી અહિં ધર

ખરીદી શકાતું નહિ. અહિંયાં હજી ‘ લોઈડ્ઝ ’, ‘ લીઝ ’, ‘ રમ્પ્સ ’, ‘ બીપ્સી, ’ ‘ યંગ્લ્ડ્ઝ, ’ અને ‘ રેનોલ્ડ્ઝ ’, કુટુંબોનાં બધાં મકાનો છે. આમાંનાં ઘણાં મકાનો નવી બાંધણી પ્રમાણે ફરી બાંધવામાં આવ્યાં છે અને કેટલાંક હિન્નડ છે અને પડી જવાની તૈયારીમાં છે. ઘણાખર્ગ મકાનો હાલ નવા માલિકોના હાથમાં છે. અસલ કુટુંબોએ એ મકાનો વેચી દીધાં છે અથવા તે પડી બાંધ્યાં છે.

કારલોવીયેમાં ડેવાસ અને વીલ્કોક્સ પ્રગણ્યાં કરતાં ધણું મોટું દેવળ છે. તેમાં હજી સિવાય ૧૦૦૦ માણસ બેસી શકે તેવી સ્વડ છે. હજીમાં જે સીદી લોકો ગોરા કુટુંબમાં ધરતું કામકાજ કરના તે બેસતા હતા.

કારલોવીયેમાં અમે થોડો જ વખત થોમ્સ કાશ્વ કે સ્પાસ્તનો સમય થયો હતો અને અમારો મુક્તમ બે માર્શલ દર હતો. રસ્તેજતાં એક ૪૦' X ૩૬' કુટની ઓરડી આવી. તેને બારણાં બે દનાં અને બારીને ઠેકણે ત્રણ બાકાં હતાં. તેમાં કંડી હવામાં ગરમી પેદા કરવા માટે ચીમની નહોતી. આ ‘ હોપવેલ ’ નામનું દેવળ હતું. તેમાં ૫૦૦ માણસો દર મહિને એકવાર ભેગા થતા અને આખો દિવસ ખાવા-પીવામાં અને ગાવામાં તથા ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં ગાળતા. અહિં પણ શિયાળામાં ત્રણ માસ શાળા ચાલતી. ત્યાંથી થોડે દૂર ‘ બેન્સ ’ પાદરીનું ઘર હતું.

ગુલામગીરીના વખતમાં વાડીનો અધિકારી પહેલાં જે ઘરમાં રહેતો હતો તે ઘરમાં બેન્સ હાલ ગહેતો હતો. પાદરીએ અનપ્પા માણસો જે તેને ઘેર આવે તેની સંભાળ રાખવાનો રિવાજ હતો અને ખાસ કરીને ધર્મોપદેશકો અને શિક્ષકોની સંભાળ સારી લેવાતી. અમે અહિં મુકામ કર્યો.

એ કુટુંબમાં આઠ માણસો હતા. પતિ, પત્ની, બે દીકરા અને ચાર દીકરીઓ. તેની પત્ની રસોઈ કરવામાં બહુ પંકાતી હતી. અમને

થોડાજ વખતમાં સ્વાદિષ્ટ રસોઈ તૈયાર થયાની ખબર મળી. બોજનમાં ફેધ અને માખણ પુષ્કળ હતાં.

વાળુ ક્યારે પછી ત્યાંના લોકની સ્થિતિ કેવી છે તે વિષે મેં વાત ઉપાડી. જોન્સે મને કહ્યું કે દર વર્ષથી જમીન ખરીદવા હું પ્રયત્ન કરું છું પણ હજી મારો પ્રયત્ન સફળ થયો નથી. પૈસા હું આપી ચુક્યો છું એટલે દસ્તાવેજ થોડા વખતમાં થશે. હાલ આ તરફ ઘણાં નવાં કુટુંબો વસવા આવેલાં છે પણ ખર્ચાના પૈસા લાવવા માટે તેમને પાક ગિરો મૂકવા પડે છે.

શાળા સંબંધી જ્યારે મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે આ કસ્ટોમાં ૫૦૦ છોકરાં નિશાળે જાય તેવાં છે. તેમાંનાં માત્ર ૨૦૦ છોકરાંઓ ગયા શિયાળામાં શાળામાં જણવા ગયાં હતાં, અને તે પણ માત્ર ૭ અડવાડિયાં જ. અહિંના લોકો શાળા અને દેવળ માટે બહુ બેદરકાર છે. જેમણે ગઈ સાલ થોડા ઘણા પૈસા ખચાવ્યા હતા તેમણે તે પૈસા દારૂમાં, જુગારમાં અગર ખરાબ વસ્તુઓ ખરીદવામાં વાપરી નાંખ્યા છે. આ પ્રમાણે મારી તપાસનો પહેલો દિવસ પૂરો થયો.

ગત્રે અમને સારી વિશ્રાંતિ મળી. જોન્સ સવારમાં વહેલો ઉઠી થોડાંને અને ટોરને ધાસચારો નાંખી ખેતરમાં ગયો. તેની પત્ની અને એક દીકરી ઘેર આવવાનું કરવા રોકાઈ ગઈ હતી તે પણ પરવારી ખેતરમાં ગઈ. અમે પણ વહેલા ઉઠી અમારા રસ્તે ચાલવા માંડ્યું.

ઉત્તરને બહુ દૂરે અમે પશ્ચિમ દિશામાં પ્રયાણ કર્યું અને રેનોલીયથી આઠ માઈલ દૂર આવેલા ટીન્ડલ નામના કસ્ટોમાં આવ્યા. રસ્તામાં ટેકરીઓ ઘણી છે પણ એકંદરે રસ્તો મજબૂત છે અને બન્ને બાજુએ 'એક'ના ઝાડોની દારોથી ઘણાખગ રસ્તે કમાન ચઢી રહી છે.

ટીન્ડલમાં મને ખબર મળી કે બન્ને દેવળોની સભા આજે મળવાની છે. મેં જાણ્યું કે લોકોનું ધાર્મિક જીવન જોવાનો આ બહુ

સારો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. આડ વાગે દરેક દેવળના માણસો ભેગા થયા. બીજા દેવળના માણસોએ માથે શ્વેત વસ્ત્ર વિંટાળીને પહેલા દેવળ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પહેલું દેવળ થોડું છેડું રહ્યું એટલે તેની ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા કરી તેમણે અંદર પ્રવેશ કર્યો. અંદર પેડા પછી ૭ પાદરીઓએ ૭ પ્રાર્થના સંભળાવી. તેમાંના ત્રણને તો બાઇબલ બિલકુલ વાંચતાં આવડતું નહોતું. દરેકને એકેક કલાક થયો. તેમની પ્રાર્થનાનું કાંઈ ધોરણ નહોતું. કેટલીક વખત શબ્દો ઉંધા ચતા થઈ જતા. બે વાગે એ સભા વિસર્જન થઈ. અહિં પણ વર્ષમાં ત્રણ માત્ર આશ્રતી એક જ શાળા હતી.

ત્યાંથી બીજો દિવસે અમે કેમ્ડન તરફ ગયા. એ અંતર ૧૬ માઈલનું હતું. આ ભાગ આલાબામાના રાજ્યમાં સૌથી વધારે કૃષ્ણદુષ્પ છે. રસ્તામાં અનાજ અને કપાસના અનેક ક્ષેત્રો સીદી લોકોથી ખેડાતાં મેં જોયાં.

ત્યાં પહોંચતાં રાત્રિ થઈ થઈ પણ ત્યાં પ્રથમ એકવાર ગયેલો હોવાથી મને મુકામ માટે અડચણ પડી નહિ. કેમ્ડનમાં ૩૦૦૦ માણસોની વસ્તી છે. ગામમાં ભવ્ય મકાનો, ન્યાયમંદિર અને કારાગૃહ છે. અહિં સીદી લોકોનાં ટોળેટોળાં શનિવારે અકવાડીઆના કામના મજેલા પૈસા લઈ સાઈ સાઈ ખાવા માટે અગર નકામી ચીજો લેવા માટે ભેગા થાવ' છે.

શનિવારે માંજે કેમ્ડનના રસ્તા ઉપર સીદી લોકો જુગાર રમતા કે દારૂ ખરીદતા અને વેચતા માલમ પડે છે. એ પ્રગણાએ દારૂ વેચવાની વિરુદ્ધ મન આપ્યો હતો એટલે જે સીદી દારૂ વેચતો તે કેદમાં પડતો પણ તેને જે દારૂ વેચાતો આપતો તેને કાંઈ સજા થતી નહોતી.

કેમ્ડનમાં માત્ર એક શાળા હતી. તેનું મકાન પેટી જેવું ૨૦'x૧૬' ફુટના માપનું હતું અને ૧૦૦ કરતાં વધારે વિદ્યાર્થીઓને બેસાડી શકાય એવું એકદું ખરાડું. આ શાળા પણ ત્રણ માત્ર આશ્રતી હતી.

કેમ્ડનમાં બે દિવસ રહી આલાખામા નદી ઉપર આવેલા 'મીક્સફ્રી' ગામમાં હું આવ્યો. કેમ્ડનથી અહિં આવવાનો રસ્તો ઘણો સારો છે અને આખા રસ્તે કપાસ અને અનાજ સિવાય ખીજી કંઈ દેખાતુ નથી.

'મીક્સફ્રી' માં હેન્ડરસનની વાડીમાં એક મોટું મકાન શાળા માટે બંધાવેલું છે. અહિં શાળા વર્ષમાં સાત માસ બેસે છે. અહિંના સીદી લોકો મુખી અને બુદ્ધિશાળી છે. અહિં દેવળ પણ શાળા જેવું મનોહર છે.

વીટકાકસ પ્રગણામા હેન્ડરસન ૧૨ વર્ષ સુધી ન્યાયાધીશ હતો. તે ઉત્તમ ન્યાયાધીશ હતો. અને હજી કાળા અને ગોરા લોકો તેની પ્રમાણિકતા, સત્ય અને ન્યાય બુદ્ધિનાં વખાણુ કરે છે. અહિંથી અમે ૧૫ માર્ચ દુર 'રાકવેસ્ટ' માં આવ્યા. રસ્તામાં સેંકડો સીદી લોકો અનાજ અને કપાસના ખેતરોમાં કામ કરતા હતા. લોકો શાળા અને શિક્ષકના અભાવે તદ્દન નિરક્ષર હતા, અને તેમના પાદરીઓ પણ તેવા જ હતા.

રાકવેસ્ટમાં અમને એક બુદ્ધિશાળી માણસનો બેટો થયો. તેણે થોડા વર્ષ સુધી સેફમામાં અભ્યાસ કર્યો હતો. પોતાનો ધંધો શરૂ કરવામાં પડેલી દાડમારીનો તેણે અમને પરિચય કરાવ્યો. તેણે કહ્યું કે લોકો પૈસા તો કમાય છે પણ સંગ્રહ કરતાં કે સદુપયોગ કરતાં તેમને આવડતું નથી. અહિંના વ્યાપારીઓ તેમને ગાડીઓ, યંત્રો કે ધડીઆળો ખરીદવા લવચાવે છે પણ ઘર ખરીદવા દેતા નથી. અમે આ ગૃહસ્થના આદર સત્કારથી સંતુષ્ટ થયા પણ અમારો મુકામ તો સોળ માર્ચ દર 'ફટામા'માં હતો એટલે અમે નિકળ્યા.

મુસાફરીમાં અમે સીદી લોકોનાં ઘણાંએક જોગડીનાં ઘરો જોયાં. કેટલાંક બીનાચાળી જગ્યામાં, કેટલાંક ટેકરા ઉપર એમ છૂટાજવાયાં હતાં પણ સાર્વજનિક રસ્તા ઉપર નહોતાં. અમે સાંજે સાત વાગે

ફટામા પહોંચ્યા. ગ્રામિનો મુકામ અમારે જુદી જુદી જગ્યાએ કરવો પડ્યો. દરેકને એક લાકડાની ઓરડીમાં રાત ગાળવી પડી. મારો મુકામ ગામમાં જે રંગીલા તરીકે ઓળખાતો હતો તે જોકે ઠાકાને ત્યાં હતો. મારી મુસાફરીની વાત થઈ રહ્યા પછી સુવાની તૈયારી થઈ. જગ્યા નાની હોવાથી પડદા ઉપર ચાદર નાંખી મારી પથારી તેણે કરી. થાકને લીધે ઉંઘ સારી આવી. અમે બધા જોકે ઠાકાને ત્યાં સવારમાં હાજરી કરી પાઈનેપલ જવા નિકળ્યા.

ફટામા અને પાઈનેપલના સીદી લોકોની દશા ઉપરના લોકો જેવી જ હતી. શાળાનો અભાવ દેખાતો હતો. માત્ર બે ચાર ગામ વચ્ચે દેવળ જણાતું હતું. અમે પાછલા પહોરે પાઈનેપલ ગયા.

ત્યાંથી અમે ગ્રીનવેલી ગયા. ગ્રીનવેલીથી ફાઈ ડીપોઝીટ અને ત્યાંથી રેનોલીલ પાછા આવ્યા. એકંદર મુસાફરી ૧૫૭ માઈલની થઈ.

આ ત્રણ પ્રગણામાં ૫ થી ૨૦ વર્ષના કાળાં છોકરાઓની મંખ્યા ૪૨૮૧૦ છે અને ગોરાં છોકરાઓની મંખ્યા ૭૬૦૮ છે. સીદી લોકોની પીઠ્ઠાકસ અને તેની આજુબાજુના પ્રગણામાં નીચે પ્રમાણે વસ્તી છે. પીઠ્ઠાકસ ૧૧૬૨૩, કેલાસ ૧૮૨૬૨, લોન્ડીઝ ૧૩૦૪૪, મોનરો ૫૬૧૫, બટલર ૫૬૨૪, મરેગો ૧૨૩૬૨, કલાર્ક ૬૮૬૮, તે પેરી ૧૦૭૨૩ મળી એકંદર ૮૫૪૯૬. કેળવણી પ્રચારકો જે અર્થમાં સાર્વજનિક શાળા સમજે છે તેવી અહિં એકે શાળા નથી. ૩ થી ૫ માસ ચાલતી કેટલીક નામંત્રી શાળાઓ છે, અને ત્યાંના શિક્ષકોને ૭૫ થી ૮ ડોલરનો માસિક પગાર હોય છે. શિક્ષકો નાજાયક છે અને શાળાઓનો વહિવટ પણ કેળવણીમાં રસ ન લેનારા માણુમોના હાથમાં છે. વહિવટ કરનારાઓ દસ વર્ષે પણ શાળાની મુલાકાત લેતા નથી અને તેઓ શિક્ષકોની શિક્ષણ ગતિ વિશે તદ્દન અજાત છે.

મારી મુસાફરીથી મને નીચેની વાતો માલમ પડી. (૧) સીદી લોકોને કેટલાક લાભો નથી છતાં જે જે અધિકાર મળ્યા છે તેનો

દૂરપયોગ થાય છે. (૨) એકંદર સીદી લોકોની વસ્તી ૨,૦૦,૦૦૦ છે અને ભણવા જેવી વયના માણસોની વસ્તી ૮૫૪૬૯ છે. (૩) લોકો અસાન અને વહેમી છે. (૪) શિક્ષકો અને ધર્મોપદેશકો એક જ જાતના છે. (૫) ખાનગી કે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો કે વાંચનગૃહો નથી. (૬) ખરા અર્થમાં એકે સાર્વજનિક શાળા નથી અને ખાનગી શાળા માત્ર એક જ છે. આવી સ્થિતિમાં લોકોની દશા કેવી હોય ? આંધળો આંધળાને શી રીતે દોરે ? પ્રાચીન કાળમાં તેમ બન્યું નથી અને વર્તમાનમાં પણ તેમ બનવાનો સંભવ નથી.

કૃષ્ણ કટિજીની મારી મુસાફરી પછી આ લોકોની મધ્યમાં ઔદ્યોગિક શાળા ખોલવાની મને ખાસ જરૂર લાગી. કેળવણી સંબધી તેમના ખોટા વિચારો દૂર થાય, જીવનમાં કરવાનાં કામો સારી રીતે શિખાય, કાર્પનિક કેળવણી કરતાં વ્યવહાર કેળવણી અપાય અને છેવટે સારાં કામ કરનાર સ્ત્રી પુરૂષો, સારા નેતાઓ, સારા પતિઓ, સારી પત્નીઓ, અને રાજ્યના સારા નાગરિકો અને ઇશ્વરના રાજ્યની સારી પ્રજા થાય તેટલા માટે તેવી શાળા સ્થાપવાનો મારો વિચાર વધારે દૃઢ થયો. દશ વર્ષ પહેલાં ન્યારે શાળા સ્થાપી ત્યારે શાળામાં એક શિક્ષક અને ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ હતા અને મિશ્કત નામે નહોતી. ભાંગી ટુકડા લાકડાની ઝોરડી તે શાળાનું મકાન. ખર્ચ માટે દેવળ કે કોઈ બીજી સંસ્થાની પાઈની શાળા આશિષાળી નહિ. આ ઉપરાંત લોકોની દશા બહુ જુરી હતી. પાકે સારો પાકે નહિ અને લોકોનો વહિવટ પણ સારો નહોતો.

કેટલીક જગ્યાએ તો ગણોત્તીઆઓ પોતાનું દેવું આપી શક્તા નહોતા એટલું જ નહિ પણ ગણોત આપવા અસમર્થ નિવડતા. ગણોત્તીયા માટે જમીનના માલિકોને ખાવાનું પૂરું કરવું પડતું એટલે વાડીમાં વિસિ પણ કાઢી પડતી. જમીન ખરીદવાનો વિચાર સરખો પેલું તેમને આવતો નહોતો. આ આખા ભાગમાં સીદી લોકો પાસે

માત્ર ૨૦ એકર જમીન પોતાની માલિકીની હતી. સ્ત્રી પુરુષોને સાંકળથી દારબંધ બાંધેલાં જોવાનાં દસ્યો ધણાં હતાં. કેળવણી વિષે તેમનો વિચાર એવો હતો કે કેળવણી માણસને હસ્તક્રમ કરવો નહિ પડે. કેળવણી માણસને વધારે સારો અને વધારે કામ કરવા લાયક બનાવે છે તે વિચાર તેમનામાં નહોતો. તેઓ ઔદ્યોગિક કેળવણીની તદ્દન વિરુદ્ધ હતા. શાળા ચાલતી હતી સારે છોકરાંઓના માતાપિતા ત્યાં આવી તેમના છોકરાં પાસે કામ કરાવવાની મનાઈ કરતા અને કહેતા કે અત્યાર સુધી તેમણે કામ કર્યું છે અને અમે તેમને કામ શિખવવા શાળામાં મૂક્યા નથી. અમને છોકરા પાસે કામ કરાવવાની મનાઈ કરી એટલું જ નહિ પણ કેટલાકે તો શાળામાંથી તેમના છોકરાંઓને ઉઠાડી લીધાં. ઔદ્યોગિક કેળવણી વિષે વિરોધ નાકાચક શિક્ષકો અને પાદરીઓએ ઉભો કર્યો હતો, કાળજી કે તેમને એવી જાતની બિલકુલ કેળવણી મળી નહોતી. પણ અમે ઔદ્યોગિક કેળવણી ચાલુ જ રાખી. તેર જાતના ઉદ્યોગો બગાજર રીતે શિખવાય છે; તેમાં ખેતી સૌથી અગ્રસ્થાને છે, કારણકે દુધ દેડા લોકો ખેતીનો ધંધો કરે છે. પણ હવે અમારા કામને લીધે કેટલી બધી સ્થિતિ ફરી ગઈ છે. લોકોની નાની ઓરડીને બદલે હવે ૧૦૦ એકર જમીન છે, ૧૪ મકાનો છે અને એકંદર મિલકત ૩૭૦૦૦ ડોલરની છે. ત્રણ વિદ્યાર્થીને બદલે હાલ ૪૦૦ વિદ્યાર્થી છે. તેમાં આજ્ઞાપામાના બાર પ્રમણાના અને સાત રાજ્યોના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે. શિક્ષકો અને અમલદારો ૨૦ છે. ૩૭ વિદ્યાર્થીઓ પદવીધર થયા છે. એક સિવાય બધા જીવતા છે. તેમાંના કોઈ ઉપર ફાજદારી આરોપ આવ્યો નથી. તેમાંની એક સ્ત્રી સંસ્થાના મુખ્ય શિક્ષક સાથે પરણી છે અને બીજી સાત સ્ત્રીઓ સંસ્થામાં શિક્ષિકાનું કામ કરે છે. એક પદવીધર હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ખાસ વિષય લઈ અભ્યાસ કરે છે, ત્રણ ટસ્કેન્નમાં અભ્યાસ કરે છે, એક મીસીગીપી-શાળામાં સ્ત્રી ખાતાની. અધિકારીણી છે, અને એક નારી શાળાઓ

સ્થાપી છે. બધા દેશમાં જ ગ્હી લોકોને ઉન્નતિનો માર્ગ મતાવે છે. ૩૭ પદ્મીધરોમાના ૨૭ પદ્મીધરોએ પોતીકાં ઘર ક્યાં છે. પદ્મીધરો સિવાય બીજા ૫૦૦ માણસો આ સંસ્થાના સહવાસમાં આવ્યા છે અને તે પણ બહુ સારું કામ કરી રહ્યા છે.

અમે અમારે ત્યાં આવે એટલા બધા નિદ્યાર્થિને દાખલ કરી શકના નથી. દેવજોની દશા પણ સુધારવામાં આવી છે. શાળાઓ માટે સારાં મકાનો બંધાવ્યાં છે અને અધ્યયનકાળ ત્રણથી પાંચ કે છ માસ સુધી લંબાવ્યો છે. બુદ્ધિશાળી અને ચારિત્રવાન શિક્ષકો અને ધર્મોપદેશકો રોકવામાં આવ્યા છે. કુર્મ અને અનીતિનો નાશ કરવા પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે અને સદ્ગુણ અને ધર્મનાં મૂળ નાખવામાં આવ્યાં છે. લોકોમાં હાલના જેવો સંપ કદી નહોતો. આ બધા સુધારા માથે એક લાકડાની ઓગડીના ધરને બદલે ચાર છ કે સાત ઓગડાનાં મકાનો બંધાયાં છે.

સ્નેહીકમાં થોડા વર્ષ રહ્યા પછી અમને વિચાર આવ્યો કે છોકરોઓ તો આપણે દેશનીએ છીએ પણ તેમના માઆપની સ્થિતિ સુધારવા પ્રયત્ન બાદરવા જોઈએ. ૧૮૯૭ ના મન્યુઆરી માસની ૧૪ મી તારીખે અમે સ્નેહીકમાં સીદી લોકોનું મંડળ સ્થાપ્યું. આ મંડળ બાર માસે એક વાર ભગાય છે. આજુમાજુના પ્રગણના ખેડુતો અહિં ભેગા થાય છે. મઈ સાલ ૫૦૦ ખેડુતો ભેગા થયા હતા. તે દિવસે શાળાના મકાનો મંડળના કામ માટે વાપરીએ છીએ. જુદા જુદા વિભાગના લોકો પોતાની કેળવણી વિષયક, ધાર્મિક, નૈતિક અને આર્થિક ચિંતિના નિવેદનો વાંચે છે. અમુક કામમાં પોતે શી રીતે ફતેહ મેળવી તે સભાસદો કહી સંભળાવે છે તો બીજા કામમાં પોતે શી રીતે નિષ્ફળ થયા તે પણ તેઓ કહી સંભળાવે છે, ફતેહમંદ થવા પ્રયત્ન કરે છે અને નવા ધર્મથી કામનો પુનઃ આરંભ કરે છે. પહેલાંના નિવેદનો ઓનાવર્ષને નિરાકર કરે તેવા હતા.

ઘણા લોક કહેતા હતા કે ગમે તેટલી કિંમત આપીએ પણ જમીન ખરીદવાનું કામ બની શકે તેમ નથી પહેલાના નિવેદનમાં માત્ર એકંદર સીદી લોકોની માલીકીની જમીન ૨૦ એકર હતી. છેલ્લાં નિવેદનમાં સાત વર્ષના અંતરે ૪૦૦૦ એકર ઉપરાંત જમીન સીદી લોકોએ ખરીદી છે. પહેલાં નિવેદનમાં સર્વત્ર લોકોની એક ઓરડીના જ ધરો હતાં. હવે તે અપવાદ રૂપ છે. લોકો પોતાને ભેદ વુ અનાજ પોતે જ પકવી લે છે. ધરની સ્થિતિ સુધારવા માટે અમારે ઘણી મહેનત કરવી પડી હતી અને ન્યાં સુધી દેશમાં એક પણ એવું ધર રહે ત્યાં સુધી એવી મહેનત કરીશું પ્રતિષ્ઠિત જીવનને ખરેખર એવું ધર રાગકારી અને બચભરેલું છે.

એકુતાની સભા પછી ગળમાં કાર્યવાહકોની ટરોજ પેડે સભા ભરીએ છીએ. એમાં શિક્ષકો અને ધર્મોપદેશકો ભેગા થાય છે અને તે લોકો શું શું કામ કરી રહ્યા છે તે ત્યાં જણાય છે. શિક્ષકોને જેમ બને તેમ વ્યવહારોપયોગી કૃણવણી આપવા ઉત્તેજન અપાય છે, અને ધર્મોપદેશકોને મૃતપ્રાય ધર્મને જહલે જીવંત ધર્મ શિખવવા સૂચનાઓ થાય છે. તેમને આ પ્રમાણે સારી શાળાઓ અને દેવળો બનાવવા ઉત્તેજીત કરવામાં આવે છે. હતા આ એક માત્ર સાધન જ એમ સ્પષ્ટ સમજાવવામાં આવે છે. સાધર વસ્તુ તે નથી ને તેમના જ્ઞાન બહાર નથી લોકો જેટલા પ્રમાણમાં આશાભર્યા અને ઉદાર જીવન ગાળશે તેટલા જ પ્રમાણમાં તેમની કિંમત અંકાશે. આમ ભૌતિક સુધારણા ગમે તેટલી કરવા કહીએ છતાં પારમાર્થિક તત્વ જ છેવટનું ધ્યેય છે એમ કહેવા અમે સુક્તા નથી. આ સભાના છેલ્લી વખતના નિવેદનો વાચવા જેવા છે. ન્યાં જુદીસાળી શિક્ષકો અને ધર્મોપદેશકો ગયા છે ત્યાં લોકોની સ્થિતિ સુધરી ગઈ છે. તેથી એ વાત મને નક્કી લાગે છે કે લોકોને સાગ નેતાઓની જરૂર છે અને તેને જ માટે અમાગ પ્રયત્નો છે. કાર્યવાહકોની અમા સારું કામ કરી રહી છે છતાં અમે બીજી કૃષ્ણ કટિબંધ સુધારક સભા સ્થાપી છે, આ

સમાનો ઉદ્દેશ તેના બંધારણના નીચેના થોડાક ભાગ ઉગરથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાશે.

૧. આ મંડળ “કૃષ્ણ કટિબદ્ધ સુધારક મંડળ”થી ઓળખાશે. તેનો ઉદ્દેશ આલાખામાના કૃષ્ણ કટિબદ્ધના લોકોની સર્વ રીતે ઉન્નતિ કરવાનો અને તેમની નૈતિક, માનસિક, ધાર્મિક અને આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાનો છે.
૨. આ મંડળે જેમ અને તેમ પોતાના સમાજમાંથી ઉધાર માણ લાવવાનો રિવાજ કાઢી નાંખવો. લોકોએ જેમ અને તેમ પોતાને બેઠેલું અનાજ પોતાની જમીનમાંથી મેળવવું અને જે વસ્તુ વેચાતી લાવવાની હોય તે રોકડેથી લાવવી.
૩. જે જે વસ્તુ દેશમાં ન બની શકે તે વસ્તુ ખરીદવા માટે સહકાર્ય મંડળ સ્થાપી સામટી ખરીદી કરવી.
૪. આ મંડળે લોકોને દિતકર્તા વિષયોની ચર્ચા કરવી અને જન-સમાજની અને ખાસ કરી ખેડુતવર્ગની ઉન્નતિના વિષયો ચર્ચવા.
૫. આ મંડળે લોકોને બને તેટલી કરકસર કરતાં શિખવવું અને ખેડુતો જુદા જુદા પાક કરી જમીન સુધારે તેવું જાણવું તેમને આપવું. ખેડુતોના ઘરની દશા સુધારવી અને તેમને પોતીકાં ઘર કરવા સમજાવવાં. આગાલવૃદ્ધમાં મહેનત કરવાનો રસ પેદા કરવો. બને તો સ્થાનિક સંસ્થાઓએ ઘરની સ્વચ્છતા અને ઉત્તમ વ્યવસ્થા માટે ઉત્તમ દાળ અને અનાજ માટે નાનાં નાનાં ઇનામો વહેંચવાં.
૬. પરસ્પર માંદગીમાં અને મગણુ સમયે દરેકે મદદ કરવી અને તેને માટે દર માસે દરેક પામેથી ૧૦ સેન્ટ ઉઘરાવી પૈસા જુદા રાખી મૂકવા. તેનો ઉપયોગ ખીજા કામમાં કરવો નહિ.
૭. આ મંડળ લોકોને પોતીકાં ઘર વસાવવા ખાસ મહેનત કરશે અને જેમની પાસે પોતીકાં ઘર છે તેમને તે ઘરે સુધારવા અને રાણુગારવા ઉપદેશશે.

૮. સમાસદોષે માત્ર જે વસ્તુઓ ખાસ સજ્જતની હોય તે જ ખરીદ કરવી.
૯. અપરિચિત બોજ, લુગર અને સ.માણક મલિનતા જેવા દુર્ગુણોને લઈને આપણા ચરિત્ર અને મૃદ સુસાધિ ગાય છે માટે તેવા દુર્ગુણો સમાજમાંથી નાબુદ કરવા આ મંડળે મહેનત કરવામાં બાકી રાખવી નહિ.

૧૦. સમય અને દ્રવ્યનો વિચકુચ ખોટો કે મૂર્ખતા ભરેલો ઉપયોગ કરવો નહિ. રસ્તા સાફ રાખવા માટે, કંદો ભરવા માટે, ને છોકરાંઓની કેળવણી માટે મંડળે કાળજી રાખવી. રસ્તામાં છાંપડાં માટે કાંડો રોપવાં. ધરના આંગણાંની વાડો સુધારવી અને સુધારાના ઉત્તમ ધોરણે પ્રમાણે મૃદજીવન બનાવવું.

આ મંડળની કેટલીક કાયમની પેટા સભાઓ છે. એક જાવડયા માટે, બીજી કેળવણી માટે, ત્રીજી વ્યાપાર માટે, ચોથી મૃદકાર્ય માટે, પાંચમી મહેનત માટે, અને છઠી ખેતી માટે છે. આ પેટા સભાઓના પ્રમુખો દર માસે સભાઓ બોલાવે છે અને તેમાં જનસમાજના હિતના અને ઉન્નતિના માર્ગો ચર્ચે છે. આના પરિણામે લોકો નવોત્સાહથી ઘેર જાય છે.

આ સભાઓ બહુ સારું કામ કરે છે અને મારી ખાસ ધ્યાન છે કે આવી સભાઓની સંખ્યા વધારવી. દક્ષિણમાં સીડી લોકોની ઉન્નતિમાં આડે આવનાર દુર્ગુણોનો શાળાઓ અને આવી સંસ્થાઓ નાશ કરે છે. આવાં મંડળો અને પેટા મંડળો લોકોની નાનામાં નાની વાતોથી વડેફગાર ચર્ચ તેમની અડચણો દૂર કરે છે.

મેં જે પ્રમાણે મુસાફરી કરી હતી તે પ્રમાણે જો જોને ટાઈ દરવા નીકળે તો તેને માલમ પડશે કે સ્ત્રોત્રીકથી કારલોવીને સુધીના સાત માઈલમાં આવેલી બધી જમીન સીડી લોકોની માલિકીની છે. કારલોવીલેમાં પ્રથમ જે એક ઝોગડીનું દેવળ હતું તેને બદલે કાચની બારીઓવાળું મુંદર મકાન થયું છે અને ત્યાંની શાળામાં અમારી

ક્યાં છે. દીલ્હનમાં પણ ઘણા ફેરફાર થયો છે. જોન ટેઈમ્સ નામનો અમારી શાળાનો ૧૯-૧ નો પદવીધર ત્યાં ગયો છે અને લોકો પાસેથી ૩૦ એકર જમીનના પૈસા ભેગા કરી સુંદર મકાન બાંધી વર્ષમાં સાત માસ સુધી શાળા ચલાવે છે. ઘણા ખેડુતોએ ઘર ખરીદ્યાં છે અને કેટલાક પાસે તો ૪૦૦ એકર જમીન પણ થઈ છે. આવો સુધારો અમારી શાળાની અસર ન્યાં ન્યાં પહોંચી છે ત્યાં થયો છે.

કૃષ્ણ કટિબંધના સીદી લોકોની ઉન્નતિ મટિના અમારા કાર્યમાં શાળા માત્ર થોડો જ ભાગ ભજવે છે. આ શુભ કાર્ય ત્વરાથી આગળ વધે એટલા માટે અમારે તેની પાછળ વધારે વખત ગાળવો જોઈએ. પરંતુ શાળાની આર્થિક સ્થિતિ માટે ન્યાં સુધી અમે નિર્મિત થયા નથી ત્યાં સુધી તે બની શકે નહિ. જો એવું એક કાયમનું ફંડ થાય કે જેના વ્યાજમાંથી સઘળો ખર્ચ નીકળે તો અમે લોકોની, ઉન્નતિ જલદી કરી શકીએ. અમારી શાળા પામે ૩૦૦૦ થી ૪૦૦૦ એકર જમીનની વાડી ૩૦,૦૦૦) ડોલરે વેચાતી આપવાની છે. જો અમે તે ખરીદ કરી શકીએ તો ખેતી સંબંધી કાર્ય બહુ વિશાળ પાયા ઉપર અમે કરી શકીએ. અમારે જોઈતું સઘળું અનાજ પણ તેમાંથી પેદા કરી શકીએ.

મેં આ લેખમાં કૃષ્ણ કટિબંધમાં લોકોની સ્થિતિ કેવી છે અને તે સ્થિતિ સુધારવા અમે શું પ્રયત્નો કરીએ છીએ તેનું વર્ણન કર્યું છે. અમારા મનમાં સદા એ જ લાગણી રહે છે કે ધણું કરવાનું બાકી છે અને માત્ર થોડું જ થયું છે.

ઉપસંહારમાં ટરકેજીમાંથી મળેલી પ્રેરણા, પ્રયોગશાળામાં, ક્ષેત્રમાં અને વર્ગમાં મળેલું શિક્ષણ નામાંકિત મુખ્ય શિક્ષકનો માર્ગોપદેશ—આ બધાએ, જે લોકોમાં હું ઉછર્યો હતો, તેમની સાથે હું સદા કામ કરીશ અને છેવટે જેમની સાથે મારું દફન થશે, તેમની તન, મન અને ધનથી સેવા કરવા મારા મનમાં ઇચ્છાવી દીધું છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું

ગોરસ શાળામાં કામ કરનાર એક પદવીધરની
આત્મકથા

(દુષ્ટિએ એ. સ્મીથ)

મારા જીવન અને કાર્યની કથા લખવા બેઠું તો તેમાં જીવન કરતાં કાર્યભાગ પ્રધાન હોવો જોઈએ.

હું હુમ્મલેલીમાં તા. ૨૭-૩-૧૮૭૩ ના રોજ જન્મ્યો હતો. માગ માયાપ ગુલામ હતા. મારા પિતાને સ્વતંત્ર થવા પછી થોડા વખત સુધી હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરવા દેવામાં આવ્યો હતો. તે સાકર બનાવતા હતા. મારી માતાએ આટલાંટા વિશ્વવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કર્યો હતો.

૧૮૭૮ માં મારા પિતા આટલાંટા આવ્યા અને ત્યાં મારા બીજા બે ભાઈઓનો જન્મ થયો. ત્યાર પછી અમે ગિફ્ટગોમાં આવ્યા અને હું ટુકેશમાં દાખલ થયો ત્યાં સુધી ત્યાં રહ્યા.

૧૮૮૨ માં દુર્દૈવે અમારા કુટુંબ ઉપર એક આકૃત આવી પડી. હું અને માગ ભાઈઓ માતાના હવાલે થયા. આથી અમારા બાલ-આનંદનો નાશ થયો. પિતૃ મગ્ધુનો શોક હું સમજી શકતો નહોતો તો પણ બીજાં છોકરાઓ જે આનંદ કરતા તે આનંદ અમારે નથી એમ મને લાગતું. બીજાં છોકરાઓ જે પિતૃપ્રેમ અને વાતસલ્ય અનુભવતા તે અમારે નહોતા. અમારું ગૃહ અપૂર્ણ હતું. મારી બાલ્યાવસ્થામાં આનંદ જેવું મને કશું સાંભરતું નથી.

સાતમે વર્ષે હું ચિકગોની સાર્વજનિક શાળામાં દાખલ થયો. હું બાલ્યવામાં હોશિયાર હતો તે વાત મેં એક જ વર્ષે બે વર્ગોના અભ્યાસ કર્યો તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. ત્યાર પછી હું દર વર્ષે સારા ગુણ મેળવી એકેક વર્ગ કરંતો ગયો. પણ શાળામાં મારી વર્તણૂક આદર્શરૂપ નહોતી. માછલાં પકડવા માટે, મીઝીમન સગેવરમાં સ્નાન કરવા માટે અગર શિયાળામાં ખંરફ ઉપર ચાલવા માટે વગર રમ્યે હું ધણીવાર શાળામાંથી ગેરહાજર રહેતો અને તેથી મને ધણીવાર સખ કપકો મળ્યા હતા.

આવી સ્થિતિ ફરજિયાત કેળવણી દાખલ થઈ ત્યાં સુધી રહી. પણ હું ખરાબ છોકરો નહોતો. મને ખરાબ ટેવો પડી નહોતી. માત્ર બીડી પીવાની ટેવ હતી. પણ તે થોડા દિવસ નવાઈ દાખલ સારી લાગી. પછી એની મેળે છટ્ટી મર્ઝ. માગ મન અને તનને આરામ ભોળતો હતો. દક્ષિણમાં બીજાં છોકરાઓને ત્રણ માસ શાળામાં જવાનું અને નવ માસ રમી ખાવાનું હતું ત્યારે મારે નવ માસ શાળામાં જવાનું અને ત્રણ માસ રમવાનું હતું. મને લાગતું કે અમારું પ્રમાણ ઉલટું હતું. પણ જેમ જેમ હું મોટો થતો ગયો તેમ તેમ અભ્યાસમાં મારું ચિત્ત વધારે ઝોંટાયું.

ચિકગોની શાળામાં હું એટલો એક જ સીદી હતો તો પણ મારા પ્રત્યે શિક્ષકનો કે અન્ય સહાધ્યાયીનો દેખાવ નહોતો. મેં

.....

મારી જંગલી ટેવો એકદમ છોડી દીધી અને કેળવણી લેવાના લાભ અને જરૂર મને જણાયા. મારે ભણવાની સારી સવડ હતી અને તેની પાછળ જ હું મંડ્યો. હું આડમી યત્તામાં બેસવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં મારે શાળા છોડી કામે જવાનો વખત આવ્યો.

હું એક લાકડામાં કોતરકામ કરતી દુકાનમાં અડવાડીએ રાં ડાહરના પગારથી દુકાનનું પરચુરણ કામ કરવા રહ્યો. આ રકમમાંથી જા ડાહર મારે ગાડીભાડમાં અને પરચુરણ ખર્ચમાં જતો. મારું ઘર દુકાનથી ત્રણ માઈલ દૂર હતું એટલે ગાડીભાડમાં જ આ આખી રકમ પૂરી થાત પણ હું આકતી આગગાડીમાં ચઢી જતો અને કૂદી પડતો. એ પ્રસંગો યાદ કરીને મને નવાઈ લાગે છે કે મેં મારા હાથ ભાંડ્યા નહિ. આ મારી થોડી આવકમાંથી બચત કરવા ઇચ્છે મને મદદ કરી દે. મારાં કપડાંલત્તાનો ખર્ચ જાઓ નહોતો કારણકે કુટુંબમાં મારા કરતાં મોટા માણસના ઉતરેલાં કપડાં માગ કામમાં આવતાં.

માગ કામથી શેડ સંતુષ્ટ રહેતો લાકડામાં કોતરકામ કરવાથી અને ચિત્રકામથી નફો સારો થાય છે એ જાણી તે ધધો શિખવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો પણ મારા શેડે કચું કે એ ધધો શિખવા માટે છ માસ વગર પગારે મારે ઉમેરવાની કરવી જોઈએ એટલે મારી આશા નષ્ટ થઈ.

હું મોટા થયો પણ એક ધધો મેં હાથ કર્યો નહોતો. જીવાનીમાં પણ હું કમાવું નહિ તો ધડપણમાં શી રીતે કમાઈશ ? મેં નેથી વધારે અભ્યાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો પણ ઉંચી કેળવણી માટે ખર્ચ ક્યાંથી લાવવો તે પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. મારા હુંક પગારમાંથી બચત નહિ જેવી થઈ હતી. મેં ટસ્કેશમાં સંસ્થા વિશે અને ત્યાં તરણ સ્ત્રી પુરોને જે લાભ મળે છે તે વિશે સાંજળું હતું. ત્યાં જવાનું મેં નક્કી કર્યું. આટલાંટામાં કપાસનું પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવાનું હતું તે

પ્રસંગે મને એક મિત્રે આવવા જવાની ટિકિટ લઈ આપી. હું નવેમ્બરમાં ચિકાગો છોડી આટલાંટા ગયો. જે દિવસ હું રહ્યો અને મારી ટિકિટ ખીજાને આપી એ તેની પાસેથી ટસ્કેજની ટિકિટ લીધી.

હું 'ચીહો' સ્ટેશને આવ્યો, ત્યાંથી મારે ખીજી ગાડીમાં ખેસવાનું હતું. પણ તે દિવસે આગગાડી બંધ હતી એટલે એક ગાડામાં હું ખેડો અને જંગલ, ખીજો અને ખેતરોમાં ચર્ચને અમારું ગાડું આવ્યું. પશ્ચિમના રાજધાનીના શહેર સિદ્ધપથાઓના નમુનારૂપ બંધ બકાતો, ઘોડાગાડીઓનો પત્થરની સડક ઉપર ખડખડાટ, ઉંચે આગ-ગાડીનો ગડખડાટ, અને વ્યાપારની ધામધૂમથી તદ્દન વિરૂદ્ધ કુદરતનો અમને પ્રત્યક્ષ સંગ ચલ્યો. અમે ટેકરા ઉપર ચઢ્યા એટલે અમને ટરફેજની ઝાખી થવા માંડી.

। દરકેજીને જોઈ હું તો વિસ્મય પામ્યો. મારી ધારણા કરતાં પથ્ય
 મેં ત્યાં વધારે જોયું. લગ્ય મકાનો, પૂર્વ વિદ્યાર્થીઓની સંસ્થા પ્રત્યે
 ભક્તિ અને ઉત્તમ શિષ્ટપદ્ધતિ જોઈ મને લાગ્યું કે સાચા જીવનની
 કેળવણી પામવાની જગ્યા આખરે મને જડી છે. શિક્ષકો અને
 વિદ્યાર્થીઓએ મારે આદર સત્કાર કર્યો.

મને પૂછ્યું કે તમારે ક્યો ઉદ્યોગ શિખવો છે ? ત્યારે મેં ખેતી પસંદ કરી. ધણી શહેરના વતની હોકરાઓની પેઠે મને કુદરત વધારે પ્રિય હતી. દોર પ્રત્યે મને પ્રેમ હતો. પહેલા વર્ષે હું દિવસે 'કામ કરી ગરે અભ્યાસ કરતો. આથી મને અનુભવ મળતો એટલું જ નહિ પણ ખીજ વર્ષે દિવસની શાળામાં દાખલ થવા માટે મારા નામે રકમ જમા કરાવતો હતો. મેં મારો અભ્યાસ એવો સારો કર્યો કે મને તરત ખીજ દેશના હોડોને જઈ ઉછેરવા માટે કાચગૃહ સોંપ્યું હતું અને શિયાળામાં શાકભાજીની વાડી પણ મારી દેખરેખ નીચે હતી. હું તે કામ અદ્ભૂત રીતે કરી શક્યો. તે સિવાય ખેતીમાં વપરાતાં ખીજ 'ખી' પણ મને સમઢી રાખવા સોંપ્યાં હતાં.

આ કામથી બીની પરીયા અને છોડની ખિનવણી કરતા હું શિખ્યો હું ગમે અભ્યાસ કરતો અને આખો દિવસ ખેતીવાડી ખાતાના લુદા લુદા વિભાગોમા કામ કરતો

પહેલા વર્ષના અંતે હું દિવસની શાળામા દાખલ થયો અને અડધો વખત શાળાના વર્ગમા અને અડધો વખત ખેતીવાડી ખાતાના વર્ગમા બેસતો થોડો વખત સંગીત ખજૂ શિખતો કારણ કે હું વાજકમડળનો સભ્ય હતો

ઉંઢાળાની રજામાં હું મોન્ટગોમેરીના દક્ષિણ ભાગમાં ગયો ત્યાં શાળામા કામ કરવાની મારી ઇન્ટિઝ હતી પણ ત્યાં શાળા શિપાળામા ત્રણ માસ ચાલતી થોડી ખર્ચપટ પછી સ્કાટલાંના દેવળની શાળા ઉધાડવાની મને પરવાનગી મળી વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા ઘણી હતી અને હું ત્યાં ટરકેજની સાખા ઉઘાડત પસ ગાર મિત્ર વ્યાપાર તર્ફ હતું ખેતુનોના લાભ માટે હું ખેતીનો વર્ગ પણ કાઢતો અને તેથી ખેતુનોને સારો લાભ થયો છે એમ હું માર્તું છું મારી કુટુંબ સદના સમયે ત્યાંની જમીન તપાસતો તેમા મને માનમ પણ હું લોકો જમીન બગાડે છે કારણ કે માલિકોમા અને ગણોત્તીયાઓમા અગ્રાન અને પાક ગિરો મૂખવાના ગિવાજને લીધે ઉત્સાહ અને સાહસ નથી સાંજે હું જે લોકો પહેલાં શુભામ હતા તેમની વાતો સાંભળતો

આ પ્રમાણે હું નોંધરી કરતો હતો એવામાં મારી માતાના મરણનો મને તાર મળ્યો મારી પામે બાડાના પૈસા નહોતા અને હોત તો પણ હું એટલે બધે દૂર હતો કે મને તેનો છેલ્લો મેળાપ થવાનો સંભવ નહોતો મને મારી માતાની ખરી ખોટ પડી ગાર સર્વસ્વ તેની સાથે ગયું

હું ટરકેજ પાછો આવ્યો સને ૧૮૮૮ ના વર્ષ સાથે પનીશ્વર થયો મારી કેળવણી માટે હું ટરકેજ સ્થાનો, વોશિંગ્ટનના અબો

વિક સુદ્ધિપ્રભાવનો, ત્યાના વિદ્વાનમડળનો અને મને ઘણી મદદ કરનાર અને હિતેશન આપનાર માગ પિનાનો આભારી છું

પદ્મી મેળવ્યા પછી હું શાળાની ગોઠવણમાં જે માસ વિશેષ અભ્યાસ કરવા રહ્યો માગ પિતાની મદદથી હું રોકફર્ડની "ફોરેસ્ટ સીની કીમરી કંપની"માં જગ્યા મેળવી શક્યો. ત્યારથી અત્યાર સુધી હું ત્યા જ છું સચુક્ત રાજ્યોમાં માખણ મહાર્થ બનાવનારી મડળીઓમાં આ મડળી મોટામાં મોટી છે દરરોજ તેમાં ૨૦,૦૦૦ શેર માખણ બને છે આ મડળીમાં ૭૫ માણસો કામ કરે છે

મારું કામ માખણમાં રનાદ ઉત્પન્ન કરવાનું છે. એ કામ જનુવિદ્યાશાસ્ત્ર સંબંધી છે અને અમુક પ્રકારના જનુઓને લીધે તેમાં સુગંધ અને સ્વાદ આવે છે તેમાં માત્ર એ શાસ્ત્રના જ્ઞાનની જ નહિ પણ ઉત્તમ કારિગીરી અને એકાગ્ર ધ્યાનની જરૂર છે આ મડળની શુભ વાતો માત્ર થોડા જ માણસો જાણે છે અને તેમાંના હું એ જ માત્ર કામ ફેલ્ડમન થયું છે અને તેથી મડળીના માર્શિકાને સંતોષ થયો છે રોકફર્ડના અગ્રગણ્ય વર્તમાનપત્રમાં મારા કામ વિશે મડળીના અમલદારે ઘણા સારા નિવેદન કર્યું છે અને મને હાલ પહેલા કરતા બમણો પગાર મળે છે

મડળીના કોર્મ પણ નોકરે મારા જેવું સારું કામ કર્યું નથી ૨૪-૬-૧૯૦૧ થી ૧૫-૮-૧૯૦૪ સુધી મેં ગવિવાર અને તહેવારે પણ કામ કર્યું છે આની ૧૧૫૫ દિવસ સુધી લાગનાગટ મહેનત કરવા હું ગમ્તિમાન થયો તેનું કારણ એ કે હું દારૂ અને બીડીથી દૂર રહેતો હતો આ મારી ક્તેલ ટસ્કેજની ફેળવણીને આભારી છે

શાસ્ત્રવચન છે કે પુરૂષે એકલા રહેવું જોઈએ નહિ તેથી મેં મારો જીવનસાથી શોધી કાઢ્યો આ મારી સ્ત્રી મમતાળુ કરકસર કરનારી અને ગૃહકાર્યમાં કુશળ છે લગ્ન પછી ૧૧ એપ્રિલના ઘર માટે અમે

પૈસા આપવા માંડ્યા. એ ઘર શહેરની સારી વસ્તીવાળા ભાગમાં આવેલું છે. ૭ ઓગડીવાળો નીચેનો ભાગ અમારા કબજામાં રાખેલો છે અને મેડાની ૫ ઓગડીઓ એક ગોરા કુટુંબને લાડે આપી છે. લાડામાંથી ઘરની વેચાણ કિંમત ઉપરનું વ્યાજ મળી રહે છે.

અમારે એક બે વર્ષની પુત્રી છે અને તેથી સુખી કુટુંબના સુખમાં નવું સુખ થયું છે.

અમારા ઘરની ચારે બાજુ લીલા ધાસવાળી જમીન છે. તેમાં છાંયડા માટે, નવા ફળ માટે ઝાડો રોપ્યાં છે. ફૂલોના પથ્થુ છોડો છે. પાછલા ભાગમાં ટેટાના છોડોની વાડી છે. ગૃહપક્ષી માટે માંડવો, ખતકા માટે વાડો, અને ઘોડાગાડી માટે ડેલું છે.

ઘડપણમાં ચિંતા રહે નહિ તેથી કરકસરથી જીવવાનીમાં જ પૈસા સંબંધી સ્વતંત્રતા મેળવવી, અને જો બને તો શેડ માટે કમાવા કરતાં પોતાની જાત માટે જ કમાવું, અને સીદી ખેડુતે પોતાનો માત્ર સીદીના ફળના કારખાનામાં અગર સુતર કાંતવા અને લુગડાં વણવાના સંચામાં કે ગોરસશાળામાં વેચવો એવી મારી શાળા છોડી ત્યારથી ઇચ્છા હતી. આ બધા વિચારોનો ઉદ્દેશ એટલો જ હતો કે સીદી લોકો સ્વાત્રથી થાય અને બીજાને મદદ કરે. હું ૧૮૯૮ના વર્ગના આદર્શ વાક્યને ભૂલી ગયો નથી. “આપણે આપણી જ બાંધેલી ઇમારત ઉપર ઉભા રહીએ છીએ.” એ વાક્ય સદા મારા મનમાં રમી રહે છે.

મકેન્ડુ ૧૨૪

એક ગાડી બનાવનારની આત્મકથા

(એડવર્ડ લોમાકસ)

મારો જન્મ તા ૧૭-૧-૧૮૭૭ ના રોજ 'ડેમોપોલીસ'માં થયો હતો. મારા કાકા ગાડી બનાવવાનો ધંધો કરતા હતા અને નાનપણથી તે ધંધો શિખવાનું મન હતું તેમની દુકાનમાં પરચુરણ કામ કરવા અને રાખવાની મેં તેમને વિનંતિ કરી અને ત્યાં ગઈએ. પણ તેમણે મને ધધાનું ખરું કામ શિખવ્યું નહિ દુકાનમાં ૫ થોડું લુહારીકામ શિખ્યો.

એક દિવસ સુભાએ દુકાનમાં મેં માગ મિત્રને દરખાસ્તી રજામાં પરત આવેનો જોયો. તેણે મને તે સંસ્થાના ધણા વખાણ કરી ત્યાં જવા માગમાં ઉત્સાહ રાખ્યો. તે પણ ગાડી બનાવવાનું કામ ત્યાં શિખતો હતો અને ત્યાંના અભ્યાસ અને કામ સંબંધી તેણે મને મધૂર્ણ હકીકત કહી હું ત્યાં ગઈ ધંધો શિખું અને શાળામાં અભ્યાસ પણ કરું અને મારી મહેનત વડે માગ અભ્યાસનો ખર્ચ કાઢું વગેરે વાત મેં જાણી મારે જોઈતું હતું પણ જે હથિયાગના ઉપયોગથી હું રચકારનો ધંધો શિખી શકું, તે હથિયાગ તો માગ કાકા અને આપના નહોતા પરચુરણ કામ કરવા નકામ હથિયારો મારા હાથમાં આતા.

મને ટરકેજી જવાનો વિચાર એકદમ આગ્યો. મારા અડવાડીયાના રાા ડોલરના પગારમાંથી અને તેટલું મેં બચાવવા માંડ્યું; કારણ કે ટરકેજીમાં દાખલ થતી વખતે કપડાં, પુરતોડા અને કેટલીક ખચુરણ ચીજો વિદ્યાર્થી પાસે અવશ્ય હોવી જોઈએ. મેં શાળામાં અરજી કરી. ત્યાંના મુખ્ય શિક્ષક વોશિંગ્ટને મને દાખલ કર્યો અને માટે ત્યાં જવા માટે શી શી તૈયારી કરવી જોઈએ તે પણ જણાવ્યું.

“ જે વિદ્યાર્થી અહિંના પ્રવેશક વર્ગની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થાય નહિ તેને દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. આ વર્ગમાં દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીને લખતાં વાચનાં અને સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર ને ભાગાકાર કરતાં આવડતું જોઈએ. ઉમેદવારનું ચારિત્ર શુદ્ધ હોવું જોઈએ, અને તેને માટે એ પ્રનિષ્ઠિત ગૃહસ્થના દાખલા લાવવા જોઈએ.

દિવસની શાળા.

દિવસની શાળામાં જે ઉમેદવાર પોતાનો સંપૂર્ણ પ્રાધ્યાપ્ત અગર તેના મોટા ભાગ રોકેટથી આપી શકે તેને દાખલ કરવામાં આવે છે. દિવસની શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ અડવાડીયે એક દિવસ અને શનિવારે કામ કરવું પડે છે.

“ તેની ઉમ્મર ૧૪ વર્ષની હોવી જોઈએ. શરીરે મજબૂત હોવો જોઈએ અને પ્રવેશક પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવો જોઈએ.”

રાત્રિ શાળા.

દિવસની શાળામાં દાખલ થવા માટે જે લાયકી જોઈએ છે તે અહિં પણ જોઈએ છે. વધારામાં વિદ્યાર્થીની ઉમ્મર ૧૬ વર્ષની હોવી જોઈએ અને ભાવકા જેટલું કામ કરવા વિદ્યાર્થી સચકત હોવો જોઈએ. લુણાં લંગડાને આ નિશાળમાં બિયકૂલ દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

“જે તરફથી સ્ત્રીપુરુષો દિવસની શાળાનો ખર્ચ આપી શકે નહિ એવા ગરીબ હોય તેમને રાત્રિશાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓ દિવસની શાળાનો ખર્ચ આપી શકે એમ જણાય તેમને રાત્રિશાળામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ અને કાઈ ઉતરપીંડી કરી તેવી રીતે દાખલ થયેલો જણાય તો તેણે કાં તો દિવસની શાળામાં દાખલ થવું જોઈએ અથવા શાળામાંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ.

‘વિદ્યાર્થીઓને પોતાને ગમતા ઉદ્યોગો શિખવા દેવામાં આવે છે. ઉદ્યોગ-વર્ગમાં દાખલ કરતી વેળાએ તરફથી સ્ત્રીપુરુષોની ધંધામાં કેટલી જીદિ આલે છે અને તે કામ કરવા તેમના શરીરનું બંધારણ અનુકૂળ છે કે નહિ તે ખાસ કાળજીપૂર્વક જોવામાં આવે છે. અધ્યયન કાળની શરૂઆતમાં કેટલીક વાર એવું બને છે કે કેટલાક ઔદ્યોગિક વર્ગો બરાબ જાય છે અને આવું જ્યારે બને છે ત્યારે ઉમેદવારોને તે વર્ગમાં જગ્યા ખાલી પડતાં સુધી અન્ય વર્ગમાં બેસાડવામાં આવે છે.’

શાળાના અધિકારીઓ તરફથી ત્યાંના નિયમ સંબંધી મને એક પત્ર મળ્યો છે. વાંચતાં તે નિયમો સખ્ત જણાયા પણ જો હું દાખલ થાઉં તો તે પ્રમાણે રહેવા મારો નિશ્ચય હતો. કેટલાક નિયમો હું નીચે આપું છું.

“શાળાના નિયમોનો ઉદ્દેશ સર્વનું હિત અને સુખ સાચવવાનો છે.”

“દરેક વિદ્યાર્થી પાસે બાઈબલ હોવું જોઈએ.”

“આરામ અને રમતગમતમાં નિયમિત રહેવું જોઈએ. નીચ વાણી ઉચ્ચારનારને અને પરનિંદા કરનારને સખ્ત સજા કરવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓને કારણસર કપડો, કેદ અથવા એવી શિક્ષા કરવામાં આવશે.”

તેમણે પત્રવ્યવહારમાં પણ નિયમિત રહેવું જોઈ એ. ટપાલમાં આવેલા પત્રો પણ તપાસવામાં આવે છે. અંદાડીયામાં એક વાર વિદ્યાર્થીઓએ તેમના માથાપને પત્ર લખવો જોઈ એ. કપડાંની પેટીની અને ઓરડીઓની તપાસણી તે કામ માટે નિમેલા અમલદારો ગમે તે સમયે કરે અને તેની પૂરેપૂરી તપાસણી વખતોવખત થવા કરશે. ”

હું દાખલ થયો. તા. ૫-૯-૯૬ ના રોજ ટસ્કેજમાં પહોંચ્યો. કપડાં અને પુસ્તકો ખરીદ કર્યા પછી મારી ૧૨૭ ડોલરની ખચત પૂરી થઈ ગઈ. એટલે મારે રાત્રિયાળામાં જ દાખલ થવું પડ્યું. મને મારી ઈચ્છા પ્રમાણે ગાડી બનાવવાના વર્ગમાં દાખલ કર્યો અને બે વર્ષ સુધી ત્યાં રહેવા મારી પાસે કરાર કરાવી લીધો. મારા આખો દિવસ વિદ્યાભ્યાસના વર્ગમાં કે ઔદ્યોગિક વર્ગમાં જતો. આ ધંધામાં મિત્રકામ પણ શિખવવામાં આવે છે. રાત્રે હું શાળામાં બાથુતો.

મેં ધણા ઉત્સાહથી કામ કરવા માંડ્યું અને ધંધા શિખવામાં કયાશ ગાંખી નહિ. મારા કામથી મારા શિક્ષકને એવો સતોષ થયો હતો કે ન્યારે ૧૮૯૭ માં એક હોંશિયાર છુદાર માટે શાળામાં માગણી આવી ત્યારે મને મોકલવામાં આવ્યો. મને શાળામાંથી ૧૫ મી એપ્રિલે જવા દીધો. હું ટસ્કેજથી ૧૮ માઈલ દૂર ‘સાઈર્સ’માં ગયો અને ઓકટોબર સુધી ત્યાં રહ્યો.

આ મુદતને હું રજા જેવી ગણું છું કારણકે તે દરમ્યાન મેં અભ્યાસનો થોડો જ વખત ગુમાવ્યો હતો. ત્યાંની પરિસ્થિતિ સારી હતી અને આર્થિક લાભ પણ મને સારો થયો. ત્યાંના લોકોની ખરી સ્થિતિથી હું વાકેફગાર થયો. અને તેમને મેં ઘણી મદદ કરી. ત્યાંથી મેં મારા બાઈ માટે ટસ્કેજમાં દાખલ થવા સારૂ થોડા પૈસા મોકલ્યા. તેને પણ મારા જેવો કેળવણીનો લાભ મળે એવી મારી

૧૮૯૬ ની રજામાં યુનીયન શહેરની ઉપર જતાવેલી પેઢીમાં હું રહ્યો. ત્યાર પછી ઘણી દુકાનોમાં હું ફર્યો. દરેક ઠેકાણે ઉપરી અમલદારોને મેં મારા કામથી ઝંતોળ આપ્યો હતો. એક મોટી પેઢીમાં તો હું વહિવટકર્તાઓનો માનીતો ચર્ચ પડ્યો હતો. તેમણે મને ન્યુયોર્કમાં થોડા વખત સુધી ત્યાંના કલ્યાણવનમાં રહેવા લગ્નામણુ કરી હતી.

દરેકજમાં સંસ્થાના ઔદ્યોગિક ખાતાના અધિકારીની માગણી આવી ત્યાં મુધી તે કલ્યાણુવનમાં હું રહ્યો. જે ભાગમાં હું કામ સિખતો હતો ત્યાં જ મારે કામ સિખવવાનો પ્રસંગ આવ્યો. દરેકજમાં જ રહેવાનું હોવાથી હું મારો અભ્યાસ વધારતો જાઉં છું અને મને સતોષ થાય છે કે મેં સાઈ કામ કર્યું છે.

આ વર્ષ ઔદ્યોગિક ગૃહના પહેલે માળે બેસે છે અને માડી બનાવવાના અને દુરસ્તી કરવાના કામ માટે બહુ અનુકૂળ છે. તેમાં બીજા સાધનો ઉપરાંત લાકડાની ૧૦ પાટલીઓ છે. તે ૩૨ ઇંચ ઉંચી, ૪૨ ઇંચ પહોળી અને ૮ ફુટ લાંબી છે. દરેક પાટલીના બે ભાગ છે એટલે બે વિદ્યાર્થીઓ સુખેથી એક પાટલી ઉપર કામ કરી શકે છે. પાટલીને ત્રણ ખાનાં હોય છે અને પાટલીના બન્ને બાજુએ નાની ઓરડીઓ છે. તેમાં ઓળિયો મુકવામાં આવે છે.

દરેક વિદ્યાર્થીને ભોજનમાં આગરો આપવામાં આવે છે. બીજાં કેટલાંક આગરો રાષ્ટ્રી મુકવામાં આવે છે અને ખપ પડે ત્યારે કાઢવામાં આવે છે.

આ વર્ગમાં જુદી જુદી જાતની ગાડીઓ જનાવવામાં આવે છે. ગાડીઓ દુરસ્ત કરવાનું અને ખેતીનાં હથિયારો સમારવાનું કામ પણ અહિં થાય છે. અહીંના લોકોનું દુરસ્તીનું ધણુંખરું કામ અમારે ત્યાંથી જ લે છે. અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે છે.

* ५ वर्ष

૧. ચંબાળ, ઓઝરોના નામની માફિતી અને તેની રૂબાળ.

ધમ્મિછા હતી. તેને લુહારી કામ શિખવવાનો મારો વિચાર હતો. મને અત્યારથી ‘લોમાકસ વ્હર્સ’ ની ગાડી ખનાવવાની અને લુહારી કામની પેઢીનાં સ્વપ્ન આવતાં હતાં. અહિં જે મેં પેદા કર્યું તેમાંથી મારાં અને મારા લાઈનાં કપડાં પણ સીવડાવ્યાં.

૧૮૯૮ ની રગ્નમાં મેં યુનીયન શહેરની “ મેમર્સ જે. એલ. ડાઈકિસ એન્ડ કંપની ’ માં કામ સ્વીકાર્યું. તે શહેરમાં ગાડી ખનાવવાની અને લુહારી કામની બીજી એનાથી મોટી દુકાન નહોતી. ઓક્ટોબર સુધી ત્યાં રહી હું ટસ્કેજીમાં પાછો આવ્યો. ત્યાં મને મોટો પગાર મળતો હતો. મારા જેવા હડીલા ગામડાના છોકરાને થોડા માસમાં સારો પગાર મળે એવો કારીગર જે સંસ્થા ખનાવે તેની કીર્તિ અને લાયકા આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે.

આ વાતની અસર વિદ્યાર્થીઓ ઉપર શું થાય છે તેની લોકોને બિલકુલ ખબર નથી. જે છોકરો આવો દિવસ કામ કરી પેટ પૂરતું પણ પેદા કરી શકે નહિ તે છોકરો આવી શાળામાં કામ કરી અભ્યાસ કરે અને બહાર જાય ત્યારે પહેલાં કરતાં ત્રણથી પાંચગણું કમાય એ વાત તેને ધણા આશ્ચર્ય અને મહત્તાની લાગે છે. મારું માનવું છે કે ધણા વિદ્યાર્થીઓ મહાવિદ્યાલયમાં ધણાં વર્ષો રહેતા નથી તેનું મુખ્ય કારણ પણ આ જ છે.

થોડા માસમાં પેદા કરવાની અર્થિતનીય શક્તિ આવે છે તેથી ઔદ્યોગિક કેળવણીનો વધારે કમાવાની શક્તિ મેળવવા માટે ધણા વિદ્યાર્થીઓ લાલ લે છે. પણ અહિં ઔદ્યોગિક કેળવણીની સાથે પાઠશાળાનો અભ્યાસ પણ કરવો પડે છે અને ચારિત્ર પણ ધીમે ધીમે ધડાય છે.

નવા વર્ષની શરૂઆતમાં મારા નામે ૫૦) ડોલર જમા હતા. એ સ્કેમ મોરી મહેનતથી મેં પેદા કરી હતી.

૧૮૯૯ ની રજામાં યુનીયન શહેરની ઉપર જતાવેલી પેઠીમાં હું રહ્યો. ત્યાર પછી ઘણી દુકાનોમાં હું કર્યો. દરેક ઢેકાણે ઉપરી અમલદારોને મેં મારા કામથી મનોમ આખો હતો. એક મોટી પેઠીમાં તો હું વહિવટકર્તાઓનો માનીતો થઈ પડ્યો હતો. તેમણે મને ન્યુયોર્કમાં થોડા વખત સુધી ત્યાંના કલ્યાણવનમાં રહેવા લલામણ કરી હતી.

ટસ્કેજમાં સંસ્થાના ઔદ્યોગિક ખાતાના અધિકારીની માગણી આવી ત્યાં સુધી તે કલ્યાણવનમાં હું રહ્યો. જે ભાગમાં હું કામ શિખતો હતો ત્યાં જ મારે કામ શિખવવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ટસ્કેજમાં જ રહેવાનું હોવાથી હું મારો અભ્યાસ વધારતો જાઉં છું અને મને સતોષ થાય છે કે મેં સાફ કામ કર્યું છે.

આ વર્ગ ઔદ્યોગિક શ્રદ્ધા પહેલે માણે જેસે છે અને ગાડી બનાવવાના અને દુરસ્તી કરવાના કામ માટે બહુ અનુકૂળ છે. તેમાં ખીજાં સાધનો ઉપરાંત લાકડાની ૧૦ પાટલીઓ છે. તે ૩૨ ઇંચ ઊંચી, ૪૨ ઇંચ પહોળી અને ૮ ફુટ લાંબી છે. દરેક પાટલીના બે ભાગ છે એટલે બે વિદ્યાર્થીઓ સુખેથી એક પાટલી ઉપર કામ કરી શકે છે. પાટલીને ત્રણ ખાનાં હોય છે અને પાટલીના બન્ને બાજુએ નાની ઓરડીઓ છે. તેમાં ઓળરો મૂકવામાં આવે છે.

દરેક વિદ્યાર્થીને જોઈતાં ઓળરો આપવામાં આવે છે. ખીજાં ફેટલાંક ઓળરો રાખી મૂકવામાં આવે છે અને ખપ પડે ત્યારે કાઢવામાં આવે છે.

આ વર્ગમાં જુદી જુદી જાતની ગાડીઓ બનાવવામાં આવે છે. ગાડીઓ દુરસ્ત કરવાનું અને એતીનાં દયિયારો સમારવાનું કામ પણ અહિં થાય છે. અહીંના લોકોનું દુરસ્તીનું ધણુંખણું કામ અમારે ત્યાંથી જ થાય છે. અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રથમ વર્ષ

દુકાનની સંભાળ, ઓળરોના નામની માહિતી અને તેની સંભાળ.

હતો, તેની હું સાકર લેતો. ૧૯૦૧ માં પટ્ટીધર થયા પછી મારી સ્થિતિથી હોર્ટનને વાકેફગાર કરતાં મને ઘણો આનંદ થયો. મને જોઈને અને ખાસ કરીને હું ટસ્કેજમાં જાયતો હતો તે જાણીને તેમને પણ આનંદ થયો. એ કુટુંબ છોડ્યા પછી હું ગાંધીની દુકાને રહ્યો. ત્યાં મને માસિક ૪ ડોલર મળતા. હું ત્યાં થોડો જ વખત રહ્યો.

મને બીઅર્ડન અને એન્ટલીની જોડાની વખતમાં કામ કરવાનું ઘણું ફાવતું હતું. કારણ કે ત્યાં મને રવિવારની પૂરી રજા મળતી અને બાકીના દિવસોએ છ વાગે સાંજે હું છૂટો થતો હતો. ખીજી જગ્યાએ આ અનુકૂળતા નહોતી. હું બાર વર્ષનો થયો ત્યારે બાઈબીન પ્રગણામાં મારા કાકાને ઘેર ગયો. ત્યાં મારે એ અડવાડીઆં રહેવાનો વિચાર હતો પણ હું ત્યાં ૩ વર્ષ સુધી રહ્યો. તેની સાથે હું દરરોજ ખેતરમાં કામ કરતો હતો. અને વર્ષમાં એ માસ શાળામાં જતો. એટલી મુદતમાં હું પ્રથમ શિક્ષણ પાડોનું પુનરાવર્તન કરી શકતો. હું 'મફાન' માં પાછો આવ્યો ત્યારે ટસ્કેજમાંથી પાછા આવેલા વિદ્યાર્થીઓએ મને ત્યાં જવા માટે સમજાવ્યો. પણ મારા સર્ગાવહાલાંએ ત્યાં જવા માટે મને જગરો અટકાવ કર્યો. ઘણી વાટાઘાટ પછી તેમની મરજી વિરૂદ્ધ હું ત્યાં ગયો. તેમની માન્યતા એવી હતી કે મેં જોઈએ તેટલી કેળવણી લીધી હતી અને મારે હવે વિશેષ જણવાની જરૂર નહતી.

૧૧-૬-૯૩ ના દિવસે માર્ફનામ ટસ્કેજમાં વિદ્યાર્થી તરીકે નોંધાયું. હું ગતિશાળામાં દાખલ થયો. કારણકે મારી પાસે પૈસા નહોતા. પરીક્ષા લીધા પછી મને પ્રથમ વર્ગમાં મૂક્યો. મને કોઠારનું કામ મોખું. હું ગાયોને ખવડાવતો હતો, દોહતો હતો અને તે સિવાય મારા શિક્ષક જે કામ સોંપે તે કામ કરતો હતો.

ટસ્કેજમાં મારો ખર્ચ કાઢવા હું સમર્થ થયો તેવામાં ત્યાંના અધિકારીઓએ એક નવો યોજના અમલમાં મૂકવાનો વિચાર કર્યો.

રાત્રિશાળાના દરેક વિદ્યાર્થીને અડધો દિવસ શાળામાં અને અડધો દિવસ કામ કરવામાં કાઢવાનો અને દર માસે ૪ ડોલર શાળાની ત્રીજેરીમાં આપવાનો તે યોજનાનો ઉદ્દેશ હતો. આ યોજના સંબંધી ત્યાંના અધિષ્ઠાત્રીદેવી વોર્શિપ્ટન પત્નીએ મને અને બીજા રાત્રિ-શાળાના વિદ્યાર્થીઓને બોલાવ્યા. એમને પૂછ્યાં તેમને માલુમ પડ્યું કે માત્ર ચાર વિદ્યાર્થીઓ જ એ પ્રમાણે માસિક ૪૭ ડોલર આપી શકે તેમ છે. તે સિવાય મારા જેવા વિદ્યાર્થીઓ કામ કર્યા સિવાય શક્ય કશું આપી શકે તેમ નથી. પછી એ યોજના બંધ રાખી. તેથી મારા જેવા વિદ્યાર્થીઓને સુખ થયું. માફ નસીબ એ યોજનાના નિર્ણય ઉપર ટકી રહ્યું હતું. જો તે અમલમાં આવી હોત તો મારે શાળા છોડવી પડત.

૧૮૯૪ ના ઉન્દાળામાં શાળામાં જ રહ્યો અને ત્યાંના અધિકારીઓએ મહેરબાની કરી મને કામ આપ્યું. ઘેર જવા માટે આગ-ગાડી માટે બાકાના પૈસા મારી પાસે નહોતા. નવા અધ્યયનકાળના આરંભમાં ગાડી બનાવવાના ઉદ્યોગમાં હું દાખલ થવાનો હતો. મારો વિચાર હુદારી કામ શિખવાનો હતો પણ ત્યાં જગ્યા નહોતી.

હું ૧૮૯૪ માં ગાડી બનાવવાનું કામ શિખ્યો અને શાળામાં અભ્યાસ ચાલુ રહ્યો. દર વર્ષે ઉપલા વર્ગમાં હું જતો.

હું ૧૮૯૫ ના આખા વર્ષ સુધી ગાડી બનાવવાનું કામ કરતો એટલું જ નહિ પણ રજાઓમાં પણ તે કામ ચાલુ રાખતો.

આ વર્ષના અંતે કપાસ વાવતા ગભીયોના કપાસનું મોટું પ્રદર્શન આટલાંટામાં બનાવવાનું હતું અને તે પરદેશી માટે પણ ખુલ્લું મૂકવાનું હતું. એમ. ટી. ક્રાઇવને શાળાના પ્રદર્શન સંબંધી કામ સોંપ્યું. આ પ્રદર્શન માટે અમારા મુખ્ય શિક્ષક વોર્શિપ્ટનને ધણું સાફ ભવિષ્ય દેખાયું છે અને તેમણે ભાવેલમાં પણ તેમ જણાવ્યું છે. મેં મારો

અભ્યાસ એવી સારી રીતે કર્યો હતો કે ઔદ્યોગિક ખાતાના અધિકારી જે. એચ. વોર્શિંગ્ટને મારા શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં છ માસ માટે એ વર્ગનો દવાસો મને સોંપ્યો.

હું તે જગ્યાની જોખમદારી સ્વીકારવા ઇચ્છતો નહોતો પણ ટસ્કેશની નમ્ર વિનંતિ પણ આગ્રાહ્ય છે. મેં તે જગ્યા સ્વીકારી વર્ગમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ મારા કરતાં મોટા હતા અને કેટલાક નાના હતા પણ ધણા ખગ મારા કરતાં ટસ્કેશમાં વધારે વખત ગયા હતા. મારા શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં મારા કામ માટે કોઈ જાતની બારે ફરિયાદ થઈ નથી તે સંતોષની વાત છે.

હવે મારા એ વર્ષના ખર્ચ માટે ચાલે એટલી રકમ મારે નામે જમા હતી. ત્યાં દાખલ થયા પછી હું બદલાઈ ગયો. હું દાખલ થયો ત્યારે ગામડીઓ, કસા અનુભવ વગરનો અને અજ્ઞાન હતા. ટસ્કેશએ મારી ચાલમાં, વાતચિત કરવામાં, સ્વચ્છતા માટે કાળજી રાખવામાં અને ત્યાંના આદર્શ પ્રમાણે ચાલવામાં ઘણો ફેરફાર કરી નાંખ્યો હતો. પહેલવહેલો ઉન્હાળામાં આ વર્ષે હું ઘેર ગયો. મારા ધંધાનું કામ રજામાં મેં કર્યું અને પૈસા કમાયો. હું ૨૮-૧૨-૯૭ સુધી પાછો આવ્યો નહિ. મારા લેખના અગ્રભાગમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અત્યાર સુધી હું બહુ થોડું કમાતો હતો પણ હવે મારી કમાવાની શક્તિ વધી હતી અને તેથી મને ઘણો આનંદ થયો છે.

મારો વિચાર લુહારી કામના કારખાનામાં દાખલ થવાનો હતો. મારી ઉમેદ ઉત્તમ લુહાર થવાની હતી. ગાડી બનાવવાનું કામ તો હું શિખ્યો હતો. તેનો અભ્યાસક્રમ પૂરો કરી હું મોન્ટગોમેરીમાં ગાડી બનાવનાર અને લુહાર તરીકે રહ્યો. આ બહારનો અનુભવ મને ઘણો ઉપયોગી થઈ પડ્યો. મારું શાળાનું છેલ્લું વર્ષ ૧૮૯૯-૧૯૦૦ હતું. મને વિદ્યાભ્યાસનું તેમ જ લુહારી કામ બાજનનું પ્રમાણપત્ર મળ્યું. હવે બહારની દુનિયામાં જીવન ગાંજવાનો સમય આવી પહોંચ્યો.

પહેલવહેલો હું ઇન્ટરવેલીની હંગાઈડ સંસ્થામાં ગાડી બનાવનાર અને લુદાર તરીકે ગ્લો અને પછી ૧૯૦૧ ના ઓગસ્ટ સુધી બર્મિન્ગહામમાં ધધો કર્યો. મારા બીજા બે સહાધ્યાયીઓનો વિચાર ગાડી બનાવવાની સ્વતંત્ર દુકાન ભાગમાં કાઢવાનો થયો. સ્થળની પસંદગી મારે કરવાની હતી. 'એનીસ્ટન'માં દુકાન કાઢવાની સૂચના હોવાથી તે સ્થળ જોવા હું જાને ગયો. ત્યાં ગયા પછી સ્થળ અત્યુદ્ભૂત જણાયું. કેમ્પ ધર ભાડે આપવાનું નહોતું એટલે જમીન વેચાતી લેવાનો મેં વિચાર કર્યો. તેમ કરવા અમે ભાગ્યશાળી થયા અને દુકાન માટે "૫૦/૬૦" ફુટ માપનું ધર બાંધ્યું. દુકાન ઉઘડ્યા પછી બધો ખર્ચ કાઢ્યો અને અમને મદદ પણ બહુ સારી મળી. અમારું કામ ચોક્કસ હતું એટલે કામ અમારી પાસે બહુ આવતું. નાચન બી. યંગ તરફથી જ્યારે મને તેની શાળામાં કામ કરવા ખોલાવ્યો ત્યારે મારી ત્યાં જવાની ઈચ્છા નહોતી. પણ તેણે મને કહ્યું કે અહિં દરરોજ તરફ માણસો સાથે કામ કરી તમે લોકોની સેવા સારી કરી શકશો. ઘણી અનાકાની સાથે હું ફોરીકાની શિક્ષણાનુભવ અને ઔદ્યોગિક શાળામાં ગાડી બનાવનાર અને લુદારી કામના શિક્ષક તરીકે ગયો. યંગની ત્યાં મુખ્ય અધિકારી તરીકે માગણી થઈ હતી. ત્યારથી હું ત્યાં છું. મેં ઘણું સારું કામ કર્યું અને તેમ કહેતાં મને અભિમાન આવે છે.

ટરકેશમાં માગ નિવાસ માટે હું શુ કહું? તે સંસ્થા જ મારું સર્વસ્વ છે. મને કારખાનામાં, વર્ગમાં મળેલા પાઠો તથા ચારિત્ર ઘડવાના અનેક પાઠો ઘણા ઉપયોગી અને અમૂલ્ય લાગ્યા છે. તેના વડે જ હું વિચારવાન અને સમજદાર માણસ થયો છું. વૅશિન્ગ્ટનનો, તેના શિક્ષકનો અને ટરકેશમાં વિદ્યાર્થીઓને જે જે શક્તિઓ મદદ કરે છે તેના હું કંટલો આજારી છું એ કહેવા બેસું તો મારે અવશ્ય એ બધાની ઘણી સ્તુતિ કરવી જોઈએ.

પ્રકરણ ૧૪ મું

એક ઔપધકારની આત્મકથા

(૩૫૧૩ એલ. એન્સ્ટન)

અં હવે મદની લઢાઈના ગણસેનમાથી ધૂમાડો સાફ થયો એટલામાં આ દુનિયામાં માગે જન્મ મેળન પ્રમણના ટસ્કેજી પાસેના એક લાકડાની ઓગડીના ધરમાં થયો આ ટસ્કેજીમાં તા ૪-૭-૧૮૮૧ ના રાત્ર વોશિંગ્ટને શિક્ષણાનુભવ અને ઔદ્યોગિક શાળા સ્થાપી તેને સુપ્રસિદ્ધ મનાવી છે તે શાળાના વિદ્યાર્થી હોવાનું મને ધણું અભિમાન છે

એ લાકડાની ઓગડીના ધરમાં મારો જન્મ થયો છે એમ જાણી વાચ્યને જણાયુ હતો કે મારા માતાપ ગરીબ હતા હાલ બન્ને સ્વર્ગવાસી થયા છે તેમનું પવિત્ર સમગ્રણ કરી કુ તેમને આશિષ દઉં છું, કારણ કે તેમના જેવા બે હિદાગ માણસો મુનામગીરી અને તેની ભયકર પરિસ્થિતિના બધનથી બધાયેના બાચ્ચે થયા હશે.

તેમને નવ છોકરાઓ થયા ત્યાં સુધી એક ઓગડીમાં તે ગ્રેહતા હતા, ત્યાર પછી તેમણે એક ખીજી ઓગડી ગખી હતી સખ્ત ગરીબાઈને લીધે અમારા કુટુંબને કષાસની વાગીમા ગ્રહેવા જ્યુ પડ્યું મને દુનિયાદારીની સમજ વહેતી આવી હતી મારફિદના થએલા ખૂનની મને ખાસ યાદ છે, તેના મરણથી મારા પિતાને ધણું દુખ થયું હતું

મારા જૂદ પિતા અને કુટુંબના અન્ય માણસો સાથે પાંચ વર્ષ સુધી લાગલામટ મેં ખેતરમાં કામ કર્યું અને કુરસદના સમયે વર્ષમાં ત્રણ માસ ચાલતી શાળામાં અભ્યાસ કર્યો. મને ગણિતનું થોડું જ્ઞાન થયું હતું તેથી ધણો આનંદ થયો; કારણ કે ખેતરનો પાક ત્યારે મારા પિતા સેફમાની જમ્મરમાં વેચવા જતા ત્યારે મને દિસામ ગણવા સાથે લઈ જતા. એક ગોરા વેપારીએ મને તેની દુકાને રાખવાનું કહ્યું. મારા પિતા તેની દુકાને માલ વેચે તેથી તેણે એમ કર્યું હશે કારણ કે મારા પિતાને ઘેર મૂકી ત્યારે હું ત્રણ ચાર દિવસમાં પાછો સેફમા આવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે મેં ખીજો છોકરો રાખી લીધો છે. આ પ્રમાણે હું ગામડીયો શહેરમાં એકલો ધંધા અને ઓળખાણ વગરનો થયો. ખીજો દિવસે સરાઈમાં 'નોક્સ' વિદ્યાલયમાં દાખલ થવા મેં અરજી કરી. મારી પાસે લવામણપત્રો માંગ્યા. પણ મારી પાસે કંઈ નહોતું. મને ઠાઠી મૂક્યો. હું નિરાશ થયો નહિ. ખીજો દિવસે હું મારા પિતાના એક ગોરા મિત્રને સાથે લઈને ગયો અને પરીક્ષા લઈ મને પાંચમા ધોત્તણમાં મૂક્યો.

પકડ્યો. મારા પિતાની છેક નરમ તખીયન અને મારી વધુ અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છા. એ બેને લીધે અમારા ટસ્કેજ પાસેના જૂના ઘરમાં રહેવાતું મેં મોઝા ધાર્યું. ૧૮૮૫ ના જાન્યુઆરી માસમાં અમે પાછા જૂના ઘરમાં ગયેલા આવ્યા. ટસ્કેજ સંસ્થા સ્થપાયानે માત્ર ચાર વર્ષ થયાં હતાં. મારી ઇચ્છા ત્યાં વિદ્યાર્થી તરીકે દાખલ થવાની હતી પણ કુટુંબનો ખર્ચ નભાવવાની અને શાળામાં રહેવાની મારી પાસે નાણાની સવડ નહોતી. શિયાળામાં હું પંચગુણ કામે કરતો. પણ વસંતઋતુમાં વાડીમાં કામ કરતો. બીજા વર્ષે ટસ્કેજ સંસ્થામાં દાખલ થવાની ઇચ્છાથી અને તેટલી કઠ્ઠસર કરી મારા નાનાભાઈની સહાયથી કુટુંબનો ખર્ચ કાઢતાં હું ૮૫ ડોલર જમાવી શક્યો.

મારા જીવનમાં આ દિવસો સ્મરણીય અને મુખી હતા. ૧૮૮૫ ના સપ્ટેમ્બરમાં હું ટસ્કેજમાં 'મેટ્રીક્યુલેશન' (અંગ્રેજી સાતમું ધોરણ) ની અધરી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયો અને શિક્ષણાનુભવ શાળાના પ્રથમ વર્ગમાં દાખલ થયો. પણ હજી મારે ધરડાં માળાપની સંભાળ રાખવાની હતી. એ મારી પવિત્ર ફજ્જ હતી અને મારી આવકના પ્રમાણમાં તેમને અને તેટલી સમવડ કરી આપવાની હતી. ૨૨-૯-૮૫ ના દિવસે એવો ખર્ચ કર્યા પછી ૮૫ ડોલરમાંથી મારી પાસે ૧૪૧ ડોલર રહ્યા. તેમાંથી મેં ૫૧ અને જમણાખર્ચ આપ્યાં.

શાળાના અધિકારીઓએ અને આખા અધ્યયનકાળ મુધી આદર્શ ક્ષેત્રમાં કામ કરવા 'દીધું. તા. ૨૬ મી મેએ જ્યારે શાળા ખર્ચ થઈ ત્યારે મારી પાસે જર્મીઆમ અને ત્યાંથી પ્રાટ શહેરમાં જવા માટે આગમડીનું ભાડું હતું. ત્યાં દોઢસાની ખાખોમાં હું કામ કરતો. ત્યાં મને ગીર્વઓમાં દુઃ મહિને પગાર મળતો. આ રીતેના સેનાના શિક્ષાથી હું હોભાઈ રયો. ચાર વર્ષ મુધી ઉન્દાળામાં હું ત્યાં જતો અને મારાં માળાપ માટે તથા મારા શાળાના ખર્ચ માટે પૈસા પેદા

કરતો. હું પ્રાટ શહેરમાં ભઠ્ઠીમાં, આગગાડીના પાટા ઉપર અવરુ-
નીય દુઃખ વેડીને કામ કરતો હતો. પણ તેથી મને પૈસા મળતા,
૧૮૮૮ નું વર્ષ નજીક પડ્યું હતું છતાં જ્યારે શાળામાં દાખલ થવા
પ્રાટમાંથી નિમજ્યો ત્યારે મારી પાસે ૨૦૦ ડોલર હતા.

૩૦-૫-૧૮૮૯ ના રોજ મારા જીવનમાં એક સ્મગલિય પ્રસંગ
બન્યો. હું ટરકેજમાંથી પદવીધર તરીકે નિકળ્યો. આ બનાવથી મને
સાક્ષિમાન સુખ થયું.

ટરકેજના પદવીધર તરીકે મને એટલો બધો આનંદ થયો કે
હવે પછીની મારી જોખમદારી હું બૂલી ગયો. પણ જ્યારે મેં કરીને
વિચાર કર્યો ત્યારે મને લાગ્યું કે હવે આવને વર્ષે મને સારી શિખા-
મણુ આપનાર શિક્ષકો, બહાસા સહાધ્યાયીઓ અને મિત્રો મળશે નહિ.
અમારા અહરુ સામ્રાજ્ય મને સ્વાર્થ તાર લે વખતે કહે. "સમાપ્તિ
એ જ પ્રારંભ છે."

ટરકેજમાં અભ્યાસ તો પૂરો કર્યો પણ દુનિયામાં કાર્ય અને
જીવન શરૂ કરવાનો સમય હમણાં જ થયો છે અને પુછમાં માત્ર
આત્મશ્રદ્ધા જ છે.

પ્રાટ જેવું બીજું આકર્ષક કાર્યક્ષેત્ર નહિ હોવાથી હું ત્યાં ગયો.
તા. ૧-૫-૧૮૮૯ ના રોજ હું માડીમાંથી ત્યાં ઉતર્યો. અને મિત્રો
તથા સર્ગવદ્વાક્ષાને મળી થોડા દિવસ કર્યો. પછી શેવસે બોલવા
માટે પરવાનગીની ચીટી મેળવવા માટે હું ગયો. મેં પ્રથમ ત્યાં
કામ કરેલું હોવાથી મને તગત પરવાનગી મળી. ઉન્હાળામાં થોડા
માસ પ્રયત્નની પેઠે ક્નેલમંદ કામ કરી મેં મારી આર્થિક સ્થિતિ
સુધારી. મારાં મામાપ, વિધવા બહેન અને બીજાં ૭ નાનાં
છોકરાંઓને ટરકેજથી પ્રાટમાં સદાને માટે રહેવા બોલાવી લીધાં.

આ જ વર્ષમાં પ્રાટ શહેર મંટે સ્વતંત્ર શાળા ખોલવાનું ધાગ-
સલાએ મંજુર કર્યું હતું અને મને સુખ્યશિક્ષકની જગ્યા મળી.

શિક્ષક તરીકે આ માત્ર કામ પહેલું હતું. મેં તનમનથી એ કામ કરવા માંડ્યું અને ટરકેજીના શિક્ષકોએ શિખવેલા હિતસાદ અને પર-માર્થના પાકો છું વિસરી ગયો નહોતો.

ત્યાંના કેળવણીમંડળને માગ કામથી એટલો બધો સતોષ થયો કે મારો થોડા જ વખતમાં (૧૧૦) ડોલરનો માસિક પગાર કરી આપ્યો. આવો પગાર અસાધારણ ગણાય છે. પણ આ રહેર ખાણોને લીધે તવંગર છે અને લોકો-કાળા અને ગોરા-ખીજા ભાગના લોકો કરતાં ધણું કમાય છે. હું દર વર્ષે ૮ થી ૯ માસ શાળામાં કામ કરતો અને બાકીના ત્રણ ચાર માસ ખાણમાં કામ કરતો. આ પ્રમાણે મેં ચાર વર્ષ કામ કર્યું.

મારી તખીઅત એટલી બધી લચડી ગઈ કે મારે શિક્ષકનું કામ છોડવું પડ્યું. મેં પ્રાટમાં એક ઘર વેચાતું ગળ્યું. મારાં માતાપને ત્યાં મૂકી હવાફેર માટે હું 'મીવડેવ'માં ગયો. હું દર ૫૫૫૫૫૫એ કે માસે મારા માતાપની ખબર લેવા આવતો. ઘરનો ખર્ચ માસિક ૬૦ ડોલરનો આવતો. હું 'રટાન્ડ' ફાલ કંપનીમાં કામ કરતો હતો અને ત્યાં ૧૫ માસ રહ્યા પછી મારી પામે (૧૦૦૦) ડોલર જમા થયા. એટલી પુછ કરવની મારી લાંબા વખતની ઇચ્છા હમણાં સફળ થઈ.

'આ વખતે મારી માતાને સખ્ત તાવ આવતો હતો અને ત્રણ માસ સુધી તે મચારીવશ રહી સ્વર્ગવાસી થઈ. અમારા કુટુંબમાં ગમગીની છવાઈ રહી. હું પાછો 'મીવડેવ' આવ્યો અને મારું કામ પુનઃ શરૂ કર્યું. બે વર્ષ પછી મારી પામે ૧૪૬૦ ડોલર થયા. મારો વિચાર ઔપધકગ્લુવિદ્યા શિખવાનો હતો. તા ૧૫-૧૦-૯૮ના રોજ જેઠાવીલેના 'મેદારી' નામના વૈદ્યકીય મદાવિદ્યાલયમાં હું દાખલ થયો. આ મંરથાનો અધિકારી મનુષ્યોના રાજ અને કાળા લોકના વૈદ્યોનો પિતા ડા. જોર્જ ડબ્લ્યુ. હબર્ડ હતો. મેં મારો અભ્યાસક્રમ

તા. ૪-૨-૯૬ ના રોજ પૂરો કર્યો અને ૯૪૬૬૬ ટકા મુખ્ય મેળવી પ્રથમ પદવીએ ઉત્તીર્ણ થયો.

દરકેજના મારા ઘણા સહાધ્યાયીઓ ત્યાં હતા અને તેઓ હાલ જે તે સ્થળે સારા વૈદ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. દરકેજમાં અમે લીવેલી કેળવણીનું સ્મરણ અમને ત્યાં નિત્ય થતું અને ત્યાંના હૃદયપટ ઉપર પડેલાં નહિ બૂલાય એવાં ચિત્રો ખડાં થતા દરકેજની કેળવણી-પદ્ધતિ અને અન્ય દેશોના વિદ્યાલયોની કેળવણીપદ્ધતિ સમ્પાવવાની અમને તક મળતી. મેદારીમાં સર્વ મહાવિદ્યાલયોના કાળા લોકોનાં વિદ્યાનવર્ગ ભેગા થાય છે. તેમાં કેટલાક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લોકોના મહાવિદ્યાલયોનો પણ સમાવેશ થાય છે. છતાં તપાસ કરતા દરકેજનો વિદ્યાર્થી ત્યાં ત્યાં સૌથી ઉત્તમ ગણાય છે દરકેજમા મોટામાં મોટા પાક અમે “ શી રીતે શિખવું ” તે શિખ્યા છીએ.

મેદારીના પહેલા વર્ષ પછી હું જમ્મોગહામમાં આવ્યો અને ડા. એ. એમ પ્લાઝિન અને જે. ખી. કાર્થ સાથે વાતચિત કરી હાં ઔપધકરણની દુકાન કાઢવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૯-૫-૯૫ ના રોજ અમે “ પીપ્પસ ડ્રગ કંપની ” કાઢી. મારી પાસે જે પૈસા હતા તે તેમાં રેકી દીધા દુકાન સારી ચાલવા માઢી એટલે હું ‘ રેટાન્ડ’ કોલ કંપની ’ મા આવ્યા અને ૫૦૦) ડોલર વસંત અને મીઝમમાં મેળવી શક્યો.

શરદમાં પાછો મેદારી ગયો. અમારો વ્યાપાર ધમધોકાર ચાલતો હતો મારા ભાગના નફાના પૈસા મારી ગેરહાજરીમાં માન કુટુંબ તરફ પરભાર્યા મોકલી આપવાની ગોઠવણ મેં કરી ગખી હતી મેદારીમાં રહેવામાં મને ઘણો આનંદ થયો. મને ઔપધકરણ ખાતાના અધિકારી ડા. ડમ્પુ એમ. સીરીયરના મદદનીશની માનવંતી જગ્યા મળી.

ત્યારે મારો અભ્યાસ કરી હું પાછો આવાગામામાં આવ્યો ત્યારે રાજ્યની દરેલી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયો અને ઔપધકરણ માટે

મને પરણાનો મળ્યો. જે જગ્યાએથી મને વધુ અભ્યાસ કરવાની ઈચ્છા થઈ હતી તે જગ્યાએ સેફમામા ધધો કગવાનું મેં નક્કી કર્યું. 'પીપલ્સ ફૂગ કંપની' માનો મારો ભાગ ખાટ ખાઈને મેં જોઈ ચી દીધો અને નવી પેઢી કાઢવાની યોજના ઘડી ધધામાં ફોલ્ડમંદ થરા માટે ખર્ચો જઢામના નામોચા નાગરિકોનો મેં તેમાં ભાગ ગળ્યો.

સાક્ષ મહેનત કરી ધધામાં મેં ફોલ્ડ મેળવી, ધામે ધામે ભાગીદારોના ભાગ મેં ખરીદી લીધા અને પ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ ડો. જ્યોર્જ એચ. વીલ્કરસનને ભાગીદાર જનાવ્યા. જરૂર પડી તેમ ખીજ એક આયધકારને ભાગમાં રાખ્યો. થોડા વખત પછી ડો. વીલ્કરસનને પોતાના ગામમાં જવાની જરૂર પડી. મેં તેમનો ભાગ ખરીદી લીધો અને પેઢીનું નામ 'યુનીયન ફૂગ સ્ટોર' પાડ્યું. અત્યાર સુધી મારી દુકાન એક માળના ઘરમાં દક્ષિણમાં ૨૦ મી ગલીમાં હતી. પણ પાછળથી ૧૮ મી ગલીમાં જે માળનું મકાન રાખી મેં દુકાન ત્યાં કરી છે.

ઔષધિશાસ્ત્રમાં પ્રમાણપત્ર મેળવ્યાં પછી મેં જીવનમિત્ર શોધી કાઢ્યો. કુમારી પર્લ. 'એલ. સ્પ્રીંગ' જર્મોજઢામમાં પોતાના ભાઈ સાથે રહેવા આવી હતી અને તેની સાથે મેં લગ્ન કર્યું. તેનો ભાઈ હાલ કાળા લોકની મોટામાં મોટી વિમે ઉતારનારી મંડળોનો મંત્રી અને વહિવટકર્તા છે. લગ્ન પછી મારા કુટુંબમાં જે પુત્રી અને એક પુત્રનો ઉમેરો થયો છે.

મારા જીવનમાં હું જે કંઈ સાફ કરી શક્યો હોઈશ અગર કરી શકીશ તે ટસ્કેજની કેળવણીને અને તે સરચાના સ્થાપક અને મુખ્ય શિક્ષક ડો. જુકર ટી. વોસિગ્ટનના અગત સંભાળ અને શિક્ષણને આભારી છે. તેમણે અને અન્ય શિક્ષકમંડળે કરેલા ઉપદેશ પ્રમાણે ત્યારથી આજ સુધી હું વર્તતા આવ્યો છું. "જો રસ્તો નહિ જડી શકે તો નવો કરવો" આ આદર્શવાક્ય હું ત્યાં શિખ્યો છું. જો હું એમ કહું કે થોડા પ્રમાણમાં મેં તેમ કર્યું છે તો અવિવેક નહિ ગણાય.

પ્રકરણ ૧૩ મુ

યાંત્રિક ઉદ્યોગોના એક કામદારની આત્મકથા

(જેમ્સ એમ. કેન્ડી)

મારો જન્મ ના ૨૩-૧૨-૬૩ ના રોજ 'મેરીયેટા'માં થયો હતો. મારા માતાપ ગુલામ હતા. જે બાર્નઓ અને ત્રણ બહેનોમાં હું સૌથી મોટો હતો. ૧૮૬૫ની શરૂઆતમાં મારા પિતા ગુજરી ગયા ત્યારથી માતાની મંભાજ મારે રાખવી પડે છે. તે ૬૭ 'મેરીયેટા'માં જ રહે છે. તે ગામની એકંદર વસ્તી ૪૦૦૦ માણસની છે.

નાની વયે હું મારા ગામની સાર્વજનિક શાળામાં દાખલ થયો હતો. પણ માગ પિતાએ મને કામ કરવા મૂક્યો અને હું અતાન રહ્યો. તે મુનારનું, ખાટકીનું અને હુદારનું કામ સારીરીતે કરતા હતા અને ધણી વર્ષ સુધી માંસ વેચતા હતા. ૧૬ વર્ષની વયે હું ખાટકીનું મુખ્ય કામ કરતો હતો. થોડા વર્ષ પછી ન્યારે મારા પિતાને મલ્લુરેના મુકાદમની જગ્યાએ નિમ્યા ત્યારે હું મલ્લુરી કરતો હતો. ન્યારે તેમણે તે કામ છોડી ખેતીનું કામ હાથ ઉપર લીધું ત્યારે મેં પણ મારું કામ બદલ્યું. સામાન્યતઃ એક ધંધા છોડી બીજા ધંધા કરવામાં આવતો પણ તેથી માનસિક કેળવણીનો કે અવિધ્યનો વિચાર બિલકુલ કરવામાં આવતો નહિ. કેટલાક છોકરાઓએ આત્મસુધારણા માટે એક રાત્રિશાળા કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તેમાં હું જોડાયો.

એટલામાં માગ પિતાની સમતિથી અને માગ આનંદથી હું એક ગાડી બનાવવાના કારખાનામાં રહ્યો. તે વખતે ટસ્કેજી સરથામાં અભ્યાસ કરતી એક કન્યા તન્દ્રી માગ ઉપર એક વર્તમાનપત્ર અને પત્ર આપ્યા. વર્તમાનપત્રના લેખમાં સરથાના મકાનો, શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સારૂ વર્ણન કરેલું હતું આ કન્યા અમારા ગામની હતી, અને તેણે પત્રમાં લખ્યું હતું કે વેશિંગ્ટનને મેં તમારા વિષે વાત કરી છે અને જો તમે આવશો તો તમને કેળવણી લેવાની તક મળશે. આ લેખ અને પત્રથી માગ મન ઉપર સારી અસર થઈ હતી.

મારા પિતાને તે સંબંધમાં પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે 'ત્યાં જવાની જરૂર નથી. અહિં રહ્યા અભ્યાસ અને ધર્મ બન્ને થઈ શકે છે. હું એક દિવસે નિશાળે ગયો નથી' છતાં મને ખમર હતી કે માગ પિતા લખી વાચી શકતા અને દિસાળી કામ પણ થોડું કરી શકતા. જ્યોર્જીઆની ધારાસભામાં થોડા મત માટે સલાસત્તરીકે જતાં જતાં તે રહી ગયા હતા. તેમની શિખામણ વિરૂદ્ધ મેં ટસ્કેજી જવાનું નક્કી કર્યું. હાલની સ્થિતિ જોતાં તે વખતનો મારો નિશ્ચય મારા સારા માટે જ થયો હતો એમ કહી શકાય.

મારા શેડને એક પખવાડીવાની સરખા આપી મેં ટસ્કેજી જવાની તૈયારી કરવા માંડી. હીન કરવાથી કંઈ વિદ્ય આવી અને મારૂ જવાનું બધું પડે અગર મારો વિચાર મોજો થાય તેથી મેં આટલાંટાની ટિકિટ લીધી ને ગાડીમાં બેઠો. ત્યાં આવી બીજો દિવસે સવારે સ્ટેશન ઉપર ગયો અને ટસ્કેજીની ટિકિટ માગી. કારકુને મને જવાનું આપ્યો કે ટસ્કેજીનું નામ અમારી માર્ગોપદેશિકામાં નથી. મને લાગ્યું કે ટસ્કેજી એ કાલ્પનિક સ્થળ હશે.

હું ફરી પાછો સ્ટેશન ઉપર ગયો. તેણે નકર્યા જોયા અને ટસ્કેજી શોધી કાઢ્યું પણ કહ્યું કે ત્યાં રેલ્વે નથી તેથી 'ચિલ્ડો'ની ટિકિટ લઈ જાઓ. મેં ટિકિટ લીધી અને પૂછ્યું કે ત્યાંથી ટસ્કેજી

કેવી રીતે જવાય છે. તેણે તે બાબતમાં પોતાનું અજ્ઞાન જણાવ્યું. હું 'ચિહ્નો' પહેંચ્યો અને એક વરાળચંત્ર અને એક કબ્બાની ગાડીમાં બેસી હું ટસ્કેજી ગયો. રેલ્વેનો ગ્રનો સાંકડા માપનો હતો. હું ત્રણ જ વાર પાસેના પ્રગલ્લામાં ફર્યો હતો તેથી દુનિયામાં નવી વસ્તુઓ જોઈ મને નવાઈ લાગે તે સ્વાભાવિક હતું.

૧૮૮૬ ના માર્ચ માસમાં ટસ્કેજી તરફ જતાં મેં ફરથી ટસ્કેજી સંસ્થાનાં દર્શન કર્યાં. એ સંસ્થાએ દક્ષિણના કાળા લોકની ઉન્નતિ માટે જોટલી મહેનત કરી છે તેટલી મહેનત બીજી કોઈ શક્તિએ કરી નથી. હું આડ વાગે ત્યાં આગ્યો અને શાળાની સેનાના નાયકની ઓરડી પામેની ઓરડીમાં બેઠો.

અર્ધ કલાક સુધી હું ઓરડીમાં એકલો જ રહ્યો કારણ કે વિદ્યાર્થીઓ પ્રાર્થના કરવામાં રોકાયા હતા. બીજી શાળાઓની માફક અહિં પ્રાર્થના સવારે નહિ કરતાં રાત્રે કરવામાં આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે અહિં દિવસની અને રાત્રિની બે શાળાની પદ્ધતિ છે એટલે રાત્રિશાળાનું કામ થઈ રહ્યા પછી બધા વિદ્યાર્થીઓ બેગા થઈ શકે છે.

હું એકલો બેસી ધરનો અને જૂતજાવિખનો વિચાર કરતો હતો. ખીસ્સામાંથી નોંધપોથી કાઢી અને પૈસા ગણ્યા તો ૭૫ ડોલર નિકળ્યા. તેથી એક પાઈ પણ વધારે નહોતી અને અત્યાર સુધી હું માત્ર તેટલી જ રકમ બચાવી શક્યો તે જ્ઞાન ચતાં મને ઘણું દુઃખ થયું.

બીજો દિવસે હું મુખ્ય શિક્ષકની કચેરીમાં ગયો. ત્યાંથી મારી પરીક્ષા લેવા મને લઈ ગયા અને હું પાછો ત્યાં આગ્યો. વેશિંગ્ટન મને કહ્યું કે અહિં દરમાસ જમણુ ખર્ચના ૮ ડોલર આપવા પડે છે અને ખરીદ કિંમતે પુસ્તકો આપવામાં આવે છે. તેમણે મને વધારામાં જણાવ્યું કે જો તમે રાત્રિશાળામાં દાખલ થશો તો તમારો જમણુ-ખર્ચ કાઢતાં થોડી રકમ પણ તમારે નામે જમા કરાવી શકશો. પણ શરત એટલી કે તમારી વર્ષિક અને તમારું કામ સર્વ પ્રકારે

સતોપકારક હોવું જોઈએ. મારી પાસે જે પૈસા હતા તે વડે દિવસની શાળામાં દાખલ થવાય તેમ નહોતું. તેથી રાત્રિશાળાના વિદ્યાર્થી તરીકે હું સાતમા ધોરણની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયો. લુદારી કામના વર્ગમાં જન્મ્યા હોવાથી મારે એ ઉદ્યોગમાં કામ કરવું પડતું.

હું દરરોજ દસ કલાક લુદારી કામ કરતો અને ગરે જતમાં દાગિશ દીવાઓ નીચે બેસી રાત્રી કલાક અભ્યાસ કરતો. આશાવામાંમાં તાપનું પ્રમાણ જોનાં આટલા યથા વખત સુધી કામ કરવું સરેહુ નહોતું. જનાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓ તે પ્રમાણે કરે છે. પહેલાના તેલના દીવાને બદલે હાલ વીજળીના દીવા થયા છે. સામાનમાં પીપ ને પેટીને બદલે હાલને નવી દળને સામાન આવ્યો છે. દિવસના વિદ્યાર્થીઓ દર અઠવાડિયે એક દિવસ અને દર બીજા શનિવારે કામ કરતા. હું પાંચ વર્ષ સુધી અહિં રહ્યો.

દિવસની શાળામાં દાખલ થયા પછી ઠગવેલ દિવસોએ તો હું કામ કરતો જ હતો પણ જ્યારે જ્યારે મને વખત મળતો ત્યારે ત્યારે કામ કરતો. ટસ્કેજીમાં માગ પાંચ વર્ષના જીવનમાં માત્ર ત્રણ જ શનિવારે મેં કામ કર્યું નહોતું.

ટસ્કેજીમાં થોડો વખત રહ્યો. એટલે એક અવર્ણનીય શક્તિનું પ્રાપ્ત્ય માગ ઉપર અસર કરતું જોવામાં આવ્યું. જે થોડો શાળામાં આવ્યા છે તેમને આ શક્તિની ખબર છે અને એને 'ટસ્કેજીનો પ્રાણુ' કહે છે. માણસાઈના ગુણગાળા દરેક વિદ્યાર્થી ઉપર, એ શક્તિની અસર અવશ્ય થાય છે. ટસ્કેજીમાં વિદ્યાર્થી એકદમ સુધરી જતો નથી તેમ એક જ તરવથી એ સુધારણા થતી નથી. જેની છૂટી છૂટી કિંમત નજીવી ગણાય પણ એકંદર સામગ્રી કિંમત અમૂલ્ય. લેખાય એવી નાની નાની વસ્તુઓનું તે પરિણામ છે.

ટસ્કેજીમાં નાની વસ્તુઓ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં છે. મને કહેતાં દિલ્હીની ઉપજે છે કે શયનગૃહમાંથી અને

જતાં માથે ટોપી રાખીને જવાની મને ટેવ હતી. એ વાત ઉપર એક શિક્ષિકાએ માફે ધ્યાન ખેંચ્યું. એક દિવસ મારી પાસેથી જતાં તેણે કહ્યું, 'કેન્ડી, સભાગૃહમાંથી જતી વેળાએ માથે ટોપી ગપ્પી તમને જવાની ટેવ છે એ આદત બહુ ખરાબ છે.' ટસ્કેજી આભો ત્યાં સુધી રાત્રે પહેરવાનું ખમીશ મેં જોયું નહોતું. પણ મારા મન ઉપર એ વાત હસાવવામાં આવી હતી કે રાત્રિનો પહેરવેશ બુદ્ધો રાખવો એ સ્વચ્છતાની અને સુધાગની નિશાની છે. જે કોઈ જગ્યાએ સ્વચ્છતાને ધૃશ્વરનો પ્રથમ નિયમ માનવામાં આવતો હોય તો તે ટસ્કેજીમાં જ છે.

એક દિવસે વોશિંગ્ટને મને તેમની કચેરીમાં બોલાવ્યો. સદેશો સાંભળી બમથી માફે શરીર કાપવા લાગ્યું. મને આવ્યાને માત્ર ત્રણ ચાર અઠવાડિયાં થયાં હતાં. મને ઘડીક હતી કે વખતે મેં કોઈ કાપદાનું ઉલ્લંઘન તો કર્યું નહિ હોય. વોશિંગ્ટન એકા ઉલ્લંઘન માટે સખ્ત સજા કરવા અમર ખાસ જરૂરી કામ માટે વાતચિત કરવા સિવાય કોઈને પોતાની કચેરીમાં બોલાવતા નહોતા.

ન્યારે હું કચેરીમાં ગયો ત્યારે મારા ગામના એ ત્રણ લાયક તરૂણ માણસોને કેળવણી લેવા માટે અહિં બોલાવવાનું કહ્યું. થોડા દિવસ પછી મને એક માણસ તરફથી જવાબ મળ્યો. તે દિવસે હું તેમની કચેરી તરફ જતો હતો એટલામાં મને તે સામા મળ્યા. મેં તેમને રસ્તામાં જણાવ્યું કે એક પત્ર આપ્યો છે. એટલામાં તેમણે વચમાં મને બોલતો અટકાવી કહ્યું કે મને કચેરીમાં મળો. તે એક જ બાબતથી કામચાળની જે રીતભાત હું શિખ્યો તે આખા ભેખથી શિખી શકત નહિ.

એક દિવસે 'મે' જોડી બારણું ઢાંક્યું. તે એક શિક્ષકના જોવામાં આવ્યું. તેણે આવી બારણું ધીમેથી ખોલા સિવાય ઉઘાડ્યું ને ઢાક્યું. ત્યારથી હું બારણું ધીમેથી જ ઉઘાડના અને ઢાકતાં શિખ્યો છું નાની નાની વાતોમાંથી જ ચારિત્ર ધસાય છે. અહિં

જ ટસ્કેજીનો પ્રાણ વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રવેશ કરે છે. જો ત્યાંના શિક્ષકો અને અમલદારો તે શક્તિના ભૂતિમંત સ્વરૂપ નહિ હોત તો એટલી બધી અસર વિદ્યાર્થીઓ ઉપર થાત નહિ કાળજી કે અહિં તેમ સર્વત્ર કહેવા કરતાં કરવું ધણું સારું છે.

દરેક સંસ્થાને પોતપોતાની બ્યવસ્થા સંબંધી વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ હોય છે. તે પદ્ધતિ સિદ્ધ કરવા માટે દરેક શિક્ષક અને અમલદારે તે પ્રમાણે વર્તન રાખવું જોઈએ. અહિં દરેક શિક્ષકની ભિન્નભિન્ન બ્યક્તિત્વની અસર વિદ્યાર્થી ઉપર થોડા કે ઘણા પ્રમાણમાં થાય છે અને તેથી સંસ્થાની પદ્ધતિ મજબૂત થાય છે. તે વખતે ૩૦ કરતાં વધારે શિક્ષકો હતા અને તેમની યાયા મારા ઉપર પડી હતી. પણ તેમાંના કેટલાકની તો મારા ઉપર ઘણી અસર થઈ છે.

ડબ્લ્યુ. ડી. વીક્સન યાંત હતા પણ નિયમભંગ માટે બહુ સખ્ત શાસન કરના હતા. સંસ્થાના કોશાધિકારી, વોરન લોગન પૈસાની કિંમત બહુ સારી રીતે શિખવના હતા. ગમે તેટલું દુઃખ વેડનાં પણ એમના આનંદી સ્વભાવને લીધે એમના મુખ ઉપર હાસ્ય રમી રહેતું હતું અને તેથી વિદ્યાર્થીઓને પોતાનો બોલો ધણો હલકો લાગતો. એમ. ટી. ક્રાઇવર્ગની મારા ઉપર મમતાને લીધે હું ગાડી બનાવવાના કામમાં અને છુદારી કામમાં-સારો અભ્યાસ કરી શક્યો. કુમારી એડેલા એચ. હન્ટ હાલ જે વોરન લોગનની ધર્મપત્ની થઈ છે તે તે વખતે શિક્ષિકા હતી. તેનામાં શિખવવાની એવી અગમ શક્તિ હતી કે તેના શિક્ષણની વિદ્યાર્થીના હૃદયમાં સચોટ અસર થતી. તેવી જ રીતે કુમારી માર્ગરેટ જે. મરેનું પણ શિક્ષણ તેવું જ હતું. હાલ તે છુદર ટી. વોર્સિમ્પ્સનની ધર્મપત્ની થઈ છે. તે દૃઢ મનવાળી અને વિદ્યાર્થીનું મન વશ કરવામાં બહુ હોંશિયાર હતી. જ્યારે તે ટસ્કેજીમાં આવી ત્યારે મારો અભ્યાસ-લગભગ પૂરો થયો હતો.

જે. એચ. વોર્સિમ્પ્સને મને આપેલા પ્રોત્સાહનનો હું-સદાને માટે

આભારી થયો છું તે વખતે તે ઉદ્યોગખાતાનો અધિભારી હતો અને તે દરેક વિદ્યાર્થીના પરિચયમાં આવતો તે સર્વોચ્ચ ઉત્સાહી અને મનન કામનો લીધાવતી છે અને વિદ્યાર્થીની થોડી પણ શક્તિને ધણું ઉત્તેજન આપે છે તે વિદ્યાર્થીને દરેક આગળ વધવાની તક આપે છે અહિં દરેકેના શિક્ષકો પૈકી જે બાદ મગ્તા બીજા શિક્ષકોએ શાળા સ્થાપવામાં આગળ પડેલા ભાગ લીધો હતો.

જુન ૮૧ વોર્શિંગ્ટન એક મદાન વ્યક્તિ છે, અને જે વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં જાય છે તે દરેક ઉપર તેની મદાન વ્યક્તિની છાપ પડે છે વિદ્યાર્થીઓમાં 'બી ટી' એ નામ રહેલું ચર્ચ પડ્યું છે, અને એમને માટે અવર્ણનીય રહેલું અને માનની લાગણી વિદ્યાર્થીઓમાં આપે આપ પ્રગટે છે તેમના ગવિવાર સાજના પ્રત્યેનો પ્રિયતા ભોક્ષાની પુગતન સ્થાપનાના એક પ્રયત્ન જેવા છે અને તે દરેકના વ્યવહારમાં ઉચ્ચોગી અને ઉત્તેજ છે આની વાનોમાથી પ્રિયતાધર્મનું ખરૂં તત્વ વિદ્યાર્થીઓ શિખે છે ને સાચું અને સાદું જીવન પણ અનુભવે છે આજ વાનોમાથી તે મદાપુરુષનું ઉદાર હૃદય અને સગ્ગાનો મૂળ ઉદ્દેશ સમજાય છે આ વાનો સરથાના 'ધી ટસ્કેશ રડુકન્ટ' નામના સામાજિક વર્તમાનપત્રમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે અને તે ઉત્સાહ અને રસથી સગ્ગાના પહેલાના પદ્ધતિથી વાચે છે

તે વખતે દાનની પેઠે વોર્શિંગ્ટન ઉપના વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને માનસધર્મશાસ્ત્ર સિખવર્ણના હતા વિદ્યાર્થી જ્યારે છે ઉપના વર્ગમાં જાય જ્યારે તેને વેર્શિંગ્ટનનો ધારો પરિચય થાય છેવર્ણના વર્ગમાં જ વિદ્યાર્થી આ મદાન અને મા. મનુષ્યના હૃદયના ઉદ્દારો સામગ્રે છે વોર્શિંગ્ટનની સરથામાંથી લાગી મુદતની ગેરહાજરી માટે વિદ્યાર્થીઓ તેમ શિક્ષકો ધણા દિગોગ થાય છે

પત્ની મેળવ્યા પછી યુ.કે.વુ તે વિચાર શાળામાં દાખલ થયા પછી અને તરત આ યો હતો અને વેપારી ધર્મમાં રૂઝડ મળ્યો એમ લાગતું

હતું છતાં હું મારા ઉદ્યોગનું કામ ખતથી કર્યા કરતો. છેવટના બે વર્ષ સુધી લુદારી કામ માટે શિક્ષક નહોતો. તેથી મારા સાહિત્યને અવ્યાસ કરતા જે વખત મને મળતો તેમાં હું તે કામ શિખરતો. તે વખતે શિક્ષકમત કે યત્રો સમઘી અવ્યાસક્રમ નહોતો. તેથી શાળાના યત્રોની દુસ્તી વજેરેનું મમ હું કરતો. ખેતરની ગાડીઓને, બે માણસને ખેસવાની જગ્યાવાળી કમાનવાળી ગાડીને અને ઠરેકેજીમાં બનેલી પહેલી બગીચે એ લોદાથી જડી હતી કન્યાઓ માટે સ્નાનાગારમાં પહેલવહેલો નગ માગ હાથે મૂકાયો હતો.

માગ છેલ્લા વર્ષના મે માસમાં મુખ્ય શિક્ષકે વોશિંગ્ટન તરફથી મને ચિઠ્ઠી મળી તે વાંચી મને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. ચિઠ્ઠીમાં બીજા વર્ષથી રાત્રિશાળામાં અને લુદારી મમની દુકાનમાં અરવાડિયામાં ત્રણ દિવસ શિખવવાની મારી પાસે માગણી કરી હતી તે મે સ્વીકારી.

પહેલીધર થયા પછી હિન્દુઓ મારા વતનમાં ગામવા માટે હું ગયો. પણ ત્યાં થોડો વખત રહ્યો એટલામાં માગ ઉપર ઉદ્યોગ ખાતાના અધિકારી જોન એચ વોશિંગ્ટન તરફથી પત્ર આ રો. અને તેમાં બીજા જ અરવાડિયામાં મને ત્યાં જવાનું લખ્યું હતું. તે અત્યાગ સુધી ઔદ્યોગિક ખાતાના અધિભરી તથા લશ્કરી કચાવતના વર્ગના નાયક હતા. પરંતુ ઔદ્યોગિક ખાતાનું મમ ઘણું ઉત્થેગી હોવાથી મુખ્ય શિક્ષકે તેને બીજા મમમાંથી મુક્ત થવા કહ્યું હતું અને લુદારી કામ શિખવવાને બદલે હવે મારે નાયકની જગ્યાનો હવાનો લેવાનો હતો.

મે તરતજ શાળા ઉપડના પહેલા વિદ્યાર્થીઓની ઓગડીઓ બ્યવરથ ગપ કરવા માડી વિદ્યાર્થી તરીકે પણ મે વર્ષ સુધી નાયકનું કામ મારી પામે હતું. મગજ કે ઔદ્યોગિક ખાતાનું અને નાયકનું કામ એક માણસથી થાય તેમ નહેતું. રાત્રિશાળાનું અને નાયકનું કામ મે એક વર્ષ કરી. મજબૂત આંતુ મારા પ્રથમના વિચાર પ્રમાણે

વેપારમાં પડવાનો નિમિત્ત હતો. માગ ધંધામાં જ હું દરરોજ અર્ધોઝામમાં બે ડોકર કમાતો હતો.

મારું પહેલું લગ્ન ૧૮૯૧ માં કુમારી સરા જે. હેરીસ સાથે થયું હતું. અમે ટરકેટમાં સદાધ્યાયી હતા તેથી અમારું દિવસ ૫ છૂટાં પહેલાં મળી ગયું હતું. માગ કરનાં પહેલાં તેણે ક્રિશ્ચિયન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો અને તેને લીધે મેં પણ તેમ કર્યું હતું. તેની મને ઘણી મદદ હતી અને મારી પહેલી મિલકતની ખરીદી તેને જ આભારી છે અમને ત્રણ છોકરાં થયા હતાં તેમાં માત્ર પોર્સિયા નામની કન્યા છુવે છે. ખીલું લગ્ન ૧૮૯૭ માં કુમારી ફ્લોરેન્સ લોવેટ સાથે થયું તે સ્ટોટર મહા-વિદ્યાલયની પદવીધર હતી તેણે મારી અડધી જોખમદારી ઝોંઘી કરી નાંખી છે. અને મારી કુતેદમાં તેનો ધણો લાગ છે. આ ખીલુ સ્ત્રીથી મને આર. સંતાન થયાં.

ટરકેટમાં ગણનામું આપી થોડા દિવસ સર્ગાવહાયાને મળવામાં ગાળી હું મેરીયેટામાં આવ્યો. મેં ગાડી બનાવવાના કાન્ખાનામાં કામ કરવા માંડ્યું. તેમાં ઘણો સામાન વત્રોથી તૈયાર થતો હતો. મારો ધણો વખત વત્રોની દુરસ્તીમાં અને છરી બનાવવામાં જતો.

મેરીયેટામાં આવ્યા પછી મારાથી બનતી મદદ હું લોકોને કરું છું. ગામથી બે માઈલ દૂર હું માગ માગાપ સાથે ગયું છું. મારા પિતાના ક્ષેત્રમાં જે દેવળ હતું તેની જગ્યા તેમણે આપી હતી. આ દેવળની ગવિવાળી શાળાના અધિકારી તરીકે મારી પસંદગી થઈ હતી. જે જગ્યાએ હાંના વખત સુધી મેં કામ કર્યું. ગવિવાળી શાળા ઉઘડ્યા પછી મને વિચાર આવ્યો કે જો એક સાહિત્યમંડળ કાલ્યુ હોય તો તરબૂત ગણ્યોને ઘણો લાભ થાય. અમે દર શુક્રવારે રાત્રે એક સભાસદને ઘેર બેગા ચતા અને કાર્પને વધારે ચાલવું પડે નહિ તેટલા માટે વારાફરતી દરેક સભાસદને ઘેર જતા. આમ કરવા

છતાં કેટલાકને ત્રણ આઠ માઈલ આશ્રમ પડતું. પરંતુ મંડળના આનંદ અને સાબથી યોગ્ય બદલો મળતો.

એક વર્ષ ઘેર ગયા પછી મને વોશિંગ્ટનનો એક પત્ર મળ્યો. તેમાં વેન્ટ વર્જનીયાની સીડી લોડની સંસ્થાના મુખ્ય અધિકારી ઉપર પત્ર લખવા અને ભલામણ કરી હતી. તે પત્ર સાથે તે સંસ્થાના મુખ્ય અધિકારી જે. એડ્વીન કેમ્પબેલનો પત્ર હતો અને તેમાં વોશિંગ્ટન પાસેથી ૨૨કેશના એક પદ્મીધરથી ઔદ્યોગિક ખાતા માટે માગણી કરી હતી તા. ૨-૧-૬૪ ના રોજ હું તે સંસ્થામાં ગયો અને ભારથી તે જગ્યા ઉપર પહોંચ્યો.

જે. એમ. હીલ મુખ્ય શિક્ષક હતા તેમણે ૧૮૯૮ ના ઉન્ડાળામાં ગણનામુ આપી સંયુક્ત મળ્યોના એવઝ મેનિકાનું નામન સેનાપતિત્વ સ્વીકાર્યું. તા. ૨૧-૬ ૧૮૯૮ ના રોજ એક હેનરીની મુખ્ય શિક્ષકની જગ્યાએ નિમણૂક થઈ. વચ્ચેની મુદતમાં કાર્યવાહી-મંડળે તે જગ્યાએ મને મૂક્યો હતો.

૧૮૯૮ ની શરદઋતુ મુખી મારે ઘણા જુદાં જુદાં કામે સંભાળવાનાં હતાં કારણ કે ઔદ્યોગિક ખાતાનું સમગ્ર કામ મારી પામે હતું. હું લુહારી કામ, સુતારી કામ અને ચંત્રશાસ્ત્રાનુરૂપ ચિત્રકામ શિખવતો હતો તે ઉપરાંત સંસ્થામાં ગટર કામ મેં જ કર્યું હતું. અને સંસ્થાના કેટલાંક મકાનોમાં ગરમી પેદા કરવાનું સાહિત્ય પણ મેં જ તૈયાર કર્યું હતું. ૧૮૯૪ માં કેટલોક સમય મારે સાહિત્ય પણ શિખવતું પડ્યું હતું. હાલ મારું કામ યાત્રિક ઉદ્યોગો અને તે સંબંધી ચિત્રકામ શિખવવાનું છે.

સંસ્થામાં પ્રથમ ત્રણ શિક્ષકો અને ૨૦ વિદ્યાર્થીઓ હતા. હાલ ૧૮ શિક્ષકો અને ૧૮૭ વિદ્યાર્થીઓ છે. અમે લુહારી કામ, સુતાગી કામ, છાપકામ, કડીયા કામ ગાડી બનાવવાનું કામ અને ચંત્ર મંચંધી ચિત્રકામ શિખવીએ છીએ. આ ઉદ્યોગો માટે 'એ. બી. વાઈટહેડ

મિલ્કીંગ' નામનું મકાન છે, તેનો એકંદર ખર્ચ ૩૫૦૦૦ ડોલર થયો હતો.

મેં પ્રથમ કહ્યું છે તે બાર દર્દને પુનઃ ઉપસંહારમાં કહું છું કે મેં જે કાંઈ સિદ્ધિ મેળવી છે તે સધળા ટરકોજને આભારી છે. જીવનમાં પ્રારબ્ધવશાત્ સિદ્ધિ મેળવનાર તરીકે મારે ગણાવું નથી. મેં તો દરેક વિદ્ય અને દુઃખ સામે ખંતથી લડાઈ કરી ફતેદ મેળવી છે. ટરકોજ એ જ વાત ધણો બાર દર્દને સિખવે છે. મુખ્ય શિક્ષક વોશિંગ્ટને અમને સિખવ્યું છે કે પોતીકી મિલ્કત કરવી અને બેંકમાં ખાતુ ઉધાડવું, તે પ્રમાણે મારી પાસે શાળાની નજીકમાં ૧૦૦ એકર જમીન છે. મારી પહેલાની મિલ્કતમાં એક એક જમીન અને સાત એકડીનું ધર છે, મને દર વર્ષે ટરકોજમાં ૧૦) ડોલર ભગતાં આનંદ થાય છે, ને કે તેટલાથી હું તેનો પૂરેપૂરો જલ્દી વાળી શકું તેમ નથી.

પ્રકરણ ૧૬ મુ

સીદી કોમના એક ઉદ્ધારકની આત્મકથા

(રસેલ સી. કેલહોન)

મારી પાસે મારા જીવનના પ્રસંગોની નોંધની માગણી થઈ છે. આસ કરીને દરેકજામાં મારા જીવન સંબંધી દફતર અને તે છોડ્યા પછી મેં જે જે કામો ક્યાં હોય તે દફતર મારે આપવાની છે. મારા જીવનમાં ઘણા પ્રસંગો બન્યા છે. પણ માગણી પ્રમાણે લેખરૂપે લખવાનું કામ ઠકિન છે કાળુ કે મને એવો ખ્યાલ નહોતો કે મારે તેમનું રમરણ કરી લખી આપવા પડશે.

મારા કુલ સંબંધી જ્ઞાનમાં હું માત્ર માગ માતામહને ઓળખું છું. તેમનું લોહી પોણા બાગનું સીદી હતું. હું સાતેક વર્ષનો થયો ત્યારથી તેમને ઓળખું છું. મારી માતાને ઘણાં છોકરાં હતાં અને તે બધાની સંભાળ રાખી શકે તેમ નહોતું. તેથી મને અને માગ કરતાં ૧૨ વર્ષ નાના બાઈને માતામહને ત્યાં મૂક્યા હતા.

અમે જ્યારે ત્યાં રહેવા ગયા ત્યારે મારા માતામહની ઉંમર ૭૫ વર્ષની હતી અને તે કામ કરવાને અશક્ત હતા. તેમને નિરાધાર—ગૃહમાંથી ના મળે સેટ, ૨૧ શેર માંસ, ૧ શેર કાશી, ૧ શેર ગોળ, અને મહિનામાં એક વાર ૨૫ સેન્ટની કિંમતનો મેદા મળતો. આ ઉપરાંત મારી માતામહી જે કામ કરી લાવતી તેના વડે અમારું બધાનું પોષણ થતું.

મારા જન્મ સંબંધી કાંઈ નોંધ નથી. મારી માતા ગુલામ હતી, તે હું જાણું છું. ગુલામગીરીના અંતના કાળને લીધે મારી જન્મતિથિ નક્કી થઈ શકે તેમ છે. મેં મારી માતાને મારી જન્મતિથિ સંબંધી પ્રશ્નો પૂછેલા ત્યારે તેણે મને કહેલું કે તારો જન્મ નાતાલ પછી જાન્યુઆરી માસમાં ગુલામગીરીના અંત પછી ત્રીજા વર્ષે થયો હતો.

મારી માતાને ૧૨ છોકરાં હતાં. હું આઠમો અને ગુલામગીરીના અંત પછી જન્મેલા બાળકોમાં બીજો હતો. અમે બધા 'જેસપર'. પ્રમથાના પોલ્ડીંગ શહેરમાં એક ઝોરડીવાળા મલ્લિન ઘરમાં જન્મ્યા હતા. મારી માતા તેના રોકની રસોઈનું કામ તથા વાડીમાં કામ કરતી હતી. તેના ઘરનું દુઝથાનું તથા ઘોખીનું કામ પણ તે કરતી હતી.

૧૮૬૬માં ટસ્કેજમાંથી પદ્મી મેળવ્યા પછી હું મારા વતનમાં પાછો આવ્યો, મારે લાં જવાનું પ્રયોજન મારી વૃદ્ધ માતાને સારી સગવડવાળા ઘરમાં લાવવાનું હતું. તે ધણી માંદી હતી અને ફોરોડા પહોંચ્યા પછી તે તરત ગુજરી ગઈ. મારો જન્મ જે ઘરમાં થયો હતો તેનું મેં માથ કાઢ્યું તો તે ૬ ફુટ પહોળું, ૧૭ ફુટ લાંબુ અને ૭ ફુટ ઉંચું માત્રમ પડ્યું. તેમાં બારીનું નામ નહોતું અને એક બારણું અને માટીનું એક ધુમાડીઉં હતાં. ઘરના સામાનમાં એક ખુરશી, એક ટિપોઈ, એક મેજ અને એક ખુશામાં મારી માતાની પથારી હતાં. ધાંબલા અને દિવાલ વચ્ચે જે લાકડાનાં થાડીઆં ખીસા વડે જડી સજ્જડ થયાં હતાં, અને તેના ઉપર પથારી હતી. છોકરાંઓ મારે પણ પથારી તેથી જ રીતે ચલી. પથારીમાં ઘણેલાંજે અમે પહેરવાનાં કપડાં પાથરતા હતા. બહાર એક લાંબી પાટ હતી અને તે આવ્યા ગયા મારે ગાખી હતી.

એક દિવસે માર્યા માસમાં ઇસ્ટરના તહેવારના દિવસે એક વિચિત્ર પ્રસંગ અમારા ગૃહજીવનમાં જન્મેલ. છોકરાંઓ બેડાં બેડાં વાટકો અને લોટી લઈ નાસ્તો કરતાં હતાં એટલામાં એક મેટ્રા કળા

જે ડાક્ટર કોટન વિશે મેં આગળ કહ્યું છે તે જ્યારે મારી ઉંમર ૧૦ વર્ષની થઈ ત્યારે મારા માતામદ પાસે આવ્યો અને તેના મોઝારમાં અનાજ બરાબર હતું તેના ઉપર કેબરેજ રાખવા એક કાકરાની માગણી કરી. તેમાં મારી પસંદગી થઈ. આ પ્રમાણે જાતે કમાવાની મેં પહેલ કરી.

દરરોજ મેં ચૂંચોદ્યથી સ્પર્શિત સુખી નજોર આકાશીયાં કામ કર્યું. ત્યાર પછી ડાક્ટર કોટને બધા નોકરાને બોલાવી પૈસા આપવા માંડ્યા. ખીમતે શું મળ્યું તે હું જાણતો નથી. હું મારા માતામદના થોડા ખોરાકમાંથી થોડું ખાતો હતો અને મને ૧૫ રોન્ડના મજૂર ગણાના સિક્કા આપ્યા. અત્યાર સુધી મારા દાઢમાં કદી પૈસા આવ્યા નહોતા. મેંથી મેં તેને મજૂરમાં માલ્યા અને મનેને દારૂ તે મજૂર પાકડી મળી ઘેર આવ્યો. મારા બાગમાં મને પાંચ રોન્ડનો એક ત્રાંચાનો સિક્કો મારા માતામદે આપ્યો.

ડાક્ટર કોટન ઉપર મારા કામની સારી છાપ પડી 'મોડા' આકાશીયાં પછી તે પાછો મારા માતામદને ત્યાં આવ્યો, અને કહ્યું કે આ કાકરાને મોટા માપ ત્યાં સુધી હું મારે ત્યાં રાખીશ અને તેને મારે ત્યાં જમાવીશ. એ સંજોગો મારા આનંદ અને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેજું કહ્યું કે એ જ્યારે એકવીસ વર્ષનો થશે ત્યારે એને હું એક મોડો, લગભગ, છત્ર અને પોસાક આપીશ. તે ઉપરાંત ૧૦૭ કોચર પંજુ રોકડા આપીશ, અને એનો ખર્ચ બધા પૂરે કરીશ. બાળી માગણી સંજોગો અમારા આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

થોડા દિવસ ત્યાં રહ્યો ત્યારે મને પહેલાવડેલાં પહેરામાં માંડે જોડા મળ્યા.

આ ઘરમાં પહેલો દિવસ હું કદી બહાર જઈશ નહિ, તે દિવસે મેં જે દીકું તે ખાધું. મારે ઘેર હું બોમ્બનળાએ સુઈ રહેતો, અર્થે હું કાતરીઆમાં સુતો હતો અને મને તળાઈ અને જાઈ મોડવા

સાપ તેમની દરકાર કર્યા સિવાય અને યુક્તા પાસેના એક બાકામાં બસાઈ ગયો. બ્યારે મારા કરતાં એક મોટો બાઈ તેની શોધ કરવા લાગ્યો. ત્યારે તેને તે કાણુમાં એક ને બદલે ચાર મોટા કાળા સર્પ જણાયા.

તે આખા પ્રદેશમાં એકે દેવળ કે શાળા નહોતી. ૨૧ વર્ષના થાઉં ત્યાં સુધી મને ડાકટર કોટન નામના એક ગોરા શૈકને ત્યાં મૂક્યો. તેના છોકરાઓ રોજ આડ માઈલ દૂર ચાલી શાળામાં જતા અને આવતા.

મારો આઠેક વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યારે મારી માતા સાથે અમે બધા 'રૂઝીંગહીલ' ગયા હતા. ત્યાં મેં પહેલવહેલાં પાદરીને ઉપદેશ કરતાં જોયો. ત્યાં રવિવારની એક શાળા હતી અને મને એક વર્ગમાં દાખલ કર્યો. શિક્ષકે કેટલાંક પુસ્તકનાં પાન આપી મને "A" (એ) અક્ષર શોધી કાઢવા દેણું. ઘણા વર્ષ સુધી મારા અભ્યાસમાં હું માત્ર એ અક્ષરને જ ઝોળખતો હતો. આવી રીતે રૂઝીંગહીલમાં મેંજો દર વર્ષે બસાતો હતો અને તે વખતે વાડીમાં રહેતાં કુટુંબોની પ્રાર્થના થતી હતી.

મારી માતા બહુ મહેનતુ હતી, અને અમને કાંઈ ને કાંઈ કામ સોંપી બ્યવસાથી રાખતી. અમને ધરનું કે ખેતીનું કામકાજ સોંપતી પણ નવરા બેસી રહેવા દેતી નહોતી. અમને મોટામાં મોટો પાક એ બહુાવ્યો છ કે તમારા હાથને જે કામ જડે તે તમારાથી બને તેટલા બળથી કરો. અમે ઘરમાં પાણી લાવીએ નહિ ત્યાં સુધી અમારે સુવાનું નહોતું. પાણી દોઢ માઈલ દુરથી એક ઝરામાંથી લાવવાનું હતું. એક દિવસે મેં ને મારા બાઈએ તેને છેતરી પાણી પાસેના ખાખોચિયામાંથી લઈ આવ્યા. પણ તે તેણે ફેંકી દીધું અને અમારે ઝરામાંથી લાવવું પડ્યું. આ પ્રસંગ બન્યાને ઘણાં વર્ષ થયાં પણ તેની ઈમત મને દરેરાજ વધોર ને વધોર માલમ પડે છે.

જે ડાક્ટર કોટન વિષે મેં આગળ કહ્યું છે તે ન્યારે મારી ઉમ્મર ૧૦ વર્ષની થઈ ત્યારે મારા માતામહ પામે આવ્યો અને તેના કોઠારમાં અનાજ ભરાતું હતું તેના ઉપર દેખરેખ રાખવા એક છોકરાની માગણી કરી. તેમાં મારી પસંદગી થઈ. આ પ્રમાણે જાને કમાવાની મેં પહેલ કરી.

દરરોજ મેં સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી ત્રણેક અડવાડીયાં કામ કર્યું. ત્યાર પછી ડાક્ટર કોટને બધા નોકરાને બોલાવી પૈસા આપવા માંડ્યા. બીજાને શું મળ્યું તે હું જાણતો નથી. હું મારા માતામહના થોડા બેરાકમાંથી થોડું ખાતો હતો અને અને ૧૫ સેન્ટનાં ત્રણ ત્રાંખાના શિક્કા આપ્યા. અત્યાર સુધી મારા હાથમાં કદી પૈસા આવ્યા નહોતા. તેથી મેં તેને ગજવામાં ધાળ્યા અને બન્ને હાથે તે ગજતું પકડી ગળી ઘેર આવ્યો. મારા બાગમાં અને પાંચ સેન્ટને એક ત્રાંખાનો શિક્કો મારા માતામહે આપ્યો.

ડાક્ટર કોટન ઉપર મારા કામની સારી છાપ પડી. થોડાં અડવાડીયાં પછી તે પાછો મારા માતામહને ત્યાં આવ્યો, અને કેટલુંકે આ છોકરાને મોટો થાય ત્યાં સુધી હું મારે ત્યાં રાખીશ અને તેને મારે ત્યાં જમાડીશ. એ સાંભળી માગ આનંદ અને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે કહ્યું કે એ ન્યારે એકવીશ વર્ષનો થશે ત્યારે એને હું એક ઘોડો, લગામ, જીન અને પોશાક આપીશ. તે ઉપરાંત ૧૦] ડોલર પશુ રોકડા આપીશ, અને એનો ખર્ચ બધો પૂરો કરીશ. આવી માગણી સાંભળી અમારા આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

થોડા દિવસ ત્યાં રહ્યો ત્યારે મને પહેલવહેલાં પહેરવા માટે નોડા મળ્યા.

આ ઘરમાં પહેલો દિવસ હું કદી શૂલી જઈશ નહિ, તે દિવસે મેં જે દીકું તે ખાધું. મારે ઘેર હું બોંપતળાએ સૂઈ રહેતો, અહિં હું કાતરીઆમાં સુતો હતો અને મને તળાઈ અને તળાઈ એવવા

વિશિનું કામ કરતાં બીજાની માફક મને મુદર કપડાંનો શોખ લાગ્યો અને મારા પૈસા તેમાં ખતમ થઈ ગયા.

હું જ્યારે શાકભાજીની વાડીમાં રહેતો હતો ત્યારે જન્મવાનું એક મુશ્કેલી ત્યાં રાખ્યું હતું. તેની બહેન કુમારી કલીદને પાછળથી મારી સાથે લગ્ન કર્યું છે. તેણે એક દિવસ એક સ્ત્રીને, અણગામમાં છોકરાઓ અને છોકરીઓ કામ કરી કેળવણી લઈ શકે છે અને તે ખેતાના છોકરાને તે શાળામાં મોકલવાની છે, એવી વાત કરતી સાંભળી. આ વિચાર તેના મનમાં ધણા માસ સુધી રમી રહ્યો અને તેણે ટસ્કેશ જવાનું નક્કી કર્યું. પણ તેનાં લાઈ બહેનોએ એ વિચારને બિશ્વકુશ અતુભોદન આપ્યું નહિ અને જો તું તે અગ્રાત જગ્યાએ જઈશ તો તારું આખું જીવન બગડશે એમ કહ્યું.

પણ તે ૧૮૮૫ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં ટસ્કેશ પહોંચી. તે વખતે તેથી સંસ્થામાં એક જ મકાન હતું. ત્યાં રહી તેણે વસ્ત્રધાવનગૃહ, બોજનશાળા, સીવણગૃહ અને મુખ્ય શિક્ષક વોશિંગ્ટનના કુટુંબમાં કામ કર્યું. પણ ખરાબ તબીયતને લીધે અને ખાસ કરી ગળાના દર્દને લીધે પાંચ વર્ષ પછી પછી મેળવ્યા સિવાય તેને ઘેર પાછા આવવું પડ્યું.

ઘેર આવી તેણે ટસ્કેશ માટે મોટી વાતો કરવા માંડી. મારી ઉમ્મર તે વખતે ૨૧ વર્ષની હતી અને મેં એક દિવસ શાળામાં અભ્યાસ કર્યો નહોતો. એટલે વાંચનાં પણ મને આવડતું નહોતું. તેથી ટસ્કેશથી આવી કે તરત જ મેં તેને પરણવાની માગણી કરી. પણ તેણે મને કહ્યું કે તમને વિશીના કામ સિવાય કશું જ્ઞાન નથી. હું ટસ્કેશ જઈ આવી છું અને તમારે ત્યાં જઈ વધારે જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. તમારા કરતાં વિશેષ જ્ઞાનવાળા પ્રુફને હું વરીશ. પણ જો તમે તે સંસ્થામાં જશો તો તમને દરેક રીતે હું મદદ કરીશ. મેં તે વાત સ્વીકારી અને હું તા. ૨-૬-૧૮૯૦ ના રાજ ટસ્કેશ ઉપડ્યો.

મને સુતારી કામની થોડીપણી માહિતી હતી એટલે પહેલા અધ્યયનકાગળમાં હું દિવસે સુતારી કામ સિખતો અને ગરે અભ્યાસ કરતો.

માગ વર્ગમાં ૯૨-૯૩ હોકરાઓ હતા. પણ અભ્યાસક્રમ પૂરો કરતાં મુધી માત્ર બે ત્રણ જ રહ્યા હતા. મારી પરીક્ષા કુમારી મેગી જે. મરેએ સીધી હતી, અને તે હું હજી બૂઝી ગયો નથી. હાલ કુમારી મરે લેશિંગ્ટનની ધર્મપત્ની થઈ છે. પોર્ટરહોલ્સમાં ત્રણસો વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષા આપવા માટે બેઠા થયા હતા.

તેણે મને કાગળના બે કક્કા, એક રીસાપેન અને સવાસપત્ર આપ્યાં અને કહ્યું કે એના ઉત્તર લખી લાવો. પછી તે બીજા કામે ગઈ અને ત્રણ કલાકે પાછી આવી કાગળ માગ્યા. તે વખતે પહેલા-વહેલાં મેં બૂગોળ અને ગણિતના અર્થ જાણ્યા. સવાસ એ બે વિષયો મેં મધી હતા અને મેં કશું લખ્યું નહોતું તેણે મને પૂછ્યું કે તમે મોટાં શહેરો વિષે કંઈ જાણો છો, કદી નદી ઓળંગી છે, જે રેલ્વે ગાડીએ તમે ટરકેજ આબ્યા તે રેલ્વેનો રસ્તો તમે જોયો છે? આ સવાલોના જવાબો મેં ઝટઝટ આપી દીધા. ત્યારે તેણે કહ્યું, “કેસહોન, એનું જ નામ બૂગોળ.”

તેણે મને રાત્રિશાળામાં પહેલા વર્ગમાં મૂક્યો, મેં ૧-૭૦ ડોલરનાં પુસ્તકો ખરીદ કર્યાં અને મારી પાસે ૫૨ સેન્ટ વાળા. ‘મે’ તરત જ ૫૦ સેન્ટ પણ વાપરી કાઢ્યા.

પહેલા વર્ષના સાત માસ મુધી મારી પાસે પૂંજમાં માત્ર ‘બે સેન્ટની ટપાલની ટિકિટ હતી. ટરકેજ આવતા પહેલાં મારે ધણા સારા મિત્રો હતા. તેમાંના કયા મિત્ર ઉપર પત્ર લખી એ ટિકિટ વાપરવી કે જોયી મને થોડી આર્થિક મદદ મળે! મેં ઘણો વિચાર કરી એક મિત્ર ઉપર લખવાનું નક્કી કર્યું. તે કાગળનો જવાબ હજી મુધી મને મળ્યો નથી.

મારો ખાસ વિષય સુતારી કામનો હતો છતાં મને ખીજા ઉદ્યોગો શિખવાની તક મળતી અને તે જ્ઞાન મારા કામમાં હાલ મને ઉપયોગી થઈ પડ્યું છે.

ધણા લોકોના મન ઉપર પ્રથમ શાળામાં અને ખાસ કરી ઔદ્યોગિક શાળામાં દાખલ થવી વેળાએ ખોટી અસર થાય છે. હું યુવક હતો અને મને દુનિયાદારીનું થોડું જ્ઞાન પણ હતું. છતાં શાળામાં દાખલ થયો તે મને ખૂબભરેણું લાગ્યું, અને આડે નવ માસ થયા ત્યારે મારો વિચાર બદલાયો. પહેલા અધ્યયનકાળમાં શાળા છોડી જતા રહેવાની મેં પરવાનગી માગી. મને ના પાડવામાં આવી, ત્યારે મારી લોખંડીની પેટી વેચી નાસી જવાનો મેં વિચાર કર્યો. મેં તેને માટે સાત ડોલરની માગણી કરી પણ મારી પામે ૭ ડોલર સુધી માગણી આવી. આ એક ડોલરના તફાવતને લીધે હું શાળામાં ટક્યો.

મારા જીવનનો જે એક દિવસ જાય છે તેમાં ટસ્કેશ સ્થાપનાર સંત પુરૂષનો આભાર માન્યા સિવાય જતો નથી. હું ત્યાં જઈ કેળવણી પામ્યો તે માફ અહોભાગ્ય સમજું છું. મેં ટસ્કેશ જઈ કાંઈ મોટું પરાક્રમ કર્યું નથી પણ હું ત્યાં રહ્યો ત્યાં મુખી કોઈ ને મેં કાંઈ જનની હરકત કરી નથી એટલે હું સતોષ માનું છું.

કુરસદના વખતમાં હું ચિત્રોનાં ચોક્કાં, બારીના પડા, પુષ્પ ફરંડિયા અને અધિકારીઓના કુટુંબો માટે પુષ્પવાદિકાઓ બનાવતો, જે પૈસા મળતા તે બચાવતો.

તા. ૨૬-૪-૧૮૯૬ના દિવસે હું પદવીધર ચયો અને સીધો મીરીડીઅનમાં આવ્યો.

૭ વર્ષ સુધી હું ટસ્કેજના પડખામાં હતો. હવે મારો માર્ગો-પદેશક મારો આત્મા જ હતો. મીરીડીઅનમાં હું બહુ સારું કામ કરી નહિ શકું એમ ધારી હું ટેક્સસમાં આવ્યો. હું મોખાઈલ પહોંચ્યો ત્યારે મને બબ્બ મળી કે કુમારી મેરી કલીટન 'ટામ્પા'માં છે. તે મારી ઉત્તિમાં રાજી છે એમ ધારી સહાય માટે તેને મળવાનું મેં નક્કી કર્યું.

'હું' 'ટામ્પા'માં પહોંચ્યો ત્યારે મારા ગળવામાં પૈસા ખૂટયા હતા તે વખતે શહેરમાં ધૂમ તેજી ચાલતી હતી એટલે મને ખાત્રી હતી કે હું પૈસા પેદા કરી શકોશ. પણ ત્રીસ માણસો ગમે તે કામ કરેલા ખુશી હતા અને મારે નાદિમ્મત ચવાનો પ્રભંગ આવ્યો. પણ ટામ્પા મોટું શહેર હતું અને મોટું આકાશ તરફ વિકાસી રહ્યા સિવાય ખીજું કામ મને મળે તેમ હતું. મેં એમાસામાં ચોદી ઉપર કામ કરવાનું હાથ પર લીધું.

મારે જીના, સીધા અને લપસી પડાય એવા પાટીયા ઉપર થઈને માત્ર લઈ જવાનો હતો. આવા કામનો મહાવરો મને નહિ હોવાથી હું એકવાર પડ્યો અને મરતાં મરતાં જાગ્યો. હું ફરી ઉઠ્યો અને જઈ શક્યો. અમારા ઝોરડામાં જાગલીઓ કરવાની હતી અને અમારા કામદારે એક નોકરને કહ્યું કે સુનારને બોલાવ. ખીજા માણસોએ કહ્યું કે કેવલોન એ કામ કરી શકશે અને ઝોગરો આણી આપ્યાં ને મેં તે કામ કર્યું. ચોડા દિવસ પછી નાતાલના દિવસોમાં હિતમ રસોઈઆને બોલાવવા તે કામદારે કહ્યું. અન્ય નોકરોએ જણાવ્યું કે કેવલોન તે કામ કરી શકશે. અમારા વર્ગનું આદર્શ વાક્ય 'કામથી આપણે જીતીએ છીએ' એ હતું.

મને અને કુમારી કર્લીટનને તા. ૨૯-૪-૧૮૯૭ ના રોજ દક્ષિણ કેરોલીનાની શાળામાં બોલાવવામાં આવ્યાં અને ૫૦૭ ડોલર બચાવ્યા હતા તેના વડે સાદી રીતે લગ્ન કરી અને આગાડીમાં બેઠાં. ૧૨૫ માર્ચલ દૂર સાનફર્ડ પહોંચ્યા ત્યારે પત્ર મળ્યો કે તમારે ઓક્ટોબર સુધી કેરોલીના આવવાનું સુઘતવી રાખવું.

આ ખરેખર અમારે માટે ભારે નિરાશા હતી. રાજ્યની પરીક્ષાને માત્ર બે અઠવાડિયાંની સુદત બાકી હતી. અને અમારાથી બનતી તૈયારી કરી અને પરીક્ષા પછી અમને ઇન્ટનવીએની સાર્વજનિક શાળા સંભાળવાનો હુકમ થયો. ઇન્ટનવીએ એક અપૂર્વ જગ્યા છે. ત્યાં સીદી લેડોની વસતી છે અને અમલદારો, ટપાલનો અધિકારી અને વ્યાપારીઓ પણ સીદી જ છે. શહેરમાં એક પણ ગૌરો માણસ નથી. એરંજ પ્રગણના મધ્ય ભાગમાં એરલેન્ડોથી ૭ મ.ઈલ દૂર આ ઇન્ટનવીએ આવેલું છે.

મહુમ ધર્મોપકારી એચ. બી. વીપ્લનું શિયાળામાં રહેવાનું સ્થાન આ શહેરથી અર્ધો માર્ચલ દૂર હતું. શહેરના લોકોને હરહંમેશ તે મદદ કરતો અને તેમના કામમાં સલાહ આપતો. મારી પત્નીને પણ તેને ઘણી મદદ કરી હતી તેણે અમને કહ્યું હતું કે આખા રાજ્યમાં તમે ફરો પણ આવું આરોગ્યસ્થાન તમને કોઈ જગ્યાએ જડવાનું નથી. અને અહિં અમલમાં મૂકવાનું નક્કી કર્યું. અમારા લોકોને મદદ કરવાની અમારી ઈચ્છા હતી એટલે અને અહિં કાવમનું રહેવાનું રાખ્યું.

અમે પહેલવહેલું ઔદ્યોગિક કામ છોકરાઓની મદદથી કર્યું. અમે રસ્તામાંથી કચરો અને ભાંગેલા વાસણના કકડા દૂર કર્યાં.

ટસ્કેજમાં સિબેલા કરકસરના પાકો અમને અહિં બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યા. જો અમે તે પાકો જરાખર લોકોને શિખરીલું તેા લોકો

ધરખાર, ગામ, મરઘાં, થોડા અને વાડીવાળા ઘરો એમ જાણી અને જાતે જ તે પ્રમાણે વર્તવા માંડ્યું.

થોડા દિવસ સુધી ઔદ્યોગિક કેળવણીની શાળાના અભ્યાસ સાથે ઉપયોગીતા વિષે સામાન્ય વાનો કર્યા પછી મારી પત્નીએ ચાર કન્યાઓને ઘેર સીવણુ શિખવવા માંડ્યું. આ અમારા કામનું પહેલું પગથીઈ હતું.

ચેરટમાં રહેતા એક ઈ. સી. હન્ગર ફર્ડ નામના પરોપકારી ગૃહસ્થે બીજી એક શાળાને ૨૦ એકર જમીન આપવાનું કહ્યું હતું. પણ હજી સુધી કાંઈએ તે લીધી નહોતી મેં તેની પાસે એ જમીનની માગણી કરી. તેણે શાળાના કામમાં વાપરવાની શકતે મને ૪૦ એકર જમીન ખુશીથી આપવાનું જણાવ્યું.

તા. ૨૪-૨-૧૮૯૯ ના રોજ દસ્તાવેજ મારા હાથમાં આવ્યો અને એક વહિવટ કરનાર મંડળ રૂપાયું. બીજા નવ માણસોએ દરેક જણે દોઢ દોઢ એકર જમીન સાફ કરી નાખી અને તેમની સ્ત્રીઓએ તે દરમ્યાન રસોઈ તૈયાર કરી નાખી અને અમે હાલ જે 'રોબર્ટ' સી. હન્ગરફર્ડ ઔદ્યોગિક શાળા'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે સંસ્થા સ્થાપી. હાલ એ સંસ્થા પાસે ૨૮૦ એકર જમીન છે. તેમાંની ૧૬૦ એકર જમીન હન્ગરફર્ડ અને તેની સ્ત્રી પાસેથી મળી છે.

શાળામાં બે શબ્દગૃહો છે—એકનું નામ છુકર ટી. વોર્શિંગ્ટન ગૃહ અને બીજાનું નામ જે. કમ્પ્સ. આલફ્રેડ કમ્પ્સએટ સ્મારકગૃહ છે. સંસ્થાની એકંદર મિલકત હાલ રર૪૪૫૦ ડોલરની છે.

અમે વિદ્યાર્થીઓને છુકારી કામ, ગાડી બનાવવાનું કામ, સુનારી કામ, ખેતીવાડીનું કામ, ઝાડઉછેરનું કામ, મરઘાં ઉછેરનું કામ, અને બાગ બનાવવાનું કામ શિખવીએ છીએ. વિદ્યાર્થીનીઓને પોચાક બનાવવાનું, ટોપલીઓ બનાવવાનું અને ઘરનું કામકાજ શિખવીએ છીએ. આ ઉદ્યોગો સાથે વિદ્યાભ્યાસ ચાલુ રહે છે.

માગ પિતાએ મારી કેળવણી માટે સવડ કરી નહોતી પણ જીને ઉદ્યોગી હોવાથી મને એસી રહેવા હતા નહિ. તંત્રાકુની મોસમ ખલાસ થઈ જતી કે તમ્મત મને પીપ બનાવનારની દુકાને પોતાની સાથે રાખ્યો અને હું જુદી જુદી જાતની પીપો બનાવનાં શિખ્યો આ ઉદ્યોગ મને ધણો સારો લાગ્યો કાગળ કે મારી ૨૧ વર્ષની ઉમ્મર થઈ તે પહેલાં હું દરરોજ બે ડાહરની પીપ બનાવનાર તરીકે રોજી માગતો.

મેં પ્રસંગવશાત્ દસ્કેજીમાં મુખ્ય શિક્ષક છુર ટી. વેશિંગ્ટનના કામ વિષે તથા ત્યાં કેળવણી મેળવવાના સાધન વિષે સાંભળ્યું, મેં તરત જ દાખલ થવા માટે અરજી કરી. દાખલ કરીશું એવો પત્ર મને ૧૮૯૯ ની શરદ ઋતુમાં મળ્યો. તે વખતે મારી ઉમ્મર ૨૨ વર્ષની હતી. પણ હું ૧૮૯૦ સુધી ત્યાં ગયો નહિ.

હું ગત્રિશાળામાં દાખલ થયો. મેં સુતારી કામ શિખવાની માગણી કરી કાગળ કે પીપ બનાવવાના ઉદ્યોગ સાથે તેને સંબંધ હતો. પણ તે વર્ગમાં ગિયકુલ જગ્યા નહોતી એટલે મને જોડા બનાવવાના વર્ગમાં મૂક્યો. આ ધધો હું બે વર્ષ સુધી ગત્રિશાળામાં અભ્યાસ કરી દિવસે શિખ્યો. ત્યાર પછી આવામામાના ઉત્તરભાગમાં જઈ કાચમાની ખાણમાં કામ કરીને માગ કપડાંવતાનો, પુસ્તકોનો અને બીજો ખર્ચ કાઢવાનું મેં નક્કી કર્યું. શાળાના જીવનમાં પૈસાની કિંમત બગાડતી હતી હું કંઈકચરથી રહેતો. એઈ પણ હું જીને કહતો. આથી શાળામાં પાછા આવતી વખતે મારી પામે મોટી રકમ થઈ. કેળવણી મેળવવાની મજેલી તક જતી ગઈ નહિ તેથી હું આખો દિવસ કામ કરી પાછો ગત્રે પણ કામ કરતો.

મેં એક દેશને નીચેનું આર્થિક વાક્ય જોયું હતું

“ જો બીજો કોઈ માણસ અમુક કામ કરી શકે તો હું પણ તે કામ કરી શકું ”. આ જ વાક્ય પ્રમાણે મેં આવવા માંડ્યું. મેં મારા અભ્યાસક્રમ ઉપર ગતિ પૂરા કર્યા.

‘ટરકેશમાં’ જોડા બનાવવાના ઉદ્દેશ્યથી મેં એટલો જયો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો કે મારા શિક્ષક મને મદદનીશ શિક્ષક તરીકે રાખવા ત્યાંહુ ઉત્સુક હતા. પણ ટરકેશમાં મારા ધંધા માટે ઘણું સાફ ક્ષેત્ર છે. એમ ‘બીજી મે’ ના પાડી આટલાંટાના ઔદ્યોગિક પ્રદર્શન વખતે ટરકેશમાં નમુનાના જોડા બનાવવામાં મારો હાથ હતો. ‘મીનીઓલા’ના મારા કેટલાક મનેહીઓના આગ્રહથી પંચી ભેગયા, પહેલા મારું ‘જીવન-કાર્પ’ ત્યાં શરૂ કરવાનો મેં નિમિષ કર્યો. પણ હું ત્યાં ગયો ત્યારે ‘શાળાના શિક્ષકો અને આગ્રહનાઓ વચ્ચે તકગર પડી હતી. મેં તરત જ ત્યાં કામ કરવાની ના પાડી તે વખતે મારી રાફડ શિયલ ધૂણીખરી વપગઈ ગઈ હતી અને મને બોલાવનાર મિત્રો કાર્પ પણ જગ્યા આપી શકે તેમ નહોતું. એ સમયે એક પ્રમંથ બૂલવા જેવો નથી. અધ્યાપક એચ ટી ફીલ્ડીંગ જે તે વખતે પોપ કવીન ‘મદાવિદ્યાલયના મુખ્ય અધિકારી હતા તેમની સાથે મારો બીજી વાગેના મેળાપ થયો. હાલ તેઓ આફ્રિકાના મેથોડીસ્ટ સંપ્રદાયના દેવળના વર્તમાનપત્રના અધિપતિ છે. તે ત્યાં ઉપરના દેવળની ત્રિમાસિક સભામાં ભાગ લેવા માટે આવ્યા હતા. મારી તેમની સાથે પહેલી મુલાકાત ટરકેશમાં થઈ હતી અને જોળખનાં તેમને વાગ લાગી નહિ અને અગત્યના પ્રદેશમાં જોળખીનાં માણસ મળ્યા તપણી મને આનંદ થયો. તેમણે મારી વાત સાંભળી અને મારી વર્તણૂકની પ્રશંસા કરી પોતાના મદાવિદ્યાલયમાં જગ્યા નહિ હોવાથી દિલ્લગીરી બતાવી અને ‘નીવી’ વિશ્વવિદ્યાલયના મુખ્ય અધિકારી ડૉક્ટર આર્થ. બી. જૉનસ્ટોન અને લખામણપત્ર લખી આવ્યો. હાલ ડૉ. જૉનસ્ટોન ‘મેથોડીસ્ટ’ સંપ્રદાયના દેવળના પહેલવહેલા ગીટી અધિકારી છે.

ડૉ. જૉનસ્ટોન મારો આદરસત્કાર સારો કર્યો અને મને ત્યાંના ‘વિદ્યાર્થીઓને’ જોડા બનાવવાનું કામ સિખવવા આજ્ઞા કરી. હું પણ સંદેશના આદર્શ પ્રમાણે વર્ત્યો અને પહેલા માસના અંતે મારો

માસિક પગાર ૩૫) ડોલરનો થયો. ૭ માસ પછી ૪૦) ડોલર થયા. વીસીમાં મેં એક વર્ષ 'ગોળ્યુ' અને ત્યાંના અધિકારીઓને સંપૂર્ણ સંતોષ આપ્યો. ડૉ. સ્કોટની પ્રીતિ અને મમતા મારા ઉપર ઘણી હતી. હું રાજીનામું આપવાની તૈયારીમાં હતો. તે વખતના આગ ઉપરના તેમના પત્રોમાં એ સંસ્થા નહિ હોવા તેમની વિનંતિ વાંચીને હું મુઝવણમાં પડી ગયો. અને મારે શું કરવું તે મને સ્પષ્ટ નહિ. પણ મારે મુખ્ય શિક્ષક વોશિંગ્ટન ન્યાં કહે ત્યાં જવું જ જોઈએ. ડૉ. સ્કોટ મારી વર્તણૂક બદલ બે વાર બહેર સંતોષ દર્શાવ્યો હતા.

૧૮૯૧ ના ચોમાસામાં મુખ્યશિક્ષક વોશિંગ્ટનનો મને તાર મળ્યો. તેમાં ક્રિમિયનજર્મની ઔદ્યોગિક સંસ્થાનું વહિવટ કરનાર મંડળને મારું નામ મુખ્ય શિક્ષક તરીકે આપવા રજા માગી હતી. મેં તે કષ્ટક ક્યું પણ ત્યાં જતાં પહેલાં મારે શું કામ કરવાનું છે તે બદલ માહિતી મેળવવા ટસ્કેજમાં બે માસ રહી તા. ૧૫-૭-૯૧ ના રોજ હું ક્રિમિયનજર્મમાં ગયો.

ધાર્મી પ્રમાણે ત્યાંની વસ્તુસ્થિતિ નહોતી. મારો આદરસતકાર પણ જોઈએ તેવો થયો નહિ. મારા કરતાં વિશેષ અનુભવવાળા માણસની પણ આ જ દશા થાત. ટસ્કેજનો પદવીધર ટસ્કેજના આદર્શ અદિ દાખલ કરશે એમ જાણી લોકો ઉત્સેહાઈ ગયા. વોશિંગ્ટનના કહેવા પ્રમાણે મારા પ્રવત્નમાં દુસ્તર વિદ્યો આવ્યાં. લોકોમાં ટસ્કેજ અને વોશિંગ્ટનના હેતુનું અગ્નિ હતું. પણ મેં મારી પાસે મારા વિચારના માણસો એકઠાં કરી કામ આગળ ધપાવ્યું.

પહેલેથી મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે હેમ્પટન અને ટસ્કેજ જોવી સંસ્થા અદિ હિબી કરવાની છે. પ્રમાણ નાનું પણ સર્વ વાતે સંપૂર્ણ હોવી જોઈએ. આ હેતુ જરા લાવવા માટે માત્ર વિદ્યાભ્યાસને

બદલે ઔદ્યોગિક શિક્ષણની આવશ્યકતા હતી. તેમાં છાત્રાલયની પણ જરૂર હતી. મારા વિચારોને અનુમોદન મળ્યું પણ પૈસા અને મહેનતનો અભાવ હતો. અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરી પાંચ ઉદ્યોગો દાખલ કર્યા. શાળાના ઉદ્યોગોની જાહેર ખજાર લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ માટે ફેરવી. અમે જાણ્યું કે અમારું મોટું કામ પૂરું થયું છે પણ હજી સરખાત જ થતી હતી.

મારી યોજનામાં અને મદદ દત્તી એટલે મેં એકલાએ જ તેને અમલમાં મૂકવા માંડી. ધાર્યા કરતાં તેમ કરવામાં અડચણો વધારે આવી. શાળા ઉદ્યોગો સાથે છાત્રાલય માટે એક મકાન અને સરસામાન સોધવા માંડ્યા. શાળાના મકાનના નીચેના ભાગમાં કેટલોક કાટમાલ પડ્યો હતો. એક શિક્ષકની મદદથી અમે પાંચ પક્ષમાં અને ત્રણ નાના મેજ બનાવ્યા. એક વ્યાપારીએ થોડા દિવાઓ ઉધાર આપ્યા. આટલા સરસામાન વડે, તથા થોડી ટિપાઈઓ, થોડી પેડીઓ અને રસોઈના વાસણો વડે એક છાત્રાલય ઉઘાડ્યું. અમારી આર્થિક અમરવડને લીધે અમારાં સાધનો થોડાં હતાં પણ તે સંબંધી કોઈની ફરિયાદ આવી નથી.

ઔદ્યોગિક વર્ગોના આગરો માટે કારોબારી મંડળે નાણાંની મદદ કરી આપી.

મારા ઉત્તર દેશના મિત્રોને સંસ્થા માટે જમીનની જરૂર વિશે વારંવાર હું યાદ દેવાવતો હતો. કે એક જમીન ઉપર ખેતીવાડીનું કામ બરાબર થઈ શકતું નહોતું. બે વર્ષ ધીરજના કાઢ્યા પછી બે મિત્રોએ ૫૦૦૦) ડોલર ભેગા કરવાનું માથે લીધું અને તેના વડે અમે ૧૦૦) એકર જમીન, બે થોડા, થોડાનો સાજ, ગાંડુ અને હળ ખરીદ્યાં. વસંતઋતુ આવી પહોંચી હતી અને એક થોડો ભડકાને નાશી ગયો. તેથી તેને જારે ઈજા થઈ. અમારા પૈસા તો પૂરા થઈ

ક્ષેત્રને ખાતર નાંખી જુદું જુદું વાવેતર કરી સુધારવાના સમયે અમારા ખેતરાકમાં લીવા મૂળા પશ્ચિમ તરફનું હજારું માંસ ને હજારા અનાજનો લોટ હતાં. ગોનાંસ તો મિષ્ટાન્ન તરીકે અડવાડિયે બે વાર મળતું. કામ વહેંચી લેવામાં આવ્યું હતું. આ સંસ્થાના કેશાધિકારી લોંગ-માળાનું કામ કરતા હતા અને હું ખેડુતનું કામ કરતો હતો. અમારી ધણીપાણીઓ અને કુમારી મીઠીન રસોઈનું કામ કરતી હતી.

અમારા ખેડેની સ્થિતિ એવી સારી થઈ ગઈ કે અમે તા. ૪-૧૭-૧૯૦૦ ના રોજ એક ઉત્ખણી કરી અને પુરી તથા ખરફમધાર્થ બનાવ્યા.

જમીન, ખરીદી તે વેળાએ એક વિચિત્ર પ્રસંગ બન્યો હતો. અમે જુદા જુદા, ધોરણવાળી શાળાને બદલે જમવાની સપડવાળી, શાળા બનાવવાના હતા. પણ શાળાને ઔદ્યોગિક સંસ્થા તથા જમવાની સપડવાળી બનાવવાની વાત લોકોએ સાંભળી ત્યારથી શિક્ષક-ગણ તેમના તિરસ્કારને પાત્ર થયો. તે વખતે શાળામાં ૨૪૦ વિદ્યાર્થીઓ હતા. એક મહિનામાં ૧૦૦ ઓછા થયા. તેમાં શાળા બંધ થઈ ત્યારે આખા ૧૦ વિદ્યાર્થીઓની હાજરી રહી હતી.

પણ અમે ધૈર્યથી કાંમ ચાલુ રાખ્યું. અમાગ કામે સાથે કુદરત પણ કામ કરી ગઈ હતી ન્યાં શાકભાજીનું બી પડતું ત્યાં ઉગી નીકળતું, ઝાડો ઉપરથી પણ અપૂર્વ પાક ઉતર્યો અને સૌ સારાવાનાં થયાં.

ત્યારે હું તે દુઃખ આત્મભોજ અને તંગીના દિવસો મંજારું છું ત્યારે મને લાગે છે કે-તે કાળમનો પાયો નાંખવાના પૂર્વગામ ચિહ્ન હતાં. ઉત્સાહી છોકરા છોકરીઓને કેળવણી આપવાની અમારી ઉત્કંઠા હતી. અમારા પ્રવત્નો વડે અમે શાળાના આશ્રયદાતાઓને બનાવી

શક્યા કે જેમને માટે શાળા છે તેમને શાશ્વત સુખ કરી આપે એવી સંસ્થા બનાવી શકાય છે વર્ષ પ્રતિવર્ષ સંસ્થાની આબાદી થતી જાય છે. જેમ જેમ કાલ જાય છે તેમ તેમ લોકો શિક્ષકોની સત્વનિષ્ઠા સમજતા જાય છે અને તેમને અંત કચ્છથી મદદ કરે છે ધૈર્ય, ઉદ્યોગ ધૈર્ય ઉપર શ્રદ્ધા અને સાહસવડે અમે આ સંસ્થાને પોતાના પગ ઉપર ઉભી કરવા સમર્થ થયા છીએ

જે માણસ અહિં મુલાકાતે આવે છે તે ક્ષેત્રમાં કારખાનામાં ને વર્ગમાં અને જમીનમાં તત્પરતા જોઈ રહે છે અને સંસ્થાને સાચો મિત્ર થઈ જાય છે. મુલાકાતે આવનાર માણસો જ અમારા મિત્ર નથી પણ તેમની વાતો સાંભળનારા માણસો પણ અમારા મિત્ર થઈ જાય છે.

આર. સી. બેકર્ડ જે ૧૯૦૫ ના જન્યુઆરી માસમાં શાળાની મુલાકાતે આવ્યા હતા. તેમણે એક ઉત્તરના ગૃહસ્થને સંસ્થા માટે નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું —

“ મેં ત્રણ વર્ષ થયા શાળાની મુલાકાત લીધી નથી એ મુદતમાં મોટા મોટા ફેરફાર થયા હશે. લોકોને અત્રે તે સંસ્થા સુખ કરી રહી છે. માર્શલ અને લોંગ એવા સંપત્તી કામ કરે છે કે તેમના કામના બળથી એક પ્રકારની આકર્ષક શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. કામ પણ બહુ કરકસરથી થાય છે અને દરેક જાતના ખર્ચનો એવો ચોક્કસ હિસાબ રાખવામાં આવે છે કે તમારે તેમનામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ.”

મોડાં વર્ષ પહેલાં અમારા કોશાધિકારીને (૧૮૭૫) ડોલર બેગા કરવા કઠિન પડ્યા હતા કોઈ પણ સંસ્થા માટે પૈસા બેગા કરવા પહેલાં કઠિન પડે છે, પણ હાલ (૧૦૦૦) કે (૮૦૦૦) ડોલર બેગા પહેલાં (૧૮૭૫) જેટલી મુશીબત પડે તેમ નથી.

અમારા કાસાધિકારી લેગિ અને દરેક કામમાં સંપૂર્ણ મદદ કરી છે અને બોજનશાળામાં (૧૦૦) ડોલરનું દેવું થયું હતું ત્યારે મારી પેટે તેમને મુંઝવણ થતી હતી. આનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે વિદ્યાર્થીઓનું ક્ષેત્ર ઉપરનું કામ અમે તેમના ખર્ચમાં ગણી લેતા હતા અને પાક જમીનની સુધારણામાં વાપરતા હતા. ૧૯૦૨ માં કારોબારી મંડળે એ ખાતાનો ખર્ચ આપવાનું માથે લીધું અને પાછલું દેવું પણ આપી દીધું. હાલ રાકડેથી કામ ચાલે છે.

ચાર વર્ષમાં ૪૩૫૫૮-૭૭ ડોલર લોકો તરફથી દેણગીમાં આવ્યા છે. અમે (૧૦,૦૦૦) ડોલરના ચવનગૃહનો, (૭૫૦) ડોલરના બીજા મકાનો અને (૨૦૦૦) ડોલરના કોઠારનો અને (૧૯૦૦) ડોલરના કારખાનાનો વધારો કર્યો છે. કુરસ્તીમાં પણ ધણો ખર્ચ થયો છે. (૧૦૦૦) ડોલરના ઢોરદાંખર ખરીદ્યાં છે અને (૩૦૦) ડોલરના ઓળરો લીધાં છે.

દરેક ઔદ્યોગિક વર્ગમાં જોઈતાં ઓળરો રાખ્યા છે. ૬ એકર-માંથી અમે ૧૦૦ એકર જમીન કરી છે, ૨ ઘોડાને બદલે ૪૩ કર્યા છે. ૭૫ શેરના છાપવાના યંત્રને બદલે હમણાં (૨૫૦૦) શેરનું યંત્ર છે. ખેતીવાડનું કામ, સુતારી કામ, છાપકામ, જોડા બનાવવાનું કામ વસ્ત્ર-ધાવન, રસોઈ, સીવણ અને ટોપલી બનાવવાનું કામ ક્ષેત્રમંદ રીતે ચાલે છે. ક્ષેત્રમાં અનાજનો, શાકભાજીનો અને ફળનો ખુબજ પાક ઉતરે છે અને શાળામાં વપરાતા માંસનો મોટો ભાગ પણ ત્યાંથી મળે છે. પાછલાં ત્રણ વર્ષથી-વપરાયેલો લોટ પણ ક્ષેત્રમાં થયેલા પડેના જ હતો. શાળાની સ્થિતિ સંબંધે તપાસ કરવા નિમાયલી સમિતિએ નીચે પ્રમાણે નિવેદન કર્યું છે:—

“ઉપસંહારમાં આ સમિતિ કહેવાની. રમ્મ લે છે કે માર્શલ અને લેગિ તથા તેમની ધર્મપત્નીઓએ ધણો આ.”

Bharatiya Vidya Bhavan's Granthagar
BOOK-CARD
No. 243/1-1

BOOK-CARD

Call No. 51-3/ भा. 1/93722/

Title 27325

३०/१३
३०/१३

Author <u>મનુભાઈ. સુભાઈ. ખેડ</u>			
Date of issue	Borrower's No.	Date of	

Date of issue	Borrower's No.	Date of issue	Borrower's No.